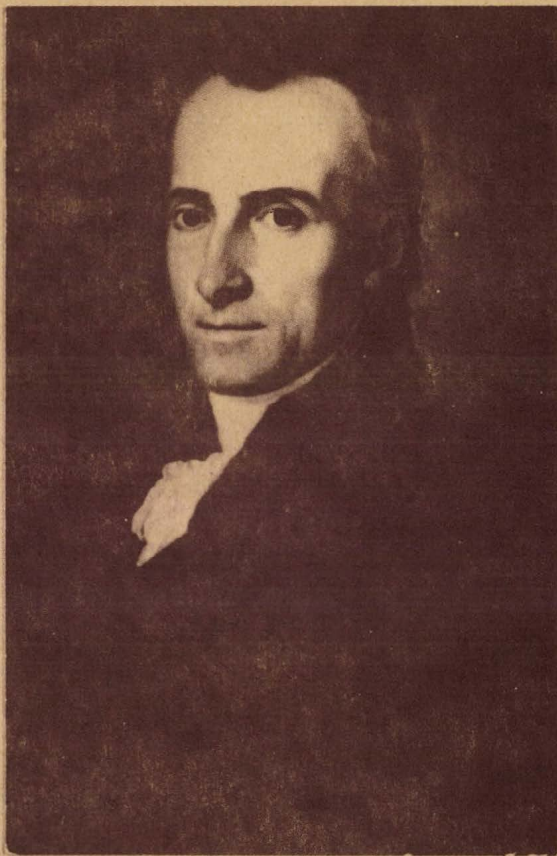

SZÉPHALOM

A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve

I

K a z i n c z y F e r e n c

DONÁT JÁNOS olajfestménye

1812.

SZÉPHALOM

I

**A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve**

Szerkesztő:
KOVÁTS DÁNIEL

Grafika:
TELLINGER ISTVÁN

HU ISSN 0237-6237

Köszöntjük az Olvasót !

S z é p h a l o m - e szót írtuk a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyvének homlokára némi töprengés és vita után. Olyan címet kerestünk, amely tömören képes kifejezni a még kezdő lépéseinél tartó közművelődési egyesület programját, valamint az évkönyv lapjain megszólaló dolgozótársak szándékát. E helynév jelképpé nemesedett már, s szimbóluma lehet a minket vonzó feladatoknak. Sugalmazhatja, hogy határozott törekvésünk Kazinczy Ferenc ma is tanulságos életművének gondozása; kifejezheti, hogy elsősorban a történelmi Abaúj és Zemplén kulturális felemelkedésén kívánunk fáradozni a két megye egykori határán álló emlékhely példája nyomán; jelezheti, hogy a szép magyar beszéd ügyének szolgálata vállalt kötelességünk.

A címválasztás azért okozhat - esetleg - zavart, mert 1927 és 1943 között Szegeden adtak ki rangos tudományos és irodalmi folyóiratot ilyen néven, majd pedig - az 1950-es évek első felében - Miskolcon jelent meg Széphalom címen negyedéves folyóirat. A címválasztás ezekben az esetekben is tudatos volt ugyan, hisszük azonban, hogy a Kazinczy Ferenc nevét viselő egyesület is méltó kiadója lesz a Mester által alkotott névvel megjelenő évkönyvnek. Méltó, persze, elsősorban azáltal lehet, ha lapjait megfelelő tartalommal tudja megtölteni.

Évkönyvünk elsősorban helyi fórumot kíván teremteni, hogy ösztönzőleg hasson a rejtekben lévő tehetségre, valamint az

elérhető olvasóra. A gazdag sajtóhagyományokkal rendelkező Zemplén és Abaúj szellemi életében serkentő erő lehet minden kiadvány, a szemléletet formáló tényező minden rólunk szóló időszerű mondanivaló. Munkatársunkul hívjuk Társaságunk tagjait, s mindazokat, akik tematikánkba illő írásukkal segíteni kívánják céljainkat.

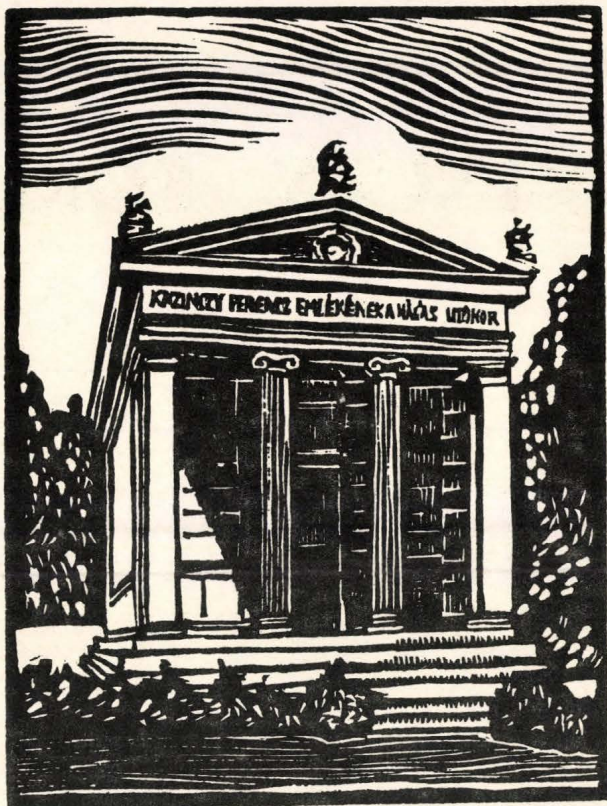
Első évkönyvünk anyaga három nagyobb témakörbe rendeződik. Az elsőbe olyan írások kerültek, amelyek valamilyen módon Kazinczy Ferenc életművéhez és hatásához kapcsolhatók. Szólunk általánosabb eszmei és esztétikai kérdésekről, vitát nyitunk még tisztázatlan részletekről, dokumentumokat közlünk Kazinczy hétköznapijaiból, figyeljük mai jelenlétét. A második témakör tágabbra nyitja az érdeklődés ablakát; helytörténeti, néprajzi, névtani, közművelődési adatokat és problémákat feltáró írásokat teszünk közzé. S megnyitjuk e lapokat helyi költők előtt is, szeretnénk elősegíteni kibontakozásukat. A harmadik rész a Kazinczy Ferenc Társaság belső életébe enged bepillantást, hogy szélesebb körben is megismerhessék tevékenységünket.

Az első kötet azt tanúsítja, hogy témában és szerzőben nincs hiány. Remélhetjük, hogy nem kell később sem alább tenni a mércét, sőt egyre igényesebbek lehetünk. Bízunk benne, hogy évkönyvünk példányai figyelmes és segítőszándékú olvasókra találnak, akik szívesen fogadják e vállalkozást, s maguk is igénylik a folytatást. Aki e kötetbe belelapoz, talán "apróságok"-nak érzi a szerzőket foglalkoztató témákat és gondolatokat. A "Tövises és virágok"-at közrebocsátó Kazinczyval mondhatjuk azonban:

"Apróságok ezek!" - Vaj azok! de ki várakat épít,

A legapróbb szegnek, tudja, mi haszna vagyon.

Szeretnénk hinni, hogy ezek az első írások is jól használható elemei lehetnek annak az építésnek, amely társadalmi méretekben, de helyi színtereken folyik, s hozzájárulnak önmagunk gyarapításához is.

T. K. K.

KAZINCZY KÖRÜL

"A nagy emberek tettei nem magoké,
hanem a nemzeté. Én pedig e szó alatt
mind a magyart értem, mind az embert".

/Kazinczy/

MESTEREK

BÁNSZKI ISTVÁN

Az európai magyarság eszméje Bessenyei és Kazinczy életművében

"Kor és kor hasonlítanak egymáshoz, s az emberi dolgok karikaként fordulnak elő, bár jobb változásokkal, s nincs okunk elveszteni hitünket az emberiséghez."

/Kazinczy/

A tételt, miszerint a nagy egyéniségek azért korszak-meghatározó jelenségek, mivel csak önmagukhoz igazodnak, a magyar felvilágosodás két elismert irodalmi vezérének - a "Szabolcs daliája" Bessenyei Györgynek és a "széphalmi mester" Kazinczy Ferencnek - példája is igazolja. Az előbbi, aki inkább kívánt lenni "írásban igazság, mint nyomtatásban hazugság", s az utóbbi, aki saját híveinek munkáiról is elfogultság nélkül, megingathatatlan esztétikai elvei alapján mond ítéletet: nyilvánvalóan par excellence képviselői az elkötelezett, a kvalifikált, az öntörvényű vezetői magatartásnak.

Kettőjük élete és irodalmi tevékenysége azonban - a személyiségük összehasonlítást nem tűrő lényegi jegyei ellenére is - számos ponton érintkezik. Ezeknek a találkozási pontoknak a feltárását, vagyis Bessenyei és Kazinczy személyes és irodalmi kapcsolatának értékelését az irodalomtudomány már elvégezte. Némedi Lajos tanulmánya ugyanis /ItK 1962: 286-306/ részleteiben mutatta be és elemezte a két irodalmi vezér találkozásainak körülményeit, levélváltásaik témáit, kezdve Kazinczy első,

ifjúkori, Bessenyei iránti fellángolásától, - hiszen 1776-ben, amikor magyarra fordítja Bessenyei Der Amerikaner című filozófiai novelláját, Kazinczy még mindössze 17 éves - egészen az időben utolsó levelekig, amelyekben Kazinczy, mintegy korrigálva értékítéletének időközi változásait, a preferált Bároczival szemben is elismeri Bessenyei irodalomtörténeti jelentőségét. A Némedi-elemzés nyilvánvalóvá teszi a két író közötti alkati, jellembeli és esztétikai különbségeket, s magyarázatot ad a Kazinczy-magatartás változásainak okáról is.

Legfőbb okként a két alkotó közötti 12 évi korkülönbségből fakadó nemzedéki szemléletet jelöli meg. Ez a magyarázat kézenfekvő, hiszen amikor Bessenyei 1772-ben színre lép és műveket jelentet meg, akkor Kazinczy még szinte kisdiák, s amikor Bessenyei 1811-ben - éppen 175 éve - örökre elhallgat, Kazinczy csak ekkor indítja az élete főművét jelentő nyelvújítási harcot a Tövises és virágokkal.

Nem kétséges, hogy irodalmunk két vezére között vannak alkati és írásbeli különbségek. Mint ahogy az is nyilvánvaló, hogy a Tövises és virágok megjelentetésekor a magyar irodalom lényegesen gazdagabb volt, eszmék és műfajok terén egyaránt magasabb szinten állott, mint az Ágás tragédiájának kiadása idején. Hiszen az eltelt mintegy négy évtized alatt - az 1795-ös mélypont ellenére is - Bessenyei gazdag életműve mellé felsorakozott a Kármán-, Batsányi-, Csokonai-, Berzsenyi - oeuvre is, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

E tanulmány tehát a fentiek tudatában - az adott személyiségjegyek és az adott korszakok hasonlóságának és eltéréseinek figyelembevételével - azokkal a jelenségekkel és tényekkel kíván foglalkozni, amelyek a két író és a két korszakot összekötik, amelyek egyrészt azt bizonyítják, hogy mivel "kor és kor hasonlítanak egymáshoz", a magyarság e két szellemi vezére a maga korában egyaránt azt tette, amit számára az adott társadalmi-irodalmi igény előírt, illetve lehetővé tett, másrészt egyértelműen igazolják, hogy az irodalmi kontinuitás ténye a magyar felvilágosodás e két, időben egymást követő szakaszában is nyilvánvaló bizonyosság. Az irodalomtörténetírás is azért be-

szél egyazon folyamat két hullámáról, mert a Kazinczy által végzett munkát a Bessenyei-korszakban elkezdett tevékenység folytatásának, illetve - bizonyos területeken - betetőzésének minősíti.

A kapcsolódási pontokat természetesen nem a külsődleges egybeesések vonalai kötik össze. Az olyan hasonlósági tényezők, mint pl. az a tény, hogy mindketten nemesi birtokos család tagjai és kálvinista szellemű sárospataki nevelésben részesültek, hogy születésük helye - és tevékenységük bizonyos része is - az észak-keleti magyar tájra esik, vagy hogy az európai felvilágosodás eszméinek öntudatra és hivatásra ébresztő hatásaiban mindkettőjük számára egyaránt Bécs játszott közvetítő szerepet, munkámnak nem tárgyát, csak nyilvánvaló külső kereteit, társadalmi komponenseit jelentik. Az irodalmi kontinuitás tényét tehát az alkotói célok és az írói szándékok megvalósításában, illetve az irodalmi szervezőmunka és a vezetői kezdeményezés gyakorlatában kívánom bizonyítani.

Az áttekintés érdekében csak néhány témakörre koncentrálok, és előre meghatározom azokat a sávokat, amelyekben a célok azonossága és a szellemi érintkezés ténye nyilvánvalóan igazolható. E területeken ugyanis akkumulálódnak azok a tevékenységi formák, illetve szemléleti tartalmak, amelyek mintegy vezérfonalként húzódnak át a két életművön, s egyértelművé teszik azt a tényt, hogy irodalmunk két vezére nemcsak helyesen ismer-te fel saját korszakának tényleges feladatait, a társadalmi "kihívásokat", de lehetőségeik határán belül legjobb képességeik szerint, a kor színvonalán meg is oldották azokat.

Műveik és tevékenységük tanúsága szerint Bessenyei az 1770-es években, Kazinczy pedig az 1810-es években egyaránt elmaradottnak ítélte meg a magyar társadalom helyzetét, s benne a nyelv és az irodalom állapotát. A nyilvánvaló elmáradás felszámolásának - megítélésük szerint - csak egyetlen lehetséges korrekciója volt, amely - lényegét tekintve - ebben a cél-meghatározásban foglalható össze:

vissza kell állítani a magyarság - európaiság egységét.

Ez a tétellé emelt törekvés Bessenyei és Kazinczy minden sorát és tevékenységét áthatja.

A tétel ugyanis - hiszen a dolgok olykor valóban "karikaként fordulnak elő" - nemcsak Bessenyei, de még Kazinczy korában is aktuális volt. A szerzők tehát azt a gondolatkört - a paradoxon látszata ellenére is - újra és újra megfogalmazzák; s mivel a felismerés meggyőződésükké vált, s egész életüket ennek megvalósítására szánják.

A cél elérése érdekében kifejtett tevékenységük életművükben folyamatos. Az alábbi nyilatkozatok - a műveikből vett idézetek - egyértelműen jelzik, mennyire világos és határozott életelvet jelentett számukra ez a célkitűzés.

Bessenyei az adott magyar állapotok és az európai helyzet felmérése után ilyen konklúzióra jut:

- "Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni."

Kazinczy fél évszázaddal később határozottan jelenti ki:

- "... az idegen jót követni nem tartjuk szégyennek..."

Bessenyei így határozza meg szellemi hovatartozását:

- "A világ a hazám, az emberi nem a nemzetségem."

Kazinczy szerint pedig e hazában akkor érvük el a bölcsesség tetejét, amikor:

- "... hazafiak leszünk s világ polgárai egyszersmind."

A fenti idézetek nem véletlenül rímelnek egymásra. Kazinczy megállapításait nem az ismételtség, hanem az újrakezdés igénye hívta életre.

Bessenyei téziseinek ismeretében joggal állapíthatta meg Beöthy Zsolt: "Bessenyei tűzte ki a magyar művelődési élet kettős jelszavát: legyen minél európaibb, s egyszersmind minél magyarabb."

Amíg azonban Bessenyei eljutott ehhez a felismeréshez, addig nem kevés "holmit" kellett megismernie. Öntudatra-ébredésének számos - jól ismert - fázisa van. Csak a leglényegesebbeket összegezzük:

- családi, társadalmi és neveltetési körülményei, amelyek

nyitottságuk révén mintegy előfeltételeit teremtték meg a későbbi változásnak,

- a szerencsés kiemelkedés: a tiszaberceli mozdulatlanság után a császárváros luxusélete, amely kitágítja látókörét,
- az 1765-ös országgyűlésen való részvétele, amely politikai-társadalmi összefüggések felismerésére készíteti,
- a Sonnenfels-féle osztrák irodalmi mozgalom, amely a nyelvi hovatartozás kérdésében döntésre készíteti,
- a tizenegy évig "egyhuzamban" tartó tanulás, melynek eredményeként az elmaradott magyar nemesifjú korának egyik legműveltett filozófus-írója, az európai felvilágosodás eszméinek érője és propagálója lesz.

A fenti jelenségek összetett hatása révén Bessenyei átlátta a magyar történelem eddigi menetét. Felismerte, hogy hazánk a 18. századra igen messze került attól a pozíciótól, melyet pl. Mátyás központosított monarchiája idején az európai kultúrában elfoglalt. Nyilvánvalóvá lett előtte az a tény, hogy a 15. században azért lehettünk az európai szellemi mezőny élvonalában, mert azonosulni tudtunk a kor élenjáró világnézetével, a humanizmus életszemléletével. A külföldön elért új eredményeket Mátyás idején a kölcsönös kapcsolat megteremtése révén honosítottuk meg: az itáliai tudósok budai működése, a magyar diákok itáliai tájékozódása tette lehetővé a kor legmodernebb eszméinek átpalántálását, s ezzel a magyarság-európai-ság szellemi szinkronitálásának megteremtését. A Bessenyei által is jól ismert magyar és nemzetközi történelmi események következtében azonban a 18. századra szellemileg igen messzire kerültünk Európától, pedig a nyugati nemzetek mostanra a történelmi fejlődés újabb szakaszába léptek: a felvilágosodás eszméi új korszak eljövételét jelezték. Nem kétséges, hogy a történelmi tények józan logikája vezette Bessenyeit a fentebb megfogalmazott tétel kimondására, hogy újra fel kell emelkednünk az európai népek szellemi szintjére, hazánkban is érvényre kell juttatni a felvilágosodás eszméit. A magas bécsi nézőpontról áttekintett európai helyzetet még bihari remete korszaka-

kában is így értékelte: "Az emberiség, a tudomány annyira összehúzott bennünket e világnak e részén, hogy mikor hazát, hazafiúságot emlegetnek: Európát értsd rajta" - írta a Rómának viselt dolgai című munkájában.

A fenti cél érdekében kifejtett tevékenysége eredményét az irodalomtudomány már összegezte. Závodszy Károly még 1872-ben - az Ágis megjelenésének 100. évfordulóján - így írt: Bessenyei legnagyobb érdeme, hogy irodalmunk "újra összeköttetésbe, szolidaritásba jött az európaival." Császár Elemér pedig 1911-ben így összegez: Bessenyei helyreállította, illetve megteremtette "a kapcsolatot hazánk és a nyugat között, amelyet a szatmári béke széttépett."

Az irodalomtörténeti értékelések szerint tehát Bessenyei nemcsak felismerte és kimondta, de életművével meg is valósította a magyarság-európaiság adott korszakbeli szinkronját.

Arra a kérdésre pedig, hogy miért kellett akkor Kazinczy-nak a maga korában újra harcba indulni e kapcsolat létrehozásáért - ismét a magyar történelem sajátos és tragikus fordulatai adják meg a feleletet. Nemzetközi szintén az 1789-es francia, hazai vonatkozásban pedig az 1795-höz kapcsolódó események kettős hatása ugyanis - nemcsak a Habsburt-politikát, de a magyar nemesség szemléletét is befolyásolva - megállította a felzárkózási folyamatot, sőt eddigi eredményeit is kétségesé tette. A magyar társadalom a század végére ismét egyfajta szellemi jégkorszakba jutott. A helyzet tragikus alakulását a külső, erőszakos beavatkozásokon kívül egy belső, természetes elhalási folyamat is elősegítette. Ha áttekintünk a századforduló magyar íróinak során, szinte egy egész nemzedéket a veszteség-listára kell írunk. A lexikon-adatok könyörtelenül jelzik irodalmunk akkori, egzisztenciális helyzetét.

Elhunytak: Ányos Pál /1784/, Kármán József és Szentjóni Szabó László /1795/, Dayka Gábor /1796/, Csokonai /1805/, Bessenyei /1811/; börtönben sínylődtek: Kazinczy /1801-ig/, Verseghy /1804-ig/, Batsányi /1809-ig/ - és ő már nem is tért vissza magyar földre. A korszakot legtalálósabban Csokonai so-

rai jellemezhetik: "Alig serkentünk fel, újra szunnyadozunk."

Ebből az aléltságból csak a 19. század első évtizedének végén kezd magához térni a magyar irodalom. A lehetőséget ismét a történelmi helyzet változásai hozzák meg. Az I. Ferenc által gyakorolt politikai önkény, a napóleoni hadmozdulatok és proklamáció, a győri futás, az infláció és az országgyűlés össze nem hívása együttesen vezettek el - a megyék elégedetlenségének eredményeként - a magyar rendi ellenállás újraéledéséhez.

A politikai enyhülés tényét és az ebből adódó lehetőséget ismerte fel most már Kazinczy, s igen bölcsen, az egyetlen járható utat választva kezdte el a magyarság-európaiság egységének megteremtését, illetve ismételt helyreállításának hatalmas munkáját. Ő is meg volt győződve arról, hogy a magyarság számára a felemelkedést az európai szellemi szinthez való tartozás jelenti. Az egykori dogmatikus nézeteket - miszerint Kazinczy nyelvművelő mozgalma "elfordulás a politikai tömegakcióktól" és "szembefordulás" a plebejus irányzattal - az irodalomtudomány túlhaladta.

Kazinczy célkitűzése éppoly világos volt, mint annak idején Bessenyeié. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az alapjaiban egyező elvek realizálásához milyen tevékenységi formákat választottak, milyen irodalmi eszközöket vettek igénybe.

A téma ismerete arról győz meg, hogy a magyar felvilágosodás két irodalmi-szellemi vezérének eszköztára - az elvekhez hasonlóan - igen sok egyezést mutat. Ha a mindkettőjük által felhasznált eszközök és alkalmazott módszerek legfontosabbjait témakörre rendszerezünk, akkor azt látjuk, hogy az európai magyarság fogalmának és tényének kialakításához Bessenyei és Kazinczy egyaránt szükségesnek tartotta:

- 1/ az európai felvilágosodás eszméinek irodalmi művekben történő propagálását, a közjó érdekében és a fanatizmus ellenében kifejtett írói tevékenységet;
- 2/ az európai irodalmi művek és műfajok honosítását, magyar nyelvű adaptációját;

- 3/ az anyanyelv művelését, megújítását, s a tudományok magyar nyelven történő terjesztését;
- 4/ magyar nyelvű irodalmi és tudós társaságok létrehozását;
- 5/ a megteremtendő irodalomkritika által az új írói értékrend kialakítását;
- 6/ az eszköztár egészére érvényesen: a ráció és a tolerancia elveinek együttes alkalmazását.

E témakörök rendjében vizsgálódunk tovább.

1.

E komplex program első témakörének alaphangját nyilvánvalóan Bessenyei adja meg, aki a felvilágosodás eszmekörének csaknem minden lényeges témáját kimondja magyarul. Felszólít a közjó védelmére: "Egy polgárnak vagy hazafiának megváltoztathatatlan kötelessége, hogy a közjónak védelmére a közteherből magán annyit viseljen, mennyit tehetsége... magán viselhet." - olvassuk A törvények útja című írásában.

- Meghatározza a felvilágosult író feladatát. Ezek szerint az író műveiben legyen képes megmagyarázni a polgár "közjavát, törvényét", s megmutatni "érdemét a szép emberségben..." - ahogy erről A természet világának sorai tanuskodnak.

- Megbélyegzi a fanatizmust, s mint nagy francia példaképe: Voltaire, az emberi haladás egyik legfőbb akadályát látja benne: "... a fanatizmus olyan isten és természet ellen való pokol, mely a lelket tökéletes vadságra vetheti... Ez az a bűn, mely egyedül maga a világnak minden egyéb bűnét meghaladja"

- állapítja meg A természet világa egyik jegyzésében.

- A köznépet a nemzet részének tekinti. Bár a társadalmi egyenlőtlenség megoldásáig nem jut el, de a magyar parasztság helyzetét olyannak látja az "emberi rendek között ... mint a tengert a folyóvizek közt." Hiszen "minden folyóvíz a tengerből szakad, az által táplálkozik, s oda fordul vissza, hasonlóan minden nemes familia paraszti sorsból emelkedik"- írja

A holmiban.

- Átveszi és alkalmazza a felvilágosodott írók filozófiai vitamódszerét. A mindenben való kétkedést az ember természetes jogának vallja: "Aki nem kétségeskedik, sohasem okoskodik; aki nem okoskodik, sohasem gondolkodik: aki nem gondolkodik nem ember" - szögezi le álláspontját a Tariménes utazásában.

A felvilágosodás eszméinek propagálását bizonyító citátumok számát szinte tetszőlegesen lehetne szaporítani, hiszen Bessenyei nemcsak átolvasta a korabeli európai irodalom legjavát a 35 kötetes Voltaire-től Pope-on át Locke-ig, de a megismert anyagot saját véleményének szűrőjén átbocsátva színtetizálta, s műveiben nem szűnt meg ezeket az új gondolatokat, mint az európai magyarság kíváncsú szellemi táplálékát folyamatosan - és mindig újrakezdve - terjeszteni. Neki ugyanis az volt a meggyőződése, hogy "a tanult ember emberséges; a tudatlan: embertelen, erőszakos..."

A felvilágosodás eszméje természetesen - az Ady által "nemzetét ostromozó európai szellem"-nek nevezett - Kazinczynak is vérévé vált. Csak néhány bizonyító példát emelünk ki hatalmas életművéből. Szép meggyőződéseként vallja pl. A vallástalan című versében: "... minket a Világosság vezérel, Előttünk mindig nyitva áll Szent temploma, Hol színről-színre látjuk elzárt titkait." S azt is tudja, hogy "... tilalom még sohasem gátolhatta meg a világosságot."

A nemzeti önrendelkezéshez való jogot általánosságban és kérdés formájában, de egyértelműen felveti. "Ki nem örülne annak, hogy egy nemzet más nemzetnek járma alól kiszabadul, s mindenik megkapja a maga autonómiáját?" - olvashatjuk a Majtényi Lászlóhoz írt levelében.

S a Döme Károlyhoz szóló levelében azt is kijelenti, hogy "Nincs becsebb ajándéka az egeknek a szabadságnál."

A társadalmi különbségeket, a nemesi kiváltságokat és az előítéleteket is a felvilágosult író szemével ítéli meg. Az Aranka Györgynek címzett levelében ezt írja: "... a hercegi korona nem mindenkinek ad eszet."

Cserey Farkasnak szóló levelében pedig kijelenti: "Azokat, akik a tituluson (= címeken) kapnak, gyomorból utálok." Számára tehát a "cím csak báb..., de a bölcs, ha porban fekszik is király." Legkeményebben a Budai Ézsaiásnak írt levelében fakad ki a kiváltságok ellen: "Elhinni magunkat abban, hogy régi nemből eredtünk, esztelen arisztokratizmus szesze..." A köznépről is Bessenyeihez hasonlóan vélekedik: "Minél könnyebb a szegény nép sorsa, annál virágzóbb a haza." Kazinczy elítéli a tisztviselőket is, mert "égre kiáltó vérengzéssel" szívják a terheket egyedül viselő nép vérét. Bessenyei patriarchális parasztszemlélete Kazinczynál az Erdélyi levelekben ilyen formát kap: "Báró Orczy József, a nemes lelkű, s báró Palocsay József ... szeliden bántak embereikkel, ... s azt az intést adták gyermekeiknek, hogy a szegénységet embertársaiknak tekintsék."

A fanatizmust - amit Bessenyei az emberiség legnagyobb bűnének nevezett - Kazinczy sem szűkíti le egyházi területre. A Prónay Sándornak írt levelében olvashatjuk: "Nem egyedül a vallásbéli fanatizmus fanatizmus."

Cserey Miklósnak pedig így fogalmazza meg fanatizmus-ellenességét: "Legyen szabad hinnem, vallanom, amit akarok, azaz ne kérdeje senki, mit hiszek..." Felvilágosult meggyőződését 1825-ben a Ponor Thewrewk Józsefnek szóló levelében így erősíti meg: "... semmi religióbéli felekezetnek nem tudok lenni ellensége."

A Bessenyei által is nélkülözhetetlennek tartott kétkedési jog fontosságáról Kazinczy is meg van győződve. Puky Ferencnek írja: "Nem hiszen semmit igazán, aki nem kételkedett." S mivel éppen Kazinczy állapította meg, hogy "kor és kor hasonlítanak egymáshoz..." nyilvánvaló tehát, hogy a Bessenyei korában először magyarul megfogalmazott felvilágosodott gondolatokat Kazinczynak a maga korában újból ki kellett mondania, fel kellett erősítenie, hogy a magyarság-európaiság megkezdett, de elakadt programja a tényleges megvalósulás felé haladjon.

2.

A nagy felzárkózási terv teljesítéséhez a magyar felvilágosodás vezéreinek az eszmék hirdetése mellett más eszközöket is igénybe kellett venni. Ezek közül az egyik legfontosabb az európai irodalom korszakos alkotásainak és műfajainak átplántálása magyar földre. Az átvételek szükségességéről mindketten egyformán meg voltak győződve. Ez a törekvés annyira nyilvánvaló, hogy elegendőnek érzem a tételes bizonyítást.

Bessenyei idejében még rendkívüli széles skálán kellett pótolni a hiányokat. A filozófus-író ennek a nagy feladatnak az alábbi területeken próbált eleget tenni:

- Voltaire-i példára megalkotja a magyar nemzeti hősök tetteiről szóló tragédiát (Hunyadi László, Buda), s eposzt ír Mátyás királyról;

- megírja a nyugati irodalomban már ismert tájleíró költeszet magyar minta-darabjait, (A Tiszának reggeli gyönyörűsége, Bécs, 6 Marti 1777) amelyekkel - Szauder József megállapítása szerint - "Petőfi számára törte az utat";

- először ad ki magyarul útirajzot, midőn irodalmi formában számol be az eszterházi vígasságokról;

- magyarrá adaptálja Pope: Essay of Man (Az embernek próbája) című filozófiai tankölteményét, ezzel elkezdí a filozófiai és fogalmi gondolkodás magyarrá tételét;

- megteremti a magyar művelődéspolitikai röpirat műfaját (Magyarság, Magyar Néző, Jám bor szándék);

- Destouches nyomán megírja az első magyar vígjátékot (A filozófus), s benne életre kelti az első hús-vér színpadi figurát (Pontyi);

- először ad ki magyarul esszét (A holmi, Tolerantia) és filozófiai elmélkedéseket (A bihari remete);

- s nevéhez fűződik az első állambölcséleti regény (Tari menes utazása) s benne a Voltaire-i vadember magyar megfelelőjének: a Kirakades alakjának megalkotása.

Bessenyei tudatos műfaj-átplántálási tevékenysége tehát igen gazdag eredményt hozott, nem véletlenül nevezzük poligráf írónak. De ugyanilyen tudatos a Kazinczy e téren végzett munkája is. Ő is arra törekedett, hogy nyugaton divatos stílusirányzatokat, és a hazai irodalomban hiányzó, vagy nem eléggé kimunkált műfajokat magyar nyelven szólaltasson meg.

Így például az európai szentimentalizmus nagy vonulatát a Rousseau és Goethe által kimunkált érzelmes regénytípust – igaz, hogy a kedvezőtlen körülmények miatt egy gyengébb változattól, vagyis Kayser: Adolfs gesammelte Briefe című darabjából – ő tette magyarrá, Bácsmegyey öszve-szedett levelei címen, még 1789-ben. Ám nemcsak a regény címét változtatta meg, hanem a szereplők nevét is, s – ahogy Czeizel János 1930-ban megjelentetett elemzéséből tudjuk – "a cselekvést még jobban vonatkoztatta a hazai viszonyokra". Maga Kazinczy is meg volt győződve, hogy regénye "teljesen elüt" az eredetitől, mert abban "nem marada kő kövön". Ünéletírása szerint abban látja Bácsmegyeyje jelentőségét, hogy a Kayser-történetet nem hagyta meg anyaföldjén, hanem áthozta "a mi honunkba". S ezzel a tettével tulajdonképpen a szentimentális levél-regény műfaját honosította meg a magyar irodalomban.

De ugyanez elmondható egyéb, nálunk még ismeretlen, illetve kevésbé kidolgozott műfajok esetében is. Ő fejlesztette tovább a Faludi által már használt szonett formát, valamint a régebben létező epigramma műfaját. Ez utóbbit – a Tövises és virágok tanúsága szerint – olykor kibővítve vagy éppen dialogizálva, új változatokkal gazdagította. S episztoláinak sora, költői értékű levelezése is irodalmunk maradandó értékei közé tartozik.

Az átvételek, illetve magyarosítás miatt egyébként egyik alkotónk sem zavartatta magát. Bessenyei ki is mondta, hogy a meglévő, az adott hangjegyeken kell új dallamot játszani. Kazinczy pedig – az egyik Berzsenyihez írt levelében – így értékeli a honosítás tényét: "Külföld termése volt a rózsa is.

A művelés belföldivé tévé." Másutt még hozzáteszi: ha valami "külföldön szép, annak szabad magyarrá is tétetni." És a Horváth Ádámnak írt levélben egy újabb bizonyosság: "Nem kell megszűnnünk folytatni a magyar utat, de a magyar útra jó lesz a külföld virágait elhinteni."

Bessenyei tétele tehát 1770 táján így hangzott: "... nekünk is jobb lesz ... a nagy világ után menni."

Kazinczy álláspontja pedig az 1820-as években így: "léptesse-nek (az istenek) a bölcsességnek azon tetőjére, hol az idegen jót követni nem tartjuk szégyennek...".

A szemléletet és a gondolkodási mechanizmust, sőt az egyes kifejezések hasonlóságát igazolandó az idézetek számát itt is csaknem határtalanul bővíthetnénk. Ám úgy vélem, hogy a teljesség helyett az optimálisan idézett anyagból is kitetszik, s a témakör összegzéseként megállapítható, hogy a magyarság európai szintre emelését mindkét irodalmi vezér nagyon is hasonló módon, hasonló eszközökkel képzelte el; vagyis: kiváló receptív képességgel és irodalmi érzékkel rendelkezve a korabeli Európa legjobb gondolatait, a felvilágosodás eszmekörét, és legjobb irodalmi eredményeit és műfajait honosították meg irodalmunkban, s ezzel lehetőséget teremtettek arra, hogy nemzetünk nem irreálisan politikai, hanem az adott korban az egyetlen járható úton: a szellemi felvilágosodás és az irodalomgazdagítás útján kezdje meg az intellektuális felzárkózást, és az által tegye meg - egyelőre kulturális és eszmei téren - az európaiság szintjére emelkedés első lépéseit.

3.

Az irodalom tartalmi és formai gazdagításának gyakorlata azonban szükségszerűen felvetette a megformálás nyelvi problémáit. E kérdés megoldását mindkét író alapvető feladatának tartotta.

Bessenyeinek előbb a két kiváltságos helyzetben lévő idegen nyelv uralmával kellett felvennie a harcot. Miután ő maga

már eldöntötte, hogy - a kezdeti német nyelvű irodalmi próbálkozásai ellenére - magyar nyelvű író lesz, nyelvművelő tevékenysége egyre határozottabb formákat ölt. Egyszerre három fronton is kezdeményez. Támadja a latin nyelvet használó magyar rendeket, elítéli a német nyelv felsőbbbségét hangoztató rétegeket, s ugyanakkor szembeszáll a magyar nyelven író, de tehetségtelen, dilettáns költőkkel, a fűzfapoétákkal is, akiknek munkálkodását ízlésrombolónak és értelemellenesnek tartja. A háromfejű ellenséggel szemben azonban csak úgy kezdhet sikeres harcot az anyanyelvű és igazi irodalom elismertetéséért, ha felébreszti a magyar nyelv iránti rokonszenvet, és rámutat arra, hogy e nyelvnek is megvan a maga ereje, szépsége és méltósága, és bebizonyítja, hogy magyarul is ki lehet fejezni a megújuló európai irodalom új gondolatait.

Bessenyeinek e tevékenysége közismert. Ezért csak a legjellemzőbb tételeit összegezzük, hogy felvázoljuk azokat az elvi alapokat, amelyeken majd Kazinczy - gyakorlatilag továbbfejlesztve azokat - megvalósíthatja a nyelvújítás nagy művét.

A magyar nyelv erejébe vetett hitüket szinte azonos szemlélet hatja át és hasonló költői kép fejezi ki. Bessenyei az anyanyelvet "arany kővel teli drága hegy"-hez hasonlítja - az 1778-as Magyarországon - Kazinczy pedig 1827-ben Szemere Pálnak így vall nyelvi kincsünkről: "... tudom én, hogy a magyar bányákban sok arany van, és nemes arany...".

Bessenyei is felismeri már, hogy az anyanyelvnek nemzettemető és nemzet-megtartó ereje van. Az európai kultúrát: a tudományokat és a szépirodalmat egyaránt a nemzet csak anyanyelven "húzhatja bé" magába. Már saját korában közismertté váltak híres sorai: "minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem..." "Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány..." "A tudomálynak kulcsa a nyelv".

Nyilvánvaló, hogy ezek a gondolatok közvetlenül az európai felvilágosodás eszmekörében fogant felismerések első, Bessenyei által magyarul kimondott változatai.

Az anyanyelv szépségének és erejének, valamint a nyelv művelés fontosságának állandó hangoztatása mellett azonban egyidejűleg konkrét harcot is kezdeményezett az idegen nyelvűség és a rossz magyarság ellen. Ennek bizonyítására a Filozófus vagy A holmi jónéhány részletét idézhetnénk. Ezt a küzdelmet a meggyőzés és a kinevettetés eszközeivel vívja. Ahogyan Ponty felolvassa fiskálisa deákos levelét, vagy ahogyan Lidas, Parmenio inasa próbál a kor szerelmi giccs-verseinek készletéből udvarlásához anyagot gyűjteni, és így tovább, az már az indirekt harc egy-egy győzelmi állomása.

Fontos még annak a gondolatnak a kimondása is, hogy Besse nyei nem az idegen nyelvek ismerete ellen lépett fel, hiszen - ahogy a Jámbor szándékban saját magáról vallja - csekély tehetségét a tisztességes tudományokban négy idegen nyelv tudásának köszönheti.

Kazinczy maga is hasonlóképpen vélekedik, amikor a Purismus című versében ezt írja: "A 'genie', s 'sanctionál' füledet bosszantja. Nem érted? Értsd! s nem fogja tovább sérteni gyöngge füled."

Bessenyei a nyelv művelés "legfőbb hasznának" azt tartja, hogy "a nyelvnek előmenetelével együtt a tudomány is az országnak is minden rendű lakosaira kiterjed".

A "tudományok virágzásának" pedig újabb haszna lehet - folytatja érvelését-, hogy ennek eredményeként "az egész nemzetnek serénysége, industria felébredne".

Kazinczy is ráérez erre a gondolatra. Már a Tübingiai pályaművében kimondja, hogy "... a haza nyelvétől megtagadott gond nemcsak azt a kárt szüli, hogy a tudományok és mesterségek nem juthatnak körforgásba; hanem azt is azonfelül, hogy maga a tudomány nem kap annyi gyarapítót, mint különben kaphatna." Cserrey Miklósnak írt levelében pedig 1818-ban még határozottabban foglal állást: "Kultúrát a népnek, kultúrát... s minden jól lesz, s alkalmatosságot, eladhatni amit keres, s mindjárt fel lesz ébresztve az industria."

Bessenyi tehát a nyelvművelést és a nemzet sorsát elválaszt-hatatlannak tekinti, s ezt a meggyőződést egyértelműen kifeje-zi: "Valaki hazájának nyelvét emeli, nemzetének érdemét teszi ragyogó fénybe" - olvashatjuk a Rómának viselt dolgaiban.

Teljesen azonos a Kazinczy-álláspont is. A nyelvújítás kez-detén ezt írja: "A hazai nyelv a nemzeti szeretetnek legszoro-sabb kapcsa"; a harcot lezáró Ortológus és neológus-ban pedig így összegez: "A nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója és ébresztője."

És Kazinczy is tud Bessenyeihez hasonló elragadtatással, poétikusan beszélni a nyelv szépségéről: "A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával."

Az anyanyelv művelésének módszerében is rokon-szemlélet mutatkozik a két alkotó között. Már Bessenyei is tudta, hogy nem érdemes minden idegen szót magyarul helyettesíteni.

Ez a felismerése az idegen nyelvek ismeretéből fakadt. Azt tapasztalta ugyanis - s a Magyarországon írja meg - hogy más európai nyelvek is megtartották a latin eredetű, de nemzetközi-leg használt olyan szavakat, mint pl. filozófia, teológia, fizi-ka. Joggal teszi fel tehát a kérdést: "Minek ezek helyébe új szókat gondolni?"

Ha tehát a nagy nyelvek is ezt tették, nekünk is ezt a gyakorlatot kell alkalmazni. "Így, valamit az anyanyelven ki nem lehet tenni, azon kell nevezni, amin már nevezik, s mihelyt ezeket a szókat megadod a magyar nyelvnek, mint a deák magának a görögből megadta, melyet anglus, francia, német követtek, azon szempillantásban olyanná teszed a magyar nyelvet, mint a legfőbb európai nyelv lehet e földön."

Kazinczy is azt javasolja a nyelv művelésének, gazdagítá-sának módszerül, hogy "vizsgáljuk, mely szerek által gyarapod-hatik (a nyelv): elmélkedjünk, tanuljunk, s tekintsük, mit csi-náltak mások..." Ezek a "mások" ugyanis "minekutána már a tudo-mányoknak minden nemében remek munkákat mutathatnak, nem szé-gyenlik segedelmul venni az idegen szókat."

A bizonyító anyag ismeretében tehát megállapíthatjuk, hogy a magyarság-európaiság egységének helyreállításában kiemelkedően fontos szerepet kap mindkét alkotó gyakorlatában az anyanyelv művelésének ügye. Számukra az európai nemzetek irodalmi és tudományos eredményei tették egyértelművé a felismerést: "minden nemzet a maga nyelvén lett tudós..."

4.

Hogy az európai magyarság kialakításának folyamatában milyen fontos szerepet tölthetnek be a magyar nyelvű irodalmi és tudós társaságok, azt Bessenyei és Kazinczy egyformán felismerték.

Amikor Bessenyei A magyar nyelv felemelkedéséről írt A holmi XXVII. részeként megjelentetett cikkében, számba veszi az addig elért eredményeket, s megállapítja, hogy "kezdünk mi mozogni: anyanyelvünkön írunk, fáradunk"; gondolatát rögtön kérdéssel folytatja: "Mikor fognak tiszta magyar Akadémiát csinálni, vagy olyan tudós társaságot összeszervezni, melynek más kötelessége, hivatala szerint ne lenne, hanem hogy magyarul írjon?"

Elmélkedése befejezéseként pedig kifejezi szép hitét abban, hogy "ha a nemzet akarja... fundálhat egy magyar társaságot, amely neki mindig magyarul írna, be dicsőséges dolog lenne!"

"Ha a nemzet akarja" - véli tehát Bessenyei 1779 táján, akkor létre jöhetne végre egy olyan akadémia, amilyen pl. a franciáknál már régóta működik. Ám Bessenyeinek hamar rá kell döbbennie, hogy nemcsak a nemzet felkészületlen még erre a feladatra, de a Habsburg-ház sem engedélyezi a magyar nyelvű tudós társaság megalakítását. Élete során három ízben is próbálkozik ezzel. Amit elér, az egy kis írói-baráti kör, amelyben a hasonló felfogású író társaival - Barcsay, Orczy, Ányos - össze tudnak hozni egy Hazafiúi Magyar Társaság elnevezésű szervezetet, mégpedig Pest székhellyel. Ez a terv már egy magyar irodalmi központ kialakítását reméli. Az elképzelésük - mint tudjuk - nem valósul meg. A másik próbálkozása: csatlakozni a hessen-homburgi Société patriotique nemzetközi szer-

vezetéhez, s annak magyar szekciójaként működni. A fenti társaság afféle 18. századi UNESCO-szerepet próbált betölteni. Bessenyei már belépési nyilatkozatokat is kapott, s levélváltásaik is e szándékot tanúsítják. Az adott társadalmi-politikai lehetőségek miatt ez a terv sem válhatott valóra. A harmadik nagy nekifutás eredménye az Egy tudós társaság iránt való jámbor szándék című nagyszabású akadémiai tervezete. Ebben ismételtelen és részletesen kifejti elképzeléseit. Gondolatmenete szerint erre a Társaságra azért van szükség, hogy "a tudomány az ország minden rendű lakóira" kiterjedjen, hogy a felvilágosodott tudomány meghozza az ország boldogulását. Egy az egész népre kiterjedő műveltség pedig azt jelentené, hogy a magyarság újra az európaiság szintjére érkezett. A Jámbor szándék nemzeti célú terve tehát a magyarság nemzetközi perspektíváját foglalja magába.

Írói pályája első szakaszában Kazinczy is fontosnak tartotta egy írói társaság létrehozását. Erre mutat a Kassán, 1787-ben kialakult kis írói kör: a Kassai Magyar Társaság, amelyet ő maga szervezett meg. A Társaság tagjainak a legjelentősebb magyar írókat nyerte meg: Batsányit, Baróti Szabó Dávidot, majd Rádayt és Földit. Céljuk egy folyóirat: a Magyar Múzeum kiadása, s általa a magyar irodalom irányítása, támogatása volt. A folyóirat igen jó színvonalú írásokat közölt. Irodalmunk tényleges kára, hogy az ismert személyi ellentétek miatt Kazinczy szakított társaival, s majd a cenzura miatt maga a folyóirat is hamarosan megszűnt.

Kazinczyt az élete következő szakaszában szerzett személyes történelmi tapasztalat és a politikai helyzet felismerése visszatartotta attól, hogy szabadulása után új "társaságkötéssel", írói csoport szervezésével próbálkozzék. E helyett ismét a járható utat, a lehetséges jó megoldást választotta: levelezése révén tartott rendszeres irodalmi kapcsolatot kora minden jelentős írójával; személyiségével. Így lett Széphalom nemcsak a magyar nyelvújítási mozgalomnak, de a korabeli magyar irodalmi életnek is szellemi központja.

Innen indultak levelei az ország minden részébe, s - ahogy Z. Szabó László írja - "bennük a kor politikai, társadalmi, kulturális és esztétikai harcaira történő buzdításokkal, a konkrét teendőkre serkentő felszólításokkal s a távoli jövő nagy lehetőségeivel gazdagon."

Ez a "távoli jövő" bizony csak évtizedek múlva köszöntött a nemzetre, a felvilágosodás magyar vezérei azonban nem szüntek meg eljövételéért harcolni. Kazinczyra is érvényes Csokonai Bessenyeire vonatkoztatott szép hasonlata: mindketten olyanok voltak, mint "a teremteni meg nem szűnő Nap."

5.

A magyar irodalom és szellemi élet fellendítésének elengedhetetlen feltétele volt az irodalmi kritika megteremtése, s általa a jelen íróinak minősítése, s a múlt magyar irodalmának értékelése. Ilyesmire azonban Bessenyei koráig a magyar irodalomban senki sem vállalkozott. A modern értelemben vett irodalomtörténetírásról még jó ideig - Toldy Ferencig - nem beszélhetünk, a Bod Péter, Czwittinger, Wallaszky tevékenység a tudományos irodalom megteremtésére csak előzetes gyűjtőmunkának tekinthető. Ezért olyan fontos Bessenyeinek A holmiban közzétett, "pennacsatára" felszólító írása, amely a hiányzó magyar kritika megteremtésére irányul. Bessenyei szinte provokálja a kortárs írókat: örülne végre, ha író társai "ellene támadnának". Meggyőződése, hogy ha az írók "nyomtatásban, az egész nemzet előtt elkezdenek egymással vetélkedni, azonnal megindul a szép elmélkedés". Vagyis kialakulna az irodalmi kritika. Feltételezi ugyanis, hogy akik megbírálnák írásait, azok "szebb magyarsággal" tudnak és akarnak írni, mint ő. S ha olykor heves vita: pennacsata támadna az írók között, az lenne az igazi haszon, mert általa "a tudomány és a magyarság épülne".

Bessenyei már egy korábbi alkalommal - az Ágis Tudósításában - is ír a bírálat lehetőségéről: kéri az olvasót, hogy ítélje meg munkáját: "ha szíves és helyes beszéde világosságomra lesz, figyelmezni fogok, ha pedig ok nélkül csatázik, siket leszek" - írja ekkor. Most azonban már valóban provokál:

azt várja íróbarátaitól, hogy támadjanak rá "pennával, magyar könyvekkel". Még azt se bánja, ha bolondnak ítélik, csak "több elmével" és "szebb magyarsággal" írjanak, mint ő.

Ez az írás a magyar irodalmi kritika megteremtésének mintegy proklamációja. Hatása ugyan még igen csekély, de éppen Kazinczy folyóiratában, a Magyar Múzeumban jelenik meg Batsányi tollából az első "igazi irodalmi tanulmány", amely Bessenyei jelentőségét méltatja. A kritikára azonban még várni kell, az igazi pennacsatát majd csak Kazinczy tevékenysége fogja megindítani.

Kazinczy korában ugyanis már van kivel csatázni, már van kit megbírálni, maga Kazinczy pedig tudatában van felkészültségének. Tudja, hogy ő valóban "több elmével" és "szebb magyarsággal" - ezek voltak Bessenyei feltételei - tud írni, s irodalmi látóköre és esztétikai ízlése is van olyan fejlett, hogy pennával támadhasson azon író társaira, akik még nem érték el a "szép magyarság" kritériumát. Elvi szilárdsága és ízlésbeli szigorúsága közzismert. S ha abban a hatalmas munkában, amit e téren végzett, akadt is olykor félreértés, vagy téves ítélet, kritikai elveiben és igazságérzetében senkinek sem volt joga kételkedni.

Kazinczy következetes tehát a klasszicizmus elveinek alkalmazásában. Visszatérő figyelmeztetése az írókhoz: "... csak olyanok fogjanak a munkához, akik ízléssel bírnak..." Másutt: "írásunkon ízlés legyen és melegség". Tanulni való példaként a nagy európai írókat állítja társai elé: "aki jó munkák körül képzi ízlését, ... eltalálja az igazi szépet." Kazinczy tehát a kritikáiban Horatius és Boileau esztétikai elveinek magyar klasszicista változatát honosítja meg, s ezzel megteremti az előfeltételeit annak, hogy a reformkori irodalomkritika - Kölcsey és Bajza révén - polgári és demokratikus szemlélettel valóban európai szintre emelkedjék.

Bessenyei maga is végzett kritikusi munkát, jóllehet indirekt módon. Műveiben ugyanis mindig határozottan kiemeli a magyar irodalom múltjából azokat az igazi tehetségeket és a ma-

radandó életműveket, akiktől ő is tanult, s akik az ő számára a tényleges magyar irodalmat jelentik. A múlt értékeinek felfedezését Kazinczy is elvégzi. Egyáltalán nem meglepő, hogy a két irodalmi vezér értékrendje csaknem azonos. Bessenyei és Kazinczy világirodalmi névsora: Homérosz, Szophoklesz, Euripidesz, Terentius, Vergilius, Shakespeare, Corneille, Voltaire, Rousseau, Goethe - az európai irodalom legjobb vonulatát tartalmazza. A magyar irodalom múltjából is a valóban kiemelkedő tehetségeket tartják számon. Bessenyei számára a prédikátor-írók, elsősorban Bornemissza Péter, majd Gyöngyösi István jelenti az elődöket, Kazinczy értékrendjében Heltai, Károlyi, Gyöngyösi, az újabbak közül pedig Révay Miklós, Báróczi Sándor és Virág Benedek foglalja el a kiemelt helyeket.

A válogatás munkáját tehát e téren is csaknem teljes egészében - talán Báróczi kivételével - maradandó érvénnyel végezték el. Az európai és benne a magyar irodalom legjobbjait állították az irodalmi érdeklődés középpontjába, s ezzel nemcsak koruk közvéleménye, de a később kialakuló magyar irodalomtörténetírás számára is hiteles tájékoztatást nyújtottak.

6.

Egy célkitűzés eredményes megvalósításához nemcsak tisztázott alapelvekre és vonzó perspektívára van szükség, de a célhoz vezető módszerek helyes megválasztása is nagyon lényeges. A magyar felvilágosodás két szellemi vezére tudatában volt a módszer fontosságának. Bár tulajdonképpen nem kerültek döntéshelyzetbe, mivel az európai felvilágosodás eszméinek jellege meghatározta az alkalmazható módszerek milyenségét is. A rációközpontú világnézet terjesztése ugyanis nem folytatható értelmetlen és erőszakos eszközökkel. A magyarság európai szintre emelésének folyamata is csak a józan ész által szentesített módszerekkel és tempóban volt elvégezhető. Bármilyen siettetés vagy kényszerítés csak ártott volna az ügynek. Az értelem és a türelmesség volt tehát az a két pillér, amelyet Bessenyei és Kazinczy a két újrakezdő kor vezére, biztos alapként hasz-

nálhatott felismeréseinek megvalósítása során.

A fenti módszerek gyakorlati alkalmazása mellett műveikben is bizonyították elveik felvilágosult jellegét. Bessenyei már a Der Amerikaner-jében határozottan elítéli az erőszakosságot, a kényszerítés minden - világi és egyházi - formáját. Kényszerítéssel nem lehet nemes lelkű embereket nevelni, hirdeti már egészen fiatalon. S a még fiatalabb Kazinczy ezt a művet fordítja először magyarra. Bessenyei - pályája csúcán - egy egész kötetre való anyagot gyűjt össze és készít elő kiadásra Tolerantia címmel. Igaz, hogy a kötet csak megírása után kétszáz évvel (1978-ban) került Némedi Lajos és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola közös munkájának eredményeként a könyvtárakba, ám ez a tény nem Bessenyei toleráns magatartását kérdőjelezi meg. Számtalan vonatkozó megállapításából csak egyet emelünk ki: "... örökre igazság marad, hogy valamely dogma az emberi nemzetnek nyugodalmával és társaságbeli boldogságával ellenkezik, egy sem igaz a világon".

Bessenyei tehát a nemzeti fejlődés és a társadalmi boldogság biztosítékát látja a felvilágosodás tolerancia-elvében. Szerinte ugyanis az az uralkodó, vagy magánember, aki személyes dicsőségét embertársai romlása által kívánja elérni, egyaránt "igazságtalan és kegyetlen" - összegezi ismételten álláspontját A természet világában. S bizonyára nem véletlenül adta Bécsben szerkesztett folyóiratának "Az előítélet nélküli ember" címet sem. Bessenyei legutolsó művének címe is szimbolikusan fogható fel, hiszen egész életének célját foglalja össze: "Az értelemnek keresése". Ezért is írhatta ugyanebben a műben, hogy az "emberi ítéletet" nem rettegi, hiszen életművével - meggyőződése szerint - egy követ épített be a közboldogság templomának alapjába.

Elvek és álláspontok kimondásában a Kazinczy-írások is gazdagok. Még 1805-ben írta Szentgyörgyi Józsefnek: "aki igazán toleráns, nemcsak religióbeli, hanem minden egyébféle állatásban is toleráns."

A Cserey Farkasnak szóló levelében pedig elmagyarázza az

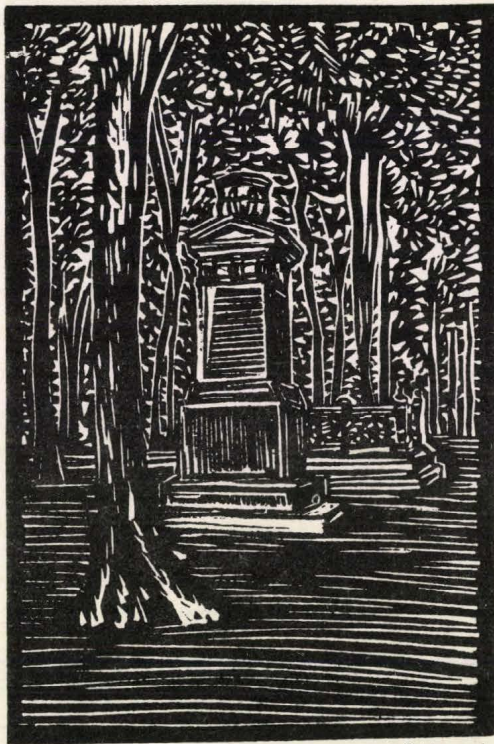
emberi tolerancia kialakulásának okát is: "Minden nemzetnek megvan a maga prója és contrája, s ezt ismerni az embert toleránssá teszi."

Kazinczy szerint tehát, ha valaki minél többet ismer meg a világból, annál jobban megérti azt. Aki pedig megérti, hogy az emberek és a hitek nem egyformák, az csakis ennek belátásával ítélheti meg az emberiséget.

A magyar nyelvújítási mozgalom végül is sokat köszönhet Kazinczy bölcsen megértő, toleráns magatartásának. Ezt igazolja pl. az 1824-ben Guzmics Izidorhoz írt levél részlete: "... én csak annyiban vagyok neológus, hogy ezt is szabadnak nézem, de a neológiát az ortológiával egyesíteni akarom." A nyelvhez való viszonyulást Kazinczy tehát az író alkotói jogának, emberi szabadságának tekinti. És hogy ezt az elvet nemcsak egy magánlevélben merte kifejteni, arra példa az "Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél" című bölcs kompromisszum, amely éppen ezért a mozgalom győzelemre jutásának is biztosítéka. Itt írja Kazinczy a híres, közismert sorokat: "Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával." Az emberi természet és gondolkodásmód dialektikájának megértése és kifejezése tehát nemcsak az európai felvilágosodás íróit, de magyar kortársaikat: Bessenyeit és Kazinczyt is egyaránt jellemzi.

*

Bessenyei és Kazinczy személyes példája: magas színvonalú műveltségük és az ebből következő toleráns magatartásuk; mindig újrakezdő természetük; a nemzet boldogulása és a magyar nyelv és irodalom gazdagítása érdekében végzett áldozatos munkájuk; a tudományok művelése és terjesztése terén kifejtett ügybuzgalmuk: vagyis az európai magyarság ügye melletti elkötelezettségük nemcsak az egykori vezéri szerepre kvalifikálta őket, de mai korunk figyelmére is számot tarthat.

Thompson

KOMÁROMY SÁNDOR

A magyar irodalmi népiesség felvilágosodáskori előzményei / Orczy Lőrinc 1718—1789 /

A magyar irodalmi népiesség első képviselőit a XVIII. században, jórészt a felvilágosodás korában kell keresnünk. Az előzményeket Faludi Ferenc, Orczy Lőrinc, Dugonics András, Gvadányi József, Verseggy Ferenc, id. Péczeli József, Szentjóni Szabó László, Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály életművében lelhetjük fel. E pusztá felsorolás is mutatja, hogy a felvilágosodáskori népiesség a kortárs irodalom jelentős vonulatához kapcsolódik.

A továbbiakban közülük Orczy Lőrincről lesz szó. Nem azért, mintha a korszak népies stílusirányzatának legkiemelkedőbb képviselőjeként értékelnénk. Választásunkat főként a lokális érdek vezette. Hiszen Orczy irodalmi - közéleti tevékenysége kötődik Észak-Magyarországhoz. Életművének elsősorban a népies rétegre ügyelünk, felvillantva néhány indokolt kapcsolódó összefüggést is.

Orczy irodalmi munkásságában, közéleti tevékenységében gyakran tetten érhető a nép és a népi életforma iránti tudatos érdeklődés. Bár rögtön hozzá kell tennünk, hogy ez a nép iránti tudatos orientáció korántsem egyértelmű és progresszív, egy sor ellentmondással terhes.

Jellemző példája Orczy népszemléletének, világnézeti és politikai korlátainak a Szegény parasztnéphez beszéd c. episztolája. Nem eredeti alkotás - noha sem Orczy, sem Révai nem

jelzi -, fordítás Antoine Léonard Thomas francia eredetijéből. Thomas versének eredeti címe: *Epitre au peuple*. Először 1760-ban jelent meg Párizsban, de ismeretes egy lyoni kiadás is 1763-ból¹. Szigetvári közlését kiegészíthetjük egy másik francia nyelvű kiadással, amelyet az általunk feldolgozott Orczy-irodalom nem ismer - ebből végezzük elemzésünket is -, ez egy évvel előzi meg a lyont. Amszterdamban jelent meg 1762-ben².

A kiadások felsorolását azért tartjuk fontosnak, mert a Révai-kiadás, ahol Orczy verse először megjelent, a keletkezést 1856-ra datálja³. Nyilvánvaló, ez sajtóhiba! De nem lehet valós a száz évvel korábbi keletkezés sem (1756), mert a Thomas-vers -jelenlegi ismereteink szerint - csak 1760-ban jelent meg, így azt akkor még Orczy nem ismerhette, a fordítás nem előzhette meg alapját. A legvalószínűbbnek az ötös és a hatos számjegy nyomdai felcserélődését látjuk. Így a magyar változat keletkezése minden bizonnyal csak 1765-re tehető. Ezt valószínűsíti a Révai-kiadás helyel-közzel megvalósuló kronológiája is, az episztola a kötet utolsó előtti verse⁴.

Már jeleztük, hogy Orczy verse nem eredeti alkotás. Nem a mai értelemben vett műfordítást végzi, ettől - mint ahogyan kortársai közül sokan - távol van. Szabadon bányász franczia eredetijével. A szellemet, a gondolatokat többnyire megtartja; kibővíti és elhagy; megbontja Thomas gondolati sorrendjét, ami ott előbb volt az nála később található és viszont.

Nem feladatunk az, hogy részletesen kimutassuk azokat a nem hazai filozófiai hatásokat, olvasmány-élményeket, amelyek Orczyban a gondolat formálásakor munkáltak. Szeretnénk jelezni azt a szellemi rokonságot, amely őt összeköti Rousseau, Voltaire, Horatius, Ovidius, Juvenalis, Boethius és mások világával. S még egy: Orczy legtöbbször forrást lát (pl. Thomas) a felsoroltak egy-egy művében; alapot és motivációt talál saját gondolatainak kibontásához.⁵

Mi tehát az, ami Orczyt Thomas versének magyar tolmácsolására készíti? Elsősorban a társadalmi eszme, a gondolat, amely megegyezik sajátjával. Nevezetesen az egyszerű élet

erkölcsi magasabbrendűsége; a boldogságot és az igazi emberi értéket csak az egyszerű, romlatlan paraszti életben találhatja meg az ember, éppen ezért azt nem kell megváltoztatni. Valójában az egész vers ennek a gondolatnak, s tegyük hozzá helyenként túlzottan bő, kifejtése. Azok a versszakok, ahol a parasztok fontos országmentő - országteremtő szerepét, a becsületes munkát, a "fehért fehérnek" mondó parasztegyenességet, a gondolkodást, tisztaságát és nemességét írja le, ahol a paraszti családi élet örömeit, meghittségét, őszinteségét és erkölcsi tisztaságát rajzolja meg, legmegkapóbb részei versének és szinte páratlanul állnak Orczy korában (vö.: 7-9; 24-26.; 46-48. versszakok).

A paraszt értékét, boldogságát még inkább - Thomast követve - kiemeli a szerkesztés. Az, hogy kontrasztként láthatjuk a "fényes paloták" és "arany kárpitok" hidegségét, az árulást, a pártütést, a képmutatást, az erkölcsileg értéktelen gazdagságot (21-22.; 27-28.; 32-34.; 41.; 43. versszakok). Ezt a sajátos kontrasztot érezzük a vers igazi értékének. Azt, hogy feltárja a paraszt anyagi nyomorát, ki meri mondani (1765!) elesettségét, megpillantja az embert, és észre veszi a jogtalanságot.

Vajon észre vesz-e, akar-e látni Orczy mindent? Az egyszerű élet magasztalásában egy sor "probléma" sikkad el. A népet egyoldalúan csupán az anyagi igények alapján ítéli meg, teljesen figyelmen kívül hagyja a szellemi - lelki szükségleteket. Kultúráról, műveltségről sehol sem szól, de nem szól az ember-telen robotról sem.⁶ Arra pedig egyáltalán nem gondolt, hogy a paraszt - talán Orczy korában túlzunk is számonkérésünkkel - politikailag is ember. A fentieket erősíti meg - a részletekből logikusan következő - befejezés. Ez teljességgel feltárja Orczy világnézetének ferde voltát. A paraszt sorsa, mondhatni, írigylésre méltó, a paraszt boldog; ne zúgolódják hát, legyen sorsával elégedett:

Köz nép! ne szidalmazd többé a szerentsét
 Nem néked osztotta nehezebb bilintsét
 Betsüld életedet, ne félj a haláltól
 Ez a part, hová kell jutni a világból

Boldog a te sorsod, nagy a ditsőséged
 Meg marad, örökös lesz a te fényességed.⁷

...

A felvilágosult eszmék nem kerekednek a patriarchális - nemesi szemlélet fölé, nem tudnak úrrá lenni a konzervatív költői - emberi magatartás felett. Valódi magyar nemes, aki nem képes lemondani jogairól. Nem akar mást, mint rendi alkotmányt. Az egyszerű élet tisztább erkölcsét szembe állítja a városi élettel; a gazdagságot és általában a polgári élet fejlődésének jeleit károsnak (!), erkölcsrombolónak tartja. Valamiféle bölcsességre, a középút kialakítására törekszik.⁸

Orczy tanítani próbál, mondjanak le a földi jóról, mert az úgy sem boldogít, maradjanak meg szegénynek, mert ez a szép és természetes állapot. Orczynál ez nem ideológiai cselvetés, ezt ő így érzi! Őszinte a paraszt boldogságát illetően. Orczy a maga megelégedett bölcsességét nézi bele, láttatja a parasztokban. Kívülről nézve viszont ez nem más, mint egyfajta lelkiismeret-nyugtató, a nemesség önigazolása.

A népnek e filozófusi idealizálása egy a népiesség számos forrása közül. A népiesség előzménye annyiban, hogy a néppel lelkiekben való azonosulást jelent, de még nem művészi értelemben, mint Petőfinél-Aranynál, hanem éleleteszményben és életfelfogásban.⁹

Maradjunk továbbra is Orczy episztolájánál! Milyen tanulságokkal szolgál a Thomasszal történő összehasonlítás? Azt már megállapítottuk, hogy nem követi sorról-sorra Thomas gondolatmenetét.¹⁰ Nyilvánvaló, mindkét műnek más a valóság-háttere. Thomasnál egy polgári Orczynál egy sor feudális maradvánnyal terhes elmaradott társadalom. Az Epitre egyetemesebb jelentésű, tágabb horizontú, mint magyar megfelelője.

Orczy nem érzi át a francia hatásokon túlmutató gondolatokat, ha észre is veszi, megszelidíti azokat:

Tu ne bornes pas au bien de ta patrie
Le monde entier jouit de ta noble industrie.
Par les noeuds du commerce embrassant l'univers,
Tes mains forment un pont sur l'abîme des mers.¹¹

Orczy:

...

És nem elégedel jót hozni hazádra
Terjeszted munkádat az egész világra
Hidat versz, tengeren a kintset meg hozod
Kereskedés által mutatod jó voltod.¹²

Orczynál melegebbek és líraiabbak, életszerűbbek a családi élet képei. Ezekben több a személyes elem, a hang is közvetlenebb, színesebb és elevenebb (47-48. versszak). A nép boldogabb és megelégedettebb. A tereziánus kor nemesi igazsághitének szelleme érződik soraiból.

Egészen egyéni az a betoldása (33-34. versszak), amelyben a "fényes nagyokat" ítéli el, kiknek "keze nem hajlik a szűrés szegényhez:" Ugyancsak eredeti - Thomas nem ír erről -, hogy mi látható faluról városba menet (12. versszak):

Nézek felhőt érő, házakat, tornyokat
Benne élő, mozgó, futozó Urakat
A sokféle színbenn öltözött Papokat
Műhelyeket, drága portékás boltokat.

A franciában a fenti versszakhoz mindössze ennyit talált Orczy: "... Pour t'admirer encor, je passe dans les villes." Ezt gondolja tovább, miniatűr képpé rajzolva.

A szerkesztésben is eltérések vannak. Thomas verse felépítettebb, egységesebb. Orczyé széteső. Lezár egy kisebb gondolati egységet, majd ismét visszatér rá, újra fejtegeti.

A tudatos műgond hiányzik alkotásmódjában. Terjengős és bőbeszédű. Jellemző az is, hogy a 176 francia alexandrinból Orczy-nál 226 lett!

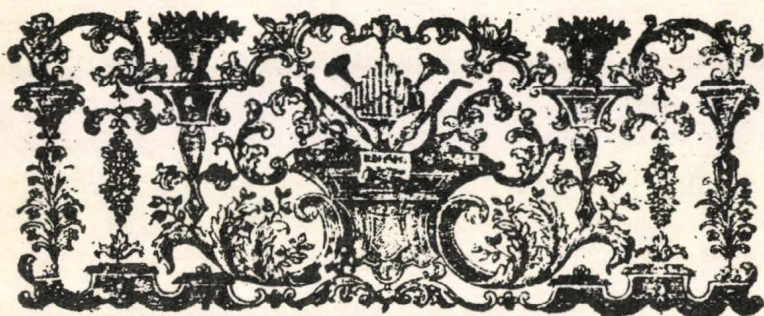
Alexandrinusokban versel. Nyilvánvaló, hogy Thomas is hatással volt rá, hiszen párrímes sorokban olvashatta. Követi is, az 54 versszakból mindössze öt a négy rímes szakasz. Érdeme, hogy felismeri a reformot, szakít, ha bátortalanul is a Gyöngösi-hagyománnyal. Talán jelentéktelen mozzanatnak látszik, de mégsem az. Valójában az egyik leglényegesebb újítás volt ez a magyar verselés történetében.

A négyrímű forma rendkívül nehézkes, amely a költőt szaporításra és kényszerítő rímek keresésére szorítja, hogy a versszak harmadik, de különösen negyedik kádenciáját kiügyeskedje.¹³ Orczy a Költeményes Holmi előszavában ezt írja:

" Akár ki mit mondjon, nem olyly könnyű
Magyar nyelven írni, a mint gondoljuk, fő
képen versekben... Ám a Franciák sem
négy stófát nem számlálnak, sem pedig
három négy betűt nem kívánnak Cádentiákra.
Mi pedig el nem akarunk menni a régi szokástól... Én Verseket már forma lábokra is
mértem... Lészen talám olylyan ki követni fogja..."

S akadtak követők, bár maga nem volt következetes e téren, mégis nagy hatást gyakorolt kortársaira.

Orczy közéleti tevékenységében sem vall más elveket, mint verseiben. 1767-1784 között Abaúj vármegye főispánja.¹⁴ Ez időből két beszédét idézzük, mindkettőnek hangvételeiben, szemléletében a nép szeretete tükröződik. Az első 1782. november 15-én hangzott el Ugocsa vármegye rendjeihez, illetve annak új főispánjához; Széki Teleki József beiktatásakor, Nagyszöllősen. Ezzel a beszéddel az Orczy-irodalomban eddig még nem találkoztunk. A korabeli nyomtatott szöveg Sárospatakon található egy kolligátum részeként. A kilenc oldalas szövegből Orczy szemléletét is jelző, számunkra is fontos részeket idézzük:

MÉLTÓSÁGOS L. B.

ORTZI LÖRINTZ URNAK
A' NEMES UGOTSA VÁRMEGYE RENDGYEIHÉZ
 ÉS AZ ÚJ FŐ ISPÁNY URHOZ
 FOLYTATOTT
B E S Z É D E.

TEKINTETES NEMES STATUSOK!

A' nagy hatalmú Római Tsászárs, Második Jósef;
 Magyar Országának választott Apostoli Felsé-
 ges Királya, 's örökös Ura, nekem alázatos hív-
 jobbjának mit méltóztatott parantsolni? noha ugyan
 már azon Kegyelmes Decretum párjának Köz'ésével
 jelentettem a' Tekintetes Nemes Vármegyének; kíván-
 tam

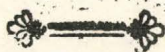
"... a' Tekintetes Nemes Státusoknak jussait, szabadságit Törvény értelme szerént óltalmazd, és ha még ezen szegletben nagy Városoknak, dúzs-gazdag Nemzeteknek hibái bé nem férkeztek Nemesi Rend közé: Zárjj-el tovább - is minden romlottságot, háritsd-el az perlekedéseknek fenéjit, melyet tsak a' Törvény Zavarói támasztanak, vérek 's szomszédok között; 's kik tunya rest életet élván: gyönyörködve hintik az egyenetlenség konkollyát; Ebrezd-fel Nemesi ifjúságot azon szép Tudományok szeretetére, mellyel magad már Hazánkban tündöklesz, gyűjtsd-fel azon tüzet, mellyet a' kedvező természet Nemzetünknek, leg mélyebb Tudományoknak is meg-tanulására nagy mértékben osztott; visgállya inkább fűben, fában, hegyekben, kövekben elrejtett természet trudáját, 's ne tegye abban minden Tudományát, miképpen ragadja Szomszédjának, ugarját. Tanítsd - meg Tartományod Népit azon szent egyességre, mellyet Felséges Urunk 's Apostoli Királyunk olly nagy Apostoli buzgósággal kíván."15

A másik beszéde 1784. október 14-én kelt Kassán a főispánni székből való leköszönésekor. Új vármegyeházat épített, de az alkotás örömét megrontja a gondolat:

"...Tudom én (mivel magam-is sokat építettem, és még többet építeni láttam) hogy az illyetén nagy és tziperes épületekre sok ezer szegénynek véres verejtéke nagyon tapasztva; jól tudom, hogy azon fejtér mész, melly falait az illyetén alkotmányoknak ékesíti az sokszor a paraszt és poór Nemzetnek könyhulatásával vagy on készítve és néha vérivel is keverve... A mi a belső lélek esméretnek bizonyosságát illeti, ditsekedhetnék azzal, hogy az Adozó Népnek párt fogása mindenkor szivemhez úgy oda nőtt, hogy rövidségeiknek orvoslásában, terheiknek kissebbítésében, és egyenlő elosztásában különös buzgósággal iparkodtam..."16

Az egyszerű élet dicsérete a Bugaci csárdának tiszteletére c. versében is megjelenik. Ezen túl, tartalmilag a korai népiesség egyik legjellemzőbb alkotása. Kazinczy elismerése

sággal kíván. Hozdd békefégre alattad lévő külömböző vallású Tagokat 's mutasd-meg: melly édes, gyönyörűséges, üdvösséges azon felebaráti Keresztyéni szeretet, mellyel ember hasonló ember társát öleli, és csak azt tartsd eretneknek, ki a nagy Istennek Ditsősége ellen rugodozván, mennyei 's földi Törvényeket zabolátlanúl megveti. Végre: vedd palástod alá a'

9

szegény paraszt adó fizető népet; ezen együgyű, de haznos szelid Méhetskéket kik köz-jónak fenn-tartására izzart homlokkal 's véres Verejtékkal szolgálják az hazát, oltalmazdd ezeket mint Ország leg nagyobb kincsét, ne engeddd sulyos Terhe alatt le nyomattasón, és mivel ezek jobb részín, kik Hazánknek gazdagabb Tartományira szűken szabott Zsoldért hozzák azon szert, melly nélkül sem ember, sem barom el nem lehet; tedd oly erőben, hogy tovább-is meg vétvén veszedelmeket: Királyi kintset tsavargó Tiszán jobb kedvel szálithassák. Erezd-meg immár hajódat, 's bontsd ki vitorládát, evez, kormányozz szerentsés szelekkel, jusd kívánatos Rév partra, ély fokáig bódogul szívesen kívánom, és engemet tovább-is jó akaratodban 's emlékezetedben tartsál.

Emlékezetedben tudniillik: hogy én vén Hajós, öreg Kormányos vezettelek hajódban, én Barátod, Polgár Társad, ki sok ideig veszedelmes szelekben, gályámmal kösziklás ellenző partokat kerülván, forgó örvényeken által, sokszor nagy erőlködéssel, Révész Társaimmal nehéz munkával menekedvén, még most, 's már meg-görnyedtt fáradtt vállakkal, aggott tetemeikkel, tsendesebb üdöben, kitsiny habok között már nem a mélyről, hanem Széliről a tengernek, de még-is távul láthattam az kívánt Rév-partot, hová liggatott Vitorlákkal, törött árbutz-fámmal, vas matskáimmal elvesztésével, repett hajómat bádgyattevezéssel vezetgetem.

B

MEL

mellett megkérdőjelezi a sok átdolgozás miatt nem is ok nélkül a vers eredetiségét. Ezt írja Döbrentei Gábornak: "... Bár csak az ur reáakadna, hol vette Orczy a szép Bugaczi csárdát, mert én gyanakszom, hogy az is fordítás..."¹⁷ Döbrentei válasza: "... Orczynak Bugaczi Csárdáját Originálnak tartom. A kinek józan filozófiája volt, Poeta volt, Hazafi, jöhetett azon gondolatokra, mellyek abban vagynak..."^{17a}

Végső fokon itt is a Rousseaura visszavezethető egyszerűség és természet-keresés látható sajátosan magyar köntösben. Orczynál - de másoknál is - e korai egyszerűség és természet-keresésben fellelhetők kritikai elemek is, de azt is látnunk kell, hogy ez a szemlélet tendenciájában - keverve ugyan demokratikus tartalommal - az elszigetelt feudális életforma propagálása is. Már itt a népies ízlés és mentalitás születésekor feltűnik az az alapvonás - figyelmeztet Szauder József -, amely a magyar irodalmi népiességre egészen Petőfiig jellemző és csakis a magyar társadalmi fejlődésből érthető meg: az, hogy a nemzeti függetlenségért és a polgári haladásért lényegében az árutermelő köznemesség harcol ellentmondásosan, s így a nemzetté válás során tulajdonképpen egy nem polgári, hanem nemesi tájékozódás van a parasztság felé.¹⁸

Orczy csárda-verse tisztelgés az egyszerű, a romlatlan, a természetes állapotok előtt. Hangulatos miniatűrökben rajzolja meg - itt-ott vaskos szókimondással - a bugaci csárda képét. Maga a csárda, mint létező fontos számára, mint a természet része, amely a maga nyers egyszerűségével jelenik meg képzeletében:

Tsikósok' Oltárja, Juhász' Kápolnája,
Betyárok Barlangja, Ringyoknak Tanyája,
Bolhák' Egereknek, Békák' Palotája,
Dongó légy', Darázsok' Szúnyogok' Bárkája.¹⁹

Amit lát a "világ csufjára" kitett csárdában (rongyos falak, csikorgó ajtó, bűdös tűzektől kormos bogrács, zsiros dög bétől szurkos fazék) az nem mind vendéghívó-vendégmarasztaló. De most nem is ez a leglényegesebb! Ugyanis ez a csárda-

szemlélet (az egyszerűség!) jelent nála - az egész életműben is megjelenő - tudatos oppozíciót.²⁰ Szembenállást, sőt tiltakozást a kor "hívságai" ellen. S ezért bomlik fel a vers egysíkúnak induló képvilága, feloldódik az ellentét, a viszonyítás másik pólusában. Így válnak a leíró részletek (a vers első fele) a költő eszméjének bizonyító erejű rajzai, eszközei; elveszítve önállóságukat, alárendelve a kitűzött tétel igazságának:

Bizony nagy hívság van sok építésbenn
Az ország el merült ezen betegségbenn
A ki lakni akar igaz tsendességbenn
Szívét szorítsa be kisebb kerítésbenn.

Egybenn ragadt falak hosszú menedéke,
Sétáló folyosók paloták mértéke
Nem gyönyörűségnek sokszor a vidéke
Inkább gond és bűnnek széke vagy rejtéke.²¹

De Orczy többet is lát! Látja a természetes állapotok felbomlásában "eleink" ősi életének, nemzeti karakterének megszűnését:

Együgyü eleink egy tálhoz ültenek
Asztalnál, egy házbann együtt megtértenek
Nem kárpitós ágyat, ponyvát kerestének
Együtt feküdtenek, fel együtt keltének.

S akkor közelebb járt az igaz barátság,
Atyafi szeretet, jó kedv és nyájasság,
Most hogy hozzánk bé jött költsönös tzifraság,
A szín meg maradott, el tűnt a valóság.²²

Ezért oly fontos számára a békés természet, a pusztai élettel egybekötött szabad élet. S innen már csak egy lépés a vers záróképe: boldog az, ki itt élhet; hamis idill, amely voltaképpen az egész költemény lelki tartalma:

Maradj tehát békés pusztá közepébenn
Ketskeméti kenyér süljön kementzéd benn
Körösi bor bőven keljen a pintzéd benn
Sok utas nyugodjon faladnak tövébenn.²³

Orczy csárda-verse nem terjengős - mint általában más versei -, mindössze 14 strófa. Témaválasztása sem szokványos. Leereszkedés a nem mindennapi témákhoz, már önmagában is népiesnek tűnik fel a kor ízlése, irodalmi felfogás után. Hasonló nyelvezete, vaskosabb-nyersebb szóhasználata (főként 1-4. versszak). Verselésében nem ad újdonságot. Tizenkette-seiben párrímet egyáltalán nem ír. Csoportrímmel dolgozik. Ezek többnyire ragrímek, ezért döcög meg néha a ritmus és mondat egységes folyamata:

Mint alkotás - fogyatékokosságai ellenére is - jelentős kezdemény kibontakozó líránkban. Itt is, de a korábban elemzett más Orczy-versekben is láthatjuk és kereshetjük megújuló költészetünk csíráit, továbbblendítő eredményeit.

J e g y z e t e k

- 1 SZIGETVÁRI Iván: Orczy és Thomas. ItK. 1911. 188.
- 2 Oeuvres diverses de Mr. Thomas, Ci-devant Professeur en l'Université de Paris au Collège de Beauvais. MDCCCLXII, Amsterdam. /Tiszáninneri Református Egyházkerületi Nagykönyvtár, Sárospatak, XII.a 2291.sz./
- 3 Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől. Pozsonbann, 1787. 226-235.
- 4 A Költeményes Holmi anyagát Császár Elemér 1756-1765 közötti években írottaknak látja. A kötetet Orczy gróf Markótzai Ferenc esztergomi érseknek ajánlja, aki 1765-ben halt meg. A versek kiadása feltehetően - Orczy men-tegetőzésén kívül - az érsek halála miatt is késett. V.ö.: Császár Elemér: Orczy Lőrincz. ItK. 1916. 407.
- 5 Részletesebb elemzésekre lásd:
MEZEI Márta: Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt. Bp. 1974. 108-111. ZLINSZKY Aladár: Idegen elemek Orczy költeményeiben. EPhK. 1889. 225-250. TÖRÖK Konstantin: Orczy és Boethius. ItK. 1893. 167-183. SZIGETVÁRI Iván i.m.
- 6 Az 1780-as években a magyar felvilágosult racionaliz-musnak nem is egy írása leplezi le a feudális társada-lomszerkezetet, a magyar gyarmati elnyomottság belső ellentétait, s egyre többször esik szó a szerencsétlen jobbágyi népről is. Nem véletlen, hogy ezekben az évek-ben /1784/ jelenik meg Tessedik Sámuel nevezetes munká-ja a magyar paraszt állapotáról. Ugyanígy megemlíthet-jük Berzeviczy Gergely munkásságát is. L.: H.BALÁZS Eva: B.G. a reformpolitikus. Bp. 1967.

- 7 Költeményes Holmi. Idézett kiadás, 235.
- 8 Lásd még: ARANY János: Prózai dolgozatok. Bp. 1900. 215-231.
- 9 HORVÁTH János: Orczy Lőrinc. In: Irodalom és felvilágosodás. Bp. 1974. 687.
- 10 SZIGETVÁRI Iván idézett tanulmányában részletesen kimutatja az egyezéseket és eltéréseket. Nem lép tovább, keveset ad ezek értelmezésében.
- 11 Oeuvres diverses de Mr. Thomas. Idézett kiadás, 67.
- 12 Költeményes Holmi, 229.
- 13 V.ö.: RÓNAY György: A felező tizenkettes Gyöngyösitől Csokonaiig. It. 1957. 2.sz., 140-163.
- 14 CSÁSZÁR Elemér: Orczy Lőrinc. ItK. 1916. 404.
- 15 Méltóságos B.ORTZY LŐRINTZ Urnak a Nemes Ugotsa vármegye Rendgyeihez és az új Fő Ispány Urhoz folytatott beszéde. MDCCLXXXII. 8-9. /Tiszáninneni Református Egyházkerületi Nagykönyvtár, Sárospatak. SS 19t sz. alatt./ Nagyon érdekes a folytatás is, ezt az eredeti fénymásolatán idézzük.
- 16 B.Ortzy Lőrinc Ur Butsuzása Abauj vármegye rendeitől, Kassán. Orpheus 1790. 228-229.
- 17 Kazinczy levelezése, IX. Bp. 1899. 391.
- 17a Kazinczy levelezése, IX. 477.
- 18 SZAUDER József: A magyar irodalmi népiességről. Vil. Figy. 1958. 2.sz. 156.
- 19 Költeményes Holmi. 199.
- 20 Lásd még: Régi és újabb szerelem, A módi, A régi isőket óhajtja, A mulandóságról, A tsehdesség és jó nyugalom dicsérete, Tokajban való érkezés télen, A magyar szépekhez című verseket!
- 21 Költeményes Holmi. 200.
- 22 I.m. 200.
- 23 I.m. 200.

Thompson

FEHÉR ERZSÉBET

Korabeli kritika a "Hivatalba vezető beszéd" –ről

A régi magyar neveléstörténeti szakirodalom egyik értékes darabja Kazinczy Ferenc beszéde, amelyet Kassán 1789. december 20-án tartott német nyelven az általa kiválasztott és megbízott tankerületi népiskola-ellenőrök /Visitatoren/ hivatalukba való beiktatása alkalmából. A beszéd szövege még 1789 végén nyomtatásban megjelent, magyarul is, németül is.¹

Feltűnő gyorsasággal két ízben ismertette és kommentálta Kazinczy e beszédét a Komáromban megjelenő Mindenes Gyűjtemény című lap szerkesztője, Péczei József, az ekkor országos hírű publicista és író.²

1790. Boldogasszony hava 20.

A Mindenes Gyűjtemény 1790. Boldogasszony hava, vagyis január 20-án - tehát a beszéd elhangzása után egy hónappal - megjelent számában cím nélküli hosszú híradás olvasható a beszéd egyik legfontosabb vonatkozásáról. "Aba Új Vármegyéből tudósíthatunk - írja a szerkesztő -, hogy Kazinczy, "ez a fáradhatatlan Hazafi az alatta lévő iskolák vigyázóiknak megprantsolta, hogy a Német nyelvet is szorgalmasan taníttassák ugyan: de azért a Haza nyelvét is minden igyekezetekkel boldogítsák: mert a Tsászári Felsőnek éppen nem tziélja az Anyai nyelvnek el-törlése."

Nem véletlen, hogy a komáromi lap jól ismert szerkesztője a beszédnek éppen erre a részére - a népiskolai kötelező német

nyelvoktatás problémájára - figyelt fel. Ez akkoriban országos vita tárgya volt.³ II. József ugyanis 1784-ben hirhede nyelvrendeleteivel a németet tette Magyarországon hivatalos nyelvvé. Ennek következtében a közép- és felsőoktatás nyelvül a latin helyett a németet rendelte, a népiskolákban pedig a német nyelv kötelező tanítását kívánta, s azt is, hogy a jövőben népiskolai tanító ne lehessen olyan, aki nem tud németül.

Kazinczy 1786-ban - fiatalon, 27 éves korában - lett a kassai tankerület népiskola-felügyelője. E tisztségében a legnagyobb határozottsággal sürgette a népiskolai német nyelvoktatás megvalósítását, minél szélesebb körben való elterjesztését. Említett beszédében így szólt erről: "A német nyelv tanítása egy részre a hazafiúságnak, egyik szülői kötelesség. Ezen nyelven folynak mostanában a köz dolgok; ennek értéke nélkül senki sem botosztatik hivataloknak viselésére, senki sem botosztatik még az Oskolákban lejendő tanulásra is; - ez a közönséges életben, a kereskedésre, az adásra, vevésre, utazásokra el-mulhatatlanul szükséges: melly keveset gondol tehát az az atya gyermekeinek bóldogulásával, melly nagy kárára van tulajdon magzatjainak, a ki elő-meneteleknek kapuját bészárja!"⁴ Kazinczy első érve tehát az, hogy az ország hivatalos nyelve ezután a német lesz, ezért az egyéni érvényesüléshez mindenki számára feltétlenül szükséges e nyelv tudása.

Második érve: a német nyelvtudás eljuttatja a tanulót a német nyelvű könyvek olvasására, s ezeken keresztül szerezhethet "tanultságot" azaz műveltséget magának. Így szólt erről beszédében:

"Ezen felül a Német nyelv nem a leg-alkalmasabb eszköze é már most a tanulttságra-jutásnak? 'nem a leg-könnyebb út é az okosabb gondolkozásra? nem érdemli é meg Litteraturája, melly a Frantzia Litteraturával magát bátran öszve-vetheti, sőt annak elsőségét régen kéttségessé tette, a melly annyi nagy munkákat mutathat elő, nem érdemli é meg az, hogy tanul-tasson?"

Kazinczy is hangoztatja, akárcsak a korabeli hazai joze-finista értelmiségiek, hogy a király a nyelvtörvénnyel a magyarság javát akarja, nem kíván ártani a magyar nyelvnek.

Ezért "az Oskolák Helybéli Igazgatóinak, a Tanítóknak, Szüléknek meg kell magyaráznotok - figyelmezteti a népiskola-ellenőröket -, hogy az nagyon el-tévesztené ő Felségének tziel-ját, a ki azt hitetné-el magával, hogy a német nyelv tanulta-tása a Hazában gyakorlott, nevezetesen hazai Magyar nyelvünk-nek el-temetésére intéztetett. Soha sem volt tzielja az Ural-kodásnak. - Diszére vagyon az ő Felsége Királyi Székének, hogy az alatt külömbféle Nemzetek nyugszanak; s azon félyül hogy a Magyar nyelv a közönséges életbe el-mulhatatlanul szükséges, philosophiai tekintetekre nézve is meg-érdemli, hogy fen-tar-tása eránt gondoskodjanak azok, a kik a Haza szolgálatjára szorosabban állitattak."

A magyar nyelvet tehát "fenn kell tartani", de Kazinczy ehhez még ezt is hozzá teszi: "Sőt inkább igyekezzetek azt, amennyire egyéb tárgyak miatt lehet, el-terjeszteni."⁵

A Mindenés Gyűjtemény abaúji tudósítója tehát hűen számolt be Kazinczy népiskolai német nyelvtanítási alapelvéről. Ez egészen természetes, mivel a "tudósító" nem volt más, mint maga Kazinczy. 1789. december 23-án kelt levelében ugyanis be-számolt Péczelinek beszéde keletkezésének körülményeiről.⁶

Többek között ezt írta a komáromi lap szerkesztőjének:

"20. Xbris három Visitatorimnak jelenlétekben egygy Oratiot tartottam, a mellyben őket hivataljukba be-vezettem. Distric-tusom 5. szakaszokra szakasztatott; fizetésem 1500 frtra emel-tetett; Visitatorim pedig 600 frtot vonnak és Főszolgabirói charaktert kaptak. Egyiknek lakása Eger, és ennek kerülete der Heveser Kreis-nak, az az Heves Vármegye, a Jászság és Kun-ság neveztetett. Ez Ivánkay Vitéz Imre Ur, a ki Duschnak Oresztesét fordította; ki jött az Kassán 1789. in 8°. - a má-sik a Borsoder Kreis. Ez Gömör, Borsod és Torna Vármegyét foglalja magában. Wályi András benne a Visitator. - a 3dik a Zipser Kreis, Lőtsén fog lakni Urbán András és Szepest és Sároost birja. - a 4dik Polyánkai Péter Ungváron, Ung és Be-

regyh Vármegyében. - az 5dik Janusek József Ujhelybe; Zemplén és Abaujból."

Majd Kazinczy a Péczeli Józsefnek írt magyar nyelvű levélben németül leírja hivatalba-iktató beszédének azokat a részeit, amelyek a magyar nyelv fontosságáról szólnak (ezek egy részét imént idéztük). Szólt ebben arról is, hogy a magyar nyelv adja "a magyar nemes büszkeségét", valamint "forrását azoknak a bajnoki tetteknek, a mellyekkel Atila, II-dik András, I-ső Lajos, Hunyadi Mátyás és Maria Theresia az ellenségnek elborító fegyvereit vissza-verték, s Európát rettegésre szorították." (Eléggé furcsa ez a király-névsor, éppen a magyar nyelvvel kapcsolatba állítva.)

Szép a magyar nyelv, "ez minden élő nyelvek között - írja németül Kazinczy -, ha az egy puhaságig lágy Olaszt ki-veszszük, minden kétségeken felyül a legszebb, olvadozó hangzásu és eredeti nyelv." E magyar nyelv "előmozdítása" által - serkentette a népiskola-ellenőröket Kazinczy - "vegyétek munkáló kezek alá az izlését s helyesebb gondolkozását annak a nemes Nemzetnek, a mellynek - élek: itten Praesidensünknek szavaival - arra, hogy a tudományoknak kedves virágzását elérje, egyéb szüksége nints, tsak az, hogy tüze fellobbantasson."

A beszéd e részeit tehát szószerint közölte Kazinczy levelében Péczelivel, odajegyezve a "Praesidensünk" kifejezés mellé: "ez B. Swieten Ő exc.", a mondat végére pedig ezt: "Ezt Swieten valóságosan mondotta".

A fiatal Kazinczy tehát érzékelhetően büszke volt arra, hogy a bécsi udvari Tanulmányi Bizottság vezetője, a hazai kötelező népiskolai német nyelvtanítás szellemi atyja, II. József császár egyik legközvetlenebb iskolapolitikai tanácsadója, Gottfried van Swieten őt - bécsi Burg-beli találkozásukkor - személyesen biztosította itt idézett hatásosan megfogalmazott, de semmitmondó fráziséval arról, hogy a nemes magyar nemzetnek semmi egyébre nincs szüksége ahhoz, hogy a tudományok virágzását elérhesse, hogy korszerű művelt-

séget szerezhessen, mint az, hogy "tüze fellobbantasson". Ezt a "fellobbantást" nem keresztezi a népiskolai kötelező német nyelvoktatás, sőt talán - felfogásuk szerint - éppen ez gyújtja meg a "tüzet"...

Majd újra magyar nyelvre térve így folytatja levelét Kazinczy, amely - mint említettük - 1789. december 23-án kelt Alsóregmecen:

"Látod édes Hazafi társam, hogy a Normalis Oskolák tzélja nem az, hogy a Magyar Nyelv eltöröltessék, mert ezt én ex cathedra S. Petri az az ex offo parantsolom. Igen szeretném, ha azon tudósításokat, a mellyeket ezen levelemből értessz, Gyűjteményed leveleibe belé iktatnád."

Péczeli József ennek megfelelően járt el és a Mindenes Gyűjtemény január 20-i számában hírt adott Kazinczy kettős irányú tevékenységéről: tankerületének népiskolaiban mind a német, mind a magyar nyelv tanítását szorgalmazza.

Végül még azt is megemlítette Kazinczy e levelében: "megküldöttem ezt a §-t /vagyis beszédének a magyar nyelvre vonatkozó részét/ Gróff Széchényinek is, sőt az egész Oratiót mind Németül, mind Magyarul le-nyomtattatván, minden-felé elküldöm, annyival inkább, mivel a mint hallok a Pétsi Tudom. Kerületben tsak a Német Nyelv sürgettetik."

Péczeli József azonban - amint a Mindenes Gyűjteményben közreadott ismertetésében kifejtette - egészen másképpen vélekedett erről a kérdésről, mint Kazinczy.

Első ellenvetése: az ország sok népiskolájában a tanítók máris csakis a német nyelvvel foglalkoznak, a magyarral nem (ahogy erre - a pécsi tankerület vonatkozásában Kazinczy is utalt). Ha mindenütt Kazinczy elve szerint járnának el a népiskolákban, s főként a helyi kisebb-nagyobb tanügyi hatóságok is úgy gondolkoznának, mint Kazinczy, akkor "kedves nyelvünk talán nem halna meg olly hamar: de hány Kazintzik vagynak a Hazában, s hányan lesznek ezután? Sok helyen már azt is megparantsolták, hogy a magyar Orthographiát ne tanítsák; mert nem szükséges, hogy a gyermek magyarul tudjon

irni. A grammatikában olyan tanítók tétettek, a kik semmit sem tudnak Magyarul, s nagy részént a gyermekek úgy fordítanak s úgy tanulnak meg valamit könyv nélkül, mint a szajkók."

A valóságban, az iskolák napi életében tehát szó sincs arról, amiről Kazinczy beszél, hanem a magyar rovására a német nyelvoktatást eröltetik a közép- és népiskolákban, a magyar nyelvvel pedig egyáltalán nem foglalkoznak. "Mi lesz mind ezekből egyéb, hanem idővel mind a nyelvnek, mind a Nemzetnek el- töröltetése!" - ez Péczeli véleményének keserű summája. S mindez természetesen nem a császár akaratából történik, ő jót akar; Péczeli is megteszi a maga aulikus tiszteletkö-rét, akárcsak Kazinczy: "Az illyenek pedig esnek a Kegyelmes Felségnek tzélja és akarata ellen; mert ki merne tsak gondolkozni is úgy, hogy ez a Haza édes Atyja a Magyar Nemzetet akarná el-törölni, a mellynek közhönheti egyedül az Austriai Birodalom a maga mostani fennállását s virágzását."

Amennyire igaz Péczeli Józsefnek ez az első érve a széles-körű kötelező népiskolai német nyelvtanítás ellen, második érve ma már mosolyt keltően naivnak hangzik. Mégis nagyon jól rávilágít a korabeli hazai értelmiség egy részének gondolatvilágára. Így teszi fel ugyanis a kérdést: "Vallyon a Német nyelvnek el-terjedése hasznára vagy pedig kárára lesz e az Ausztriai Birodalomnak?"

Válasza: "A különböző nyelv és Nemzet nem tsak ékességére, hanem nagy bátorságára /=biztonságára/ is szolgál a királyi székeknek. - Ha Tseh Országban valami mozdulás esik, egynehány Magyar Regiment el-végezi a pert, s hasonló-képpen egyebütt is mások: de ha a nyelv eggy lesz; úgy a nemzet is némi-nemü-képpen eggy lesz s eggyet is érthet s a t."

További példaként utal az ekkoriban zajló francia forradalom-ra is: "Ha Frantzia Országban különböző Nemzetek s nyelvek lettek volna: úgy e nagy változásra az igazgatás dolgában ne-hezen mehettek volna: de eggy a nyelv s eggy a Nemzet." E sajátos logika alapján így gondolja Péczeli: "Éppen nem. szükség mélly Politikusnak lenni arra, hogy valaki meg mondja,

hogy ha valaha az Ausztriai Birodalomnak romlása lesz, azt a nyelvnek eggysége fogja véghez vinni." (Ma már tudjuk, hogy a történelem nem igazolta Péczeli elképzelését: az "austriai birodalom" 1918-ban éppen e nemzetek-nyelvek sokfélesége miatt esett szét, bomlott részekre.)

Péczeli végkövetkeztetése a népiskolai kötelező német nyelvoktatás tárgyában ellentéte Kazinczy felfogásának, mert ezt írja ismertetésében: "Úgy látszik tehát, hogy talán az előre néző józan Politika azt kívánná, hogy nem hogy az Anyai nyelveknek elnyomásokkal a Németet kellene el-terjeszteni, hanem inkább meg-kellene gátolni, hogy soha a köznép közt a Német nyelv közönséges ne legyen." Péczeli saját tapasztalata tehát ez: a kötelező német nyelvtanítás címén a magyar nyelv háttérbe szorítása, elnyomása történik a népiskolák életében.

Érdekes - romantikus, de jogos - kíváncsisággal zárja a Mindenes Gyűjtemény szerkesztője 1790 januárjában írt ismertetését: "Az Ausztriai Fejedelmek pedig még gyermekségekben megtanulhatnak a Német, Magyar, Olasz és Tóth nyelveket, ezek pedig az egész Birodalomnak nyelvei; mert a Horváth és Rátz nyelv a Tóthtól keveset különbözik."

Péczeli József tehát nem fogadja el Kazinczy álláspontját a népiskolai kötelező német nyelvoktatás ügyében. Joggal.⁷

1790. Böjtelő hava 6.

A Mindenes Gyűjtemény rövidesen, két hét múlva újra visszatért Kazinczy beszédére: 1790. böjtelő hava azaz február 6-án megjelent számában könyvismertetést írt a szerkesztő. Címe: "T. Kazintzy Urnak a Normás Oskolák Látogatójik előtt tartatott Beszéde".

"Tegnap küldtetett hozzánk nyomtatásban ezen rövid de fontos Beszéd, mellyben örömmel olvastuk, hogy a mellyeket minden okos Hazafijak kárhoztatnak a Normában, ugyan azokat kárhoztatja ez az éles elméjű, s a dolgoknak nem csak külső hártáját, hanem belső valóságát néző Nagy Hazafi is."

Beszéde első felében ugyanis Kazinczy a népiskolai tanítás

un. norma-módszerét bírálta.⁸ A kritikával Péczeli József minden tekintetben egyetértett. De újra szóba hozta a népiskolai kötelező német nyelvtanítást is. Kiemelte, hogy Kazinczy a népiskolákban "javasolja a Német nyelvet, melly a többek között szolgálni fog a meg-világosíttatásra", vagyis a felvilágosodás szellemében való tudás, műveltség megszerzésére. Péczeli véleménye: "E jó lenne, ha csak eddig menne" és nem tovább: ha nem járna hatalmas károkkal. A Mindenes Gyűjtemény szerkesztője a korábbi recenzióban e témában kifejtett gondolatait folytatja tovább itt is.

Kazinczy beszédében dicséri a német nyelvű irodalom műveltségteremtő hatását: a német művek vetekednek tudásgyarapító tudományos értékben a francia művekkel. "De a németek se szerették volna ez előtt 50 esztendőökkel - írja Péczeli keserű iróniával -, ha a Frantziák úgy világosították volna őket, hogy született nyelveket el-nyomták volna." A németek sem a Kazinczy által javasolt útját járták a felvilágosodásnak, hanem mást tettek: "a Frantzia remek munkákat német köntösbe öltöztették, s úgy tanulták a jó izlést." Nem a népiskolai német nyelvtanulást kell tehát erőltetni, hanem a felvilágosult szellemű remekműveket le kell fordítani magyarra, hogy ezeket a társadalom minden rétegében olvashassák, erre kell már a népiskoláknak alkalmassá tenni és ösztönözni tanulóikat - ez Péczeli József felvilágosodást terjesztő programja.

Határozottan leszögezi a komáromi szerkesztő: "Nekünk is sokba lesz a meg-világosodás, ha az által nemzeti nyelvünk s béliyegünk (character) el-töröltetik. Fordítsuk le mi is a Német, Frantzia, Ánglus remekeket, azután igyekezzünk írni hasonlót, e lesz a jó út a meg-világosodásra." (Nem kell bizonygatni: a magyar művelődés történeti fejlődése Péczeli álláspontját igazolta.)

De mi lesz akkor, ha nem ez történik, hanem a Kazinczy által helyeselt megoldás válik valóra (vagyis a népiskolai német nyelvoktatás eredményeképpen német nyelvtudás nyújtása a néptömegeknek, hogy azután olvashassák e felvilágosult szel-

lemű német könyveket)? Akkor - véli Péczeli - "három nemzetség alatt azaz 100 esztendő alatt tsaknem egészen el-fog töröltetni a mi Magyar nyelvünk és Nemzetünk."

Végül még egy érv a népiskolai kötelező német nyelvoktatás ellen, egy fontos konkrét tény érvényesítésével: "A szegény Paraszt nem járathatja 5-6 esztendeig gyermekét Oskolába, mert az az ő félkeze, mellyel portzióját meg-keresi. - Két-három esztendeig, míg járattja, addig magyarul a Valláson kívül egy kis gazdaságra /= mezőgazdasági ismeretekre/, föld mívelésre, s más szükséges dolgokra kellene inkább a Német helyett azt tanítani. - Ezután sem hordhatja ő Lintzbe és Augspurgba a buzáját eladni, hogy a Németre szüksége lehetne."

Kazinczy is, Péczeli is jól tudta: két-három évig van 5-10 életéve között a legtöbb falusi gyerek a népiskolában. Milyen lehetett ilyen körülmények között egy idegen nyelv megtanításának-megtanulásának reménye?

Amikor Péczeli József e könyv-recenzióját írta, 1790 február elején, nagy események történtek a hazai politikai életben. II. József császár - 1790. február 20-án bekövetkezett halála előtt - 1790. január 28-án visszavonta rendeleteit, köztük az iskolai vonatkozásúakat is. Erre utalnak a recenzió következő mondatai:

A német nyelvoktatás erőltetése, a magyar nyelv háttérbe-szorítása miatt "ugy el-keseredett az egész Ország, hogy tsak egyedül a Királyi Felségnek azon kegyelmes rendelése által (mellyhez már nagy reménysége is vagyon) vigasztaltathatik-meg, hogy a Polgári Törvényes dolgok magyarul folytassanak, melly egyedül emelheti fel Nemzetünket a porból, és hogy az apróbb és nagyobb Oskolákban Magyarul tanítsanak mindent."

A népiskolákba járó úri gyerekeknek, aki további gimnáziumi tanulmányokra igyekeznek, ha szüleik kívánják, külön órákban kell a német nyelvet tanítani: "A melly Nemes embereknek gyermekeik pedig tovább akarnának tanulni, azoknak bizonyos órákon minden héten lehetne a Német nyelvet fundamentomosan tanítani."

A két vélemény

Vajon ki látta helyesen e súlyos, társadalmi-közüktatáspolitikai kihatású pedagógiai probléma megoldását, Kazinczy-e vagy Péczeli?

A közelmúltban Kosáry Domokos ismertette összefoglalólag és kritikailag a "Hivatalba vezető beszéd"-re vonatkozó eddigi szakirodalmi megállapításokat.⁹ Szerinte Kazinczy látta helyesen a tényeket, akárcsak a magyar jozefinista értelmiség, akik "a német nyelvet, ha már a jozefin rendszer így hozta magával, nem jogbitorlónak, ellenfélnek, negativumnak tekintették, hanem olyan segédeszköznek, amely helyesen alkalmazva maga is a magyar nyelvű felvilágosult nemzeti művelődés szolgálatába fogható." Csak arra kell vigyázni, nehogy a magyar nyelvet a népiskolákból kiszorítsa. A népiskolák a kötelező német nyelvoktatással biztosíthatják a nélkülözhetetlen alapot "a jövődő felvilágosult nemzeti művelődéshez."¹⁰

Kosáry szerint "Péczeli nemigen tudta követni azt, amit Kazinczy magyarázott neki", nem tudott felemelkedni Kazinczy elvi magasságaiba. Ezen aligha csodálkozhatunk: a Kazinczy által elképzelt, a népiskolai német nyelvoktatásra és az így szerzett nyelvtudásra épülő felvilágosult magyar műveltség fikciója önmagában is lehetetlenség, egyáltalán: téves elképzelés. A népiskolai német nyelvtanításra, s az ennek nyomán majdan német könyvek olvasására alapozva nemigen juthatnak magyar műveltség birtokába a népiskolák felnövekvő tanulói.

S hogy a magyar "hazafiságnak" része lenne a népiskolában kötelezően megtanult német nyelv? Elégge furcsa logika.

Kazinczy szándéka jó volt: egy diktatórikus, általa megváltoztathatatlan rendelkezés negatívumait igyekezett elméletileg pozitívvá formálni, a kényszerből igyekezett hasznosat meríteni. Az eredendően rossz rendelkezés gyakorlati megvalósulása azonban ez által nem válhatott jóvá.

Ugyanakkor pedagógiailag is helytelenül ítélte meg Kazinczy a kötelező népiskolai német nyelvtanítás tényét és perspektíváit.

Ebben az időben ugyanis a népiskolák tananyagában nem szerepelt a "magyar nyelv" mint tantárgy. Kazinczy sem beszél ilyenről. Mindenütt a lakosság, a tanulók anyanyelvén folyt a népiskolákban az oktatás. A magyar nyelvű tanulóknak magyar szövegek olvasását, írását oktatták a tanítók, majd magyar nyelvű olvasókönyvből s más tankönyvből tanultak. II. József rendelkezésének valóra válása esetén a népiskola - tehát 5-10 éves gyerekek - legfőbb tananyaga egy élő idegen nyelv lett volna, az ezzel való foglalkozás töltötte volna ki a népiskolában való tartózkodás legnagyobb részét (a vallási ismeretek mellett). S a tanító - mert ez lett volna legfőbb, eredményeiben jól lemérhető hivatali kötelessége - erre állt volna rá teljes erejével, a tanítás legterjedelmesebb idejében. S nemcsak a magyar - és a nemzetiségi - nyelv szorult volna háttérbe, hanem a népiskola többi, addig mindvégig anyanyelven oktatott "elemi" ismeret- és készséganyaga is kiszorult volna a népiskolából. Így azonban nem lehet műveltséget alapozni, csakis a környező világ anyanyelven történő alapos megismeretetésével - jól tudták ezt ekkor már a kor pedagógiai szakemberei.

S vajon hogyan gondolta Kazinczy a kötelező német nyelv mellett a magyar nyelv "elterjesztését" a népiskolák révén? Kik körében? A magyarul nem tudó nemzetiségi tanulók között? Ők tehát németül is, magyarul is tanuljanak meg? Vajon nem volt helyesebb a népiskolák ekkor már két évszázados története során kialakult gyakorlat: anyanyelven alapot adni a falusi és városi gyerekeknek a későbbi felnőttkori tapasztalat- és ismeretszerzésre? Ezek is mind megválaszolatlan problémák Kazinczy lelkes jozefinista beiktató beszédében.

Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni arra a tényre, hogy még a szakirodalomban is gyakran összekeveredik e témával kapcsolatban a középszintű iskola és a népiskola. A középiskolai német nyelvtanítás fontos és lényeges eleme volt a felnövekvő magyar értelmiségiek műveltségének, a német nyelv kötelező gimnáziumi oktatását már az 1777-i Ratio Educationis elrendel-

te, s folyt is országszerte. De a Kazinczy-Péczei vitában a népiskola német nyelvtanításáról, 5-10 éves gyerekek kötelező német-oktatásáról van szó. Az ennek bevezetésére való törekvés mind pedagógiai, mind egyéb szempontok alapján helytelen volt akkor is, később is, ma is, éppen a felnövekvő tanulók személyiségfejlődése, műveltsége szempontjából.

Az ifjú Kazinczy tévedett tehát ebben a pedagógiai-közüktatáspolitikai kérdésben. Őszinte hazafiságában, a magyar nemzet és a magyar nyelv iránti szeretetében nem kételkedhetünk, ezt bebizonyította ekkor is, élete későbbi szakaszaiban is. De ember volt, tévedett: mélyen hitt abban, hogy a bölcshnek megismert király jót akar a magyar nemzetnek a kötelező népiskolai német nyelvoktatással; hinni akart egy károsnak bizonyuló közoktatáspolitikai döntés helyességében, s ezért sajátos ideológiát alkotott maga számára ennek igazolására és másokkal való elfogadtatására. (Azóta számos esetben fordult elő hasonló szituáció a magyar neveléstörténetben, közoktatáspolitikánkban.)

Kazinczy nyilvánvalóan egyedül állt furcsa logikájú népiskolai tananyag-koncepciójával mind a kor hazai közvéleményével, mind pedagógiai szakembereivel szemben.¹¹ Mindez semmit sem von le nagyságából, nem csökkenti kiemelkedő szerepének jelentőségét, amelyet teljes életével a felvilágosult magyar művelődésben betöltött.

Érdekes és tanulságos korfestő adalék Péczeli József gyors reagálása a "Hivatalra vezető beszéd"-re. Nemcsak a fiatal Kazinczy nézeteinek korabeli fogadtatására világít rá, de ráirányítja figyelmünket a kor egyik kiemelkedő fontosságú népiskola-problémája körül folyó vitára is. S Kazinczy az ember is tisztábban, igazabban áll előttünk.

J e g y z e t e k

- 1 Franz v. Kazinczy: Rede bei der Einstzung der königl. Nationalschulen-Visitatoren des Kaschauer Literarbezirk in ihr Amt. Kassa 1789. Hivatalba vezető beszéd, melyet a Kassai Tudománybeli Megye Nemzeti Oskoláinak leg-első Királyi Visitatoraihoz tartott Kazinczy Ferenc, Te/kinte/tes Abaujvár és Sáros Vármegyék Törvény táblájának Birája, mint a megnevezett Oskoláknak Királyi Districtualis Inspector. Kassa 1789.
- 2 Minden Gyűjtemény 1790. III.negyed, 91-93., 167-171. A Minden Gyűjtemény repertórium. 1789-1792. Összeállította Tapolczainé Sáray Szabó Éva. Budapest-Tatabánya 1979. 448., 481. - A Minden Gyűjteményről ld. A magyar sajtó története I. 1705-1848. Szerk. Kókay György. Bp. 1979. 220-223.
- 3 A háttérre vonatkozólag Pallós Ferenc: A német nyelvoktatás ügye magyar iskoláinkban II.József idején. Bp. 1944. Ebben különösen a következő fejezet: A német nyelv a népiskolában /37-44/.
- 4 Hivatalba vezető beszéd, 23.
- 5 U.o. 24-25.
- 6 Kazinczy levelezése I. Bp. 1890. 522-524.
- 7 Péczeli József e kritikáját a Hivatalba vezető beszédről a szakirodalom eddig részletesen nem ismertette. Két újabb összefoglalás is csak említi, amelyek részletesen foglalkoznak népiskolai német nyelvtanítási felfogásával, valamint Péczelivel folytatott vitájával: Bíró Ferenc: Kazinczy és Péczeli. ItK. 1963. 140-148., Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII.századi Magyarországon. Bp. 1980. 437-441.
- 8 A népiskolai tanítás Felbiger-féle normamódszerének újabb ismertetése: Mészáros István: Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777-1830 között. Bp. 1984. 75-80., Kazinczy norma-kritikájáról: 83-86.
- 9 Kosáry i.m. 438-440. A korábbi szakirodalom részletes bemutatása: S.Heksch Ágnes: Kazinczy és II.József művelődéspolitikája. PedSzle, 1956. 74-108.
- 10 Kosáry i.m. 438.
- 11 V.ö. Révay Miklós véleményével, ismerteti Mészáros i.m. 70-74. Egyetlen mondat Révay 1788.május 26-án kelt jelentéséből, amelyben a győri és a Győr környéki állapotokai jellemzi: "Itt mind a Nemzeti Fő Oskolából /vagyis a norma-iskolából/, mind pedig a külső városi és a majorokban

levő kisebb Oskolákból is a magyar nyelv majd tsaknem kiirtatott már." Egy részlet Pálóczy Horváth Ádámnak Kazinczyhoz 1789. augusztus 11-én írt leveléből: "azt tsak meg kell vallanom, hogy maga a Vicecancellarius G. Teleki is idegen attól az Institutumtól; és itt átallyában mindenek a normális oskolákból nyelvünk pusztulását; a mixta oskolákból pedig nem uniot, hanem egy zavaros vallás keveredést jövendőlnék." /Kazinczy levelezése, idézett kiadás, 420./

A' prózára nézve jobban szíta Báróczy egyszerű bájos tollához, mint az akkoron csudaltatott Kartigám' szerzője duzzadtéhoz.

Átfuta a' törvény és theologiabeli tudományokon is; melly utóbbiakat azokkal is megízleltetik a' protestánsok, kik nem szünák el magokat a' prédikáló székre.

Szükségfeletti említenem, mint jurátuskodék elébb Eperjess, utóbb Pesten; mint nevezé ki Báró Orczy Lőrincz, a' költő, 's egyszer'smind bölcs magyar ember, és abanji fő ispány, al-jegyzőnek Vármegyéjében, mint lön más Vármegyékben is tábla-bíró. Mind ezekre nem sokat fog a' jövendőség ügyelni; de azt majd figyelemre méltónak tartanlja, hogy későbbi legnevezetesebb magyar Irónk II-dik Jó'sef Császár alatt, a' nevelés és tanítás' dolgában, mellynek egygyik fő czélja németekké válásunk, 's nyelvünk' kiirtása vala, 1786-ban a' Felföldön kerületi felvigyázónak kinevezettek. Vagy nagyon bíztak még akkor a' legjobb fejek is Jó'sef Császár intézetei' változhatatlanságában, vagy reménytelenkedének a' nemzet' szunnyadozó tüzeire nézve, minekutánna akkori Magyar Cancelláriánk, az ujjíltasait forrón űző Császártul felszóllítatván, a' magyar nyelvet közdolgaink folytatására alkalmatlan-

nak állítá, vagy talán csupán gróf Török Lajos, akkori nevelési fő igazgatónak Kassán, kinek később leányát vevé feleségül, engede Kazinczy. Az nem szenved kétséget, hogy az elnémetesedés bizonyosságának hite, nem vere volt még közönségesen gyökeret minden magyar szívben, és hogy magyarságunk felélesztésének reménye, néimelly magyar keblekben, annál biztosabban lappangott, minél nyilvánabban és serényebben tört nemzeti által változtatásunkra Jó'sef Császár' hevenessége.

Így jutánk még 1788-ban Geszner vdyliomihoz, és egy esztendővel később Bácsmegyei leveleihez, melly két fordítást (az utóbbik szabadabb lévén) azon jeles magyar férfunktól vevők, kire a' némettség' elterjesztése vala bízva. E' szerint bizvást lehet állítani; hogy a' német nyelv honnunkat mind politikai, mind literaturai tekintetben nem csak felébreszté, hanem felrepítetté is, és a' többi már mívelt Európaiaknak sorába mintegy belé hajította.

Kazinczy a' maga fordításaiban is Báróczy styluszát vevé például, de mivel a' fordítónak két nyelvvel kell fordításkor küzdenie, világos: hogy az efféle két nyelv-közi tusa mellett, a' honinak csak annyiban szükséges termékenyítettnei, bővítettnei, szépitettnei a' külföl-

Gróf Dessewffy József: Kazinczy Ferenc.

ÁRPÁDIA. Honi történetek zsebkönyve. Első év.

Kassa, 1833.

KOVÁTS DÁNIEL

"Vádlának, s még a jók is..."

Mai vélemény a "Hivatalba vezető beszéd"—ről

1.

Van Kazinczy Ferenc életútjának, életművének és utóéletének több olyan pontja, amelyek körül újra meg újra föllángol a vita. A Kazinczy Ferenc Társaság a maga lehetőségeinek határain belül szeretne hozzájárulni a vitás kérdések többszempontú vizsgálatához s megnyugtató megválaszolásához. Úgy gondoltuk, ezt szolgáljuk az egyik megoldatlannak tűnő probléma, Kazinczy a német nyelv oktatásával kapcsolatos nézeteinek és tetteinek áttekintésével és értékelésével. Örömmel fogadtuk tehát Fehér Erzsébet tanulmányát, amelyben Péczeli József megnyilatkozásai nyomán adja Kazinczy álláspontjának kritikáját. A tanulmányban megfogalmazott értékelésnek jelentős előzményei vannak a szakirodalomban, - gondoljunk Imre Sándor¹ és Heksch Ágnes² munkáira -, de megfogalmazódott az utókornak ezzel elentétes ítélete is részben Czeizel János³, a közelmúltban a helyi Konstantin József⁴ s teljesebb kifejtésben Kosáry Domokos⁵ tollából.

A vita, persze, már Kazinczy életében kibontakozott, ezért írhatta a széphalmi mester a Pályám emlékezetében visszatekintve a következő sorokat: "Vádlának, s még a jók is, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn azon nyelv tanulását sürgetém, mely előlni készülne a miénket. S vádolják-e az atyát, ki gyermekeivel német nyelvet tanúttat, mert látja, hogy arra szüksége van? Nem értem vádlóimat, de nem hiszem,

hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a nemzet nyelvéhez. Ha kedves hivatalom teljesítése ellenkezett volna meggyőződésemmel; ... úgy én nem léptem volna az iskolákhoz. Becsületese ember fizetésért nem bánik lelkiismerete ellen; én szentül teljesítem ellenkező tiszteimet, s így nyugalomban hallok a vádat. 'Ki minél jobban tud görögül, annál semmirevalóbb', ezt mondták valaha Rómában s ennek magunk közt is látjuk példait; de az ellenkezőnek is látjuk.... Tudni jónak mindent hasznos, s aki rossz akar lenni, rossz lesz, ha csak magyarul tud is. Vannak rá példáink. Szolgáljon nekünk a szomszéd! - ez vala a honát szerető Pálffy János nádor toasztja, s nem tudom, mondhatunk-e idvességebbet."⁶

Fehér Erzsébet nem vádolja ugyan Kazinczyt a német nyelv alsófokú oktatásának támogatása miatt, de nem tudja elfogadni álláspontját. Talán azért nem, mert megelégszik a "Hivatalba vezető beszéd" egyetlen részletének és Péczeli József ahhoz fűzött gondolatmenetének ismertetésével. A korból és a tágabb összefüggésből így kiragadott mondatok alapot adhatnak ugyan egy első olvasásra logikusnak látezó gondolatmenet végigvitelére, de ahhoz nem szolgálnak megfelelő bizonyító erővel, hogy következtetéseit elfogadjuk. Anélkül, hogy az igazságosztó szerepét kívánnánk eljátszani, érdemesnek látszik a fölvetett kérdéseket más szempontok és tények bevonásával újragondolni, s ezek fényében megválaszolni. Előbb azonban Fehér Erzsébet néhány részmegállapításáról kell szólnunk.

a/ Gottfried van Swietenről ellenszenvvel szól a tanulmány, hatásosan megfogalmazott semmitmondó frázisnak minősíti a Kazinczy előtt elhangzott nyilatkozatát, pedig az összhangban volt Swieten felvilágosult reformprogramjával, művelődéspolitikai törekvéseivel, s feltétlenül támaszt adott Kazinczynak épp a magyar nyelv szorgalmazásához.

b/ Semmi nem indokolja a tanulmánynak azt az általánosítását, amely szerint: "A valóságban, az iskolák napi életében tehát szó sincs arról, amiről Kazinczy beszél, hanem a magyar rovására a német nyelvoktatást erőltetik a közép- és népiskolákban, a magyar nyelvvel pedig egyáltalán nem foglalkoznak." A szerző ugyanis nem vizsgálja a kor iskolai valóságát, egykét Péczeli által említett esetből általánosít, holott sok a - Kazinczy tapasztalataiból ismert - ellenpélda. Ezért hiányolható annak indoklása, hogy miért nem fogadja "joggal" el

Kazinczy álláspontját Péczeli. (Egyébként Péczeli sem Kazinczyt bírálja, hanem attól fél, hogy kevesen vannak, akik úgy irányítanak, mint Kazinczy!)

c/ Megtévészto a tanulmánynak az a beállítása, mintha Kazinczy "a népiskolai német nyelvoktatásra és az így szerzett nyelvtudásra épülő felvilágosult magyar műveltség" elképzelését hirdette volna. Csakhogy ezt Kazinczy így sohasem hirdette. Sőt! A "Hivatalba vezető beszéd" maga adja az ellenbizonyítékot hozzá.

d/ A pedagógiai szempontú kifogások sem megalapozottak. Egyszerűen nem felel meg a tényeknek az a megállapítás, hogy 5-10 éves gyerekek kötelező németoktatása "mind pedagógiai, mind egyéb szempontok alapján helytelen volt akkor is, később is, ma is." Ilyen differenciálatlanul már csak azért sem nyilatkozhatunk, mert több ország szolgálhat cáfolattal, s terjedőben van az idegen nyelv oktatása hazánkban is mind az óvodás, mind a kisiskolás életkorban.

e/ A tanulmány szerint Kazinczy "egyedül állt furcsa logikájú népiskolai tananyag-konceptiójával mind a kor hazai közvéleményével, mind pedagógiai szakembereivel szemben." Valójában többen képviseltek hasonló felfogást, gondoljunk Gelei József, Török Lajos, Vályi K. András, Ráday Gedeon és mások megnyilatkozásaira. De ha egyedül állt volna is, az sem jelentené mechanikusan konceptiójának helytelenségét.

Elsődleges célunk azonban nem Fehér Erzsébet részmegállapításainak kiigazítása, hanem Kazinczy Ferenc és a népiskola, valamint a magyar és a német nyelvoktatás kérdéseinek tárgyalása. A továbbiakban tehát fordítsuk erre figyelmünket!

2.

Épp kétszáz esztendővel ezelőtt, 1786 őszén kapta megbízatását Kazinczy, s kezdte el Török Lajos gróf irányítása mellett a kassai kerületben iskolafelügyelői tevékenységét. Nem anyagi vonzalom vagy kényszer s nem is a nagyravágyás készítette a feladat vállalására, hiszen - mint levelezéséből és a Pályám emlékezetéből is láthatjuk - akkor már a nagyobb közéleti rangot jelentő megyei főjegyzői állás is megnyílt volna előtte. Meggyőződése tette vonzóvá számára az iskolafelügyelői tiszte, hazája kultúrájának fejlesztése, a felvilágosult gondolkodás terjesztése érdekében munkálkodhatott.

Hároméves tapasztalat állt már mögötte, amikor 1789 decemberében "Hivatalba vezető beszéd"-ét⁷ elmondta a hozzá beosztott visitatorok előtt. Örömet fejezte ki, hogy a munkát,

amelyet addig egyedül végzett, megoszthatja társaival, s hogy immár 124 iskola működik kerületében. (Három év alatt 45 új iskolát szervezett, II. József iskolapolitikájának és Kazinczy működésének ez önmagában is fontos érdeme.) A beszéd nyilvánvaló célja azoknak az elveknek a rögzítése, amelyekhez igazodva egységes szemléletű oktatás valósítható meg. A beszéd németül hangzott el, s előbb így is jelent meg, (ezért idézi Kazinczy németül szövegét a Péczelinek küldött levélben!), de hamarosan magyarul is kiadta az író. Levelezését tanulmányozva megállapíthattuk, hogy 1790 januárjában már megjelent a német szöveg⁸, azt tekintette eredetinek. Mint márciusban megjegyzi: "a' Magyarra éppen nem vagyok meg elégedve. ... A' Magyar sietve, és szüntelen háborgatva fordítottam."⁹

A beszéd jól tükrözi Kazinczy felvilágosodott gondolkodását, a nevelés és oktatás egységére való törekvését, a tanító felkészültségével szembeni igényességét. Ravasz János - többek között - így nyilatkozik róla: "A tanulókkal való bánásmódról, a büntetésekről írt sorai a magyar felvilágosodott pedagógia gyöngyszemei közé tartoznak. Érdekes kritikai megjegyzéseket is olvashatunk a beszédben a kor hivatalos népoktatási módszerével, a Felbiger-módszerrel szemben."¹⁰ Kazinczy elveit és gyakorlatát két tényező határozta meg. Egyrészt az előrehaladás vágya, másrészt a vágyott hazai fejlődést némiképp korlátozó központi politika. Tanügyi munkálkodásának jelentőségét abban látom, hogy jó érzékkel tudta megtalálni a - nem is nagyon szűk - mozgásteret a felismert korlátok között.

Kazinczy vitatott törekvéseit aligha tudjuk reálisan megítélni a kor iskolarendszerének, népiskolahálózatának ismerete nélkül. Ne gondoljunk valami egységes szervezetre, hiszen mind vallási, mind földrajzi tekintetben igen lényeges eltérések mutatkoztak! A korszerűsítés kezdőpontjának Mária Terézia 1769-ben kiadott rendelkezését tekinthetjük, amelynek nyomán megindultak a felmérő és a szabályozó munkálatok. Az 1772/73-ban készített összeírásból alakult ki az első átfogó (bár a teljes valóságot nem egészen tükröző) kép az alsófokú

oktatásról. Az akkori Abaúj és Zemplén vármegyék adataiból közlünk szemléltetéstül:¹¹

	Falvakban:		Mezővárosokban:	
	Abaúj	Zemplén	Abaúj	Zemplén
Egy pap, egy tanító	85	131	3	15
Két pap, két tanító	5	6	2	5
Csak pap	15	84	-	-
Két pap, egy tanító	1	2	-	-
Két pap, nincs tanító	1	2	-	-
Van tanító, nincs pap	13	6	-	-
Nincs tanító, nincs pap	99	158	-	1
Három pap, három tanító	-	-	-	6

A Habsburg-birodalom számára Ignaz Felbiger készítette el 1774-ben a népiskolák szabályzatát, s három típust különített el: kisebb településeken működők (Trivial-Schule), városiak /Haupt-Schule/ és tartományi székhelyeken lévők (Normal-Schule), s más-más tananyagot állítottak össze számukra. 1777-ben adta ki Mária Terézia az egységes hazai oktatási-nevelési rendszer létrehozását célzó szabályzatát, a Ratio Educationist. Két fontos elvére kell emlékeztetnünk: a hét nemzetiség (magyarok, németek, szlovákok, horvátok, szerbek, rutének és románok) gyermekeit saját nyelvén kell oktatni (mint addig is) a népiskolában, s kerülni kell a vallási megkülönböztetést (a római és görög katolikusok, reformátusok, evangélikusok, ortodoxok között). A tankerületeket és a népiskola-felügyelői hálózatot már 1776-ban kezdték kiépíteni.

A Ratio is fenntartja a tananyag kiválasztásának hármass elvét az alsóbb társadalmi rétegeket, a szakmai jellegű, valamint a magasabb tudományokra felkészítő tanulmányokét. Ez utóbbi szolgálatában továbbra is előírja a latin nyelv elemeinek oktatását a népiskolákban. Mészáros Istvánt idézzük: "egyes tanulókkal külön is kellett foglalkoznia a tanítóknak mindegyik népiskolafajtában (tehát az egy- és kéttanítós népiskolában is). Egyrészt - írja elő a Ratio - gyakoroltatni kell a német nyelvet azokkal a tanulókkal, akiknek ez nem anyanyelvük; egyeseknek - akik latin iskolába készülnek -

tanítják a latin nyelv elemeit."¹² Látjuk tehát, hogy a népiskolai német-, illetve latintanítás megjelent már a Kazinczy-Péczei vita előtt, mégpedig bizonyos társadalmi igény kielégítése céljából. A népiskola egyáltalán nem volt egységes, nem tekinthetjük általánosan képző iskolatípusnak, s voltaképpen már igen régóta hasonló szerkezetben és tananyaggal működött. Megjelenik azonban egy új népiskolatípus, az úgynevezett normaiskola.

Érdeemes emlékeztetnünk az 1778-as budai népoktatási tervezetre, amely a négyosztályos normaiskolának már az első osztályában előírja - többek között - az olvasás- és írástanulást, "mégpedig három nyelven: két népnyelven (az egyik nyilván a német), valamint latinul."¹³ A másodikban a számolást kezdi "mégpedig két népnyelven", a negyedikben pedig "tökéletesítik a három nyelven való olvasás- és írástudásukat, tovább tanulmányozzák az egyik népnyelv nyelvtanát, helyesírási szabályait, viszont két népnyelven gyakorolják a fogalmazást. S ekkor fognak hozzá az elemi latin nyelvtan tanulásához, elsajátítják az ige- és névszóragozást, a 14 grammatikai szabályt."¹⁴ Ennek hatása tükröződik a II. József nevével 1781-ben kiadott szabálykönyvben is, amelyet az erdélyi iskolák számára készítettek. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy nem a "kalapos király" kezdeményezte a német népiskolai bevezetését, hiszen az szerepelt már az első Ratio 84. §-ának IV. pontjában: "Senki sem kételkedhet abban, hogy a német nyelv használata a magyar ifjak számára igen hasznos, és későbbi életkörülményeik szempontjából nagyon szükséges. Ezért a népnyelvű iskolákban különös gonddal kell arra törekedni, hogy ennek ismeretét kivétel nélkül minden tanuló megszerezze."¹⁵

II. József idejében módosult a normanépiskola szervezeti felépítése,¹⁶ a közös első osztály (az olvasás-írás megtanulása) után külön osztályba kerülnek a latin iskolában tovább nem tanulók; a továbbtanulásra készülők a latin elemi nyelvtannal is foglalkoznak. Vannak forrásaink - közülük valók Révai Miklós levelei - amelyek jelzik, hogy a német bevezeté-

sében, tanításában túlkapások is előfordultak; ezek az esetek ébresztettek panaszokat a magyar nyelv jövőjéért aggódó hazafiakban, így Péczeli Józsefben is. Az iskolák többségére azonban nem ez volt a jellemző, hiszen a magyarlakta területeken nem is volt elegendő németül tudó tanító. Másrészt a közvélemény a túlkapások megelőzésére törekedve fokozta a nyomást a magyar tanításának támogatása érdekében. 1790-ben – mint Mészáros István írja¹⁷ – fontos neveléstörténeti pillanat következik először jelent meg a magyar nyelvtan mint tantárgy a normaiskolában. Tanították a budai iskolában is, pedig ott – a budai lakosság nagyobbik részének anyanyelve a német lévén – németül folyt a tanítás. Az első osztálytól bevezették a magyartanítást; ilyen formában is gyakorlat volt tehát, hogy a gyermekek nemcsak anyanyelvüket tanulták.

1789-ben jelent meg az "Utasítás az anyanyelvű iskolák felügyelői számára Magyarországon" című dokumentum. Ez a tanulók két részre való osztását javasolja. A tanulók első osztályába "a betűismerők, betűolvasók és olvasni kezdők" tartoztak, számukra az oktatás álljon "katekizmusból, betűismeretéből, betűolvasásból, továbbá a nyomtatott és írott szöveg kezdő olvastatásából úgy az anyai, mint német és latin nyelven, továbbá betűk és szavak íratásából, melyhez még a fejszámolás gyakorlása járuljon."¹⁸ Egy másik pontban ezt olvashatjuk: "Egyik legfőbb tantárgy, amelyet a tanfelügyelőnek különösen meg kell követelnie az ifjúságtól, a német nyelv tanítása, oly helyeken, ahol az nem képezi a népnek nyelvét. Ilyen helyeken a tanítónak kiváló támogatásra van szüksége..."¹⁹ Az utasítás a központi akaratot közvetítette, javaslatai Kazinczynak is szóltak. Ennek figyelembevételével ítélték meg az ő megnyilatkozásait. Egyébként az idézett utasítás nagyrészt Felbiger iskolai szabályzatát alkalmazza Magyarországra, s Bevezetése kiemeli: "kellőleg képzett és németül tudó tanítók alkalmazását kell szorgalmazni."²⁰

Látjuk tehát, hogy Kazinczy iskolafelügyelői megbízása e l ő t t kialakult az új oktatási rend igénye, s ennek meg-

ítélésében a közvélemény osztódása. Az 1778. évi népiskolafelügyelői értekezlet résztvevői - mint Mészáros István megállapítja - fontosnak tartják, hogy "a falusi és mezővárosi népiskolákban az anyanyelv mellett egy másik nyelvet is megtanítanak, 'ezek között főként a német nyelv megtanulása jár sokféle haszonnal' (tehát a szlovák, szerb, román stb. nemzetiségi területeken is inkább ez ajánlatos, nem a magyar)."²¹ Egyúttal szorgalmazták a hazai történelem és földrajz oktatását. 1785. augusztus 26-án fogadták el Van Swieten népiskolai reformtervét, amelyet Kosáry Domokos "valóban úttörően új és korszerű"²² dokumentumnak minősíti, mert - a felvilágosult abszolutizmus szellemében - laicizálja, államivá teszi a népoktatást, tehát a felekezeti érdekek föléhelyezi. Ez volt egyébként többnyire a kritikai megnyilvánulások kiváltó oka.

Az iskolaügy helyzetére az is jellemző volt, hogy a protestáns iskolákban megmaradt az elemi és a középfokú oktatás szétválasztatlansága. "Nemegyszer falun is latinra tanították a kisgyermeket."²³ Ráday Gedeon 1782 tavaszán hangoztatta már, hogy a császár törekvéseinek akadályozása helyett állítanak fel minden egyházkerületben két-három "normalis" iskolát.²⁴ Erős ellenérzés mutatkozott a katolikus egyház részéről is, különösen a "közös" iskolák szervezése miatt, ahol csak a hittant tanították külön a protestáns és a katolikus gyermekeknek.

3.

Az oktatás nyelvének kérdése fölmerült már - mint láttuk - II. József uralkodása előtt is. Akkor nem a német, hanem a latin állt szemben a magyar nyelv iskolai használatával. Bízvást mondhatjuk, hogy a latin jelen volt a falusi népiskolákban is, ezt bizonyítja az 1773-ban bevezetett igen népszerű tankönyv, a Hármas kis tükör szerzőjének, Losontzi Istvánnak a megállapítása: "A mi iskoláinknak nagy fogyatkozása, hogy mindenütt minden különbség nélkül a gyermekek Celláriusra, deák Rudimentára szoríttatnak, amelyeknek paraszti

állapottjukban soha semmi hasznát nem vehetik. Sokkal hasznosabb volna falusi gyermeket magyar olvasásra, éneklésre, írásra, aritmetikára, históriára tanítani, mint gyermeki elméjeket hat-hét deák declinatioknak vagy reguláknak tanulásával gyötreni, jövőendő megsirathatatlan károkkal."²⁵

II. József császár rendelete a német hivatalos nyelvről 1784-ben jelent meg, s 5. pontja kimondta: "Ezután senki sem viselhet sem a kormány székeknél, sem az egyházaknál semmiféle hivatalt, ha nem tud németül."²⁶ A 7. pont pedig úgy rendelkezett, hogy "1784. november 1-től fogva egy ifjút sem lehet felvenni a középiskolába, aki nem képes kimutatni, hogy németül olvasni és írni tud."²⁷ Vagyis azok, akik a német nyelv tanítását nem ellenezték a népiskolában - mint Kazinczy is - azért tettek így, hogy ne zárják ki tömegével a magyar gyermekeket a középiskolai továbbtanulás és a hivatalvállalás lehetőségéből.²⁸ A gyermekek és a társadalom jövője érdekében vállalták egy élő idegen nyelv tanítását, elsősorban az iskolát túlzottan meghatározó holt nyelv, a latin ellenében. Idézünk kell itt Kosáry Domokost, aki tartalmas tömörséggel világítja meg a Kazinczyhoz hasonlóan gondolkozók álláspontját: "A magyar jozefinisták helyesnek tartották, hogy minél többen megtanuljanak németül. De nem azt, hogy minden iskolában csak németül tanuljanak. II. József ... úgy nyilatkozott, hogy a német csak a latin helyébe lép. Nos, a népiskolákban rendes tárgyként nem oktattak latint. Éppen ezért a magyar jozefinisták - a legfontosabbra koncentrálva - a nyelvrendelet azon értelmezéséhez ragaszkodtak, amely a rendelet eredeti szövegére hivatkozva azt vallotta, hogy a népoktatás nyelve nem változik. És minden más, ettől eltérő értelmezés ellen - bárholnak jött légyen is - mint helytelen álláspont vagy félreértés ellen tiltakoztak, illetve végezték tovább munkájukat - mindennek ellenére - saját elképzelésünk szerint."²⁹

Kazinczy esetében sem fiatalkori ballépéssel, naivitással van dolgunk. Segítette a német nyelv megtanulását, de nem engedte, hogy az kiszorítsa a magyart. A német mellett azért állt ki, mert az "a mostani fekvésünkre s az okosabb gondolkodásra nézve ... oly szükségesképen megkívántatott" tárgy, de

bővebben indokolja a magyar nyelv gyakorlásának és elterjesztésének fontosságát, "mely a közönséges életben, az adásra és vevésre, a közönséges és személyes boldogulásnak ezen forrására elmulaszthatatlanul megkívánható, az érzékeny hazafi előtt pedig, mint az, amely által az ő nemzete más nemzetektől legbizonyosabban megkülönböztetik, kiváltképen becses".³⁰ Kazinczy pedagógiai felfogásában a hasznosság elve központi helyet foglalt el, ennek megfelelően válaszolt fel Hivatalba vezető beszédében a "nemzeti iskolák" tanítóinak feladatát, s - többek között - ezt mondta: "Nem csak az emlékezetét, hanem az ítéletét s elmességét is kell a gyermeknek munkába venni. Tanuljon olvasni, írni, számolni, a közönséges életben szükséges írásokat tenni tudni; esmergesse magát és azt, amit most vagy idővel maga körül látni fog, elmebeli tehetségének mértékéhez és iskolai esztendeinek rövid periodusához képest; esmerje hazájának fekvését és történeteit; taníttasson a rajzolásnak, geometriának és mechanikának első ágazatira; - azok, akik a fentebb iskolákba lépnek, itten a deák és német nyelvben oly előmenetelt tégyenek, hogy az első grammatikában haszonnal oktasanak. - Ez az a cél, amelynek elérésén a városi és rész szerint a falusi iskolák tanítóinak iparkodni kell."³¹ Tehát differenciáltan kezelte a kérdést, s a nyelvtanítást egy átgondolt egészbe helyezte.

A német nyelv tanításában is gyakorlatias szempontok vezették. Egy falusi iskola tanítójáról mondta el a visitorok előtt példaképpen a következőket: "ez a tanító a maga tót tanítványait nem grammatikai leckézések, hanem azáltal, hogy hozzájuk németül szólni s azt, amit így monda, mindenkor megmagyarázni nem restellette, annyira vivé, hogy ezek a kis gyermekek nékem nem kevés csudálkozásomra mindent megértettek, valamit hozzájuk német nyelven szólott; ellenben akadtam egy-néhány iskolákra, melyeknek gyáva tanítói a katekizmust, az imádságokat s más egyebet a tót gyermekekkel német nyelven tanultatták."³² Vagyis határozottan elítélte a német túlzásba vitt és értelmetlenül mechanikus tanítását. Ismételten említ

tette, hogy a német és a latin tanulását csak "azon oskolákban" szorgalmazza, amelyek "a gimnáziumoknak mintegy veteményes kertjei",³³ tehát ahonnan a továbbtanuló gyermekek kikerülhetnek. Újra hangsúlyozza: "azon felül, hogy a magyar nyelv a közönséges életben elmúlhatatlanul szükséges, filozófiai tekintetekre nézve is megérdemli, hogy fenntartása eránt gondoskodjanak azok, akik a haza szolgálatára szorosabban állíttattak."³⁴ A teljes Hivatalba vezető beszéd ismeretében szinte hihetetlen, miért nem értették, értik Kazinczy felfogását. A német megtanítása nem volt illúzió, Kazinczy is említ a sikeres tanulásra több példát. Így a rozsnyói evangélikus iskola növendékei mind magyarul, mind németül megtanultak írni.

Kazinczy - úgy látjuk - hiába írta Péczeli Józsefnek 1789-ben: "Látod édes Hazafi társam, hogy a' Normalis Oskolák tzélja nem az, hogy a' Magyar Nyelv eltöröltessék..."³⁵ Hivatalba vezető beszédét azért küldte el mindenfelé az országban németül és magyarul, hogy a m a g y a r nyelv tanításának fontosságára figyelmeztessen, ezt is próbálta Péczelivel megértetni mondván: "anyival inkább, mivel a' mint hallom, a' Pétsi Tudom. kerületben tsak a' Német Nyelv sürgettetik."³⁶ Ezt pedig ő egyértelműen ellenzi.

De vannak Kazinczynak más levelei is, amelyek szándékait megvilágítják. Péczelivel egyidőben Kovachich Márton Györgyöt is tájékoztatja német nyelvű levélben beszédéről, kiemelve, hogy az tele van pedagógiai tudnivalókkal, érdekes megállapításai vannak, majd idézi azt a részletét, amelyben a magyar nyelv és irodalom elterjesztésére adott a felügyelőknek tanácsot.³⁷ Tehát ezt tartotta igazán fontosnak! 1790 márciusában már arról számol be Kovachichnak, hogy beszéde feltűnést keltett különösen a komáromi és a bécsi magyar újságokban.³⁸ 1790 januárjában Aranka Györgynek - elküldve beszéde német nyelvű változatát - ezt írja: "Ez itt nagy figyelmességet nyert azok előtt, a' kik itélgni tudnak. Leg-alább azt, a' mit a' Magyar Nyelv és az oskolai fenyíték felől mondtam, véletlenül, váratlanul vette a' Világ."³⁹ Egy Aranka Györgynek szóló korábbi leveléből (1789 júliusában) kitűnik az iskolai nyelv-

kérdés bonyolult volta: "A' Lutheranus pedig arra van kárhóztatva hogy Magyarul meg ne tanulhasson. Én ennek forrását az Oskolákban találom. A' Kálvinista Universalis Nyelve a' Magyar; a Pápistáé a' Culinaris Deákság; a Lutheránusé a' Tóth és Német."⁴⁰ Horváth Ádámnak pedig azt írta 1789 augusztusában: "Ne hidd, hogy a' Normalis oskolák Institutuma ellenkezik kedves nyelvünkkel. Sőt inkább Bálintfit és Vályit megditsértetem a' Consiliummal a' Magyar nyelv tanításáért."⁴¹ Mert ez volt számára a fontos, nem annyira a német!

Kevéssé veszik figyelembe Kazinczy megítélésében azokat a gondolatokat, amelyeket a "Hadi és más nevezetes történetek" szerkesztőségéhez intézett levelében fogalmazott meg 1790. március 8-án. Ebből idézünk: "el-múlhatatlanul s' mindenek felett az kívántatik-meg, hogy az Oskolákban Magyar Nyelven tanítasson az Ifjúság."⁴² Majd: "Tanuljunk deákúl; sőt tanuljunk Németül is, 's ha reá érünk frantzúl, ánglusúl 's Olaszúl is; de szemeink mindenek felett oda légyenek függesztve, hogy a' Magyar légyen az első és közönséges, és hogy azt a' Német, tóth, rátz és oláh gyermek eggyaránt tanulja, valahol tsak benne mód vagyon."⁴³ Ezt a gondolatsort újraközelte az író Orpheus című folyóiratának II. kötetében is!

Idézeteink igazolhatják Váczy János véleményét: "Míg más iskola-felügyelők a magyar nyelv jogairól mélyen hallgatnak: Kazinczynak van bátorsága mintegy hangosan tiltakozni a fennálló rendszer végkövetkezményei ellen."⁴⁴ Kazinczy szervesen beépítette a német nyelv tanítását pedagógiai rendszerébe. Hasznát abban látta, hogy ismerete /1/ nyitva tartja az utat a magyar fiatalok előtt is a közpályákhoz, a tudományok elsajátításához, /2/ egy gazdag irodalom tárul fel a németül tudók előtt⁴⁵, és /3/ a német könyvek gyarapítják a felvilágosodott műveltséget, segítik a ráció terjedését. Tehát a németet - s ezt hangsúlyozza Kosáry Domokos is - "vehikulum"-nak, eszköznek tekintette, a fő célja a magyar ifjak művelése volt. Évekkel később Cserey Farkasnak írt levelében felügyelői munkájára emlékezve e sorokat vetette papírra Kazinczy: "Szép és dicső dolog a' Haza' jövőendő boldogságán dolgozni, kilesni a'

rejtekekben lévő talentumot, és azt művelésbe hozni..."⁴⁶

Ha figyelembe vesszük Kazinczynak azt a munkásságát, amelyet felügyelői munkájával egyidőben a Magyar Museum és az Orpheus szerkesztőjeként és íróként kifejtett, akkor kap helyes és teljesebb megvilágítást a Hivatalba vezető beszéd is, s akkor értjük meg igazán Kazinczy vitapartnereinek tévedését. Gondoljunk arra, amit új folyóirata bevezető cikkében épp a Hivatalba vezető beszéd fogalmazásával egyidőben írt programjaként! A józan gondolkodás terjesztése mellett "a nyelv tökéletesítése" lesz második tárgya, a harmadik pedig "a magyar történetek", melyen mindazt érti, "valami a nemzetnek történeteit, karakterét, gazdagságát, kultúráját illeti s magunkat magunkkal esmér-tethet."⁴⁷ Lehet-e hinni, hogy az a Kazinczy, aki szerkesztőként a nemzeti önismeretre kíván tanítani, iskolafelügyelőként elárulná a nemzeti érdekeket? Nem, ez lehetetlen. Egyszerűen arról van szó, hogy az iskolákban is "próbálta előmozdítani a nemzeti felvilágosodás ügyét a jozefin rendszer mindenképpen, ettől függetlenül is adott feltételei közt."⁴⁸ És ezt tette a maga sajátos módján, ugyancsak a jozefin neveléspolitikával összhangban a kor egy másik nagy nevelő egyénisége, Tessedik Sámuel is.

Noha Péczeli aggodalmát az akkori viszonyok között megérthetjük, nem fogadhatjuk el, hogy az ő véleményét ma Kazinczy igazával helyes alternatívaként szembeállítsuk.

Kazinczy Péczeli Józsefről többször nyilatkozott. Verset is írt róla. A Pályám emlékezete lapjain - többek között - így emlékszik vissza rá: "Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczeli ragyoga köztünk. A hősl elkü férfi nem gondola nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel irkált könyvei által nem ígérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő vesz is, csak ez gyarapodjék. Korábban hala meg, mint várni lehete, előlve éjjeli s nappali dolgozásai által, s ez vala végsohajjtása: Véglehellésem is hazámnak szolgáljon!"⁴⁹ Péczeli is tisztelettel szólt Kazinczyról.

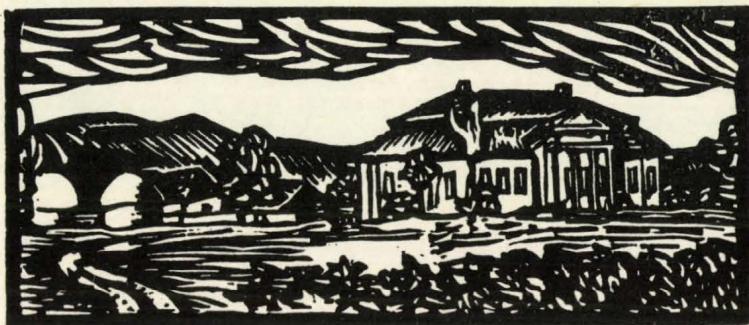
Noha úgy gondolom, a vita résztvevői közül Kazinczy válaszolta meg a legmagasabb fokon a kor kérdéseit, nem érdemes újraéleszteni a pert. Fogadjuk el Kazinczy bölcs és humánus álláspontját, akinek pedig később is volt bőven része támadásokban: "Nem bánom én, hogy bántattatom; az engem vigyázóbbá teszen: ahol élet van, ott vannak összeütődések. Csak én ne tegyek rútat, miattam tehet más, ha ez nekem kedvetlen is."⁵⁰

J e g y z e t e k

- ¹ Kazinczy Ferenc iskolai inspektorsága. Budapesti Szemle, 1895.
- ² Kazinczy és II. József művelődéspolitikája. Pedagógiai Szemle, 1956.
- ³ Kazinczy Ferenc mint a kassai kerület normalis iskolák kir. inspectora. Magyar Peadagógia, 1903.
- ⁴ Kazinczy, az iskolafelügyelő. Kazinczy Abaújban és Zemplénben. Sátoraljaujhely, 1978. 106-7.
- ⁵ Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1983².
- ⁶ Pályám emlékezete. Versek, műfordítások, szépróza, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1979. 344.
- ⁷ Megjelent legutóbb a "Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100-1849" című kötet (a továbbiakban: Dokumentumok) 197-207. lapján. A kötetet szerkesztette, magyarázatokkal és jegyzetekkel ellátta: Ravasz János. Bp. 1966.
- ⁸ Aranka Györgynek küldi 1790. január 26-án Kassáról a német nyelvű változatot jelezve, hogy "Most nyomattatik a' Magyar is..." Kazinczy Ferenc levelezése (a továbbiakban: Lev.) II. kötet, 16.
- ⁹ Lev. II. 55.
- ¹⁰ Dokumentumok, 198.
- ¹¹ V.ö.: Mészáros István: Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777-1830 között. Bp. 1984. 24-27.
- ¹² Mészáros i.m. 37.
- ¹³ Mészáros i.m. 44.

- 14 Mészáros i.m. 45.
- 15 Mészáros i.m. 58-9.
- 16 Mészáros i.m. 68.
- 17 Mészáros i.m. 145.
- 18 Dokumentumok, 196.
- 19 Dokumentumok, 197.
- 20 Dokumentumok, 190.
- 21 Mészáros i.m. 42.
- 22 Kosáry i.m. 464.
- 23 Kosáry i.m. 465.
- 24 Kosáry i.m. 467
- 25 Idézi Kosáry i.m. 467.
- 26 Szabó Dezső fordítása. Dokumentumok, 188.
- 27 Dokumentumok, 189.
- 28 Ezért mondhatta Kazinczy beszédében: "A német nyelv tanítása egy része a hazafiúságnak, egyik szülési kötelesség. Ezen nyelven folynak mostanában a közdolgok, ennek értése nélkül senki sem bocsáttatik hivataloknak viselésére, senki sem bocsáttatik még az oskolákban leendő tanulásra is". Dokumentumok, 205.
- 29 Kosáry i.m. 438.
- 30 Dokumentumok, 199.
- 31 Dokumentumok, 201.
- 32 Dokumentumok, 201.
- 33 Dokumentumok, 205.
- 34 Dokumentumok, 205.
- 35 Lev. I. 524.
- 36 Lev. I. 524.
- 37 "Es ist voll mit paedagogischen Kenntnissen, und hat interessante Stellen." "...ich die Verbreitung der Ungarischen Sprache u. Litteratur ihnen anrathe." Lev. I. 525.

- 38 "Diese wenigen Blätter machten Aufsehn, besonders in den Comorner und Wiener Ungarischen Zeitungen."
Lev. II. 50.
- 39 Lev. II. 16.
- 40 Lev. I. 396.
- 41 Lev. I. 438.
- 42 Lev. II. 46. Megjelent a "Hadi és más nevezetes történetek" 1790. évfolyamának II. negyedévi kötetében, 415-9.
- 43 Lev. II. 47.
- 44 Lev. II. XVI. oldal, 1891.
- 45 Aranka Györgynek írja Kazinczy: "a' Német Litteratúrát a' Frantziánál alább valónak nem állítom." Lev. I. 396. 1789. július 10.
- 46 Lev. IV. 452. 1806.
- 47 Orpheus. Bévezetés. In: Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. 1979. 705-7. Az idézett mondat: 706.
- 48 Kosáry i.m. 440.
- 49 Pályám emlékezete. In: Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. 1979. 298.
- 50 Dessewffy Józsefnek 1816. október 7-én kelt levelében. In: "Jót s jól!" Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 140.

Téli

KÖZNAPOK

HÖGYE ISTVÁN

Koldustól alamizsnát...

/Életrajzi játék két részben /

S z e r e p l ő k

Kazinczy Ferenc költő, nyelvújító, irodalomszervező.

Guzmics Izidor költő, műfordító, nyelvújító, pannonhalmi tanár.

Nyíry István tudós, író, sárospataki főiskolai tanár.

Kossuth László sátoraljaújhelyi ügyvéd, Kossuth Lajos apja.

Balásházy János mezőgazdasági szakíró, akadémikus, sátoralja-
újhelyi hivatalnok, a kaszinó titkára.

T ö r t é n i k

Sátoraljaújhelyben és Pannonhalmán 1830-31-ben.

E L S Ő R É S Z

Első jelenet

/Színhely a zempléni kaszinó nagyterme. A székrényekben könyvek, az asztalokon újságok. Más asztaloknál kártyázó, sakkozó, pipázgató megyei urak beszélgetnek. A terem zsibongásából hallatszik ki a beszélgetés Kazinczyról./

NYÍRY: Örömmel adom át könyvtárgyarapításra ez új könyvemet,
a kaszinó könyvtárának dedikáltam.

BALÁSHÁZY: Nagy hasznát veszi társaságunk. Nevükben is köszönöm neked. /Belelapoz, érdeklődő figyelmet mutat a szerző és a könyv iránt./

NYÍRY: Kazinczyt szeretném még meglátogatni, egy üzenetet kell átadnom neki, gondolod, itt van még a megyeházán?

BALÁSHÁZY: Ha az északi szárny utolsó, a térre néző ablakából fény látszik, akkor itt van. Többet van itt, mint otthon.

KOSSUTH: /A legközelebbi asztalnál ül, meghallja a beszélgetést és beleszól:/ Ahogy jöttem, már világolt, pedig alig volt még szürkület. Sok gyertyát pocsékol az öreg a megye és mindnyájunk kárára.

BALÁSHÁZY: Sötétek azok a termek, ott előbb kell fényt gyűjteni, mint máshol, és Kazinczy uram saját gyertyáját égeti, nem szorul ő a megyéjére!

KOSSUTH: Méghogy nem szorul rá ? ! . . . Olyan koldus ő, mint a templom egere. A levéltári munkát is azért bízta rá vécispán uram, hogy napibér címén alamizsnát adjon szegény nyomorgó családjának. Ő csak hóbortjának él most is, mint mindig. Az egész országgal levelezésben áll, mindenféle firkásznak ír, válaszolgat . . . és a posta költségei nem kis pénzt emészetnek meg!

BALÁSHÁZY: Ha ez volt élete célja, értelme . . . Tanácsot tőle vár minden induló és élő költő. Nem zárkozhatik el előlük!

KOSSUTH: Elölük nem?! De a család panaszai elől igen! Ide menekül a magányba, gyertyavilághoz, hogy ne hallja a kérést. Zsófia asszony már elemésztette magát mellette a család gondjával a vállán! . . Könnyebb azt Kazinczy uramnak letenni, mert van, aki felvegye!

BALÁSHÁZY: Azt nem mondhatja Kossuth uram, hogy Kazinczy nem vett magára terheket . . , olyanokat, amelyekbe mások beleroppantak, beleőrültek, belehaltak . . . és ő vitte, viszi ma is azokat.

KOSSUTH: Azt a terhet ő csak fél vállára vette, akkor is inkább családjá cipelte, mint ő. Ismertem anyját, testvérét, akik nyögték a meggondolatlan fiatal félrelépését. Ők fizették ki a börtön költségeit a kincstárnak, miatta lett megbályegzett a Kazinczy család!

NYÍRY: És általa lett híres, tiszteletet érdemlő!

KOSSUTH: Ugyan . . . az a híresség?! Itt mindenki csak szegénységéről emlegeti . . . szánakozva. Közénk sem tud jönni, mert nincs megfelelő ruhája, és e szép gyertyafény alatt kitetszene koldus-szegénysége!

NYÍRY: Nem is érezné itt jól magát . . . túl hangos ez a társaság az ő csendhez szokott füleinek.

KOSSUTH: Tud, tudott ő is hangoskodni akkor és ott, ahol nem kellett volna! Kolompos volt egy eltévelyedett nyájban, s nem rajta múlt, hogy a kolomppal fejét is nem vették le. Szemmel tartjuk ám itt magunk is azt, aki egyszer eltévedt. Most tehát hallgass a neve! . . . Itt úgysem figyelnének rá, akár hangoskodhatna is . . .

BALÁSHÁZY: /Többen odafigyelnek már beszélgetésükre./ Az ő csendes tette, azt hiszem, mégis többet ér, mint mindnyájunk hangos szava mellette vagy ellene.

KOSSUTH: Csendes tette!? Kiért, miért tette? Ha nem a családjáért?

BALÁSHÁZY: Kolompos soha nem akart ő lenni, csak a lelkiismeret ébresztője. . .

KOSSUTH: Nem kell a mi lelkiismeretünk fölött félrevert harangot, kolompot kongatni! Ki figyelne fel, itt kongatására?! Inkább magát ébresztené gyermekei sírásával, asszonya panaszsajjával! . . . Kisebb gyermekei úgy élnek, mint a pórok, a nagyobbak mindig vendégségben gazdagabb rokonoknál, hátha a lányoknak egy gazdagabb kérő akad.

NYÍRY: Nem vadászik ő gazdag vőkre, megelégedne magaformájúakkal is.

KOSSUTH: Egy koldusból kettőt ő sem akar csinálni . . .

BALÁSHÁZY: A Török-vagyon, aminek Zsófia asszony is várományosa, nem éppen csekély.

KOSSUTH: Az a József sógoráé lesz! Hiába perelt azzal is annyit! Én voltam egy ideig József prókátora. Testvéri osztozkodásban Zsófiának rész járna, de a testvéri szeretet kihalt ott, ahol vagyonról van szó! Az öreg gróf pedig nem hagyott végrendeletet, így Kazinczy mehet kereskedni a sóhivatalhoz! . . . Ügyét most Lánczy prókátor viszi, de nem remélhet jó eredményt. Pénz kellene, hogy a birtok adósságait

kifizethesse, csak így juthatna hozzá. De honnan vegyen pénzt? Ilyen embernek se hitele, se becsülete nincs!

Korábbi hitelezői is nyakára járnak, átkozzák naponta . . .

BALÁSHÁZY: Nemhogy tisztelettel szólnának a kalmár-lekűek, hogy egy nagy célra áldoztak valamit általa.

KOSSUTH: Az áldozatvállalások kora lejárt, uraim!

BALÁSHÁZY: Dehogy járt le, most van újulóban! Elfelejtí Széchenyi példáját?

KOSSUTH: Ő is csak egy hóbortos a sok közül, és miért ne tegye? Megteheti . . . neki nincs hét gyermeke, akik éheznek?!

NYÍRY: Látja ez a nagyság benne, ami mindnyájunk fölé emeli, hogy le tudott mondani magáról másokért . . .

KOSSUTH: Én előttem nem érdem ez a lealacsonyodás, méltatlan tett, amellyel csak magának ártott.

BALÁSHÁZY: Uram, ne ítéljen oly hévvel és haraggal arról, amit ma még nem lehet megítélni. Az utókor hozza meg ítéletét...

NYÍRY: A legjobb-igyekezetű ember is tévedhet. Talán javunkra lehet még tévedése is, mert belőle látszik meg, mit kell kerülnünk.

BALÁSHÁZY: Nem kívánhatjuk tőle, hogy a mi fejünk után járjon...

KOSSUTH: Köszönje magának, amit kapott! Még kevés is volt a lecke.

NYÍRY: Az úr nem mutat bartáságot iránta, haragja elkendőzi szemét megítélésében. Ne bántsa haraggal, irigységgel!

KOSSUTH: Irigyelni nem irigylem! De kevélységét mindig hibázatom, most is más ragyogását a maga megbántásának tekintí!

NYÍRY: Ugyan, kiét uram?

KOSSUTH: A Lajos fiamét, csak azért, mert az én fiam, s mert perében én kedvezőtlen ítéletet hoztam.

NYÍRY: Ezekkel a vádaskodásokkal hagyjunk fel, ne üssünk bottal egymásra, mert a botnak két vége van... visszaüthet!

BALÁSHÁZY: Akár igaz a vád, akár nem, az ilyen hírhordás, annak kikiabálása nyilvánságos helyen akkor sem illik! Már mindenki miránk figyel!

KOSSUTH: Ezt mindenki tudja itt Balásházy uram, maguk is, csak nem akarják meglátni, beismerni igazamat, de nekem nem lehet lakatot vetni a számra!

BALÁSHÁZY: Kossuth uram is csak olyan kétképű ember! Másként beszélt róla, míg hasznót remélt a pertől, pénzt várt üres zsebéből, mikor még azt hitte, hogy van benne! Aztán oda húzott, ahol pénzt kapott.

NYÍRY: A haza gondjaiban öszült ember megérdemli, hogy neve a publikum előtt vétek nélkül maradjon. Tiszteletre méltó névre ne mondjunk rosszat! Távollétében?!

KOSSUTH: Amiket mondtam nem áskálódó vádaskodások, hanem meggyőződéseim, amiket szemébe is megmondtam már!

BALÁSHÁZY: Mi nem érünk fel hozzá, Lajos sem . . . ő még fiatal, tapasztalatlan. Nagyobb mellett állani, még árnyékában is nem tiszteletlen dolog, de elébe tolni, az már igen! A szerénység becsét ismerni kell, az öregnek botlásai emlékezéséből, fiatalnak pedig a bukások félelme miatt van rá szüksége!

NYÍRY: A közügy temploma küszöbén nem szabad ellenséges indulatokkal belépni!

KOSSUTH: Én nem lépek be ilyen templomba!

BALÁSHÁZY: De Lajos fia már papja e templomnak. A közügy oltárán tud áldozni, még pedig nagy-lángú tűzzel!

KOSSUTH: Lajos csak ábrándozó, de nem cselekvő, áldozatai csak füstölőek és nincs kedvező szél, ami lánggá fújná azokat.

NYÍRY: Az igazság keresésében előbb ábrándozóknak kell lennünk, hogy cselekedni tudjunk később.

BALÁSHÁZY: Nagy dolog amibe Kazinczy kezdett, nyelvet csinálni, csinosítani, pallérozni . . . ez nem prókátorok dolga, akik csak a régít tudják érteni, az újat sem nem értik, sem nem akarják.

KOSSUTH: Tán-talán az urak prókátorrá eskették fel magukat ügyéhez?

NYÍRY: Nem kell ez ügyhöz védő, magáért beszél az!

BALÁSHÁZY: A közügy nyert, ha ő veszített is.

KOSSUTH: Veszített! ... mindent, hogy most saját birtokát csak árendában bírja. Nékem nem kellene ilyen hírnév!

NYÍRY: Csodálkozhatunk rajta, hogy a sivatag múltban, jelenben a jövődöt virágzónak látta.

BALÁSHÁZY: Merész volt, hogy a literátori pályán el mert indulni és másokat is szólítani maga seregébe!

KOSSUTH: Eltúlozzák szerepét az urak! Nem ő volt az első ilyen próféta és talán még nem is utolsó. Inkább egy kis szerencsét tanulhatott volna el. Az a néhány vers, próza, amit írt, kit érdekelhet?! Még epigrammaiban van valami jó, magam is unalom-űzőül pipázva olvastam a kandalló mellett néhányat.

BALÁSHÁZY: A költészet koszorújában hervadhatatlan virágok azok egytől egyig. Érdeme nemcsak a költőé, hanem egy nemzetmentőé is, Uram!

NYÍRY: Lesz idő midőn neve, dicsőséggel fog ragyogni.

KOSSUTH: Én magammal akarok békében élni és a jelenben, nem másokkal és nem a jövőben!

EGY HANG: Jöjjön, Kossuth Uram! Együtt van a kártyaparti! ... Az urakat ugysem győzheti meg, de minket legyőzhet a kártyán... /Nagy nevetés minden felől./

NYÍRY: /Balásházyhoz:/ Jánosom, megyek én is ... Boronkay Bercihez kell elmennem, a múltkor Helmeceen volt deputációban, nem tudtam vele beszélni. Kazinczyhoz már csak holnap jutok el. /Az ingaóra hetet üt./ Isten megáldjon mindnyájukat!

Második jelenet

/Zemplén megye levéltárának dolgozó helyiségében vagyunk. A szobában szekrények, nyitott pocokon régi könyvek, iratcsomók. Középen nagy asztal, előtte karosszék. Az asztalon kinyitott könyvek, szétteregetett kéziratok. A szoba hangulata komor, rideg. Kazinczy az ablaknál áll, kezét hátrakulcsolva az utcára néz töprengő gondolkodásban./

/Kopogtatás hallik, de Kazinczy nem veszi észre, csak mikor már többször és erősebben megismétlődik./

KAZINCZY: /Hátrafordulva szól:/ Szabad!

NYÍRY: /Belép kis csomaggal a kezében./ Tiszteletemet fogadd Uram, Barátom! /Az asztal sarkán félretolja az iratokat, és oda leteszi csomagját. Kezet nyújt a hozzálépő Kazinczynak./

KAZINCZY: Hozott isten! /Kezet nyújt ő is, helyet kínál. Leülnek./

NYÍRY: Azt hittem, hogy most nem vagy itt. Nagy zörgetésekre nem kaptam bebocsájtást. Talán elszunnyadtál, vagy a múltba feledkeztél egy kicsit?

KAZINCZY: /Nem várta ezt az illetlen hangot, megsértődve, hűvösen válaszol./ Nem aludtam, ha azt képzeled! Nem kell ahhoz aludni, hogy álmodjék az ember! ... Az ugrókút vizében fürdőző verebeket néztem a téren és egy áthaladó szénásszekeret. ... Aztán meg én már napfelkeltétől dolgozom. Szemet, kezet-lábat is pihentetni kell, a derekat megnyújtóztatni, mert nem olyan fiatal, mint a tiéd! Én nem lovaskocsin jöttem át, mint te, hanem az apostolok fogatán, még hajnalban!

NYÍRY: /Nem akarja észrevenni a gúnyos célzást. Kéretlenül tolakszik elő, nagyhangú, dicsekvő beszédével./ Itt jártam tegnap a Kaszinóban. Balásházy János kért, hogy az új könyvemet szeretné elolvasni, a Tudományok öszvességét, azt hoztam által neki. Aztán találkoztam néhány ismerőssel, akikkel rólad is szóltunk.

KAZINCZY: Még rólam is szólanak a városban? /Keserűen, öngúnynyal/ Csak nem az adósságomat említette Balásházy, a kaszinó tagdíjával is adósságban vagyok?!

NYÍRY: Nem! Ne félj, ismerőseim tiszteletlen szót nem ejtenek rólad. Nem tudtam úgy elmenni, hogy meg ne látogassalak, megbízást is kaptam Nádaskay Uramtól. Balásházy mondta, hogy itt talállak, többet vagy itt, mint otthonodban, Széchalmon.

KAZINCZY: Valóban, gyakran hetekig ki sem mozdulok innen. Hogyan is mehetnék? Itt megtalálász bármikor, ha Újhelyben jársz.

Ez új könyvedről egy itteni piarista tanár sok jót mondott, dicsérte rendszerező, jó magyarázataidat. Diákjainak ajánlotta. Azt hiszem, magam is hasznát venném Antonim tanításában.

NYÍRY: Szives-örömet adok kéretlenül is. Megtisztelésnek veszem érdeklődő figyelmedet. /Kivesz egy könyvet csomagjából, átadja./

KAZINCZY: /Az átvett könyvbe belelapoz, olvasgat./ Antonim tanítását most én magam végzem, nem volt kedve elmenni, pedig jogásznak szánám, ha pénzem lenne taníttatására.

NYÍRY: Tehetsége van, jó prókátor lehetne. Feleséged, Tied jól vannak?

KAZINCZY: Feleségemet ismered, minden okossága, takarékosága mellett is nagyon szegényen élünk. Nem képzelhetsz nagyobb ínséget, mint nálam van. Irtózom otthon lenni! Lányaimat rokonok nyaraltatják, teleltetik..., az ünnepeket it távol töltik tőlem, csak hogy ne érezzenek nélkülözést. Lónyayék és Klári húgom vitték magukkal e nyáron is, de pillanatnyi segítség hosszú kínotokra nem orvosság! Szeretik lányaimat: Fizsit, Zsenit. Thalie nehéz természet, sértődékeny. Emil fiam Dienes öcsémnél van Biharban, elküldtem, remélve, hogy kedvet kap a hivatali pályára. Dienes Bihar megye aljegyzője, idővel mellette maradhatna, de ő katona szeretne lenni. Antonimot most magam tanítgatom, és egy fiatal nevelő jár át hozzá. A két kisebbik Patakon hogy van? /Kíváncsian vár fiairól jó hírt./

NYÍRY: A gondozásunkra adott pataki diákfiaid nálunk jól vannak. Bálint is, Lajos is nagy talentumú gyermekek, nem szégyenítik meg sem atyjukat, sem Emil bátyjukat, aki Sze mere Bertalannal egy tanbéli kiváló diákunk volt - ma is sokat emlegetjük okosságukat, de csinytevéseiket is. Lajosnak a latin és irodalom kiválósága, Bálinté a számolás.

KAZINCZY: Diákfiaim jó hírét örömmel hallom tőled, jó tanárunktól. Megvigasztalódtak-e már a kutya miatt? Tudod, kutyát akartak maguknál tartani, Patakra is elvitték, de

Vámosi tiszteletes nagy sírások között visszaküldte a kutyát tőlük.

NYÍRY: Én nem tudok erről a kutya-históriáról ...

KAZINCZY: Mondd meg nekik, hogy vigasztalódjanak, a kutya itthon jól van, megnőtt és várja őket haza... Ne engedjete meg nekik semmi parancs-elmúlasztást! Én sem engedtem egyiknek sem, bármennyire is szerettem őket. Szokjanak az észszerű parancshoz. Tanártársaid, Kézy, hogy élnek?

NYÍRY: Kézynek ismered baját, azzal kínlódik ... mi többiek jól vagyunk!

KAZINCZY: Nektek tanároknak igazán jó a jó! Mindig találtok munkátokban szépet. Biztos megélhetésetek van, és annyi fiatal formálása, nevelése a kezetekben, noha fiaimról tudom, hogy a mai fiatal nem tűri úgy az öntőformát, mint amibe még minket raktak annak idején.

NYÍRY: Látom, túl is becsülöd pályánkat. Te miért nem maradtál meg ezen a pályán?

KAZINCZY: Szép és dicső dolog volt - nem tagadom - Török Lajos mellett az iskolák ügyével, a fiatalokéval, a haza jövődő boldogságán dolgozni... Kilesni a rejtekben szunnyadó talentumot, és azt úgy mivelésbe hozni, hogy idővel nagyfényű, világító fáklyái legyenek a setétnek!

NYÍRY: Szép e pálya, melyen intés, tanítás, jó példák adásával kivirágzik minden szép és jó.

KAZINCZY: /Sóhajtván a jóra, fiatalságára emlékezve./ Legdicsőbb dolog a ti dolgotok! Az enyém is az volt akkor, de nem szerettem a dolgok politikai folyamatját, az erőltetett idegen szellemet, a németesítést, amit iskoláinkban meg kellett valósítani. József császár halála és összeütközése a régihez-húzókkal meg is fosztott hivatalomtól. Már korábban leköszöntem, tudtam, más az én útam... népem nyelvének pallérozása, mert csak a magyar nyelv segítségével lehet felébreszteni a haza szent szeretetét!

NYÍRY: Amely nemzet nem él - mint a magyar nem élt - a maga nyelvével, az nem is nemzet. A nyelvet, mint az embert fel

lehet ékesíteni, és annál jobban áll rajta az ékesség, minél jobb a termete. Bármilyen keveset tehetünk ez ékességért, vétek volna nem igyekezni! Te, a legtöbbet megtetted!

KAZINCZY: Igyekeztem a Széppel a Jót szolgálni, ... mert ha valahol a Jó gyökeret vert, ott mindig a Szép készítette az utat! A poézis legszebb virága az emberi elmének, az pedig nyelv nélkül nem virágozhatik! Nagyon haragudtam a német Herderre, aki a magyar nyelv és nép elenyészését jövendőlte. Ő hamis próféta! A magyar nyelv és nép nem fog elenyészni soha!

NYÍRY: Ha a jövendő embere, írója utadon lép, örök marad a nyelv és nemzet. Te egy egész népet neveltél, nevelsz, ha néha szavaid magvai kősziklára hullottak is, legtöbbször kikelt. Hidd el - tapasztalatból mondom -, hogy még a kősziklára vetett mag is gyökeret ver néha, s minthogy a magvető nem tudja, hol lesz munkája sikeres, hol sikertelen, el kell szánnia magát, hogy mindenfelé vesse a jó magot!

KAZINCZY: De mi lesz, ha a magvetőnek egyszer kiürül a táska?

NYÍRY: A miénk nem ürülhet ki, mert minél többet szórunk szét, annál több lesz, a kikelték kalászbába szökve megsokszorozódnak! ... Látom nagy munkában vagy most is, min dolgozol?

KAZINCZY: Levelekre válaszolok, Kis Jánosnak, Guzmicsnak írtam. Itt amit most tisztázok, emlékeztető a maradéknak, híres emberek levéltári látogatásáról. Ez itt /rámutat egy csomóra/ az autográfiai gyűjtemény, melyeket az iratokból gyűjtöttem, hírességek - az erdélyi fejedelmek, királyok, hadvezérek, politikusok - levelei. Gyűjtöttem, hogy együtt legyenek a jóban vagy rosszban nevezetes emberek, hogy levéltári vendégeink gyönyörrel és haszonnal forgathassák e minden becset felülhaladó gyűjteményt. Ehhez a gyűjteményhez is előszót kellene írnom, mert ezek nem egyedül a megyéé, nem egyedül a hazáé, hanem az emberiség kincsai, és a későbbi idők Kovachichai és Horváth Istvánjai

innen szednek majd fényt régibb történelmünk homályainak felvilágosítására. Szeretném, hogy amit itt megkezdtem, tovább is folytattatna! Megérdemelné az utókor!

NYÍRY: Lesz, aki ezt a munkádat is folytatja, mint mindent, amit te kezdtél el! Bizonyosan nagyon sok érdekes dolgot, újat ismertél meg itteni munkádban?

KAZINCZY: Nemzeti múltunk kincsestár, akármennyire ismerjük, mindig van valami, amiről még nem is hallottunk. Ez a levéltári munka azért jó, ilyen kincsek kiásására. Én a nagyvilágtól, melynek fényes nyomorúságát, lármás hiúságát meguntam, egészen elvonulva, magányosan élek itt a családban. A levéltár polcain az írások, mint halottak nyugsznak, de olvasván őket életre ébrednek és némán beszélnek. Ezek soha sem sértegetnek, míg a kinti világban az emberek más örömet sem lelnek, mint egymás bosszantását!

NYÍRY: Ne törődj a világ bosszantásával!

KAZINCZY: Nem tudok nem törődni! Mindig azon igyekeztem, hogy amit a legmunkásabb szorgalom tehet, megtegyem, biztatott az a reménység, hogy valaha nevemet nem fogja szégyenleni a haza!

NYÍRY: Ebben bizonyos lehetsz!

KAZINCZY: /Indulattal, keserűen./ Bízhatok-e a jövőben, mikor jelenem, családomé sem biztosított?!

NYÍRY: Az olyan ember, mint Te, kötelesség volna megváltani a mindennapok bajaitól, hogy minden időt a hazai nyelv csinosítására fordíthassa! De nálunk még nem emelkedett oda az emberek lelke... bár a Jónak, Szépnek és Igaznak érzése, értéke terjed.

KAZINCZY: Engem itt a megyében s talán e hazában is kevesen értettek, még kevesebben szerettek, mégis hazug arccal, hazug érzéssel szeretetet mutattak ... csak néha fedték fel igazi arcukat ... a sértegetéseikben!

NYÍRY: Ezen ne bántódj meg! Hagyd a sérelmeket! ... Nem feledhetjük, hogy mivel tartozunk a hazának! Tőlünk várnak mindent; vigasztalást és segédelmet! A haza megmára-

dásának nagy gondja a mi kötelességünk, ezzel a hazának, a becsületnek, önnön lelkiismeretünknek tartozunk!

KAZINCZY: Sokat tehet egy ember, ha mellette van az igazság, ha nem fél azt a sokaság szemébe, ellenére is kimondani!

NYÍRY: Tudom, hogy Te ezt a sokat is megtetted, s nem a csillogásért, ragyogásért... hogy pályád érdemekkel teljes, ha koszorúkkal nem is!

KAZINCZY: A koszorúk mit is segíthetnének? ... Csak halott hősöknek jók, én nem vagyok hős ... szerencsére ... vagy szerencsétlenségemre még halott sem!

NYÍRY: /Szeretné elterelni ezt a szomorú hangulatot, hiúságát ébreszti fel Kazinczynak, ettől remél vidámságot./

Patakon hallottam, hogy a főispáni installáció milyen nagy pompával történt meg, és hogy neked nagy érdemed volt benne.

KAZINCZY: Nagy pompa volt! Ritka ember szereti úgy a cifra napokat, mint ez az új főispán. Ami a sikerben az én részem: ... talán az üdvözlő feliratok. Viceispánunk engem kért fel, hogy írjak verseket transzparenszekre. Félttem, mert a parancsolt vers - mint minden más, ami parancsra készül - ritkán ér valamit. Újat akartam adni, s minthogy főispánunk Fiumében szolgált, füle ott az olasz formához szokott, olyat írtam. Egyet a megyeház balkonjára, egyet a palotába, másokat a díszkapura és máshova. Olyan versek voltak ezek, melyek inkább a jobbaknak készültek, mint a soknak, de amik a tanulatlan fülnek is jól hangzottak.

NYÍRY: Rész vettél az ünnep utáni nagy lakomán is?

KAZINCZY: Az ebédre későn mentem, így messze estem a centrumtól, ahol a főispán és a megye előkelői ültek. Elnéztem a brilliant gyűrűket, a cifrábbnál, cifrább ruhákat, a terített asztalt, ingyencségeket, ... a sokaság ebben lelke boldogságát. Beszédek sem álltak másból, mint a maguk dicséretéből, hogy micsoda új módon épült házuk, festett szalonjuk, bútoraik, fogatuk van. Nem azért vetem meg, mert nekem nincs, de oktalanságnak tartom ezt a pávásko-

dást! Én hátul húztam meg magam... néhány barát között.

NYÍRY: A ő társaságuk adott örömet az örvendezők között?

KAZINCZY: Örömet?! ... Egy veres övű pap azt kérde a mellette ülő fiatalabb zempléni úrtól: ki az a fekete ruhás, ősz fejű ember? Mire az nevemet mondta. A pap hangosabban kérde: az a jakobinus? a börtönt szenvedett poéta?

NYÍRY: Látod, mindenkiben tiszteletet ébreszt a múltad!

KAZINCZY: /Nagy haraggal./ Ez nem a tisztelet, de a megvetés hangja volt! Ez a pap úgy szólt, hogy akinek van füle a hallásra, hallhatta, csak a süket, vagy aki nem ismer, nem figyelt oda, az nem ! ... Igen ... a múltban, amit mindenütt mindig emlegetnek körültem, amelyet már annyiszor megszenvedtem. Mikor visszatértem a börtönből, az emberek elhúzódtak tőlem, mint a leprástól. Űcséim nagy áldozatnak tekintették, hogy egy láncot viselt emberrel egy fedél alatt kellett lenniök az atyai házban. Szemembe vágták, hogy nem lesz olyan nemes ember, aki hozzám adná a lányát! Barátaim, akiket annak hittem, elhagytak ... Többet szenvedtem akkor, mint a rabságom nehéz éveiben! Ha szóltam, azt mondták: magad vagy oka szerencsétlenségednek! Tűrd el zokszó nélkül, amit okoztál magadnak!

NYÍRY: A mellőzés ne fájjon neked, a visszajáró múlt! Egyenes-séged nem aláz meg soha!

KAZINCZY: Mégis fáj, mert nem lehet folytatni a múltat, s a jelenben, hogy lehet élni e nélkül. Ez fáj ...ez a felemás létezés, amely néha utálatosabb a teljes megsemmisülésnél, amely lezárna végre mindent!

NYÍRY: Bíznod kell magadban, csaláodban!

KAZINCZY: /Meg sem hallgatva Nyíryt./ Mások az ünnepi forgatagban fekete ruhám gyászos-kopott egyszerűségére tettek megjegyzéseket, azt hitték, hogy mindenre süket vagyok már! ... Nekem nincs módom a soha nem szeretett cifrálkodásra!

NYÍRY: Ezeket meg se hallld!

KAZINCZY: Már csak a sógorommal, feleségem örökségéért folyó per kedvező fordulatát remélem, ebben bizakodom, mert csak ebből tervezhetem gyermekeim szebb jövőjét. Csak terveznem lehet, ha nem akarok aggódni, töprengeni! Alamizsnáért kellett kinyújtani a kezem szegény tehetetlenségemben, de kezemen mindig megreszketett az adakozók alamizsnája ... arcom pirulásával vettem el, de nem magamért, családomért tettem. Szeretném elérni, hogy ennek vége legyen.

NYÍRY: Szemérmes panaszodból látom, hogy az aggódó apa szól, aki felelősnek érzi magát gyermekeiért.

KAZINCZY: Ilyen szűk jelen után mit hoz számukra a jövő?

NYÍRY: A jövőjük tehetségükben - melyet tőled kaptak egyedüli örökségül - biztosított!

KAZINCZY: Ha remélni tudnám, hogy úgy lesz ... /Hosszú csend.

Nyíry ismét vigasztaló érveket akar felsorakoztatni./

NYÍRY: Aki boldogtalan nem volt, nem tudja megbecsülni a boldogságot ... aki szegénységet nem próbált, azt a gazdagság elkényezteti!

KAZINCZY: Keserves az ilyen tapasztalt! Esztendőig volt két sötét árnyékom a szegénység, s nagyobb lelki fájdalom: a rabság ... fiatalságomban, az élet legszebb szakaszán, amely csupán az örömöknek van teremtvé! De nem zúgolódom sorsom ellen, mert aki magát becsüli, annak szentebb kötelességei is vannak, mint saját nyugalma. A társadalomban született ember nemcsak önmagáé! Úgy éreztem, azt csináltam, ami kötelességem, s szerettem volna, ha mások is ezt teszik! Akinek van feje elmélkedni, s szíve érezni, az minden erejét arra fordítsa, hogy használjon ... ott, és úgy, ahol lehet, ahol tud!

NYÍRY: Nem vagy egyedül igazságoddal!

KAZINCZY: Olyanok voltunk akkor, mint a gyújtogatók ... Ha valaki gyertyát gyújtott, attól mások gyertyája is meggyúlt, és így egyre több világosság áradt, hogy az is látott valamit, aki égő gyertya nélkül maradt.

NYÍRY: De jaj, hogy e fényeket mások is meglátták, akik a sötétet takargatták, ahova ti bevilágítottatok. Sok fáklya-fényt kioltottak... Itt csak az okosság mécsesével lehet ma is járni!

KAZINCZY: Igen, csak a virrasztók fényével... De nem némulni el, mint a kalitkába fogott fülemile... /Hosszú csend./

NYÍRY: A pataki tipográfus, Nádaskay uram izente, hogy ha elkészülsz a főispáni beiktatáskor mondott beszédek tisztálásával, aminek kinyomtatásáról már szóltál vele, küldd át, vagy adj hírt, hogy jöjjön be, vagy küldjön érte valakit. Most kevés munkája lévén nyomban hozzáláthatna.

KAZINCZY: Már elkészültem véle. /Feláll. Oldamegy az egyik szekrényhez, kivesz egy kis füzet alakú kéziratot./ Át is akartam küldeni, hogy minél előbb kinyomattassék. Örömmel küldöm általad. /Átadja a füzetet./

NYÍRY: Tipográfus uram ismeri igényességedet a nyomtató munkában, azért kért, ha vélem küldenéd át, utasításokat is küldj a formáról.

KAZINCZY: /Visszaveszi a kéziratot. Kinyitja, forgatja az első oldalakat, megjegyzi./ Ami itt két lapon áll, azt szorítsa egy lapra, s rakjon mindent majusculákkal. Vagy ha mindent nem lehet, azt, ami veres plajbásszal meg van vonva. Nézd /fordít egyet/ mind ezt ne két lapra, hanem egyre tegye. /Tovább forgat./ A fejezeteket is beszédek szerint így számozza, mint itt áll.

NYÍRY: /Átveszi, elteszi./ Elkészültéről majd üzen, esetleg, ha előbb nem, fiaid által, vagy általam, ha nem lenne útja ide, vagy nem jönnél át.

KAZINCZY: Minden hetivásárok van alkalma üzenetre.

NYÍRY: Hány példányban kéred a nyomtatványt?

KAZINCZY: Vicispánunk kétszáz példányban szabta meg a határt. Ha szükségeltetik, kérünk még. Szeretnék, ha generális congregatoria karácsony előtt még készen lenne, hogy kézbe adhassák kiket illet. A patakiak nem dolgoztatnak Nádaskayval? Kézy mit dolgozik?

NYÍRY: Sokat betegeskedik mostanában ismert nyavalyájával. Új versét már régen olvastam... betegségben is hallgatnak a műzsák. Közös barátainkról, ismerőseinkről, mi hírlík?

KAZINCZY: Guzmics, Kis János elégedetten élnek. Guzmics nagyon kér, hogy látogassam meg, annyi beszéde lenne vélem, hogy levélben nem tudja elmondani. Virág, Vitkovits haláláról értesültél?

NYÍRY: Fájdalommal, igen. Szomorú, hogy az ember megéri a halálra, még az olyan örök-vidám is, mint Vitkovits volt!

KAZINCZY: Ha menni kell, megyünk! Nem hitegethetjük magunkat az örök élettel ... Kölcsey a Vályi Nagy fordítása miatt még most sem ír, rám haragszik, s bezárkózik előlem csekei magányába. Berzsenyi, Kisfaludy, a pesti fiatalok is haragszanak rám. Döbrentei pedig úgy hurcolgatja híremet - másoktól hallok -, mintha én lennék a fő nyelvrontó.

NYÍRY: Ne adj semmit sértegetéseire!

KAZINCZY: A fiatal Széchenyi gróf írt, Teleky és Dessewffy is tudatnak, hogy az akadémia hamar megalakul, rám is számítanak.

NYÍRY: Rászolgálta tudósaink, a nemzet megbecsülésére, illetve, hogy téged tegyenek meg titoknoknak.

KAZINCZY: /Szeretné, hogy így legyen, de elhárítja szavakban./ Nem nekem való az már, ilyen körülményekkel ... de hívásukra elmegyek, ha élek, és Pestről Pannonhalmára Guzmicshoz.

NYÍRY: Legyen erőd és egészséged hozzá, kívánom tiszta szívemből. Vidd el üdvözetemet is. /Készülődik elmenni./

KAZINCZY: Családodnak, Kézy barátomnak add át jókívánságaimat, gyógyulást kívánok neki, meg fogom látogatni. Nádaskaynak hálás tiszteletemet! Őt, mint tipográfust mindig tiszteltem, tanult, igényes corrector egyszerre. Csak jobb az, mikor magyar munkát magyar betűszedő rak! Fiaimat szüreti segítségre várom ... Pénzt most nem tudok küldeni. ... Majd üzenek értük, vagy megyek. /Nyíry már az ajtónál áll./ Elkísérlek, át kell mennem vicispán uramhoz.

NYÍRY: Jó utat kívánok pesti, pannonhalmi utadhoz. Az élet

istene áldjon meg Téged, áldja meg egész házádat, jó egészséggel, hosszú élettel s mindennel, ami életedet boldoggá teheti. Fiaidat megvigasztalom a kutyák miatt.

/Kazinczy becsukja az ablakot. Szóttlanul ajtót nyit. Kilépnék, majd kulcsra zárja a nehéz vasajtót./

M Á S O D I K R É S Z

/A Benedek-rend pannonhalmi rendházának egy kényelmesen berendezett szobájában vagyunk. Ez Guzmics Izidor otthona. Kazinczy most érkezett Pestről, fáradtan ül egy kényelmes karosszékből, Guzmics társaságában./

GUZMICS: Vártalak! Remélve vártalak a lemondó leveled után is ... Hittem, tudtam, hogy eljössz. Nagy örömtőlő fosztottál volna meg, ha Pestről hazamégy egyenesen. Olyan jó, hogy itt vagy! Elég barátot ragadott el a halál, most nemrég szegény Virágot ... legalább az élők maradjanak meg egymásnak, amig lehet. Csomagjaid?

KAZINCZY: Gergely barát a vendégszobába vitte, engem is ott akart tartani, míg nem jöttél be, mondván, hogy vártatok már, s parancsolatot kapott, hogy bármikor érkezném is, álljon szolgálatomra.

GUZMICS: Nagyon vártunk mindnyájan.

KAZINCZY: Örömmel jöttem, mintha csak haza jöttem volna. Gazdagon vártok, és tudom jószívvel is.

GUZMICS: A mi otthonunk próbál neked is otthonul szolgálni ... Hogy utaztál? Nagyon fárasztó volt ez a hosszú út?

KAZINCZY: Pestről Gönyűig gőzhajón jöttem fel, hogy azt is ismerjem meg. A vízi utazást ifjúságom óta nagyon kedvelem, s gőzhajón utazni még nem volt módomból, s talán ez utolsó alkalmam. Hosszabb utazásra már nem vállalkozom!

GUZMICS: Kik voltak útitársaid, akikkel jó szót válathattál?

KAZINCZY: Egy milánói grófné, két pesti asszonyság, egy angol utazó, egy berlini kereskedő és több ismeretlen, jókedvű

ember. Komáromban egy órát töltvén, a part mentén sétál-
gatva éppen Czuczorral is találkoztam.

GUZMICS: Minő véletlenség?!

KAZINCZY: Üdvözetét küldi neked és mindnyájatoknak.

GUZMICS: Köszönöm baráti és rendtársi üdvözetét is. Jó hírt
hallani azokról, akiket becsülve szeretünk. Hogy van csa-
ládod, a kedves nagy család? Izidóra keresztlányom levele
nagyon boldoggá tett. Beszélj róluk, akikről levélben oly
sok jót - mégis keveset - írtál, hogy magam is büszkédked-
hettem velük!

KAZINCZY: Keveset vagyok most családommal, mindenbe belefogok,
csak hogy felejtsem bajaimat. Leveleimből ismered szegény-
ségemet, erről panaszkodni nem akarok. Csak az vigasztal,
hogy feleségem jó asszony, jó anya és hét gyermekem között
egy sincs testben vagy lélekben nyomorék. Ők adnak már csak
örömet öreg napjaimra. Újhelyben német teátristák voltak,
kértek, hogy adjam be lányaimat táncleckére. Más kisasszo-
nyokkal próbáltak is különféle táncokat. Az enyéim voltak
ott akkor talán a legkisebbek. Mikor examenképpen a tíz
leány a színpadon megjelent rózsaszín vállacskában, két
sor pántlikával a kurta szoknyácskán és még kurtább kö-
ténykén, fejeiken rózsaszín pántlika, egy rózsza a kezük-
ben ... s táncoltak. Mindenki a legkisebbet, Zsenimet di-
csérte. A mester is azt kiabálta: Bravó Zseni! Bravó! Az
én szemeimből örömömben kicsordult a könny. ... Gyerekek
nélkül kevés öröm volna az életben!

GUZMICS: Látnod, nekünk gyerek nélküli embereknek ez örömök
nélkül kell élnünk! Nagyon szép volt tőled, hogy rám gon-
doltál, hogy Thaliát keresztlányommá adtad, így több ke-
resztfiak mellé egyetlen keresztlányt - a legkedvesebbet -
tőled kaptam.

KAZINCZY: A keresztlányod a többiekénél is pajkosabb volt. Egy-
szer a kandallóba bújt el tanítója elől. Mindenki izgatot-
tan kereste, ő látta ezt, és amikor már megunt, nagy kor-
mosan előállt, huncutul nevetve. Nem volt szívem mégcsak

megpirongatni sem. Táncolni is nagyon szeret, magyar táncot jól táncol, kering is, mint a németek. Szereti az irodalmat, verseket. Tótul is tud, németül ért csak. Tanácsa-id szerint él, de ő örökölte leginkább a Kazinczyak makacs természetét. Ezért többször kellett figyelmeztetni, még : bátyjaival is ujjat húz, azt szeretné, ha mindig, mindenben neki adnának igazat.

GUZMICS: A család szeretete és a hit fényében megtalálja ő az igazi útját, boldogságát a családban, majdani családjában is. Isten vezérelje és a te gondos atyai kezéd!

KAZINCZY: Nagyon szép volt az út Pesttől idáig. Pannónia tavaszba öltözött tájai, kék ege mindig rabul ejt. /Elgondolkodva./ E tájban még akkor is gyönyörködni tudtam, mikor Budáról Kufsteinbe kísérték, mint rabot, ahonnan nem remélhettem visszatérést.

GUZMICS: Örülök, hogy ennyire tetszik a pannon táj, felvidított és feledtetni tudta véled régi rossz emlékeidet. ... Mi hírlík Pest-Budán? Az akadémia megalakulásáról beszélj! A tagok névsorát ismerem.

KAZINCZY: Az Akadémia constituálta magát! Sok olyan van a tagok között, akiket nem óhajtottam! Sok kimaradt, amit nem lehet nem sajnálnom! De annak, amit én akarok, nem kell meglenni, nem is várom el azt! Sok vita volt. Tizenegy pap van a társaságban, azt kifogásolta Schédel, mondván: az akadémia klastrom lesz, ha így haladunk! ... De ezek meddő viták voltak csupán. Ennek a társaságnak és minden más emberi dolognak nem nagy a kezdete, de idővel igen jóvá, hasznossá lehet! Ez a kezdet szép jövődöt ígér ... Pesten a városi zavar, forgatag, tolongás, amelytől elszoktam már háborgatott. Túl a hetven éven már jobb, ha az ember otthon marad a család körében.

GUZMICS: Te akarsz visszavonulni családi magányba, akit a tudós társaság is mindenki fölé emelt ... téged jelölt secretariusának. /Tisztelettel mondja, Kazinczy hiúságát jól ismeri./

KAZINCZY: Hogy lehetnék én az akadémia titoknoka, hogy költözhetnék Pestre annyi neveletlen gyermekemmel, szegénységemmel, adósságaimmal ... És kinek lenne kedve a gáncsoskodók között munkáját végezni? Széphalomról, Újhelyből pedig levelezéssel ezt a munkát már nem lehet elvégezni! /Szomorúan. Látszik, érezni, hogy fáj ez a kényszerű beletördés sorsába./ Nekem ezt a tisztséget nem lehetett vállalni!

GUZMICS: A gáncsoskodóktól, azt hiszem, kár volt félned! Csak Döbrentei tenne ellenedre ... éppen ő, akinek javára mondtál le erről a legnagyobb megbecsülést jelentő állásról.

KAZINCZY: Döbrenteiével pályámon már nem fogok találkozni többé. De a pesti lángh-fejű fiatalok, akik kört alakítottak, s most egymást tüzelik ellenem ... csak a cimboráskodás a dolguk ... ők lennének utamban!

GUZMICS: Ne légy olyan bizalmatlan hozzájuk!

KAZINCZY: Nekem nem vétke a bizalmatlanság! Sőt a meggondolatlanságig menő bizalom, mit még nem - barátaim is kénytelenek dicsőségemre megvallani! Bizalommal voltam hozzájuk is, de visszaéltek velem! Miért nem tudták maguk, velem, egymás közt megbeszélni, elvégezni, ha bajuk volt velem ... miért kellett az újságok nyilvánosságára, az olvasók elé tárni azt? A közösség előtt csak jóval, széppel, egyetértésben illik megjelenni! ... Achillesnek is volt egy sebezhető sarka, ahol sérté a fegyver ... és én nem vagyok Achilles ... könnyű hát sebezhető pontomat találni! /Hárraggal./

GUZMICS: A recenziókkal nem a sértegetés volt a céljuk, mint hiszed!

KAZINCZY: Hallgattak volna róla ... ha már nem tetszett fordításom, ... vagy mutatták volna meg előbb, s velem beszéltek volna a hibákról! Én recenzióimat szerettem láttatni a recenzeált írókkal, úgy a bíráló sok tévedéstől óvhatja meg magát!

GUZMICS: A te recenzió-mutogatásod sem volt mindig hasznos,

mert az ily vélemények csak jeremiádok lehetnek; nem az ügy hasznára készülők! És használt-é a te reoenziód, az hogy előbb mutattad meg Himfynek? Ártott, mert már akkor megharagudott rád, mikor még meg sem jelent. Én az alapos bírálatot jobban szeretem a dicséretnél! Ez csak hiúkká tészen bennünket ... és kevés ember az, aki a hiúság csáb-
jainak ellenáll! Amaz tanít és újraértékeltet!

KAZINCZY: Én nem magamért, de Pyrkerért szóltam, s nem jeremiádokat vártam, hanem tisztességes emberi hangot! Ha hibákat találtak munkámban, mondták volna meg, de nekik csak a sértegetés ad örömet! Azt akarják megmutatni, hogy ők a kritikusok mintaképei, annak sem kegyelmeznek, akiket - állítólag - szeretnek! ... De szerethetik-e azt, akit ennyire nem becsülnék?! /Haraggal./

GUZMICS: /Engesztelően./ Tudod, hogy ők szeretnek és tisztelnek téged! ... Életünknek oly sok baja van, hogy nem szükséges még ilyen haraggal is szaporítanunk!

KAZINCZY: Te tudod, hogy minden összetűzésemben én voltam eddig első, aki békére jobbot nyújtottam. Tettem azért, mert ha én vétettem, az én tisztem jóvátenni azt ... ha más vétett ellenem, úgy nekem könnyebb volt megtennem a lépést, mint, akit a pirulás tartóztatott. Megelőztem így mindig az ellenfelet! Csak ott nem tettem ... és teszem, akit nem érzek méltónak, hogy szeretetét keressem, vagy elfogadjam!

GUZMICS: Ez egyszer tedd ... ők megérdemlik ... méltók a szeretetedre, mert ők is méltatnak téged szeretetükre!

KAZINCZY: Mindent eltűrtem ... szegénységet, mellőzést, de ezt a méltatlanságot nem, mert nemcsak engem, de barátaimat sértették meg! ... Ezek a fiatalok túltettek a magok erejekben, s tanultságokban! Egy clubba állottak ... össze akarnak tiporni mindent, ami az ő értelmekre nem tér, ízlésüktől különbözik. Olyan vitéz embereken szedvén zsákmányt, mint Pyrker! Feledvén, hogy ő érsek, hogy főispán, hogy csillagot hord mellén, s hogy várni lehet... primás lesz! ... Ők aszerint támadták meg, mintha egy

nyavalyás kis zarándokocská volna! És miért? Mert nem magyarul ír!

GUZMICS: Én sem tartom jónak az érsek munkáját, és a lipcsei recenzensek sem éppen kedvező ítéletet írtak róla, különösen az általad igen magasztalt "Szent hajdan gyöngyei"-ről. Schédelnek igaza volt, mikoron azt mondta, hogy ha ő egri érsek volna, németül írott munkáit előbb egy nevezetes német poétával tekintetné meg, s csak azután adná közre, ha az kijavította a nyelvi hibákat! A fiataloknak abban is igazuk van, hogy neked ezt nem lett volna szabad és verses munkát prózában nem szabad fordítani ... mint titted!

KAZINCZY: /Gúnyosan./ Vétkem, hogy a Gyöngyöket prózában fordítottam, és hogy német munkát magyarra tettem!? ... Azt hinné az ember, hogy az ilyen lángoló fejű magyarok azt nekem köszönettel vennék, mint más fordításaimat!

GUZMICS: /Indulattal./ Szükséges és hasznos volt szólaniuk szerencsésnek nem mondható fordítás-vállalkozásod ellen ... és főleg Pyrker ellen ... mert egy született magyar-nak nem szabad ma már németül írnia. Az érseknek kétszáz-ezer forint évi jövedelme a magyar hazától megérdemli, hogy legalább ezért - ha ír - magyarul írjon! Magyar kenyérrel és magyar levegővel örömet él ... de magyarul tudni, írni mégsem akar!

KAZINCZY: Valaha jó lett volna német munka is! ... Vétek-e, hogy Pyrker, Mailáth németül, Kézy, Péczely deákul ír-e? Nem tiszteltetés, nem igazságtalanság-e ezeket bántani, ostromozni, velük magyarul íratni, hogy így őket ügyünk barátaivá tegyük?

GUZMICS: Kézy, Péczely jól versel deákul ..., de ezeket nem is fordítják le magyarra, mert ha magyar ember ma idegen nyelven ír, nem érdemli meg, hogy lefordítsák! Nemhogy Kazinczy Ferenc fordítsa!

KAZINCZY: /Elgondolkozva. Félig igazat ad barátjának magában, de elveit még barátja előtt sem adva fel, tévedését nem

ismeri be bűnbánóan./ Én tisztelője vagyok az érseknek, illik mellette szólanom!

GUZMICS: Sokkal tartozol neki? Hálát vár ezért tőled, mint az uzsorás, aki azért ad valamit, hogy sokkal többet kapjon vissza! ... Az a mi nagy bajunk, hogy a szeretet vagy a hála magasztaltat, csudáltat bennünket, s nem engedi azt sem, hogy kételkedjünk. Pyrker művének értékében, ha nem ő, az érsek, a jótevő írta volna, bizonyosan kételkednél! Te szeretheted Pyrkert, mert jót tett véled, de ez nem érdekelheti a fiatalokat a művéről alkotott véleményükben. Ők abban hibáztak, hogy nem különböztették meg a személyt és az ügyet! Tévedtek. Személyedet meg kellett volna különböztetni, mert ügyük a te ügyed folytatása, s haragjuk ez ügy érdekében igazságos harag ellened! ... Kit-kit saját mértékével kell mérni!

KAZINCZY: /Nagyon indulatosan./ Leckéztetnek! Mit, hogyan kellett volna! Schédel is azt mondta, hogy sajnós volt látnia, hogy a vak imádó nagyobb becsben áll előtttem, mint az ész! A művészetek és tudományok világában az ilyen nyilvános büntetés, hogy míg a vétket korbácsolják, vele a vétkest is porig sújtják, nagyon sokat árt!

GUZMICS: Ők nem sújtottak téged porig, ha vétkekről szólottak is! A művészeti ítéletben közönséges az egyoldalúság! Ők nem csak a hibákat mondták el! Aki pedig mindent magasztal, az hízélgését árulja el! A sok idegen máz magyar arcon nekem sem tetszik, és Pyrkerén én ezt látom! Szólani pedig igazságosan kell! Tövises és rózsák együtt járnak!

KAZINCZY: A tövises és virágok valóban együtt járnak, de van, aki tövises virág, míg ők csupán virágos tövises, akik szűrni tudnak. A rosszat illő büntetni, de aki csak a büntetésben lel örömet, az nem bírónak, hanem hóhérnak született! Ők nem értik azt sem, hogy ami jó, hasznos, az magyar is egyszerre, azt jobb másoktól is átvenni! ... Ha annyira örömet, örömet lelik a bántásban s gőgös hajtha-

tatlanságukban, miért nem bizonyítják be körük tagjainak bírálgatásával? Nem? Előttük csak az szent, ami azon körön belül van! "Bimbói"-nak hibáiról bezzeg hallgattak! A Bajzák nem méltóztatnak a maguknál öregebbet társaságukban megtűrni. Bántásnak veszik, ha előttük más térdet, fejet nem hajt! Bajza gyűjtötte a fiatalok hadát maga köré és ezen hadnak trombitásává lett!

GUZMICS: Nékem sem emberem, akinek minden szent, ha célra visz és ők nem is ezek közül valók. Háborgásukat ne csak magad ellen magyarázd! Isten nekik oly szívet adott, amely hevült pillanatban is hagyja magát a fej által vezettetni, ez a hevedtségük pedig a fiatalos erő, tehetség szikrája!

KAZINCZY: Én sem örülök a tüzetlen ifjú embereknek, de ezt a tiszteletlenségig menő vak és vad bátorságot benne nem szeretem!

GUZMICS: Tüzeesebb soraik gyanút ébresztettek benned, megbántva érezted magad! Pedig a tűz nem mindig éget! Mást akarni, mint ami van, az igazságnak és jónak ismeretére, szeretetére vezérelni a legszebb, legemberibb törekedés, erkölcsi kötelesség! ... Más úton egy cél felé! ... Szeressük a jót, ha az nem is a miénk! Szeressük az igazságot! Ennek szeretete vezérelhet bennünket egymás szeretetére. Ők is minden nap idősebbek lesznek, és ha nem szűnnek meg tanulni, bizonyosan nemsokára több megértést, szerénységet fognak mutatni. Csak akkor lesz bántó a szavuk, ha az igazságnak és illendőségnek mértékén túllépnek!

KAZINCZY: Hát az illendőnek mértékén már régen túljárnak! Bajza körnek nevezett, amely önmagából indul ki, hogy önmagába térhessen vissza! Megbántotta Dessewffyt is, szemébe vágva, hogy az írói reszpublikában nincs gróf vagy báró, ott nincs születés vagy hivatal-osztotta elsőség! ... Mindenben egy húron pendülnek vele a többiek. Vörösmarty még tüzelte is Pyrker ellen. Schedel pedig a fordítás-ügyben hallgat, pedig ő maga is fordította Mailáth német nyelvű Regéit, s most baráti köre nem engedi mellettem

szólani! Ő is csak eszköz, arra hajlik, amerre az erősebbek szele fúja.

GUZMICS: Dessewffy vétkes! Valakinek nevéből, mint ő Bajzáéből Zajbaj gúnyt űzni, azzal tréfálkozni sem szabad, ez nem illik őhozzá!

KAZINCZY: Erre is Döbrentei vette rá!

GUZMICS: Lehet, hogy ő, de Dessewffy nevezte mégis gúnyosan. Bajza szava szolgáljon tanulságul, hogy mint kell egyenrangúnak tekinteni minden író, a származás, rang nem lehet előny!

KAZINCZY: Ők barátaimat sem szívelhetik, csak azért, mert az enyéimek! Ki kit szeretni akar szeresse, gyűlölje, ha tetszik, nem kell ahhoz társakat gyűjteni! Én soha sem kívántam, ha valakit szerettem, más is szeresse, s gyűlölje, mert én nem szerettem! Nagyon utálok ezt a pártszöveget, ezt a cimboráskodást, ezeket a személyes tekintetből eredő visszasságokat! Becsületes ember haragudhat, de bosszút nem áll- és nem így - soha! Nevelt ember nem teszi azt, amit a faragatlan!

GUZMICS: Ők nem faragatlanok, de a jónak hevesfejű védelmezőkre is szüksége van, csak arra kell vigyázni, hogy a módus tartassék meg! Ők olyan szilajak, mint a paripák, amelyeket az előítélet fékje még jászolra nem kötött.

KAZINCZY: Szomorú dolog, amikor a lelkeket még a poézis sem teszi nemessé! Ők, akik a maguk árus-lelkeikkel a szerencse szekerére felkapaszkodtak, a fényre, pénzrevágyás elvette lelküknek minden erejét.

GUZMICS: Ezt te mások leveleiből veszed. Nem jó dolog a hírhordás, s te minden hírből, leveledből a magadra sértőt olvasod ki, ami haragra ingerel! Néha oktanul is! Vélte barátaid között gonosz emberek is lehetnek, akik az ily szikrákat lánggá fújják fel, hogy bennük ragyogjanak, mert maguknak nincs külön fényük! ... Ti mind egy ügy emberei vagytok ... barátok, testvéreknek kellene lennetek! A rossz hírek gladiátor-marakodássá aljasítják a testvéri

intő, figyelmeztető szót is! Dolgotokba én beleszólni nem akarok ... ha oltó nem lehetek, gyújtó nem akarok lenni.

KAZINCZY: Neked azért írtam meg, mondtam el mindent, mert bízom igazságérzetedben. Azt tettem eddig is, amit jónak tartottam, oly meggyőződéssel, hogy lelkiismeretem elég jutalmat át, oly reménnyel, hogy lesznek, akik helybenhagyják tetteimet. Úgy látszik itt csak az ember árnyékait nézik, nem azt, mennyit sugárzott egykoron! Ránk fér az emlékeztetés, de ne olyanok emlékeztessenek, akik még maguk sem emlékeznek semmire!

GUZMICS: Téged a gondviselés kemény próbákön viszen által, de lelket és erőt adott azok kiállhatásához! Kemény és dicső pálya adatott osztályrészedül! Fiataljainknak kötelességük elfogadni életünkből a jót, a jóra való rekvésünket ... s nekünk, hogy ne húnyjunk szemet a valóság, a jövőendő előtt! Nem kell másnak lennünk a sír szomszédjában, mint amik egész életünkben voltunk. Az utánunk jövő nemzedéket ne lássuk rosszabbnak, gonoszabbnak a miénknél, ha úgy tűnik, mert a jóban, rosszban is nyíltabb, őszintébb lett!

KAZINCZY: Nem voltam én annyira elkényeztetve soha, hogy a magam baját tekintsem a legnagyobbnak! De mindenki saját útjának göröngyeiben botlik meg, útjának tüskéit szedik fel lábai, azt érzi legfájóbbnak! /Nagyon keserűen./ Engem útjaimon akkor is szúrkáltak, mikor nem érdemlettem! ... A világ a tolakodóké! Most is, ezek a fiatalok azoknak tolakodnak elébe, akik többek, mint ők! Előttem tolakodhat, aki akar ... én félrevonom magamat, de azt nem vehe-tem jónéven senkitől, ha lábamra hágdosnak tolongásaikban! ... Én is szerettem előállani, de soha nem tolongtam! Az a nagy, aki minden helyen, elől, hátul, középen díszet ad helyének! Arra, hogy pirulás nélkül ülünk mindig elől - ha nem érdemeljük is - nagy mértéke kell a szemtelenségnek!

GUZMICS: Nem akartak ők lábadra hágdosni, még előretolongsukban sem, de ahol élet, haladás van, ott el nem kerülhetjük az összeütközést! Ők csak nyomodba, vagy melléd akartak lépni közös útatokon, mert a ti útjaitok nem egymást kiegészítve, hanem egymás mellett futnak, sőt egybefolynak.

KAZINCZY: Az én útam kijelöltetett! Előbb magam jelöltem ki azt, most pedig a lehetőségek, a kényszer szegélyezik!

GUZMICS: Fiataljaink elfeledték utadnak azt a szakaszát, nem is ismerik azt az időt, amelyben a legcsekélyebb áldozat is nagy volt, amelyet ha nem tettél volna, most nem lenne számunkra út! Most irtván találva az utat tovább menetnek, mint mi... őket segíti az idő, mellyel nekünk küzdenünk kellett!

KAZINCZY: Bajza már úgyis a szemembe vágta Emilia Galotti fordításom kritikájában, hogy hátrafelé ballagdállok! Széchenyi azt, hogy miért ereszkedtem le odáig, hogy a Pantheon-t dicsérgessem ... már mindent dicsérni kell? - kérdés. Szemükben már az is bűn, ha tetszik valami.

GUZMICS: Ha már bűn, ha olyan tetszik, aminek nem szabadna tetszeni! Ők jobban értik a holnap szavát. Vörösmarty joggal neheztel, hogy nem érted Zalánját ... méltatlannak tartod a ma költőjét a multidézésre. A multidézésre szüksége van a mának, így lesz élővé és ható példájává a jövődönnek! /Elgondolkozva, hogy további sértés nélkül merje-e mondani véleményét./ Ne használj hasonló fegyvert ellenük, mint régen a Hőgyész Máték irányítottak ellened, az már akkor is rozsdás volt! A sértődékenység és harag sem jó páncél ma, nem magad véded ellenük vele.

KAZINCZY: Ha valakiről jót szoltam nem tömjénezni akartam, bár a barátság gyűjt azt, mikor nem akar is. Akit nem értettem, ne fegyvernek használja azt ellenemre! Oly tág a mező, amelyen útjaink futhatnak - amíg az enyém még fut - ha hozzá erő van, hogy egymást hátráltatni nincs szükség! Lehet, hogy én már a régi és az új időnek mezsgyéjén, egyik lábbal ebben, másikkal annak földjén állok? Az út lezárult

előttem ... újat már nem kezdhettek? De ha az ember megöregszik, lelkében, gondolatban is megöregszik-e?

GUZMICS: Életünk, mint a gyümölcsöt termő fáé, olyan, amely fölött elrepült az idő. Nagy fergetegeket, földrengést élt át, gyümölcsit éhezőknek és szomjazóknak termette. Látott maga körül fiatal fákat felnőni, kiket védett ágkarjaival, óvott árnyékával, akik most kínálják gyümölcsüket, és majd azután, ha a villámsújtotta fa kidől helyéből. /Hosszú, nagy csend./ Haragodnak a fiatalok ellen el kell csendesedni, mert magára marad az, aki becsapja maga mögött a megbékélhetésre nyitott ajtót! Magad mondtad Kölcséyről, hogy aki maga, a négy fal között él, nem lát, nem is láthat nagyobb magánál!

KAZINCZY: Ebben igazad van, de a pesti világfiak, kiket a tömjénfüst elszédített, kik fejeiken érezvén már a koszorút, azt hiszik egymás vállain feljutott magasságuk felől, hogy az a tökéletesség, hogy annak bércein ülnek! Én becsülöm minden emberben az érdemet, szeretnék mindenkivel békében élni.

GUZMICS: Nékem nem lehet téged és őket nem szeretnem s hízelkednem is magamnak mindnyájatok szeretetével, annyival inkább fáj, hogy egymást így félre-értitek?! /Örömmel./ Írok nekik, ha te nem akarod elsőnek kezded nyújtani, mert az én hivatalom ez: kötni és soha nem bontani! Hiszem, hogy ők engesztelőleg nyúlnak azon tiszteletes kéz után, amely a magyar nyelv dicsőítésére mozdult és mozog az utolsó tollvonás erejéig. Elfogadják a kezet, amely mindnyájunk útmutatója, vezérlője. /Látva, hogy Kazinczy nem egyértelműen hajlik a kibékülésre, mondja:/ Ne hidd, hogy a jövőd becsaphat, megrabolhat, tőled minél többet vesznek, visznek vagy lopnak, annál gazdagabb maradsz. Te olyan vagy, aki koldusként is adni tud! /Hosszú hallgatás./ Bocsáss meg nekik, hogy feledni tudj!

KAZINCZY: Feledni a feledhetetlent ... Koldusként adni ... alamizsnát? Alamizsnát kérni és nem osztogatni szokás!...

Kevés javamat úgy osztottam el, hogy sokaknak jusson belőle, milyen kevés juthatott hát egynek-egynek. És magamnak semmi nem maradt.

*

KAZINCZY FERENC EPIGRAMMÁIBÓL

A nagy titok

Jó! s jó! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted
Szánis és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

A kész írók

Béna vagy és táncolsz, a nyelvek nem tudod és írsz:
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta repülj.

Írói érdem

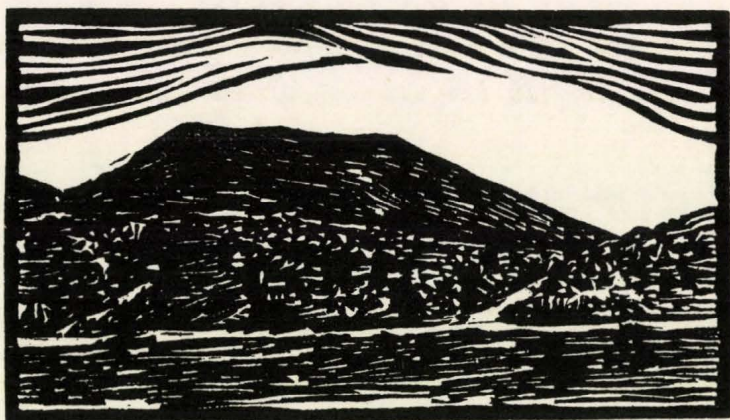
Szólj, s ki vagy, elmondom. — Ne tovább! ismerlek egészen.
Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.
Íz, szín, tűz vagyon a dörben, ha hegyaljai termés:
Íz, csip, tűz vagyon a versben, ha mestertől miv.

Szokott és szokatlan

Berki szokottat imád. Nekem az kecses, ami szokatlan;
S' kényesb vagy makacsult ízelem újnak örül.
Ami Berki, szeret, megaváltá válhat; az újért
Hamvamat a maradék áldani fogja, tudom.

Lukai

Te, csiha szókkal élsz, s poeta nem vagy,
Képen bujálkodol, s poeta nem vagy,
Ömölnek rendeid, s poeta nem vagy,
Phoebust kiáltozod, s poeta nem vagy,
Csak és bor éneked, s poeta nem vagy,
Mi ártad? Ertem én: poeta nem vagy!

tenyi

FENYVESI ANDRÁS

"Qui se fait brebis, le loup le mange" – avagy:
A túl jó embert a gonoszok elpusztítják

Kazinczy Ferencnek nemcsak az akkori Magyarország szellemi életét kellett a vállára venni, hanem sokszor kénytelen volt cipelni a rosszindulatú, kapzsi és pénzsóvár emberek okozta lelki terheket is. Most nem azokról az anyagi sérelmekről szólunk, melyeket a közeli rokonainak köszönhetett, akik a börtönévei alatt alaposan megcsonkították amúgy sem túl nagy vagyonát, hanem egy-két apróbb, de korántsem jelentéktelen, és főleg igazságtalan pénzügyi zaklatásairól teszünk említést, a sárospataki egyházkerületi levéltárban található kiadatlan dokumentumok alapján, amelyek megidézik Kazinczy hétköznapijait.

Történt ugyanis, hogy az író 1794. április 22-én Regmecen kölcsön kért 100 forintot a Korponai testvérektől, Zsuzsannától és Sámueltól, amelyről nyugtát is adott.¹ Gondolom, ezen nincs mit csodálkoznunk. A nagy művészek mindig is anyagi gondokkal küszködtek, ma sincs másképpen. A kuporgató, kal-márkodó szellem és a költői tehetség nem fér meg egymás mellett.

Miközben raboskodott, az egyik testvér, Korponai Sámuel 1797. május 13-án jelentkezett a pénzért Kazinczy Józsefnél, az író sógornőjénél, aki a 100 forint ellenértékeként pontosan kiszámítva pálinkával, búzával, rozssal és árpával kiegyenlítette a tartozást, amiről szintén írás született.²

A dolog így a lovagiasság és az igazság szabályai szerint elintéződött, csak hogy a kapzsi Korponai Sámuel erről nem értesítette Zsuzsanna testvérét.

Kazinczy Ferenc kiszabadulása után nemsokára kapott is egy felszólító levelet Korponai Zsuzsannától, aki időközben férjhez ment Sulyok József kapitányhoz, hogy az összeget fizesse meg kamatostól, a napi értéknek megfelelően, beleszámítva az időközbeni inflálódási értékvesztést is. Az előzményekről mit sem tudó becsületes író a kívánalmaknak megfelelően 212 forint 15 krajcárba számította ki a hajdani 100 forint napi valós értékét. Ezt az összeget egyik ismerőseivel, Balásházy Tamásné szül. Sztrogh Johannával el is küldte, aki a pénzt át is adta Sulyok Józsefnek.³ Sajnos, a könnyelmű, léha férj erről nem értesítette a feleségét, legalábbis ez derül ki a rendelkezésünkre álló iratokból. Hiába rendezte Kazinczy immáron másodszor is az adósságát, Sulyokné levélben követelte a pénzt, és bírósági perrel fenyegetőzött.

A sokkal fontosabb és millió dologgal törődő író most már szakított egy kis időt az ügy rendezésére. Miután tudomást szerzett a kétszeri visszafizetésről, mindenekelőtt megszerezte Korponai Sámuelától az 1797-es átvételi elismervényt, majd Sulyok József kapitánytól az összeg átvételéről szóló beismerő levelet. Ezek után kérte Sulyokné Korponai Zsuzsannát, hogy hagyjon fel a pereskedéssel, és ha visszajuttatja a jogtalanul felvett 212 ft. 15 krajcárt, részéről az ügy be van fejezve.

A nemes és nagylelkű ajánlat süket fülekre talált. Sulyokné ügyvéd által szólította fel Kazinczyt, hogy azonnal fizessen neki, tőle kapta a pénzt, nem hajlandó tudomásul venni, hogy mit adott és mit nem a részeges és hűtlenkedő férjének. Most már Kazinczy Ferenc is kilátásba helyezte a bírósági eljárást, és a jogtalanul felvett összeget ő is kamatostól, a napi értéknek megfelelően kérte vissza 416 forint 15 krajcár erejéig.

Az erélyesebb figyelmeztetésre nem is késett a megijedt Sulyok kapitány könyörgő hangú levele, 1821. július 16-án írásban megígérte,⁴ hogy kifizeti az említett összeget, de a hét

gyermekére, rozzant és eladósodott házára való tekintettel azt kérte, hogy évi 100-100 forintos részletekben fizethesse vissza tartozását. Erről viszont Sulyokné hallani sem akart, minden kezdődött előlről. 1822. szeptember 1-én Berkeszi Imre ügyvéd által felszólította Kazinczyt, hogy mindent beszámítva és leszámítva kereken 198 forint adóssága van, azonnal küldje el neki, vagy adja át az ügyvédnek, vagy az ügyvéd László nevű öccsének.⁵ /1.sz. melléklet/

Az író ismét békülékeny és türelmes hangon válaszolt. Sőt, az eredeti 212 ft. 15 krajcár visszafizetését kérte Sulyokné-től, elengedve a kamatokat, az inflálódási növekedést. Ő maga is panaszkodott, hogy "pénzszűkében" van, "megterhelve ennyi gyerekekkel", és az élete "sógora által példátlanul elrontva". Meleg hangon említi ugyanabban a levélben Sulyoknénak, hogy milyen békésen kiegyezhettek volna, ha személyesen találkozhattak volna.⁶ /2. sz. melléklet/

Kazinczy most már óvatos volt. E levél szövegének pontos mását és a Korponai Sámuel-től megszerzett nyugta lényegét saját kezével ráírta Berkeszi ügyvéd felszólító levelére, hogy kellőképpen és bizonyítékokkal védhesse magát. Erre szükség is volt. Sulyokné újabb zaklató levelére Kazinczy Ferenc kénytelen volt a hatóságtól védelmet kérni. Borsod vármegye 1827. május 15-én hivatalosan felszólította Sulyok Józsefné szül. Korponai Zsuzsannát, hogy a Kazinczy Ferenc-től illetéktelenül felvett összeget késedelem nélkül fizesse vissza az írónak.⁷

Sajnos, Kazinczy nem kapta vissza a pénzt. A halála előtti utolsó - ezzel kapcsolatos - írása legalábbis ezt bizonyítja. Sőt, jóhiszeműségéért, emberbarátságáért újabb zaklatásokban, meghurcoltatásokban volt része.

Vadnay Gábor, a sárospataki református főiskola ügyvédje felszólította a széphalmi mestert, hogy Kis József cserépi lelkész elhunyt, a 200 forintos tartozásának csak a felét törlesztette le, 100 forinttal még adós maradt, a jogszabályoknak megfelelően ilyenkor a kezes köteles fizetni, aki nem más, mint Kazinczy Ferenc. Az író 1828. november 26-án kelt leve-

1899. 325. 1. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

azok a pénzek a pénztárban és a pénztárban 100 forint, azaz 100 forint és 100 forint
 azaz 100 forint és 100 forint. 13. Maj. 1797.

Központi bank
 Miskolc, 1897.

Ez a pénztárban 100 forint és 100 forint, azaz 100 forint és 100 forint
 azaz 100 forint és 100 forint. 100 forint, vagy adómentes.

1897. 10. 10.

E. K. Pachmay Gy. öre

1829. január 21.

B.) L.) 22, 065. / 25. - 1.

28.)
 Jó - tiszteleddel, Superintendens Ura,
 kedvös leveletől Uram,

EGYHÁZULET
 - SAROSTATAK -
 LEVELTÁR

Old. Csorépi Káplán Kis József Ura a Collégiummal 200 forinttal
 maradt adósra, és en kezv levél helyett. A Summának jelle
 mely fizetetlen. Kérem Ura. amly: praestantióm van Kis Káplán
 László Kapitány helyében, júl. Káplány Ura. ellen, és az amly
 felt tartozást írtatván a által fizetési. A Superintendens
 ténak van Fivallista, és egy Vármegyében lakik helyében Ura.
 nyammal, P. Károly Vármegyében vagynak egy fogatbírója
 is, kik a bíróságot ingyen felvállalják; ahányra van kérem
 tehát Jó - tiszte. Superintendens Ura, melytől tartat egy
 kezvhatással és igen világos tartozást megváltatni, és a
 Collégiummal általadati. Távollatáram csak azt a kis
 okmányt omni maga után, hogy a par állományát; ahly
 lehetne hívni, hogy a dolog eddig is mint bejött amlyre,
 Maradt hír tisztelettel.

Jó tiszteleddel Superintendens Ura

Állhatom Nos. 262.
 1828.

Állatós szolgája
 Kálmán J. Ferencz

Dr. Pachmay Kálmán József, Superintendens

lében⁸ /3.sz. melléklet/ alázatosan kéri a főtisztelendő Szathmári P. József püspök urat, hogy a fenti adósságát hadd törleszthesse Sulyok Józsefné miskolci lakos neki járó tartozásából. Megemlíti a levélben, hogy a kollégium perköltség nélkül behajthatja az összeget, mert "... T. Borsod Vármegyének vannak oly szolgabírói, akik a bíróságot ingyen felvállalják..."

A rossz emlékű történet itt megszakad. Kazinczy Ferenc 1831. augusztus 22-én eltávozott az élők sorából. Vajon a jelen írásban szereplő önző, kis stílusú, szürke emberek nem tudták volna, hogy kinek háborgatják igazságtalanul a lelki nyugalmaikat? Minden bizonnyal tudták. Csakhogy az emberi gonoszság oszthatatlan.

J e g y z e t e k

1. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltára, Sárospatak. /A továbbiakban TIREL/ 22, 064. sz.
2. TIREL, 22, 067/27. sz.
3. TIREL, 22, 070/30. sz.
4. TIREL, 22, 064/28. sz.
5. TIREL, 22, 069/29. sz. /1. sz. melléklet/
6. TIREL, 22, 064/5. sz. /2. sz. melléklet /
7. TIREL, 22, 064/9. sz.
8. TIREL, 22, 065/25. sz. /3. sz. melléklet/

T. C. C.

HAGYATÉK

KOVÁTS DÉNES

Mai iskolások Kazinczyról

-Egy alkotó munkásságának eredménye - többek között - azon is mérhető talán, mennyire él az utókor köztudatában, eleven-e hagyatéka a késői nemzedékekben. Ismerik-e, ismerhetik-e Kazinczyt iskolásaink? Ez a kérdés régóta foglalkoztat, s a következőkben erre a kettős problémára igyekszem - talán gondolatébresztően - választ keresni az általános iskolai és a középiskolai korosztályban.

1.

Sátoraljaújhely környékén, mondhatnám tehát, hogy Kazinczy egykori lakóhelyén tudakoltam, vajon milyen kép él az íróról a mai iskolásokban. Biztos vagyok benne, hogy jóval többet tudnak Kazinczyról, mint más vidékeken, hiszen múzeumát, szobrát, síremlékét, egykori levéltári munkahelyét, a tiszteletére évente rendezett országos versenyt láthatják, látogathatják, vannak konkrétumokhoz, tárgyakhoz kötődő emlékeik, élményeik. Mint látni fogjuk, a kép kissé ellentmondásos.

Csupán érdeklődésből tettem fel a következő kérdést az egyik 8. osztályban: mit tudtok Kazinczy Ferencről. Pár percet kaptak a kérdés írásbeli megválaszolására, s válaszaikból a következőket állapíthattam meg. Azt, hogy Kazinczy Széphalomban élt, levéltárosként is tevékenykedett, a nyelvújítás vezére volt, kolerában halt meg, szinte mindenki írta. Többen azt is tudták, hogy Petőfi is járt a széphalmi sírnál, s azt

is, hogy Fazekas Mihály elküldte hozzá a Lúdas Matyi kéziratát. /Gondolom, ezt szaktanári közlésből tudják./ A részletekben, persze, voltak durvább tévedések. Így például egyesek szerint Kazinczy Széphalomban született, a kolerajárvány idején beszédet mondott a sátoraljaújhelyi tanácsháza erkélyéről, fogságban halt meg. E tévedések ellenére, úgy érzem, tudnak néhány alapvető dolgot Kazinczyról, i s m e r n i azonban nem ismerik őt.

Két gimnáziumban is készült a nyolcadikosokéval azonos felmérés. A kép itt is felemás. Vannak a III. és a IV. osztályban is olyanok, akik nagyobb tudásról adtak számot, s olyanok is, akik csak pár sort írtak. Majd mindegyik tanulónál szerepel kassai munkássága, aztán az is, hogy sokat fordított, hogy irodalomszervező és nyelvújító szerepet vállalt, kapcsolatba került a magyar jakobinusok mozgalmával, s hogy dolgozott a sátoraljaújhelyi levéltárban. Munkái közül elsősorban a Fogságom naplójára és a Tövises és virágokra hivatkoztak. Többen említették a Mondolat-vitát /sajnos, nem egy tanuló Kölcseyt is Kazinczy ellenfelei közé sórolta/. A III. osztályosok közül többen mindössze 4-5 mondatot írtak, s egy-két vaskos tévedés is akadt: Kazinczy 1824-ben született, mások szerint 1810-ben halt meg, többek szerint 1770-ben ítélték várfogságra, s paraszti származásúnak tartják. A negyedikesek már rendszerezettebben írtak róla. Azt mondhatjuk, hogy a megkérdezett gimnazisták nagy többsége ismeri valamennyire Kazinczyt, azonban igazat kell adnunk annak a negyedikesnek, aki azzal zárja írását: "jóval többet illene róla tudni".

Talán érdemes a gimnazisták írásaiból idézni is. A téves ítéleteket azért mutatom be, hogy érzékelhessük azok típusait.

"Kazinczy Ferenc kisnemesi családból származott. Szülei mindent elkövettek fiuk taníttatása érdekében. Tanulmányait Debrecenben végezte. Tanulmányait befejezve tanítói állást vállalt. Szülei felköltöztek Széphalomba, ekkor más munka után kellett néznie. Felment Pestre, ott egy lap írója lett. Shakespeare-től több művet is lefordított, ekkor műfordítóként tevékenykedett. Pesten beválasztották a Szabadság Egyenlőség Testvériség társaságába. A per folyamán fogságba esett. 1824-ben született. Kazinczy nagy betegségben élt, a fél arca ragyás

volt, a szeme is rossz volt." /Egy harmadikos gimnazista teljes írása./

"A mi iskolánkban minden évben megrendezik a Kazinczy osztály kinevezését. ... Pesten újságíró állást szerzett, tehát ott is dolgozott. ... A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség társaságába osztották be, Pesten. A per folyamán fogdába esett. Az anyja cselédlány volt." /Harmadikos gimnazista 16 soros írásának részletei./

"Kölcsey és Szemere vádolta Kazinczyt a Mondolat című röpiratban leírt nyelvújítása miatt." /Negyedikes gimnazista írásból./

"Kazinczy Ferenc Széphalomban született. Nagy alakja volt a magyar irodalomtörténetnek. Nemesei családból származott. A magyar felvilágosodás kiemelkedő alakja volt. 1770-ben várfogságra ítélik, 15 évre. Szabadulása után 1795-ben nagyon nehéz a megélhetése. Elszegényedett. 1814-ben hal meg. Sátoraljaújhelyen a Városi Tanács levéltárában volt igazgató. A várfogság kemény büntetését összeesküvés céljából kapta. Magyarul tanult. Kazinczy részt vett a magyar munkásmozgalomban, sőt kiemelkedő tisztet töltött be. Fordításait leginkább angol származású írók, költők művei alkották. Sárospatakon folytatta tanulmányait. Kazinczyt a magyar nyelv megeremtőjének vallják. Széphalomban a régi lakóháza helyén most egy Kazinczy emlékmúzeum található." /Egy harmadikos gimnazista teljes írása./

/Végül a leghosszabb harmadikos gimnazista beszámolót közlöm teljes terjedelmében:/ "Kazinczy Ferenc kisnemesi család tagja. Kilencen voltak gyermekek. Édesapja korán meghalt. A családnak Zemplén vármegyében voltak birtokai. A sárospataki kollégiumban tanult. Fontos szerepet töltött be életében, hogy Kassán tanfelügyelőségeként. Egy folyóirat szerkesztője, a folyóirat címe Magyar Múzeum. /II. József uralkodása idején történik, 1780-90. megszűnteti a nemesi vármegyéket és kerületeket hoz létre, a mi városunk is a kassai kerülethez tartozik./ Mint hivatalnok egyre inkább felfedezi az abszolutizmus hibáit. Éppen ezért csatlakozik a Martinovics vezette szervezethez Barcsayval együtt. A szervezet két ágra osztható. Reformátorok Társasága és Szabadság Testvériség társaság. Ő az utóbbiba tartozott. Már fiatal korában is folytatott irodalmi tevékenységet pl. Shakespeare-t fordít. A felvilágosodás lelkes híve. Mikor a szervezkedést a bécsi kormány /I. Ferenc van a trónon/ felfedezi, őt is letartóztatják, azt hiszi őt is ki fogják végezni, azonban kegyelmet kap. Hét évig raboskodik egy osztrák börtönben. Haza térve birtokait eléggé zilált állapotban találja. Anyagi helyzete ingatag. Hazatérése után nemsokára megnősül. Török Sophiane. Ebben az időben a magyar irodalomban a vezető szerepét tölti be. Például: Berzsenyi is lelkes híve Kazinczynak. Meg akarja reformálni a magyar nyelvet. A maradiak ellene támadnak /Mondolat/, hívei azonban megvédik /Felelet a Mondolatra/. Erdélyben is tesz egy utat. Gyermekeit nem tudja maga mellett tartani. Ebben az időben tölt be Sátoraljaújhelyben napidíjas állást. 1811-ben hal meg és Széphalomban temetik el. /Ő adja a településnek a Széphalom nevet./ Felesége, Török Sophiane sírkövet is állíttat neki, de gyenge

III. Gimnázium

Élt 1700-ra ível végfelé élt, tehát a XVIII. században,
 a szép magyar nyelv "megteremtője".

Élt ott a magyar jacobinus munkásságában.
 köztük között őt is ismertetjük.

Égve adták, vagy talán a göncihez élt.

Széphalomban született és ott élt. Ma a háza

helyén emlékműve áll.

Széphalomban is végül tanulmányait.

Shakespeare műveit fordította.

Feladatát Török Shophian-nal hivat

III. Gimnázium

XVIII. században élt költő. A magyar nyelv megteremtője.

Martinics-féle jacobinus munkásságában részt vett.

50 emelet tartózkodhatott le, és köztük volt Kazinczy

Ferenc is. Széphalomban született és ott is élt egy darabig.

Tanulmányait részben Széphalomban ^{és Debrecenben} végezte.

A háza helyén ma, egy emlékműve áll.

Shakespeare-től fordított műveket.

Feladatát Török Shophian-nal ^{valle} hivat.

anyagi helyzetük miatt csak helyi mestertől rendelheti meg. Most újíították fel ezt az oszlopot. De nemcsak őt, hanem a család többi tagját is. Egyik fiát a szabadságharc 14. vértanújának is szokták nevezni. Egyik fontos műve: A fogságom naplója. Háza helyén ma emlékmúzeum áll. Klasszicista stílusban épült. Mert Kazinczy a klasszicizmus korában élt és alkotott." /Az írást szó szerint közlöm, csak a durva helyesírási hibákat javítottam./

Az írásokból kiderül, hogy vannak a tanulóknak ismereteik /más országrészben gyaníthatóan jóval kevesebb tényrt tudnának a középiskolások említeni/, azonban ezek kissé felületesek; baj van a kronológiával, sok az anakronisztikus megfogalmazás, s kevés a konkrét művekre való hivatkozás. Ahhoz képest, hogy az iskolai tananyag mennyire mostohán bánik Kazinczyval, még dicséretesnek is minősíthatjuk sok tanuló tájékozottságát.

2.

Kazinczy Ferenc művelődéstörténetünknek olyan jelentős alakja, akit mindenkinek ismernie kellene. Úgy érzem, az általános iskola téves koncepció alapján mellőzi őt. A tantervváltozások során "kihullott a rostán". De nézzük az iskolai tényeket: mit ad az előírt tananyag keretében az oktatás az általános iskolában.

Az alsó tagozatban találkozunk a gyermek Kazinczy nevével, a negyedikes olvasókönyvben megtaláljuk egyik versét /Híven szeretni/. A felsős tankönyvek viszont nagyon mostohán bánnak Kazinczyval. Mint alkotóról egyáltalán nem ejtünk szót róla, pedig ha nem is tartozik a legnagyobb költők közé, irodalmi munkássága említést érdemelne. Különösen néhány bölcs, komoly tanulságot tartalmazó epigrammáját lehetne tanítani. Véleményem szerint közelebb állna a gyerekek gondolatvilágához, mint Bornemissza Péter, Balassi Bálint vagy Janus Pannonius, bár nem kérdéses, hogy ők koruk jeles alkotói. Akár az elég részletesen tanított Csokonai "rovására" is helyet kaphatott volna egy óra erejéig, anélkül, hogy Csokonai érdemeit, jelentőségét kisebbitenénk. Például a gyerekek által kevésbé kedvelt és követhető "Magyar, hajnal hasad" című Csokonai verset

hagynám el, s Kazinczyt Csokonai előtt tárgyalnám.

A Kazinczyval foglalkozó órát - vázlatosan - a következők szerint tervezhetjük. Az óra elején a házi feladat megbeszélése céljából néhányan felolvasnák füzetükből: "Mit tudok Kazinczyról?" Ezt követően 3-4 tanuló kisbeszámoló formájában megismertetné társaival Kazinczy Ferenc életét és munkásságát. /Életének jelentősebb állomásai, Kazinczy és írótársai, Kazinczy mint nyelvújító/. Sátoraljaújhely, Sárospatak környékén természetesen külön szólni lehet pataki diákéveiről /a Pályám emlékezete alapján/, levéltárosi munkájáról /esetleg egy korábbi levéltári tanulmányi sétára emlékeztetve, a múzeumban kiállított vele kapcsolatos dokumentumokat felidézve/. Művei közül idéznénk a Fogságom naplójából, a Tövises és virágokból. Három epigrammáját emelhetnénk ki: Írói érdem, A nagy titok, Epigrammai morál. Úgy vélem, mondanivalójukat az általános iskolás gyerekek is viszonylag könnyen megérti.

A hatodikos tanmenetünket egy ilyen órával bővítve elősegíthetjük Kazinczy megismertetését, vagy legalább megalapozhatjuk azt. Így az irodalmár Kazinczy is jelen lenne az általános iskolások tudatában. /Természetesen ezt a tanórát más-ként is fel lehet építeni./

A nyelvtan órákon sem foglalkozhatunk sokat Kazinczyval. A nyelv fejlődése, múltja kapcsán a nyelvújításnál említjük ugyan a nevét, hiszen nélküle e témáról nem is beszélhetünk, de a nyolcadikos tankönyvben mindössze egy rövid bekezdés szól róla, hogy ő volt a nyelvújítás vezéralakja. Itt szinte a szaktanáron múlik, hogy mennyire ismerik meg diákjai Kazinczyt.

Történelmi tanulmányaik során - a hetedik osztályban - jóformán csak a nevével találkozhatnak a tanulók. Egy mondatban a magyar jakobinus mozgalom kapcsán említik: "Példa kell, hogy rettegjen az ország - írta Kazinczy Ferenc, akit szintén halálra ítélték, de ítéletét a király 'kegyelméből' életfogytiglani börtönre változtatták."

Kiegészítő anyagként a nyelvújítással kapcsolatban szólnak

még róla: "Szükségessé vált nyelvünk fejlesztése: a nyelvújítás. A nyelv megújítását Kazinczy Ferenc és baráti köre kezdeményezte. Tanulmányozták az ország különböző vidékeinek nyelvjárásait, új szavakat alkottak. Munkájuk eredményeként a magyar nyelv alkalmassá vált a magasabb műveltség, a tudományos gondolatok kifejezésére is... Tudatosította, hogy egy nemzethez tartozunk.

Többet a nyolcadikos tankönyv is csak azzal ad, hogy a szavak keletkezésének, alkotásának módjait ismerteti, tehát szól a téma nyelvtani oldaláról. Kazinczy megismertetése egyébként is elsősorban a magyarórák feladata.

A gimnáziumi és szakközépiskolai tankönyveket tanulmányozva már kedvezőbb kép alakul ki. Irodalomból a II. osztályban, nyelvtanból a IV. osztályban, történelemből a gimnázium III., a szakközépiskola II. osztályában tanulnak Kazinczyról.

A gimnazisták irodalomkönyvében a magyar klasszicizmus kapcsán olvashatnak irodalomszervező szerepéről, valamint a klasszicista érzés címszó alatt a fordításairól, epigrammáiról, a "fentebb stíl"-ről, eszményeiről. A szöveggyűjteményben a Himfy című epigrammája, valamint a Fogságom naplója részletei olvashatók. Nyelvtan órán "A magyar irodalmi és köznyelv kialakulása" című részben "A nyelvújítás kora" cím alatt tanulnak a diákok nyelvújítói munkásságáról; a szöveggyűjteményben az "Orthologus és neológus..." című Kazinczy-mű részlete kapcsolódik a tananyaghoz. Történelemből a magyar jakobinusokról tanulva megemlíti a nevét.

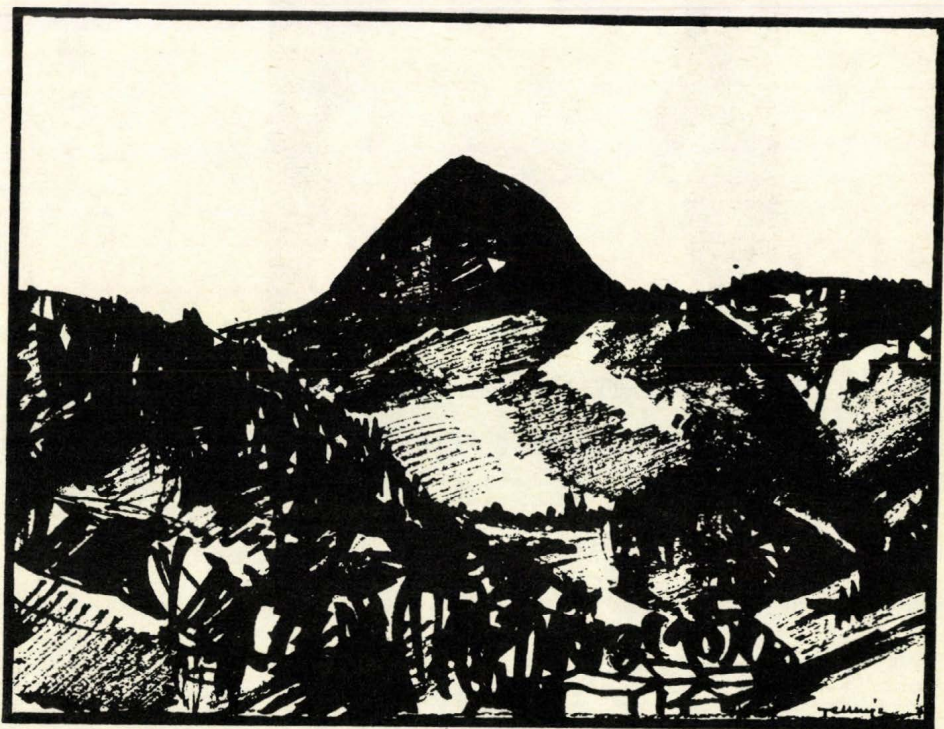
A szakközépiskola érdeme, hogy többet foglalkozik Kazinczyval, s talán alaposabban is, mint a gimnázium. Irodalomkönyvük a korszak jellegzetes hőséneke nevezte őt, és munkásságáról részletesen szól. Olvashatunk epigrammáiról, nyelvi, irodalmi és stíluseszményeiről, a Magyar Museumról, a nyelvújításról, Csokonaival és Berzeviczyvel való kapcsolatáról s a fogságom naplójáról. A szöveggyűjteményben négy epigrammája /A nagy titok, Szokott és szokatlan, A kész írók, Írói érdem/ és a Fogságom naplója részlete kapott helyet. A nyelvtankönyv a nyelvújítás kapcsán szól róla néhány mondatban, azonban az

irodalomórán megszerzett ismeretekre támaszkodhatnak a diákok.

Az általános iskolai és a középiskolai helyzetképet összehasonlítva, nagy a különbség Kazinczy megismertetésében. Természetesen eltérőek a nevelési-oktatási tervek, valamint az életkori sajátosságok. Elismerem azt is, hogy az általános iskolások többsége tovább tanul valamilyen formában. Azonban az általános iskola alapiskola. Az alapműveltségnek pedig Kazinczy ismerete is része. Úgy érzem, az általános iskolai tananyag nem teszi lehetővé, hogy Kazinczyt a gyerekek valamennyire megismerjék, a tankönyvek kevés támpontot adnak ehhez. Legfeljebb a lelkesebb szaktanárok kezdeményezéseire, munkájára hagyatkozhatunk.

"Jót s jól" - írja Kazinczy.

Jót teszünk, ha megismertetjük őt az ifjúsággal, s jól, ha alaposabban, mint amennyire ezt az általános iskolai tankönyvek teszik.

BORSOS ISTVÁN: KAZINCZY FERENC

/Fotó: Bittó Péter/

BOJTOR ISTVÁN

Kazinczy szobra Göncruszván

A református parókiától és a művelődési háztól (volt Patay kúria) haladunk az Árpádkori templom felé. Megállunk a távolság közepe táján. Balra, drótkerítésen, bozótokon túl vizsgálódva, elénk tűnik Kazinczy Ferenc farönkre állított új mellszobra. Alatta koszorúk, amelyeket az avatáskor (1984. október 27.) helyeztek oda.

A magas homlokú gondolkodó Kazinczy fürkészve nézi a jövőt, mint aki keres és megtalál valamit. Jellegzetes orra alatt, összeszorított szája jelképezi, hogy a szenvedések lelki összeroppanás nélkül is elhordozhatók. Közel hét évi (2387 napi) börtön után folytatja, amit elkezdett. "Vastag kálvinista nyaka" példázza, hogy a nyelvújító, író-költő, Sátoraljaújhelyben református egyházi gondnok elszántan, hátrálás nélkül dül munkájába, a magyar nyelv és gondolkozás tisztaságáért, nemzeti fölemelkedésért. A szobor öregedő, mégis határozott, szikár, egyenes tartású embert ábrázol. A fanyar vonások ellenére intelligens megjelenése derűt áraszt. Olyan, mintha élőben volna közöttünk.

A sátoraljaújhelyi, széphalmi, abonyi (Miklós öccse egykori háza előtt álló) emlékjelek után a göncruszvái udvarházba is szobor került. A 24 méter hosszú, 12 méter széles, vastag falú, málladozó épület, századok óta dacol az idők viharaival. Múltját a helyi honismereti szakkörösök igyekeztek kiásni az 1978-84. közötti években. Az adatok szerint az Ipoly vidékéről a Kalandai (=Kornis) család települt ide 1200-ban. Innen Er-

délybe húzódtak 1663-tól, ahol a fejedelmi udvarokban végeznek előkelő szolgálatokat. Tőlük kerül a Krajnik család kezére. Krajnik József (1750-1817) abaúji (kassai) táblabíró felesége Kazinczy Klára (1765-1812), az író húga, legkedvesebb testvére. Göncruszkán temették el. Az író fiát, Antont is. Klára éveken át anyai szeretettel gondozta, taníttatta nagy ínségben lévő Ferenc bátyja gyermekeit.

Az utolsó Kazinczy leszármazott 1954-ben költözött el a házból. Az üres, pusztuló épület megmentésére összefogott a lakosság, a községi tanács, a Magyar Írók Szövetsége, a Műemléki Felügyelőség, gazdasági szervezetek, külföldön élő magyarok. Végül fiatal írók vásárolták meg 1984-ben, hogy irodalmi otthon legyen. Borsos Istvántól szobrot kértek.

Borsos István 1935-ben született Püspökladányban. Gyerekkorától anyagot gyúr. Középiskolai (Hajdúböszörmény) és egyetemi (Debrecen) diákévei alatt, szakkörök kiváló tagja és vezetője. Matematika - fizika mellé rajzból szerez diplomát Egerben. Encsre jön 1957-ban a gimnáziumba. Ide vonzza a színes táj, a történelmi levegő, Abaúj múltja, alakuló jelene és jövővendője. 1963-tól gimnáziumi igazgató.

Művészi pályafutása kezdetén csak terrakotta szobrok érdeklik. Aztán a fémhez nyúl. 1972-ben "fölfedezi" Rakacán a kristályos szerkezetű "szürke márványt." Művei legnagyobb részét ebből alkotja. Szereti a páros figurákat, a gömbölyű, kerek, egész, "befejezett" kompozíciókat. Önálló kiállításai nyílnak rendszeresen 1960-tól az ország egész területén, főleg Budapest, Püspökladány, Debrecen és Ózd, Gönc vonalán. Göncruszkán 1985-ben bemutatott darabjait helybeliek, megyei-ek, külföldiek csodálhatták.

Így vallott önmagáról:

"Fiatal írók kértek egy Kazinczy szobor megalkotására. Mindent elolvastam róla, ami plasztikailag megfogalmazható. Szerencsésen találkoztam vele. Hasonló tulajdonságokkal azonosultam Kazinczyval, aki több mint 6 év kínos börtöne, halál-

közelsége után is bátran folytatta igaz küzdelmét. Lökést adott nekem ez a szimpatikus férfi, aki a jó ügyért, a közösségért, minden nyomorúságot elviselt. Arra biztat, hogy ne adjam fel könnyen, amit meggyőződésből teszek. Vele szemben előnyöm, hogy mellettem áll a család, a tantestület, az ifjúság és olyan értelmiségiek, akik gondolatok, célok tisztázására, megvalósítására és fölemelkedésre törekednek.

Szobrommal azt akarom mondani, hogy van értelme az életnek. Annak az életnek van értelme, amelyiknek tartása van!

Kazinczy megértette, hogy túlfolyt rajta az idő. Sértődés nélkül veszi tudomásul, hogy a nagy események súlypontja Budapestre helyeződik. Átadja a vezetést. Tudott vezér és közkatoná is lenni.

A szobor három hónapig készült, díjtalanul, Kazinczy születésének 225-ik évfordulójára. Szülőhelyem "fiai" kérték tőlem, és örömmel adtam nekik. Egyetlen föltételem volt, hogy szobrom a falué is. Nem vihető el Göncruszkáról. Ott kell maradnia a Kazinczy-udvarháznál."

BENKE GYÖRGY

Cs. Szabó László Sárospatakon

Nem-egyértelmű, hogy mi következik ilyen cím után. Érthetjük múlt időben is e címet: valóban, Cs. Szabó László író többször járt Sárospatakon, és ittléte kezdetben a sárospatakiaknak, az irodalomkedvelőknek és az iskolák diákjainak és tanárainak nagyjelentőségű volt; utóbbi ittlétei pedig magának az írónak váltak nagyjelentőségű látogatásokká. Érthetjük jelen időben is: Ő maga itt van, hisz a sárospataki református temetőben van eltemetve, és könyvei, amiket írt, és amiket már külföldön szellemisége tükörképeiként összegyűjtött, szintén Patakon vannak, a Református Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtárában. A múlt és a jelen találkozik tehát, amikor Cs. Szabó László és Sárospatak kapcsolatáról szólunk. Az egyik interjúban mondta: "Kétféle idő van. Egyiket az óramutatóval úgy mérjük, mint a térbeli távolságot: egy méterrel van mögöttünk a tegnap, kettővel a tegnapelőtt, és így tovább; tudatunkban fészkel a másik idő, ott a múltat a jelenrel folyton újjáteremtjük, múlt és jelen egyidejű...".¹

Miért is van Cs. Szabó László Sárospatakon? Mi az oka annak, hogy ő, aki otthon volt Európában mindenütt, Patakot választotta ki, hogy nagyértékű könyvtára idejőjjön halála után, és őt magát is ide temessék el? Erre keressük a feleletet, és ezt töle kapjuk meg. Vannak, akik hallották ezt a kívánságát az ő szájából. De aki nem beszélt vele, vagy nem beszélhet már vele,

írásait olvasva nem fog csodálkozni azon, hogy ezután Cs. Szabó Lászlóval Sárospatakon lehet találkozni a legközvetlenebb és legszemélyesebb módon.

P a t a k i k a p c s o l a t a i

Hivatalosan, papírforma szerint Cs. Szabó László Budapesten született. De ha kérdezték, honnan származik, mindig Kolozsvárt mondott, erdélyinek érezte és vallotta magát. Nincs olyan életrajzi vonatkozású írása, nem hangzik el olyan interjú, melyben ne emlegetné, sőt tartaná fontosnak elmondani ezt. "Véletlenül Budapesten születtem - írja, - de pár hónap múlva elvittek Kolozsvárra, ott maradtam 13 éves koromig, s a vakációkban azután is sokáig visszajártam..."² Egy Londonban készült interjújában mondja: "Az a szerencse ért, hogy Londont választottam második otthonul. Otthont mondok, és nem hazát, mert én olyan erdélyi vagyok, hogy én az első számú hazának Erdélyt tekintem. Budapestet már csak otthonnak."³ Ugyanezt fejezi ki egyik könyvében ezekkel a szavakkal: "Kolozsvárott laktam s lakom egy kicsit még ma is, sőt inkább ott, mint Budapesten, ahol pedig évtizedeken át éltem".⁴ Kolozsvár és a gyermekkor egyet jelentett számára; a gyermekkori élmények pedig elkísérik az embert élete végéig. Neki Kolozsvár volt a világ közepe. Ott érezte otthon magát, ahol valami Kolozsvárra emlékeztette őt. Amerre csak járt, Kolozsvár volt az összehasonlítási alap. "Párizs otthonosabb volt, mint Budapest. Közelebb éreztem Kolozsvárhoz" - mondja.⁵

Erdélyisége és kolozsvárközpontúsága tette számára közelvalóvá, otthonossá Sárospatakot is. Még mindig Kolozsvárról mondja ezeket, de már Sárospatakra ér el gondolatfűzésében: "Gyermekkoromat Kolozsváron töltöttem. Azt hiszem, ennek hatása máig érződik egyéniségemben éppen úgy, mint írásaimon. Iskolavárosban, az egyik iskolavárban laktunk. Erdélyben sok volt az iskolaváros, és ez bizonyos fokig urbánussá tett, persze csak magyar értelemben". Kalotaszeg vidékében is benne van

GYÉMÁNT LÁSZLÓ: Cs.Szabó portréja

/A sárospataki egyházkerületi gyűjtemények tulajdona/

az urbánusság magva - írja tovább. "Nemcsak Kolozsváron, hanem még a parasztvídékeken is, a Kalota partján éppúgy, mint Marosvásárhelyen vagy Székelyudvarhelyen, a kisvárosokban, S á r o s p a t a k r ó l n e m i s b e s z é l v e, a h o v á á t - á t m e n t e m".⁶

Sárospatak, az iskolaváros ismerős és otthonos volt neki, az örök diáknak. /"Én még a mai napig peregrinus diák vagyok" - mondta magáról élete végefelé/. Ugyanazt a nyitott szellemiséget találta itt, amit talált az északolasz városokban, Svájcban, Franciaországban, Angliában. Nem azok világvárosaiban, hanem ott, ahol jelenvalónak érezte a 16. és 17. századnak, a szellemi és lelki megújulás századainak a levegőjét. "Sokkal mélyebben élek a 16. és 17. században, mint az egyébként rendkívül vonzó 18. században" - mondja. És így is mondja: "Minden század közül a tizenhatodikban vagyok leginkább otthon." Sárospatak, a pataki kollégium, mely meghatározójává lett a városnak, ezekben a századokban élte virágkorát, és ezt az erdélyi fejedelemségnek köszönhette. Ha itt "mezitláb járt is a humanizmus", de itt járt. Fellelhető magyarországi városainkban is a mindmáig termékenyítő és gazdagító múlt. "Az a baj, hogy nincs határainkon belül legalább féltucat Eger, Esztergom, Sárospatak"-írja.⁷

A háború után, amíg Magyarországon volt, minden évben eljött Sárospatakra. 1946-ban a Vár vendége volt, amely íróknak, művészeknek igyekezett otthont, alkotáshoz szükséges nyugalmat és történeti ihletettséggű környezetet adni. Illyés Gyula lapjában, a Válaszban költői módon számol be Patakról, pataki tartózkodásáról és élményeiről. "Lelkem stratégiája háromfelől kerítette be Patakot; a Szamosvölgyből, Debrecenből s a Hernád-völgyön át nyomult feléje hosszú évek óta. El is esett puska-lövés nélkül ilyen jó hadásznak. "Európa szívében vagyok." - gondoltam megkönnyebbülve a holdfényes kollégiumudvar közepén, s "de jó itthon!" - gondoltam aztán az angol internátus folyosóin."

1947-ben is járt Cs. Szabó László Patakon. Ezt Peéry Rezső dokumentálja, aki levél-interjút készített vele 1966-ban. Így emlékszik vissza a vele való pataki találkozásra: "Sárospatakon folytattuk a beszélgetést, 1947 késő tavaszán, abban a kivételes, szerencsés órában, amidőn Patak, Comenius menedékhelye, Csokonai, Kazinczy és Kossuth iskolája nyíltan vallhatott hivatása, az európai magyar művelődés mellett. Kodály kardala zengett az árkádok alatt, Veress Sándor, Waldbauer Imre muzsikált, Török Erzsí próbált a várban."⁸

Az 1948-as pataki látogatásáról pedig a Sárospataki Református Lapokban ezt a hírt olvashatjuk: "Cs. Szabó László író, Főiskolánk régi, kedves barátja, Sárospatakon időzván, április 5-én szép számú hallgatóság előtt a Fáy András Társaság irodalmi délutánjának keretében, részleteket olvasott fel most készülő irodalomtörténetéből. Április 6-án pedig gimnáziumi ifjúságunkkal folytatott szívélyes eszmecsserét. Közöttünk való időzése mindnyájunk számára, akik hallgattuk őt, felejthetetlen, nagy élmény volt."

Amikor több, mint 30 éves külföldi lakozása után kezdett hazajárni, Patakra is ellátogatott. Érezte, hogy Patak újra fogadja őt, mert ez a város hozzá van szokva ahhoz, hogy a világ bármely részéből haza-hazajövő öregdiákokat nyitott szívvel várja és fogadja. Így ír magáról: "Peregrinus öregdiáknak születettél, az maradsz holtig. Kolozsvár, Enyed, Sárospatak a kegyhely, ahová hűséged lerakhatja a jelképes zarándokpálmát".⁹ Utolsó éveiben egymás után többször is eljött Patakra, éppúgy, mint a háború után. Érezve, hogy zarándokútja végefelé jár, kereste a helyet könyvtárának is, magának is. És itt Patakon találta meg azt. A nagykönyvtárban és a temetőben.

P a t a k i t e m e t é s e

Akinek olyan fontos volt az, hogy honnan indult, hogy kolozsvári, erdélyi volt, vajon gondolt-e arra, hogy hol legyen

földi életének utolsó állomása? Aki olyan sok templomot, utcát, várost talált szerte Európában, ahol otthon érezte magát, ahol a szelid, humanista Erasmus szellemisége sugárzását érezte, talált-e olyan temetőre, ahol így kiáltott volna fel - vagy ezt érezte volna: Ez az a hely, ahol egy síremléken ez legyen: Itt nyugszik Cs. Szabó László?

Volt olyan temető, amire így gondolt, ami számára "a" temető volt; az is Kolozsváron van természetesen, a Házsongárdi. Ha temetőt lát, mindig a Házsongárdira gondol; olyan legyen, vagy olyannak kellene lennie minden temetőnek, mint annak. Sok vitája volt Szabó Dezsővel, írja. De mindketten a Házsongárdi temetőt tartották a mintatemetőnek. "Azt már egyetértően vallottuk, hogy a világ legszebb temetője. Ha temető, gondolom ma is, legyen meredek, égnek kaptató, legyen legalább annyi megviselt fája, amennyi sarköve, tavasszal zöldülőket keveredve gyászoló örökzöldekkel. Legyen négyszáz éves".¹⁰ Nemcsak felejthetetlen - mert gyermekkori - emlékek fűzik őt oda, hanem a rokon porok is, amik abban a temetőben vannak. "Édesapám Pesten van eltemetve, ő az egyetlen, aki nem erdélyi földben fekszik, a többi elődöm, ősem osztozik a kolozsvári, medgyesi, székelykeresztúri temetőn" - írja.¹¹

A szív érez és vágyakozik; az értelem, mely a valóság talaján áll, tudomásul vesz és dönt. Így kellett lemondania arról, hogy utolsó útja Kolozsvárra vezessen, utolsó állomása a Házsongárdi temető legyen. Hol legyen hát síri nyughelye? "Mivel ki vagyok rekesztve a Házsongárdi temetőből, amely megilletne, sokáig azt szerettem volna, ha beszórják hamvaimat a Földközi tengerbe. Csakhogy tengeri temetés sem olyan egyszerű ám, kilyncselni kell érte. Akkor pedig feküdjek ott, ahová éppen tesznek."¹²

Élete utolsó éveiben, pataki látogatásai egyikén a temetőbe is elment és ott körbesétált. Nem is elment, csak átment azon a kiskapun, amely nemcsak elválasztja, de össze is köti Újszászy Kálmánék portáját a református temetővel. A temető

legjobb ismerőjével, Újszászy Kálmánnal tette meg ezt a temetői sétát. Nemcsak évszázados sírkövekkel és fákkal találkozott ennek során, hanem meghallhatta azt is, hogy kik fekszenek a hantok alatt. Újra átérezte azt, amit Mikó Imrétől szeretett idézni: "A múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk". És nemcsak akkor, amikor temetőben sétál az ember. Ekkor születhetett meg benne az elhatározás, hogy ha nem Kolozsváron, akkor Sárospatakon.

Halálakor vagy temetésekor, 1984. szeptember végén, október elején sokaknak egyszerre került kezébe a gyászjelentés és a Látóhatár szeptemberi száma. Ebben jelent meg Téli virágének címen verse, melyet Bécsben, az év februárjában írt. Ennek utolsó versszaka így hangzik:

Ha lefejtették már a bort Hegyalján
vess egy örökre virító mimózafürtöt
a diákok hervadt árvácskái fölé
hálás hantomra
félúton Kölcsey s Kazinczy sírja között
Kárpát kebelében
mielőtt megjön a hó.

Félúton Kölcsey és Kazinczy sírja között: ha valaki Szatmárcséről Széphalomra utazik, Sárospatakon kell átmennie; ha kilométerekben számítva nem is félúton, de közötte van mindenképpen.

A temetés napján érkezett Élet és Irodalomban Vajda Miklós búcsúzik tőle ezen a címen: "Ex Britannia redemptio" /emlékeztetve ezzel a hajdani erdélyi emigránsra, Mikes Kelemenre, akinek hazatérési kérelmére Mária Terézia ezt írta: "Ex Turcia nulla redemptio"/. "Harmincöt éves önkéntes száműzetés után - olvashatjuk ebben a cikkben -, ha már az imádott Kolozsvárra, gyermekkorra színhelyére nem mehetett vissza, itt a szülővárosában /meghalt/. Hazajött meghalni. Sem szívet, sem hazát nem cserélt". Csoóri Sándor így fogalmazta ezt koporsójánál búcsúbeszédében: "Sose ment el egészen". Illés Endre nemcsak leve-

lezett vele, hanem látogatta is. Budapesti gyógykezeltetése idején meg-meglátogatta őt. Hitelesnek fogadhatjuk el szavait, amikor halála után őrá emlékezve így ír róla: "Barátom feküdt diófa koporsójában, a sárospataki kicsiny, tenyérnyi református temetőben, a két szomorúfűz között, i d e k í - v á n k o z o t t é v e k ó t a".¹³

Ezekkel a mondatokkal fejezte be Csoóri Sándor búcsúbeszédét: "Ne keressünk vigaszt a veszteségben, ne keressünk vigaszt a gyászban. Hacsak annyit nem, amennyi Halottunkat is megnyugtathatná: testét hazai földben helyezhetjük örök nyugalomra. Egy olyan város temetőjében, amely protestáns kollégiuma révén, századokon át a magyar szellem egyik végvára volt; egy olyan városban, amelynek falai a bujdosó Rákóczi hangját is beitták és őrzik; ahonnét nincs messze Vizsoly ... és nincs messze Erdély. Egy olyan temetőben, amely 'félúton van Kölcsey s Kazinczy sírja között'."

K ö n y v t á r i h a g y a t é k a

Cs. Szabó László könyvtárát végrendeletében a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeire hagyta. Ez a többféle szempontból is gazdag és nagyértékű hagyaték múlt év augusztusában meg is érkezett Sárospatakra, hogy mint könyvtár - Cs. Szabó könyvtár - betagolódjék a Nagykönyvtár állományába.

Cs. Szabó László és a könyv, sőt a könyvtár összetartoztak. Kb. 9 000 kötetes könyvtár maradt itt utána, amikor 1949-ben elhagyta Magyarországot, vagy helyésebbert fogalmazva: nem jött haza római tanulmányútjáról. Le is írta, egy interjújában, el is mondta, hogy milyen tehetetlen volt akkor, amikor egyetlen magyar könyv nélkül maradt. És már Olaszországban, méginkább Angliában elő kellett állnia a magyar irodalommal kapcsolatos írásokkal, előadásokkal. "Akkor döbbsentem rá az iszonyú nehézségekre. Kevesen voltunk idekint, magyar könyvtár sem volt.

Kezdttem a British Muzeummal, és itt ért a meglepetés. A British Múzeum régi magyar anyaga csodálatos... De az új anyag elakadt a századfordulónál; azóta teljesen orvosolták. Nagy érdeme van ebben ... Czigány Lórántnak ... Czigány Lóránt évekig dolgozott a British Múzeumban, és ő gondoskodott arról, hogy a magyar anyagot, az utolsó 30-40 év anyagát pótolják. Olyan mértékben pótolták, hogy azt hiszem, hogy a Széchenyi Könyvtár és mondjuk az Egyetemi Könyvtár után a leggazdagabb magyar anyag a British Múzeumban van, modern anyag is, egészen máig." A modern anyagból azonban akkor, amikor Cs. Szabó László kezdte munkáját az angol rádiónál, még alig volt valami. Az egyetem Szláv- és Keleteurópai Intézete könyvtárát használta, ahol sok magyar könyvet, verseskötetet is megtalált. És Szabó Zoltán könyvtárát használta. "Mai napig is emlékszem azokra a sétáimra, azokra a pendliző sétáimra a lakása és a lakásom között a Regent's parkban a tóparton, ahogy megyek-jövök mindig egy kosárra való könyvvvel."¹⁴

Amint megtelepedett Londonban, a könyvek is gyűlni kezdtek körülötte. Gyűjtőtermészet volt, "szellemi műgyűjtő", ahogyan Csoóri Sándor mondta róla. Nemcsak az antiquariumokban olykor fellelhető ritkaságokat és értékeket vette észre, hanem a rak-tárak sarkaiban porosodó metszeteket vagy éppen a Temze partjára kidobott "ócska" székeket és kis asztalokat is. Ezekből a különböző helyekről összeszedett és rendbehozott tárgyakból rendezte be lakását a Gloucester Mews-ban. A Mews így fordítható: Istállósor. A lovaskocsikat kiszorította, majd végleg felváltotta az autók. Ezeket az "istállósorokat" átalakították lakásoknak. Ahol azelőtt lovak álltak, most autógarázs lett. A lakásához tartozó ilyen garázst rendezte be könyvtárszobának. Vendégeinek néha ezzel nyitotta meg annak ajtaját: Íme az autóm. Azoknak a könyveknek az árából, amiket évek során összegyűjtött, nem is akármilyen autót vásárlhatott volna.

Könyvtárszobája, és az utolsó évek a felső szint szobáinak minden sima felületét elborító zsúfolt könyvespolcok látványa nagyobb élményt jelentett minden ottjárónak, különösen ha magyar volt, mintha a legdivatosabb márkájú autót látta

volna. Vajda Miklós írja: "Többször jártam londoni kis házában, amely a leggazdagabb magyar magánkönyvtárak egyike, a csodás metszetgyűjteményről nem is beszélve".¹⁵ Élete utolsó idejében a ködös Albion levegője nem használt neki. Talált volna lehetőséget arra, hogy Olasz-Svájcba vagy Észak-Olaszországba átmenjen. A könyvei miatt nem mozdult. Azokat mozdítani már nem lehetett, olyan mennyiségben voltak körülötte; elhagyni pedig nem akarta "őket". Nem is hagyták el egymást. Temetése után egy év sem telt el, könyvtára utána jött Sárospatakra. Végrendelete szerint könyvtárának minden darabja a Sárospataki Nagykönyvtárá lett, kéziratai, levelei pedig a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumé. Gondos csomagolásban a Hungarokamion egyik nyergesvontatójára került fel az anyag: a könyvanyag 265 átlagosan 30-35-kg-os dobozban fért el, az iratanyag 25 doboznyi lett. A kamiont Londonban zárták le, és 6 nap múlva Sárospatakon nyitották fel, ahol a vámkezelése megtörtént.

Már megtörtént ennek az ily módon hazakerült könyvtárnak elsődleges listázása is. 11 000 kötetből áll, és kb. 1 000 folyóiratévfolyamból és kiállításvezetőből. Egy könyvkereskedő nem erre figyelne fel, de elsősorban a könyvtár Hungarica anyagának irodalmi értéke figyelemreméltó. Nagyon sok könyv a kortárs magyar íróktól, költőktől dedikált példány; a határokon túl élő és alkotó magyar írók műveinek ilyen gyűjteménye nem sok helyen található. Az angol irodalom jelentős mennyiségű művel van képviselve; ezen belül szembeötlő a gazdag Shakespeare-anyag. Cs. Szabó László budapesti élete során a Képzőművészeti Főiskola tanára volt; művészeti érdeklődésétől és érzékétől csak a magyar nyelv szeretete volt nagyobb. Emigrációs élete első időszakában Olaszországban mint üreszsébű, de időmilliomos emigráns a templomokat járta, és az építészeti és képzőművészeti emlékek - Olaszország ezekben igen gazdag - szárnyakat adtak neki, mint művészi írónak. Írásain túl pedig olyan sok értékes képzőművészeti albumot gyűjtött össze, melynek mennyisége és minősége ránézésre is kitűnik a könyv árból

Cs.Szabó László londoni otthona

és rendkívül értékesé teszi azt.

Gyűjteményeink rangos épülettel gyarapodik és bővül: a Makovecz Imre által tervezett és már a felépülés felé közeledő Repositoriummal. Ennek építését a Művelődési Minisztérium - és más állami szervek - adománya tette lehetővé, és ez nem is volt egészen független a Cs. Szabó hagyaték idejövételétől. Az új épület használatbavétele biztosítani fogja azt, hogy külön teremben helyezzük el a Cs. Szabó László könyvtárat. Annak gyűjtője ablakot és kaput nyitogatott elsősorban a külföldön élő magyarok előtt a magyar irodalomra; könyvtára pedig kaput nyit az európai kultúra és szellemiség megismerésére.

J e g y z e t e k

- ¹ Cs. Szabó László: Két tükör közt Bern, 1977. 118.
- ² Cs. Szabó László: Kétnyelvűen - kettős hűségben. Kortárs, 1983. 4.sz.
- ³ Mezei András: Megkérdeztük... Bp., 1982. 73.
- ⁴ Két tükör közt. 185.
- ⁵ Huszár T.: Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval. Bp., 1983. 6.
- ⁶ Huszár i.m. 6.
- ⁷ Cs. Szabó László: Hűlő árnyékban. Bern, 1982. 200.
- ⁸ Két tükör közt. 101.
- ⁹ Cs. Szabó László: Peregrin s hazatérőben. Kortárs, 1981. 8.sz.
- ¹⁰ Hűlő árnyékban, 15.
- ¹¹ Kétnyelvűen - kettős hűségben.
- ¹² Hűlő árnyékban, 160.
- ¹³ Pataki requiem. Élet és Irodalom 1984. 41.sz.
- ¹⁴ Vezér Erzsébet: Régi beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval. Kortárs, 1985. 5.sz.
- ¹⁵ Vajda Miklós: Ex Britannia... Élet és Irodalom, 1984. 40.sz.
- ¹⁶ A reprodukciókat Magi Antal készítette.

PETRÓCZI ÉVA

Pataki virágének

A jelen Szenci Molnár Albertjeinek
"Dacia dat tumulum." - "Erdély adja a sírt"
/Szenci Molnár Albert sírverse/

Házsongárdulnia kell, itt,
Patakon, ennek a rögnek:
mert Dacia non dat tumulum-ra
másult mára a sírvers.

Azt, akiről szól és jó társait
éppúgy, temetőárokba kívánják,
ha ásót még nem is
emeltek hantjukra

durva kezek
az otthoni sírkert
fái alatt.

Gyászban, avarban
járom a várost,
szülőföldemmé áhított
városomat.

Két év múltával
ismét végre veled.

És nincs, jaj, még sincs
szavam a szerelemre,
csak a megásott,
s a meg-nem-ásható
sírokra gondolok egyre.

Mint kiket
ősök csontjaival
teli tarisznya
lehúz,

úgy bandukolunk,

felleghajtó októberi szélben,
kézenfogva és dideregve.

Egymás oltalmára
ma nem lehetünk mi,

bárha szerelmünk
erősebb, mint a halál.
Dicsérnélek, de lásd,
újra és újra, megint

ugyanaz jön a számra:
Dacia non dat tumulum.

Nem és nem adja a sírt.

TÁGABB KÖRBEN

"... magyarnak illő volna nemzete
történeteit ismerni".

/Kazinczy/

DOKUMENTUM

SZABÓ SÁNDOR

Szózat Magyarország tót-ajkú lakosaihoz 1848- ból

Érdeklődésre számot tartó eredeti dokumentumot mutatunk be olvasóinknak.

Korabeli papírra írt kiáltvány. 450 x 510 mm, kisajstrom. Három kétrét hajtott ív. A szöveg mindig csak a jobb oldalrészén van. Jól olvasható kurzív írás tintával. Két kéz írása /a. 1-7; b. 7-től/. Eredeti, nem másolat. Datálása: "Buda Dber 4-én 1848". A rekto bal felső sarkában fekete ceruzával írt három név olvasható: Király - Tiffer - Sreibig. Ez alatt lenn, fekete ceruzával írva: " 1.000 péld". Ez vörössel áthúzva, alatta vörös ceruzával írt 3000 olvasható. Kétségtelen, hogy nyomda számára készült a kézirat. Az olvasható három név a szedők nevei, a számok pedig az elkészítendő példányszámokra utalnak. Arról, hogy nyomtatott példány maradt-e fenn, nem tudunk. Okmánytárakban nem szerepel. Publikálva sem volt. Szemere Bertalan, a Honvédelmi Bizottmány tagja megküldött egy kiáltványt Árva megye főispánjának, Madocsányi Pálnak. Szigorú utasítása az volt, terjesszék "gyorsan" Árva és Túróc megyékben. Megemlíti ezt D.Rapant munkája: "Slovenské povstanie roku 1848 - 49 " c. sorozat III/2. kötet 185. l. /Bratislava, 1958/ A most általunk bemutatott 2014 szóból álló kézirat a szlovák nyelvre lefordított kiáltvány eredeti magyar nyelvű alapszövege. A kiáltvány végén fekete ceruzával írva ez olvasható: "az országos honvédelmi bizottmány nevében". A kézirat írója lehet

maga Kossuth. Ezt látszik megerősíteni az 1-7 hasáb. Erre a feltevésre mutatnak a stílus és a kalligráfiai jegyek. Ha pedig nem ő, akkor az ő fogalmazványa. Az kétségtelen, hogy Kossuth mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke tudott róla, s kinyomtatásához hozzájárult. Az is lehet, hogy egyenesen az ő utasítására készült. Értékét abban látjuk, hogy az 1848-49-es magyar szabadságharcnak egy ránk maradt írott gyöngyszeme, amely a nemzetiségek felé kinyújtott testvéri kezét bizonyítja.

Lestyán Sándor író bukkant rá gyűjtőmunkája során. Tőle került gyűjteményembe dr. Csulák Mihály közvetítésével.

Az 1848-as magyar forradalom eseményeinek részletes felidézése nem feladatom. Szűk mederben tartom azokat. A mozgató erőket érintve megkíséreltem felvázolni az alapvonalakat a kiáltvány megírásának idejéig.

A függetlenségért és a forradalom vívmányainak megtartásáért 1848 decemberében elkeseredett harc kezdődött. Ez készítette a Honvédelmi Bizottmányt arra, hogy a közös ellenség elleni összefogásra kiáltványt adjon ki. Nyilvánvalóvá vált, hogy a szlovák és magyar nép egymás elleni küzdelméből csak az ellenség húz hasznát. Tömören így fogalmaz a kiáltvány írója: "Magyarország népeinek testvéreknek kell lenniök, minden vallás és nyelvkülönbség mellett is. És testvérekké a szabadság által leszünk. Tehát minden polgár, bármilyen nyelvű, segítse elő a szabadság diadalát. A magyar megy elöl, menjen a többi vele együtt."

A Habsburg dinasztiára és kiszolgálóik hadára 1848 sorozaatos eseményei megrendítő, de nem megsemmisítő csapásokat mértek. Az osztrák ancien regime-t halotti váz csontjaivá szikkasztotta a "Greisenregiment". Fogcsikorgatva kényszerült visszavonulni. Az első riadalom után rendezték soraikat. A népek nyűgben tartására irányuló fondorlataik szövése felgyorsult. A visszavágás lehetőségét lázas igyekvéssel készítették elő. Megfelelő időre vártak, és keresték az alkalmas eszközöket. A magyarokkal szemben engedékenységre hajló, de az uralkodói teendők ellátására képtelen Ferdinánd a kamarilla karmai között vergődött. 1848 december elején, a kiáltvány is említi, mint alkal-

matlanná vált eszközt süllyesztőbe tették. Fia hatalomrajutása érdekében így eszelte ezt ki a magyarokat példátlanul gyűlölő Zsófia főhercegné és titkos tanácsosai: az iglói szabó fiából báróvá emelkedett Kübeck Károly és Ferenc József nevelője, Rauscher püspök.

A reakció mentsvára a Hofburg lett. Itt szőttek minden ármányt, és készítették pokoli terveket. Mindenre kaphatók hada emelte, tolta a dinasztia kátyuba esett dőlőngő szekerét. El nem sietve semmit, megfontolva mindent, alkalmazták a divide et impera elvét. Míg ki nem alakult taktikájuk, apró engedményeket tettek, azzal a hátsó gondolattal, ha meghozza az idő, visszavonják. Aztán rátértek a temporizálás és a szívós alkudozások útjára. Úgy rendezték a dolgokat, hogy Batthyány és kormánya cselszövényeik hínárjában vergődjék. Ütközzön osztálykorlátaiba a radikálisok, a parasztság és a nemzetiségek követelése kapcsán. A céllal szentesítettek mindn eszközt. Lázító proklamációkat terjesztettek. Bujtogattak. Ellenségeinknek "tévedésből" pénzt, fegyvereket és lőport küldtek. A szerb fejedelmet, Karagyorgyevics Sándort 5 millió forinttal szegődötték jármukba.

A magyar függetlenség eltiprására az idő nem volt alkalmas a prágai forradalom és az olasz - lombard szabadságküzdelem leverése előtt. Fiquelmont miniszter úgy ítélte meg: "nem szabad tűhegyre állítani a nehéz kérdéseket". Gondos mérlegeléssel kerestek hóhérmunkára alkalmas embereket. Windischgraetz herceg június 16-án szétbombázta az utolsó prágai barrikádot; Radetzky tábornok a custozzai és voltai csatákban vérbefojtotta az olasz szabadságküzdelmet. A perfidiával bánná emelt, condottiere Jellasics megindulhatott a Magyarország achillesi pontjává tett déli területekről. Bach elkészítette a magyar államiság ledöfésére alkalmas tört, Windischgraetz és Latour katonai környezetével kidolgozta a "Demagogenhetz" leverésére, a félelmes katonai akció tervét. Ebben a nemzetiségeket mint segédcsapatokat vették számításba. Bécs levetette álarcát.

Kossuthnak és a forradalmi vezetőknek rá kellett döbbsennie arra, hogy nincs más lehetőség, mint az erők összemérése. Végig zúgott az országban Kossuth felhívása: fegyverre, fel mindnyájan a hon védelmére.

Méltán érhetné vád e sorok íróját ha a reakció ármánykodásainál megrekedne. Szükséges még néhány gondolat felvetése. A szabadság örömeztetének sodrásában keletkeztek félreismerések és hibák. Mulasztás is történt. Kossuth Lajosra mint a magyar szabadság génuszára tekintünk. Látjuk őt mint antik dóroszlopot, mely az idők vészterhes napjaiban tartotta a magyar szabadságot. Tette ezt felelősséggel és elszántsággal. Hazaszereztetének lángolásában hibái is voltak. Nem csökkenti nagyságát, ha ezekről is említést teszünk. Március 15 vívmányai osztatlan örömet keltettek az egész országban. Kossuth optimizmusáról - " a szabadság erősebb mint a nemzetiség, a vallás, a vér" hamarosan kiderült, hogy illúzió.

A liberális nemesség úgy vélte, a közszabadság megadásával elment áldozathozatalának legvégső határáig. Sikerült egypárra megoldania mindent. A heterogén összetételű kormány pontot akart tenni a forradalom menetére. A szabadságunkra ébredt paraszti és nemzetiségi tömegek tovább akartak lépni. A szabadságot realizálni akarták. A nemzetiségek nyelvi és önkormányzati követelésekkel is felléptek. A helyzet félreismerésének következtében karhatalmi és rendészeti intézkedések történtek. Kossuth merev magatartása miatt a nemzetiségek vezetői sérelmeik orvoslárása Bécs karjaiba menekültek. A nemzetiségi kérdés, mely a kor elsőrendű feladata volt, egyre élesebben jelentkezett. Nyíltan kimondották elszakadásukat: a horvátok a szerbek és a szlovákok. Erdély is tűzfészekké vált.

A szabadságjogok kodifikálása során végzetes mulasztás történt. Egy pontban sem rögzítették a nemzetiségek jogait. Nem így tette ezt Bécs. Az április 25-én kiadott Pillersdorf-féle oktrojált alkotmány 4. §-ában csalétekként kivetették a nemzetiség és a nyelv elismerését. A status-egység fenntartása,

amely haladó vonás volt, felbomlással fenyegetett. A nemzetiségek udvar iránti illúziói megnövekedtek. A mozgalmak vezetőinek magyarellenessége határozottabbá vált. A kiáltvány megírásának idejére katonai acélgyűrű szorításába került Magyarország. Windischgraetz mozgásban volt a fősereggel a Duna mindkét partján. Simmunich altábornagy megindult a szlovák segédcsapattal. A duklai szoroson befelé özönlött a Schick hadtest. Erdélyben Puchner szorongatott, s a délvidéken az agg Nugent tartotta a fekete-sárga zászlót. Petőfi kongatta a vésztjelző harangot: "A Kárpátoktól az Aldunáig ... áll a viharban, maga a magyar..."

A nemzetiségi kérdés nem 1848-ban vette kezdetét. A korábban tett magyarosító intézkedések sodorták egyre élesebbé. A nyelv volt az a terület, ahol a csatározások megkezdődtek. A magyar nyelv szupremáciájában érezték a nemzetiségek leginkább az elnyomást. A nemesi indíttatású koncepció, amely a status és a nemzet fogalmát azonosította, a nemzetiségi mozgalmakban az állam sérthetetlenségének semmibevevését látta. Így látta Kossuth is. Az erőltetett magyarosításnak sikerült egymással szembeállítania a magyarokat és a nemzetiségeket. Megindítóit az aulikusok voltak. Kétszínű hazafias aggodalmaik leplezték azt, hogy ők támasztói a ledőlő induló Habsburg trónnak. Az udvar utasításait követve akarták sakkbán tartani az erősebb magyart a gyengébb nemzetiségekkel. A megindult kiméletlen nyelvharcot ebből az irányból célszerű górcső alá venni.

A kiáltvány világosan megmondja, kiknek íródott. Ezért el kell tekintenünk a többi nemzetiség törekvéseinek felsorolásától. A leggyengébb magyarországi nemzetiség a szlovák volt. Semmiféle privilégiummal nem rendelkezett. Nemzeti ideológiája a szláv együvé tartozás tudatából fejlődött ki. Ennek jelentős motívuma: a védekezés a magyar leigázási teóriával szemben. Nemzetkonceptiójuk két különböző vonalon alakult ki. A katolikus: Bajza, Bernolák, Fándly volt az egyik. Az evangélikus Palkovič, Tablič, Štur volt a másik. Mindkettő körül göcök jöttek létre: Pozsony és Nagyszombat, illetve Pozsony, Lőcse és Kassa. A belső nemzeti integrációt erősítették. Fél-

retéve a konfesszionális ellentéteket, az önálló irodalmi nyelv megteremtésén és a nemzeti elhatárolódáson fáradoztak. Közös vonásuk volt, hogy a nyelvet a nemzet legfőbb ismervének tekintették. Az evangélikus vonal képviselői a társadalmi átalakulás szükségességét egyre erőteljesebben hangoztatták. A Štur alapította Tatrin egyesület a szlovák nyelvet hivatalosként fogadta el. 1845-től a nemzeti egyenjogúságért és a polgári átalakulásért küzdött Štur az általa alapított Szlovák Nemzeti Újságban. A lap megindításának engedélyezéséért – a további segítség reményében – az udvarral szemben mindig lojális volt. Az evangélikus papok vezette mozgalom a herderi tanokat tette magáévá. Az a nemzet, amelynek nyelve pusztul, annak eltűnik dicsősége, emlékezete, nemzetisége. Kitörlik az önálló nemzetek sorából. "Csak anyanyelven születethet meg Homérosz, Pindarosz..."

Štur mozgalmához tartozott a Lőcsén tevékenységet kifejtő J. Francisi. Tükör a szlovák nép számára /Zrkadlo pre ľud slovensky/ című munkájában az utopisztikus szocialista gondolatok mellett már nacionalista húrokat is penget. A Kölcsönöség /Vzájomnosť/ titkos diák társaság és az Egység /Jednota/ diákszervezet jelentősen segítették Štur mozgalmát. A mozgalom nagyon jelentős személye volt Hurban. Nacionalizmusa túlfűtődött. Miavai beszédében már kommunisztikus hangot is megütött. Elriasztotta ezzel a mozgalomból az amúgy is kevés számú városi polgárságot.

A szlovák mozgalmat az első hetekben a mértéktartás és együttműködési készség jellemezte. A brezovai petíciót Hurban fogalmazta. Nyitra megye oktatási és igazgatási nyelvül a szlovákot kéri. Az államtól való elszakadás még nem vetődött fel. A kormány Pozsonyban tartott ülésén foglalkozott a szlovákok mozgalmával. Úgy vélekedtek, hogy az nem más, mint pánszláv izgatás. A józanok nyelvi engedmények tételét javasolták. Kossuth nem változtatta korábbi álláspontját. Hallani sem akart szlovák megyéről. Szemere a statárium mellett kar-

doskodott. Ki is küldték Beniczky Lajost kormánybiztosként a selmecbányai mozgolódás megszüntetésére. A nemzeti önrendelkezés felé a lipcészentmiklósi gyűlésen - május 10-én - tettek lépéseket. Az általános hivatalos nyelv a szlovák legyen. A vezetők szlovákok legyenek. A nemzetőrség vezényleti nyelve is csak szlovák. Fölvetették a még föl nem szabadított parasztság kérdését is. A kormány ellenintézkedései miatt Hurbánéknak menekülniük kellett. Perczel Mór rendőri osztályigazgató ezt jelentette: "a szláv propaganda nagyrészt elnémult." Pedig nem némult el, mert röplapokat terjesztettek: Liptó, Árva, Túróc és Nyitra megyékben. Kisebb partizán akciókat is végrehajtottak.

Szeptembertől a nemzetiségi politika arculata megváltozott. Hurbán felsőbb utasításra Bécsben önkéntes csapatot toborzott. Majd megindult mintegy 4 - 500 jórészt cseh diákokból álló csapatával Brezovára. Ótura, Szenice, Lubina, Hradek lakóira támaszkodva akarta megteremteni a maga Hurbániáját. 2-3000 embert sikerült összeszednie. Brezován megalakította a "Narodna Rada Slovenska"-t, a szlovák nemzeti tanácsot. Felhívást adott ki: "Parancs a szláv nemzethez". Ebben többek között azt írja: "a magyarok által 900 évig nyomott szlovákokat" fel kell szabadítani. Majd így folytatódik a felhívás: "siessetek szabadságunk védelmére fegyvert ragadni." Kitérte az osztrák fekete-sárga zászló mellé - elsőízben - a szlovákot is. Fegyveres akciójához kevesen csatlakoztak. A kisszámú szlovák nemesség a magyar középnemességhez igazodott. Az apró nemesek a 48-as törvények által lesüllyedtek a parasztok sorába. Szembeszálltak az általuk a magyarizmus rovására írtak mindent. A polgárságot a mozgalom radikális vonásai megriasztották. Az úrbéreseket helyzetük megjavulását érezték a márciusi vívmányokban. A fegyveres harcra csak a zsellérek és irtványosok éreztek némi hajlandóságot. Méltán vélte a kormány azt, hogy a mozgalom hangadói elszigetelődtek a tömegektől, s ténykedésüket alábecsülték. Hurbán Knőr tábornokhoz írt leveléből tudjuk, hogy pénzt, fegyvert és a fegyveres betöréshez hozzájárulást, sőt biztatást

a bécsi udvartól kapott. A Honvédelmi Bizottmány 1175.sz. hirdetményével a szlovák mozgalom vezetőit állampolgárságuktól megfosztotta, s elfogásukat 50 pengő Ft-nyi díj ellenében "szoros polgári kötelesség"-gé tette. Hurbán fegyveres akciója rövid életű volt: szeptember 17-től 29-ig tartott. Beniczky Lajos kormánybiztos csapatai kiszorították az országból. A jablonkai szoroson betörő Friescheisen ezredes csapatához csatlakozott Štur, Hurbán és Janicsek "tót önkénytes zászlóalj"-a december elején. Rátörtek Beniczky dandárára. Budutinál hat órás elkeseredett küzedelemben alulmaradtak december 11-én. Hurbán elmenekült Császa felé...

A nemzetiségek mozgalmainak kibontakozása során, midőn a nem magyar ajkúak kérdése egyre élesebbé vált, a merev magatartás helyett jó lett volna figyelmezni Kazinczy Gábor szavára: "A status isten háza, minden, ki ide lép hasonló társaihoz; s joggal űzetik tova, mihelyt előjogokról álmodozni merészkedik. Testvérek vagyunk, senki rabjai s egyenlő joggal osztozunk az atyai örökségen."

Szózat Magyarország 'löt-ajkú' lakosaihoz.

Az isteni gondviselés úgy akarta, hogy Magyarország több nyelvű népeket adjon lakhelyet és eledelt. Egyik faj beszélt magyarul, másikat németül, harmadikat törökül, a' negyediket horvátul, ötödik oláhul, de mindegyik egy nemzetséget formál. Magyarország eddig hasonló volt egy nagy és fölszíves keerthez, melyben a' fűtönbfélé virágoz bőségesen kalnek, nőnek és diszlenek egy, más mellett, Isten a' teremtetének dicsőségére.

A' lélek az avarat az értelem egy volt a' jók népében, bár más, más nyelven fejezte ki magát. Valamennyi egy istent imádozt, valamennyi egy királyt tisztelt, valamennyi egy törvényt tartott és egy joggal bírt. Ezért a' népek, több faj, xador' hoskú sokan kereszttül mint hír barátok, mint jó prompádok, mint keresztó testvérek éltek egymással, más nyelven beszéltek bár, de ugyanazon hitet, érteelmet, gondolatot fejezte ki mindenik.

Eljött a' szorgalmas tót a' ma-
gyar sírságra és a' gazdag aratás,
ből elvitte a' maga részét magának
és családjának táplálására. A' ma-
gyar pedig fát és gyástmányokat
kapott a' tótnál és ekkép a' mit
egyik nélkülözött maga tőnöl, a' má-
siknál megtalálta. Ha a' magyar
nem bírta földet bennivelni, a' tót
erős karjában találta segédelmet; ha
a' tót vidéket ismét járta meg,
a' magyar pénzt és gabonát küldött
felségülésére, és a' Tiszasabályozásra
millio forintot fordítottak, hogy a' meg-
fontolt tótnak legyen munkája és kenyerre.

A' mindenkatonát ööne selt
magyarországi népeiben, melyek ekkép
egymás barátai és jöltevői voltak, i
juralmiul fölvirasztotta az 1848-^{évi} évet,
mely a' körös szolgaságot eltörölve,
helyébe állította a' körös szabadságot

Az 1848^{évi} ki országgyűlésen
Boronyban többnyire magyarok voltak
a' követek, és ezek nemcsak a' magya-
roknak hanem az ország' valameny
nyi népeinek, tótnak, németeknek,
rákoknak, horvátoknak oláhoknak
kezióták:

hogy egész magyarországra ro-
botot, deimát, füstpénzt, többé sen-
ki nem fizet.

hogy egész magyarországra
papi szedővel többé senki nem tartozik

hogy egész magyarországra a'
nemesség eltöröltetvén, a' nemes is
adót fizet, katonát ad és tart

hogy a' megyei gyűlésekre és
az országgyűlésre képviselőt a' nem-
nemes is szabadon választ, sőt ma-
ga is minden hivatalba elváltat,
tathat, - a' legszegényebb arat tot,
arat magyar, arat rács paraszt
embertől Nádor is lehet, mely fe-
nyes hivatalt legközelebb a' király
össze véselt.

Ereket írta ki a' magyarság,
és a' magyar Nemesség, mely vagy-
nát nagy részet a' népnek áldozá-
súl hozván, most már sokkal fre-
gényebb mint volt, de becsülete és
érdeme mint egy torony megnőtt
ember és Isten előtt.

De ereken kívül a' magyar-
ság, a' magyar nemesség magyaror-
szág' valamennyi népének javára
nevezetes jogokat vívott ki.

Judniillés:

Eddig a' magyar hadsereggel
a' bécsi német miniszter parancsolt.
Gyermekünket 30-40 ezerenkint küldte
olasz országba, vagy ahová tesszent, igaz,
ságtalan háborúba, melyen természetesen
nem lévén Isten 'áldása, gyermek
teink ezerenkint vérzett el idegen
földön.

A' porsonyi országgyűlésen a'
magyarország kívánta, hogy magyaror-
szágban magyar hadügyminisztere le-
gyen és annak engedelmére nélkül külföldre
magyarországi katonát, legyen
az magyar, tót, német, rác, horvát,
vagy oláh, vinni ne legyen szabad.

Eddig az austriai ember gabo-
naneműt, fát vasat, vasönt, és min-
denféle anyagot magyarországba vám
nélkül behozhatott; ellenben magyar-
országból kivinni nagy vám nélkül
semmit nem volt szabad. Erőtt nem
virágosított fel hazánkban a' gya-
rak és mesterségek, minet követ,
karmánya lón, hogy a' ország em-
berét nem volt elég és nem volt
eléggé' juttalmazó munkája.

A' porsonyi országgyűlésen a'
magyarország e' kárhózatot rendezett

eltörölte, sejtát kereskedelmi és gazda-
sági ministert állított, hogy ez által
a' munkát és jövedelmet a' magyar,
országi emberek, különösen pedig azon
felso'videli törségek birtosissa, kit
sarány földet terméséből nem él,
hetnek.

Eddig a' bécsi német minister
vetette ki Magyarország' népeire az
adót a' diéta által, és nem azt
nézte, mi fürsege van Magyaror-
szágban, hanem mi fürsege van
az idegen austriaiban. A' bécsi
német minister kapta a' jövedelmet
az ércbányákból, ezért firettél a'
bányamunkásokat oly rosszul; a' bécsi
német minister kapta a' jövedelmet
a' sóból, ezért a' só oly méreg drága,
és a' mi jövedelem fölöttig, mi even-
ként 25-30. millió pferra ment,
megmaradt, nem a' magyarországi né-
pek javára, hanem az austriaiakra
fordítatott. Ezért oly nagyok a' Bécs' né-
pe, oly jók ott az utak, oly sok
ott a' pénz, - míg a' gazdag Magyar-
ország' népe koldus.

A' porsonyi országgyűlésen a' magyarországi erőkizivási rendszert megújították, és kivitáro, hogy magyar pénzügyminiszter legyen, ki ben tart, van minden magyar jövedelmét, azt a' nép' javára fordítsa, jobban fizet, se a' bányamunkáért, majd olcsóbbá tegye a' só, és a' felvidéki utakat jártsa, és ha ott inség követhet be, milliókat áldozhasson e' célra. Míg is volt a' magyar miniszterium 3 napos, a' felső magyarországi lakosok' felsegítésére a' mult tavaszkor mintegy 400,000 vftot rendelt kifizettetni.

Ezek történetek ex a' társasági Porsonyban. Röviden szólva: Magyarországi megújult lenni rabországi, hanem lett szabad és független országga'.

De azt nem bírták szemvedni a' király' aron által tanácsnokai, kik őt embeni alarban ördögi gonossággal hálótár körül.

Ők ne tüldhessék ki többé a' magyarországi katonát, hogy véreken el igazságtalan ügyért idegen földön?

Ők ne lapjanak többé magyar
országbul éventint 25-30 millió fo-
rintot, hogy azt elpredálhassát?

Ők legyend kénytelenek elnéni
hogy gyárak és manufaktúrák felső-
magyarországon is támadjanak, és a
nép jól éljen, ésinosan öltözködjön?

Ez lehetetlen!

Ímit gondolhat ki?

Örökreveszteni a "különböző" nép,
fajokat, melyek 800. éven keresztül mint
hív barátok, mint jó ismerkedők, mint
"szerecs" testvérek békélmesen éltek egy-
mással és egymás mellett, melyek ma
magyarország' dús földén szelíden ragyo-
tal az Isten' keze előtt, mint az
égen a "különböző" nagyságu de hasonló
csillagok

Ekkép' a' bécsi ministerek ma-
garországgal Horvátországban egy Jella,
csis nevű embert, kist generalisnát
neveztek ki, hogy lártassa fel a' hor-
vátokat. Slavoniában a' rácz érdeket
vértégette meg, az oláhok kört pe-
dig elbánt, hogy a' ráczokat és o-
lakokat bírják társadalm. Felső ma-
garországon pedig Flurbánt, Sztírt
Hodrsát nyertte meg pénzrel, hogy
a' ki csendes vidékeireken költse
fel a' háború irtózatosságait

Es, így gondolkodtak magyarok,
ország népének ellenségei a bécsi go-
nosz miniszterek:

A magyar nép írta ki ma-
gyarországnak a szabadságot, és a
katona véreit, az ország pénzét ő
nem engedte többé elparazoltatni al-
talán. É' hasznát írta fel nyor-
ván. De addig nem nyorjút írta
míg a magyar fajt és némileg
a németet, és ittott a totót, és
t. i. körülöt a szabadsághoz, ra-
gadtodnak, ki nem írja. Tehát
erőket le kell győzni, és kell
írtaunk.

Es errepen eleredődött a véres
és igazságatlan belső háború, melynek
hasonlót Jézus Krisztus' fiúlesése o-
ta nem mutat fel a világ históriá.

Jelaűics bejött 40,000 emberrel.
A város ölt a németet, totót, ma-
gyart. Az oláhok ölt a székelyt, ma-
gyart és időt. A székelyek ölt az
oláhok városát. A románok székely
országból a bécsi miniszterek hara-
nia és rabló csapatokat bírelnek fel.
Egyre városokat, falvakat el,

pusztitának az átvidélen. Az embe-
rek a' legborzavető kintásvolat köve-
sítik el egymáson. A' férfiak megnyú-
nák, az asszonyokat megfertőzésük és
kutatba hányják, a' gyermekeket lán-
goló házatba zárják és gyönyörköd-
nek némis' sírásiáiban.

És minde' hallgatlan kegyet-
lenséget a' király' nevében követik
el. Az ő' nevében küldik az ágyú-
kat, a' jegyvet, a' löveget. Az ő'
névében jönnek be az országba a'
rablócsoporthok.

Megfoghatatlan, hogy ez ideig
az isten' hatalma valami csoda-
szerűben nem nyilatkozott. Hogy
nem következett be földrendés, hogy
nem fogva tartott meg a' nap, nem
sünnött el a' csillagok és hogy az a'
rang korona Budán övére nem re-
dezett.!

Itten haragja soká' nem ére-
tük.

Eddig a' szabaddág' ügye iránt
csak kegyelme nyilatkozott.

Jelenleg 40,000 emberrel élnek,
sőt az országban, elfogván 10 ezeret
belőle és 12. ágyút. A' város és
oláhok körül sok ember elhullottak.

Simenich és Hierbán megszabadtak.
Windischgrätz, a' ki a' fejező Béis
városát halomra lődörtette, egy hó,
nap óta arar és nem mer Magyar
ország' kőre földére lépni.

Mivel talpon az ellenség ellen
már 100,000 katonánk van; mivel csak
tábla 200 ágyút irányítunk; mivel mel-
lettünk van minden nyelvű népből az, a'
ki imádja a' drága szabadságot, és
ennek jama millióira megy, ki, miképen
az ellenség betör, fölkelnek haraggal -
seblőben, fegyverrel, szörben; - és mivel
a' mi legfőbb, volánk van Isten' segé-
delme, ki mindenhatósgaival a' gon-
dot megvon, az igazságot dia-
lálva voxóli.

És az ő segáltsá sterens idegen
nemzetbeliek is jöttek segítségükre. Jöttek
franciák, jöttek olaszok, jöttek tyrolak,
jöttek angolok, jöttek több ezren lengyel,
kik a' szorokkal közel vannak. - mind ezek
pedig jöttek azért, mivel a' szabadság
ügye a' miénk, és a' szabadság ügye minden
népeké a' földön.

Vigyázzatok, vigyázzatok kedves
polgárságaink felső Magyarországon! Un-
beni kéjben az ördögi ravaszság kitéker és
körül vesz ismét és ismét. Szabadságon
is nemzetisíjessz emlegetnek elcsúsznak, de
skizsikben, szolgaságon és harcos hordoz-
nak. Szígylik a békét mely nálatok u-
alkodik. Szígylik hogy meg van mit
ennetek. Szígylik hogy van házatok,
mely megőr a tél hidege ellen, hogy még
áll templomotok hol Istenről beszéltek
is világozzátok könyörögtek. A belső
háború törvények a karmát meggyújtá-
ni közközök is.

Es miere?

Mert a háború öldöklés és
pusztítás hoz magával. Isten kinek
nincs mit enni, nincs hol lakni és
lakhelye elpusztításán, az kinek szolga,
az aniba bocsátja Szabadságát, az ro-
bosz, dicső, füstös és katonák jár-
vesen idő annak ki megmenekül az ellen-
szélétől. Ezért kell tehát a békei ál-

rok német miniszterek és Jellasics
 és Windischgrätz szerint a háború, hogy
 a nép szegény legyen, azért kell szegény-
 nyi lenni a népek, hogy törencsől sta-
 bilitásból megfosztván, önként adja
 nyakát a régi, az 1848^é-i előtti szol-
 gaság jármába.

Biztosok az országgyűlésben,
 javasok az akaja; biztosok azon fer-
 fiakban, kik csak őr a népien kíváncsi
 a fejedelmek környékéről által is azért
 halálosan gyűlölnének.

A fejedelmek, ki elvan aminő,
 meg van eselve, azon német is csak ke-
 vély urak veszik körül, kik a népek
 a régi szabadságban akarnak megtartani,
 kik nem bírják elfelejteni, hogy a magyar
 országgyűlés nem előt állt, gyanús
 jó példával, az engedelet először a bi-
 rodalomban a népek a robotot, deimár,

triedet, füsspénzt, és ez által az austriai és csak földes urak is kénytelenek voltak azt nem rézben elengedni. Ezen most már Péter, hol a népbárisok fessék volt, meghódítását resztén kegyetlenséggel; a néptől ott is köröskörül eltekint a fegyver, hogy lefegyvereztessen rák legyen mint az elött és vobtot és dextrát adjon mint az elött.

De ha Magyarország rablá nem restik, fél munkát csináltak a gonosz tanácsosok, kiknek fejé Sinsichgrätz és Sellaich. Az austriai és csak német Magyarország ismét felbúrdítja, mint teste eddig. Tehát

minden áron Magyarország kell elpusztítani, a népbárisokat kiűzteni, a falvakat felgyújtani és kirabolni mint eslekedete Sellaich, mert csak akkor lehet az egész austriai birodalombeli szolgaságok visszaállítani, ha Magyarország lakosai ismét díxmálnak, ismét vobolnak, ismét a

külföldi harvára aldozzák gyermekeiket
és fixesik adóiknak.

Es mit talál ki az udvari go-
roft emberek serege? Hallatlan mérénye.
Ferdinánd király a trónról leköszönni
kényszerítette, Olmümben, és helyére ülteték
a 18 évesendős gyermekes, Józsefet, és miest.
Mivel úgy okoskodtak, miután Ferdinánd
öröszése meg az urberisiger alengedő
1848-évi törvénye, neki meg kellene tar-
tani, de József mint új fejedelem ezt
bátran megöröszeli.

Ime tehát meg a jó de kereszt-
len Ferdinánd király is elűszik a
német és horvát katonák, hogy a
német ismét szolgálva tegyék.

Es ikerint most magyar
tróhágon nincs király, nincs polgóság.
Nem, nem az nem lehet többé.

Ha harcolni kell, harcolni
fogunk, nemde!

És a Szabadság herce. Az
Ország népe, sem a tör, sem a magyar,
sem a német, sem a többi nem akar több
éi lenni rabholga, hanem Szabad pol-
gár. A mi a nép ingyen kapott meg
Daru most orral is kék megtartani.

A Szolgátság katonáiban nem lehet több
erő mint van a Szabadság hőseiben.

Ellensége az országnak, az or-
szág népének, a Szabadságnak most: a
fejedelem udvara, Windischgrätz, Sellaia
és a Tur. Hurbán, Hodasa fele buj
tögarók' alacsony serege. Kiment a
nemzetiségek függesztik ki, de ben a
Szolgátságnak keverő italát mérik. Ez
italt meg ne isleljék.

Barátja a Szabadságnak, a
népnek: az Országgyűlés Pesten, és a
honvédelmi bizottság, és az a tábor
mely most, nemzeti színek alatt, a
nép gyermekeiből, a nép jogainak
védelmére alakított. A Gróf is volt

jöbágyának gyermeke mint közhon-
 rad egyaránt esznek is feküsznek is vá-
 nak. Ez az egyenlőség.

Legfőbb véde pedig a Szabad-
 ságnak az isteni gondviselés, mely
 a maga bölcsessége szerint a tsarno-
 kok megármadárait türi türi, de vég-
 re is meg fogja semmisíteni minden-
 házi kézzel.

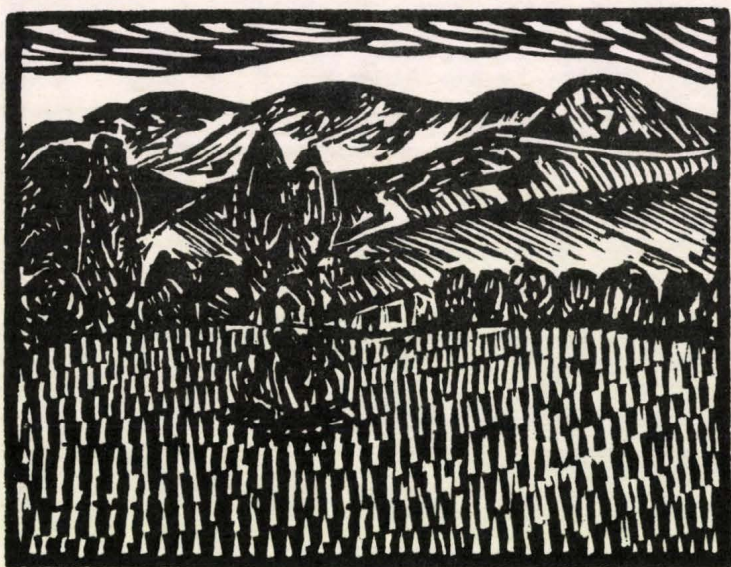
Istén a bujdosásokat ür-
 zik el magasoktól.

Istén csökeledjenek az or-
 szággyalis parancsolata szerint, mert
 ez a népnek igazi jótévedője és anyja.

Istén barátságot ne a-
 gyalv. hanem a lélek is a keresz-
 ténis világháziok meg. Ki a febarsz-
 az orfiag függetlensége ellen szól, bará-
 telen is, az ellenségesek, ki a mellen
 szól, barátságot, ha láthatóan is.

Magyarország népeinek testvé-
reinek kell lenniök, minden vallás és
nyelvkülömbőség mellett is. És testvéreik
a szabadság által leszünk. Tehát min-
den polgár, bár mi nyelvű, segítse elő
a szabadság diadalát. A magyar meg-
elő, menjen a többi vele együtt. An-
nál jobb és kedvesebb lesz Isten előtt,
kannál több nyelven fog dicsőíteni a ki-
vívott népszabadság diadalát.

Buda, Október 4^{én} 1848.

Tenny

CSŐRI ISTVÁN

Oláh János megyszói gazda feljegyzései /1851–1907 /

Oláh János 1830. október 20-án született Megyszón. Szülői 1837. április 9-én írátták be az iskolába, 7 éves korában. Valószínűleg 5 vagy 6 évig tanult. 1852. február 6-án kötött házasságot, 22 éves korában, és még abban az évben besorozták katonának, március 10-én, tíz évre. Az obsitot 1863-ban kapta meg. "12 esztendő t szolgáltam" - írja naplójában. Főleg Csehországban szolgált. Első felesége meghalt 1877. január 8-án. Másodszor is meg nősült 1877. április 4-én. 1908 április 6-án halt meg, 78 éves korában, végelgyengülésben.

Oláh Jánosnak két naplója van meg unokájának, néhai Balla Gusztávnak jóvoltából. Az egyik naplóba 1851-től 1907-ig, tehát folyamatosan 56 éven át írta feljegyzéseit. 166 számozott oldalt tartalmaz ez a napló, és a végén 7 oldalon Mutató Tábla olvasható, amelyben felsorolja, hogy melyik oldalon mi olvasható. Tartalomjegyzék ez tulajdonképpen.

A másik napló "Oláh János Kórus Szöveg Énekes Könyve." Oláh János 1866-tól, megalakulásától 1901-ig volt a megyszói gyülekezeti temetési énekkarnak a tagja. Ebbe a füzetbe évről évre beírta a megtanult és énekelt darabokat. Odaírta a darabok mellé azt is, hogy az Ivánka: Karénektár /Sárospatak, 1864./ című könyv melyik oldalán található és hogyan kezdődő énekekre énekelték. Ezeket az énekeket a rektorok hozták Sárospatakról, vagy maguk írták, egy részét Zombori Gedő lelkipásztor írhatta.

Az első naplót szeretném most ismertetni. Címlapján ez olvasható: "Oláh Jánosé ez a könyv, ha eltévelyedik, szerelmes Barátom szolgáltatd kezemhez." "Ezen könyvet tartsd meg énértem, Bárki légy és használd úgy, mint én is és okos lésszel és áldjon meg az Isten."

A feljegyzések év szerint következnek egymás után teljesen keverve. Családi feljegyzések után gazdasági, történeti, vallásos, időjárásra vonatkozó és mindenféle tárgyú feljegyzések olvashatók.

A napló írójáról a következőket állapíthatjuk meg:

1. Okos, értelmes, minden iránt rendkívüli módon érdeklődő, mindent feljegyezni és mindezzel másoknak is használni akaró, tudásra szomjas ember volt. Hogy ilyen lett, annak nagy szerepe volt a megyeszéki ref. egyházi iskolának, amelyben Sárospatakról jött 3 éves rektorok tanítottak igen jól, valamint a katonaságnál eltöltött 12 esztendőnek is.

2. Rendkívül pontos és kitartó volt a feljegyzéseiben. Évről évre pontosan feljegyezte például, hogy mennyi adót fizetett, mennyi volt a kiadása, mennyi volt a termése búzából, árpából, gabonából, szőlőből. És egy lapon összesítve is leírta mindezt. Pontosán leírta egy-egy családi temetés költségeit, a házépítés, pinceépítés tételeit, költségeit és mindennek a pontos árát is. A következőkben tárgy szerinti csoportosításban igyekszem a feljegyzéseket ismertetni.

1. Családi feljegyzések

A "nagy" család, tehát szülők, testvérek, sógorok, gyermekek minden eseményét feljegyezte, születést, férjhez menést, halálesetet, katonának bevonulást, leszerelést stb.

Első felesége meghalt 1877. január 8-án, 45 éves korában, 25 évi házasság után. Leckéje: János 5:24 v. volt. "Bizony, bizony, mondom néktek, aki az én beszédemet hallja, és hisz annak, aki engem elbocsátott, örök élete van és nem megy a kárhozatra, hanem általment a halálból az életre." Az első felesége temetési költsége 39 Ft 15 krajcár, a második házassá-

sága költsége 40 Ft volt.

Zsiga fia meghalt 1882. január 15-én, 24 éves korában.
Leckéje: I. Mózes 37:35 volt. "Sírva megyek az én fiam után a koporsóba."

Milyen figyelmesen írja naplójában a következőket: "1875-ben testvéri baj történt Fekete András és Fekete Ferenc között. Fekete András meghalt február 7-én, Ferenc Újhelybe ment február 25-én. Egy év kilenc hónapig volt ott, 1876. nov. 26.-án szabadult. 1881. márc. 2.-án elment lakni Megyaszőről feleségével és gyermekeivel együtt. 1891. jan. 13.-án halt meg szerencsétlenül. " Fekete Ferenc a vője volt.

2. Vallásos feljegyzések

Oláh János bibliaolvasó és templomlátogató ember volt. Az olvasott és hallott igékből, ami neki nagyon tetszett, beleírta naplójába. Kb. 100 szentírási igét írt le, 85-öt az Újtestamentumból, 15-öt az Újtestamentumból. Legtöbbet a Zsoltárok könyvéből írt le.

A bibliai igéken túl bölcs mondásokat is feljegyzett. Pl. "A hét első napját kezd Isten nevében, úgy egész hetedet megáldja az Isten."

Vallásos színezetű babonás feljegyzéseket is olvashatunk.
"Ezek a szerencsétlen napok:

Ápr.1. melyben Júdás született.

Aug.2. Az angyalok az égből lehányattattak.

Dec.3. Melyben Sodoma és Gomora megégettetett.

Ezekben a napokban, ha születik, kevés ideig él, vagy sokáig beteg lesz. Az érvágás nem jó, ritkán gyógyul be. A házasság nem jó, mert jó életet nem élnek, vagy elválás követi. Útra indulni sem jó, mert ritkán tér vissza. Vagy szerencséje nem lesz. Az építéshez fogni nem jó, mert kihalnak belőle. Az okatlan állatnak szaporodása sem jó, sem ültetés, sem plántálás." Ezeken kívül még kb. 50 napot jelöl meg szerencsétlen-

nek. És felsorol 40 szerencsés napot is.

Bibliai érdekességeket is feljegyzett. Pl. Jóbnak volt 1400 juha, 6000 tevéje, 1000 ökre, 1000 számara.

A Salamon asztalára minden nap 30 véka zsemlyelisztet, 60 véka közönséges lisztet, 10 hizlalt ökröt, 20 fűvön járt ökröt, 100 juhot vittek, szarvasokon, őzeken, bivalokon hizlalt madarakon kívül. Volt Salamonnak 40.000 szekérbe való lova és 12.000 lovagja.

A 117. zsoltárban nincs 8 hetű.

A zsoltárban kétszer van egy ének: 14. és 53.

Mind szekér, mind ló elaluszik a 76. zsoltárban.

Az énekelhető zsoltárok száma: 45, az énekelhető dicséretké: 143.

Három olyan éneket is beír naplójába, amelyek 1806-ig voltak benne az énekeskönyvben.

1. Az Úristen nékem édes táplálóm.

2. Engem igazgat az egeknek Ura.

3. Hiszekegy. Az apostoli hitnek formája.

Két szép vers a halálról:

Istenem, tudom, hogy meghalok,
Éltem virága elszárad,
És olyan földi jót nem tudok,
Amely örökké megmarad.
Taníts meg hát kegyelmesen,
Hogy halhassak meg csendesen.
Bizonynal meg kell halnom,
De mikor, azt nem lehet tudnom.
Dolgom akkor örökre elválik,
Soha többször meg nem is változik.

3. Gyülekezet-történeti feljegyzések

"Az tornyot bádogozták 1856-ban."

"Vitányi József meggyaszai öreg pap meghalálozott 1865 jan. 18-án, élt 68 évet. 38 évet szolgált Meggyaszón."

"Zombori papot hozták ide Szatmárból papnak 1867. márc 12."

"Az meggyaszai vásár kezdődött 1868-ban Zombori lelkész meggyaszai pap és Korotz András jegyző által."

"Az paplakot megcserélték Lencsés Gáborral 1875-ban. November hó 14-én ment oda lakni. Lencsés Gábornak toltak 1200 Ft."

"A papnak fáért voltam a monoki erdőre 1877. nov. 10.-én."

"Az papnak az kalangyát 1900 évben fordították meg. Az egy kvartás fizetett 15 kéve gabonát, most fizet 44 kilát. Aki fizetett 20 kéve gabonát, most fizet 50 kilát. A rektor-nak kell fizetni 44 kilát, a harangozónak 6 kilát. A zsellér fizet 1 vékát, 23 kilát."

"A diplomot nagyobbították 1901 évben, 20 ezer Forintért. Én fizettem 44 forintot."

4. Követválasztásokról

"1872-ben szavazat volt Megyaszn. A balpárton volt 202 fő, a jobb párton 215. A baloldali követ Potoczki Dezső, a jobb oldali követ Harkányi Károly. Június 24-én a Kerülő oldalon." /19 /

"1878-ban Potoczki Dezső lett a követ, augusztus 5.-én. Ellenpárt Nagy Károly úr." /82/

"1884-ben Potoczki Dezső lett a követ, az ellenpárt volt miskolci lakos Mezeji Ernő." /132/

"1892. jan. 28.-án Nagy Sándort képviselőnek elválasztották egyhangulag. Minden szavazó kapott 5 Ft-ot. Volt Megyaszn 240 szavazó ember. Igen hideg volt." /147/

"1896. okt. 28.-án Nagy Sándort követnek választották. Megyaszn van 280 szavazó." /155/

"1906 okt. 2.-án volt a szavazat. Fellépett Nagy Sándor és Potoczki. Nagy Sándornak volt 797 embere, Potoczkinak volt 477 embere. A megyaszói járásban volt 1273 szavazó ember." /161/

5. A nemes sereg története

1856. november 1-én kezdődött a nemes sereg. S Nagy Pál volt a megindítója. 23 taggal kezdődött, akik adtak bele 1 puttony mustot, vagyis 44 itze bort. A nemes sereg tulajdon-

képen borszövetkezet volt. Kamatra adtak belőle kölcsön bort. Volt egy pincéjük, a sereg-pince. A jövedelmet pince-fenntartásra, hordók vásárlására fordították, és az évi számadáskor megitták. A tagoknak a jövedelemből pénzt is osztottak. Oláh János 1868-ban kapott 5 forintot, 1873-ban ismét 5 forintot.
/21/

1867-ben a gabonasereg is megkezdődött. 18-an beadtak 2 véka gabonát, így 8 köből és 2 véka volt a tőke. Oláh János sereg-kulcsos volt M. Nagy Józseffel 1864-1867-ig. Sereg-gazda lett 1867-1869-ig, tehát 3 esztendeig. E három esztendőnek pontos elszámolása is megvan a naplóban.

1875. december 30-án határozták el a nemes sereg feloszlását, 19 évi működés után. A 23 alapító tagból már csak 16-an voltak. Jutott egy embernek $2/4$ bor 8 Ft 69 x. Ápr. 23-án
/69/

6. Az időjárással kapcsolatos feljegyzések

A plánétának igen fontos szerepet tulajdonít az időjárás alakításában, ezért minden évben feljegyzi, hogy melyik égitest az uralkodó plánéta.

"1863-ban szűk idő volt. Akkor volt egy hatvékás földön másfél véka árpa. Gabona volt az Ritkán tiz köből, az szél kiverte. Búza volt 3 köből. Kukorica semmi egy köblös földön, nem termett annyi, hogy a csősz ki tudtuk volna fizetni."

"1863-ban volt az marhadög, akkor hajtottuk a karádi legelőre nyaralni a marhát, mert nem volt semmi. Ősszel haza jött a marha, bejött a vész. Az enyém megdöglött egy tinó és egy tehén. A földbe ástuk, csak a bőrit volt szabad levanni. A lovas emberek voltak kiharancsolva, egy nap egyik, más nap a másik, így hordták a pástra, a gödörbe. Ott a cigányok nyúzták pénzért, kivel hogy alkudtak, a faggyuját se szabad volt kiszedni." /8/

"1868-ban január 30-án nagy égi jel volt 7 és 8 óra közt. Akkor volt más esztendő azaz 89-ben a francia háború."

"1872. júl. 9.-én a jég elvágta a határt. Oly nagy ítélet

volt, hogy a kereszteket a víz elvitte. A teheneket a Csákó-ból négyet elvitt, egy meg is döglött. A szőlőhegyet is elvágta." /17/

"1872 febr. 4.-én égi jel volt. Oly veres volt az ég, hogy soha de soha olyat nem látott senki. Estéli 6 órakor kezdődött és tartott éjjél után 2 óráig, tehát 8 óra hosszát. És nagy kolera következett más esztendőn." /18-19/

"Junius 4.-én vetettem el a kukoricát a baksi földbe, mert májusban nem volt eső soha. Medárdus napján esett az eső és 40 napig mindig esett."

"1873. ápr. 29.-én nagy hideg volt, a szőlő lefagyott. A szőlőhegyet július 26.-án vágta el a jég."

"1873-ban kolera ütött ki az országban. Helységünkbe bejött július 1.-én. Nap nap után 2-6 halott volt minden nap. Két hónapig tartott, aug. utoljáig. Meghalálozott az évben 151, háromszor több, mint 72-ben. Gabona nem termett, egér sáska mindent elpusztított. Szűk idő volt." /36/

"1874-ben nagy forróság járt, nyárban minden elsült. A legelő kiégett, a kukorica elfonnyadt, nem csőzött. Drágaság volt. Árpa kenyeret ettünk, ami 73-ban termett." /45/

"1875-ben tartós nagy tél volt, nagy hó volt és nagy hideg. A farkasok is igen jártak, sok embert megettek. 60 éves ember is azt mondta, hogy ilyen telet nem ért még."

"1876-ban József napján igen nagy szeles eső volt, olyan, hogy 60 esztendős emberek azt mondták, hogy olyan idő még József napján nem volt. Május 20-21.-én nagy dér volt, megfagyott minden, szőlőhegy, gabona, gyümölcs."

"1878. július 15.-re viradóra a Pincék-közt megégett 85 pince. Borzasztó nagy tűz volt. A tokaji zsidó pincéje gyúlt ki legelől. Soha olyan nagy tűz ott azelőtt nem volt." /83/

"Augusztus 8.-án este 10-11 órakor roppant nagy víz volt. Elrontott sok életet a kazalból, szénát, mindent. 845-ben volt olyan nagy víz, amikor Bodnár János házát rontotta el. Felhőszakadás volt mind a kétszer."

"Augusztus 10.-én ismét felhőszakadás volt. A házakat még jobban elrontotta. Elvitte a hidakat, kutakat, házakat. 27 ház dőlt össze a patak mentiben. Sok embert minden élelméből megfosztott, nap nap után így tartott, mert ez a Vénusz Planéta egy kacérkodó tüzes Planéta, sok károkat tészén."

"Augusztus 30.-án szintoly nagy víz volt, az élet mind kicsirázott. Nagyon káros időjárás volt. A szüret kezdődött okt. 21.-én, sok eső volt. Elkezdődött okt. 17.-én, két hétig éjjel nappal esett. Nagy sár volt. Két kereken jártunk szüretelni, a szőlőt felébe hordták haza. Az idő így tartott dec. 12-ig, akkor elfagyott. Tartott tehát az esős idő 9 hétig, azaz 63 napig. A hó leesett nov.4.-én, még akkor sok szedni való volt, kompéra, répa ásatlan volt, a földek vetetlenek voltak." /84-85 /

"1879 márc.3-án nagy hó esett, 23-án egész nap esett a hó, hideg volt és nagy zivatar."

"1880. jan. 21-én volt nagy hideg, az öregek azt mondták, hogy ilyen hideget nem értek."

"1882. okt. hónapban üstökös csillag járt, olyan széles sugára volt, hogy olyat ember akkorig nem ért."

"1885. ápr. 6.-án a pincék másodizben megégtek, húsvét másnapján este 10 órakor."

"1894-95-ben a gabona a nagy hó alatt kipállott. Nagy tél volt, hideg. Sok őszit kiszántottak. Orbán napján borzasztó nagy ítéletidő volt. A nagy víz a földeket elhordta, az árpát beöntötte."

"1904-ben nagy szárazság volt. Szűk idő volt, a sertés döglött."

"1905-ben borzasztó nagy forróság volt, eső nem volt, gyümölcs nem termett, kukorica kevés volt, szántani nem lehetett. A sertések döglöttek ősszel."

7. Vegyes feljegyzések

a/ Hasznos tudnivalók:

"Köszvény betegség hideg vízzel mosogatás és gyakori dörzsö-

lés által gyógyul."

"Szúnyogok ellen egy darab papírra egy csöpp ánizs olajat öntünk, ezzel úgy az arcot, mint a kezeket megdörzsöljük."

"Rúgós tehenet úgy kell szelidíteni, hogy fejéskor hideg vízbe mártott ruhát helyezünk hátgerincére."

"Hernyók ellen kormot keverünk víz közé, a hernyólepte fát esténként kézi fecskendővel megfecskendezzük, a hernyók döögölve lehullanak."

"Végbél kidudorodása ellen tölgyfa kérget veres borba főzni, langy melegen ráborítani."

"Patkányok annyira gyűlölik az orvosi Arno Cynogossum officinále szagát, hogy ahol az elszóratik, a patkányok elszélednek."

"Legyet a szobából babér olaj szagával lehet kiűzni. Az égett töklevéll szag is kiűzi őket."

"Ha kezünket, képünket köménymagos ecettel, vagy borral megmossuk, a szúnyogok nem csípnek."

"Gyermekektől a giliszták eltávoznak, ha fokhagymás tejet itatunk, vagy heringet, fok vagy vereshagymát és nyers sárgarépat etetünk velük."

"Fogfájás megszűnik, ha a lyukas fogba összeolvasztott, sót, borsot teszünk."

"Méhcsípés ellen méz, petrezselyem levél." /113-114/

"Pántlikagilisztá az emberbe megnő az ikrás, fővetlen hústól."

"Az iszákosság ellen Antibetin gyógyezér használható."

"Fát levágni december két utolsó napján a legjobb, nem rothad meg és a szó nem eszi meg."

"Sertés, ha betegszik, égett faszenet adj az ivósába, naponként."

"Hízó sertésnek naponta két marék zabot kell adni sóval, mindent megeszik."

"Párosulni nem akaró tehénnek adjunk pergelt zabot sóval."

"Köhögés ellen napjában háromszor egy evőkanál hideg vízben 15 csepp ammonium anisatum."

"Tegy egy liter jó pálinkába összeszedelt négy diót, 48 óráig álljon, keserű pálinka lesz, jó gyomorszer."

"Köszvény ellen meleg tál vízbe körisfa és bodza virágot jól összefőzve, 1 óráig."

"Köhögés ellen a nyúl rekeszt 1 óráig kell főzni, éhgyomorral meginni, többször." /146/

"Közhvény elleni szer, olvastam az újságban, Nerven. Megszünteti a fájdást."

"Fogfájás ellen szegfűszeg olajat kell vattára csepegtetni és a fogra helyezni."

"Hasassági idők: lovagnál 48 és fél hét, 340 nap. Szamaragnál valamivel több. Teheneknél 40 és fél hét, 285 nap. Juhoknál és kecskéknél 22 hét, 154 nap. Kutyáknál 9 hét, 63-65 nap. Macskáknál 8 hét, 56 nap. Tyúkoknál 21-24 nap. Ludaknál 28-33 nap. Kacsáknál 28-32 nap. Galamboknál 18-19 nap. Sertésnél 120 nap." /Nő 275 nap./

b/ Történeti feljegyzések:

Felsorolja az 1000-tól 1873-ig uralkodó 52 király nevét és uralkodása idejét. II. Józsefről azt írja, hogy jólelkű uralkodó volt. Tíz évig uralkodott. /10/

"Kossuth Lajos született 1802. szept. 19. Meghalt 1894. márc. 13. Emléke fennmarad az utókornál örökké."

"Erzsébet királyné meghalt 1898. nov. 10.-én, gyilkos kéz által. Áldott legyen emléke, jó királyné volt. Megérdemli, hogy emléke feljegyeztessék. Isten áldd meg a hazát és minket, kik élünk, adj békességet és egészséget, Ámen."

"Rákóczi Ferenc Törökországban meghalt, hamvait 1906. okt. 23.-án hozták haza Ferenc József császár engedelmével."

"A könyvnyomtatás feltalálója Gutenberg János 1440."

"1538-ban nyomtatták a bibliát legelőször Vas megyében Újszigeten, Erdősi János, gróf Nádasdi Tamás pártfogása által."

"A szőlő 1890-ben kiveszett Megyaszón."

"Az erdőt kiirtották 1894-ben három hét alatt."

"Az új városháza épült 1894-ben."

"A polgári házasság bejött 1895. okt. 1.-én."

A szegedi árvízkárosultak javára 1877. jul. végéig begyűlt felsorolt 18 országból összesen 2.515.982 Ft 42 x.

"A villanyvilágítást 1895-ben találták fel Amerikában."

"1896-ban tették a baktert, 6-ot. Fizetés 64 Ft. Jut egy éjszakára 17 x. A kéménysepreztést most elfogadták fizetés mellett. Egy fakémény 50 x, kőkémény 10 x. Évenként 60 x. Az adó szaporodik mindig."

c/ Gazdasági természetű feljegyzések

1352-től 1907-ig évről évre leírja, hogy mennyi adót fizetett, és mennyi volt az összes kiadása. 56 év alatt fizetett összesen 1820 Ft adót, és az összes kiadása volt adóval együtt 5379 Ft.

Évről évre leírta, hogy melyik földön mennyi búzája, árpája, gabonája termett és mennyi szőlője és mennyi bora. Leírta azt is, hogy mennyi volt a termés ára és mennyiért tudta a bort értékesíteni. Mennyiért vett ökröt, malacot, tehenet stb. Mikor kezdődött a szüret. /Rendszerint október végén, november elején./ Mennyiért volt az uraságnak hordani, mennyiért szántott ki egy darab földet.

"1862-ben istálló került 52 Ft 80 x."

"1866-ban házcsinálás került 134 Ft 2 x."

"1869-ben pince került 54 Ft 45 x." Részletesen felsorolja az anyagok árát és a munkadíjat is.

d/ A földekre vonatkozó feljegyzések

"Megyaszón van 102 egész telek föld. Minden egész telek föld után a szántóföld 36 köblös. Legelő egy telek után 6 köblös. Így van összesen 3672 köblös szántó és 612 köblös legelő. 960 kapás szőlő van Megyaszón. 153 zsellér ember van Megyaszón. Minden zsellér embernek van 3 vécás legelője, összesen van tehát 114 köblös legelőjük. Az összes legelő tehát 726 köblös."

/156/

"A Kenderföld, mint első klasz. 800 öllivel van mérve. Hosza 69 öl, szélessége 3 öl. A Rétföld harmadik klasz. Hosza 340 öl, szélessége 6 és fél öl. A Tövistetőnek hossza 350 öl, szélessége 5 öl. Egy köblös földnek a hossza 1000 öllivel 10 lánc hosszú, 1 lánc széles. Ha 1200 öllivel van, akkor 12 lánc hosszú, 1 lánc széles. A Ritka földnek hossza 377 öl, szélessége 5 öl."

1876. január 1.-én új mértékrendszert vezettek be az országban. Részletes táblázatokat közöl a régi és új mértékegységekről.

Például: 5 icce 4 liter, 1 font 56 deka, 10 icce 8 liter, 10 font 5 kilo 60 deka 1 gr. 20 font 11 kilo 20 deka 1 gr. 1 véka 45 font 25 kilo, 2 véka 90 font 50 kilo, 1 véka 40 icce 32 liter. 2 véka 80 icce 64 liter. 1 öl 1 méter 90 cm, 1 bécsi rőf 77 és 3/4 cm, 2 öl 3 méter 79 cm, 5 bécsi rőf 3m 89 cm, 3 öl 5 méter 69 cm, 10 bécsi rőf 7 m 77 cm. 1 bécsi akó 56 liter 6 dl. 2 bécsi akó 1 hl. 13 liter 2 dl.

e/ Egyéb érdekességek

"1873-ban a verembe töltöttem 8 köből árpát, gabonát semmit."

"1875-ben verembe töltöttem 6 k gabonát, 8 köből árpát."

"1877 Gabona cséplőrész tizenkettedén 1 köből és 1/8-ad. Gabona rostásnak 3/4 köből. Buzából cséplőrész 1 véka. Árpa cséplőrész 3 köből, rostásnak másfél véka."

"1878-ban Terhes Andrásnak adtam 50 kéve zsuptot. Ad érte 7 szekér trágyát."

Leírja a világrészek területét és lélekszámát. Magyarország területét, lélekszámát, az iskolák vallás szerinti számát, a szántóföldek, rétek, legelők mennyiségét. Katonák, ujoncok, tisztek lélekszámát. Az európai nagyhatalmak seregeinek lélekszámát. Magyarországon van 63 vármegye, 25 város, 12.733 község.

1898-ban Budapesten 69 hentes volt, 1905-ben 425 követ. Fizetésük 3200 Ft. Ügyvédek száma Magyarországon 1065, Buda-

pesten van 672 /1896/

"Minékünk reformátusoknak ünnepünk van vasárnapal együtt 59, Katholikusoknak vasárnapal együtt 70, Görögöknek vasárnapal együtt 86. Izráelitáknak szombattal együtt: 128." /145/

"Noé az írás szerint febr. 17-én ment be a bárkába, 40 nap resett, 150 nap volt ott, kijött tehát július 30.-án."

Adóssági kötelezvény-minta is van a naplóban és egy Nyilatkozat-minta is arról, hogy az adós adósságát megfizette.

1894-ben írta: "Az én életem már csak egy arasznyi, minden órán szólithat engemet az én Teremtő Istenem, nem félek elmenni, Örömmel tér meg lelkem ahhoz, aki adta volt azt."

*

Oláh János naplója tájékoztatást ad a múlt század második felének falusi életéről: az emberek vallásosságáról, családi életéről, a határ beosztásáról, az időjárásról, az évenkénti termések eredményéről, az árakról, az építési és temetési költségekről, a babonás szokásokról, népi gyógyítási eljárásokról stb. Naplója adatokat közöl a gyülekezet és a község életének eseményeiről, születések, házasságkötések, elhalálozások számáról, szövetkezeti formákról /pl. "nemes sereg, gabona sereg"/. De ugyanakkor Oláh János nagyon sok történeti, politikai, nemzeti eseményt is leírt. Végigolvasva ezt a naplót, úgy gondolom, hogy azt bizonyos értelemben "lexikon"-nak is lehet nevezni.

Oláh János azért tudta ezt a naplót így megírni, mert nagyon értelmes ember volt. Az iskolában és a katonaságnál okosan használta ki az időt. Érdeklődése kiterjedt a körülötte lévő világra is.

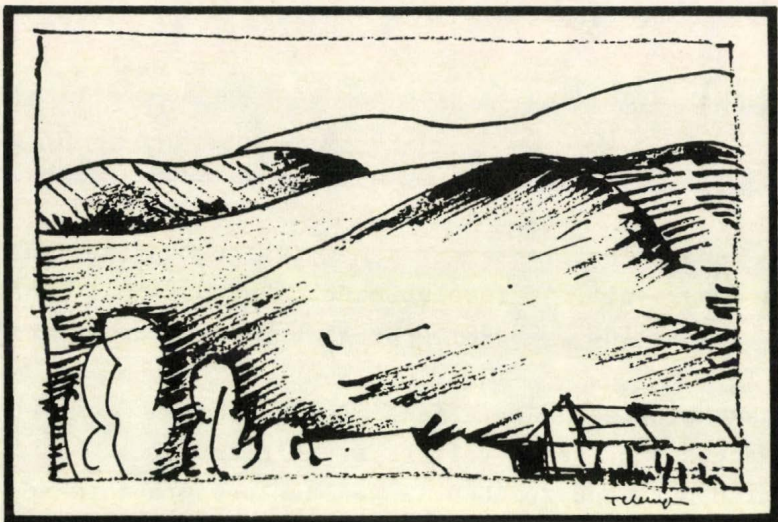
Munkájának különösen négy értékét emeljük ki:

1. Nagyon sok irányú volt az érdeklődése.
2. Minden feljegyzésében teljes pontosságra törekedett.
A terméseredményeknél például mindig feljegyezte nemcsak a keresztek számát, hanem a kévékét is.
3. Kitartó volt a bejegyzésekben. Minden évben, szinte haláláig írta azokat.

4. Használni akart naplójával, magának, családjának ember-testvéreinek. Balla Gusztáv unokájától tudom, hogy a család használta ezeket a feljegyzéseket.

Az adatok nagy részét olvasás által szerezte. A bibliát, az újságot, a városi könyvtár könyveit szorgalmasan olvasgatta. Az adatokat /pl. templomban, temetéseken/ nem papírra ceruzával írta, hanem eszébe vette és otthon írta le.

Igen fontos feladatunk ezeknek a naplóknek a megőrzése, megmentése és közkinccsé tétele.

TORONYALJA

BENCSIK JÁNOS

Tokaj protestáns közössége a szatmári békét követő évszázadban

Tokaj hírét s nevét, túl a méltán keresett borán, a nemzet történetében az igen fontos szerepet játszó tiszai réve - majd hídja -, illetve e jelentős átkelőhely védelmére épített királyi vára öregbítette. Oláh Miklós főpap "Hungária" című, 1536-ban befejezett történeti korrajzában az idegenbe szakadt magyar szemével így látta a haza abroszán Tokajt és környékét: "A Hernád és a között a folyócska között viszont, mely az északi hegyekben különböző forrásokból ered, s később a Bodrog nevet kapva, Tokaj vára alatt folyik a Tiszába, /.../ a hegyek körül Tarcal, Füzér, Újhely, Sárospatak, Buldókő /Boldogkő/, Tállya, Szántó, Liszka mezővárosok, mind kiváló bort termő hely. Tokaj vára a fent említett módon a Bodrog folyót magába fogadó Tisza nyugati partján épült, ahol az átkelőhely van Magyarország további vidéke felé..."¹

Egy-két évtized múlva Tokaj-Hegyalja a hazai reformáció egyik erősségének számított; gondoljunk csak a Károlyi Gáspár-féle biblia-fordításra, a Vizsolyi bibliára, vagy a sárospataki kollégiumra. A XVI-XVII. században a hegyaljai mezővárosok protestáns közösségei mind gazdasági, mind társadalmi, mind művelődési tekintetben egyaránt erősek voltak. Erre utal az is, hogy témánknál maradjunk, hogy Tokaj mezővárosában a református predikátornak igen jövedelmező stalluma volt. Az 1610-es törvénykönyvben megtalálhatjuk az ezzel fog-

lalkozó passzust.² A XVII. század utolsó harmadával beköszöntött megpróbáltatások súlyos terhet róttak Tokajra, s közelebb-ről a tokaji protestánsokra is. Az ellenreformáció, majd a Tokaji Ferenc felkelését kirobbantó társadalmi igazságtalanságok, illetve a felkelést követő megtorlások, majd a kuruc mozgalom, megannyi súlyos teherteret volt Tokajra is. A szatmári békével közel másfél évszázados békés, a gyarapodást serkentő korszak köszöntött hazánkra, s természetesen Hegyaljára is. Ha lassan is, de e gazdasági fellendüléssel teret nyert e mezővárosokban a további polgárosodás.³ Kibontakozott a céhes ipar, jelentős mértékben erősödött kereskedelme, elsősorban kiváló minőségű bora révén. A kereskedelem a görögök után a zsidóság kezében összpontosult, akik tekintélyes forgalmat bonyolítottak le Tokajban is. Gazdasági gyarapodásuk a városkép átalakulásában is megmutatkozott. Ekkor épültek a Bethlen Gábor utca /az egykori piactér, fő utca/ 3, 5 és 7. sz. impozáns kereskedő házai.

A fellendülés természetesen a város lélekszámának lassú emelkedésében is nyomon követhető.⁴ Tokaj kiváltságolt, mezővárosi státusza lehetővé tette, hogy folyamatos legyen a beköltözés, továbbá eltűrte, hogy vallási tekintetben vegyes népesség alakuljon ki, éppen a XVIII. században. Az egyes felekezetek gyarapodtak, bár e század végéig megőrizte elsőbbségét a református gyülekezet.

A forrásaink segítségével összeállított táblázatból egyértelműen kikövetkeztethető néhány fontos demográfiai tény:

- A népesség dinamikusan fejlődött. Ez a jelentős gyarapodás csak azzal magyarázható, hogy jelentős lehetett a szobanforgó időszakban a beköltözés Tokajba. Állításunk mellett bizonyíthat az első hazai népszámlálás (1784-86.) adatsora is:

Lakóházak száma:	507	Családok száma:	666
jogi népesség:	2957	távol van:	36
idegen:	21	tényleges lélekszám:	2942
házas férfi:	523	nőtlen:	895
összes férfi:	1418	összes nők:	1539
papok száma:	18	nemesek száma:	177
tisztviselő:	7	polgár:	83
paraszt:	19	polgár-paraszt örökös:	82
zsellér:	454	egyéb:	70
1-12 évesig sarjadék:	378	13-17 közöttiek:	100

Adatainkból megállapítható, hogy a háztartások /családok/ száma a tanulmányozott két évtized alatt /1767-1786/ 245-ről 666-ra emelkedett, a növekedés tehát 271,83 %-os volt.

Az 1770-72 /?-es népeesség összeírás /conscriptio animarium/, amelyben 158 református család /háztartás/ szerepel, a családszerkezetre vonatkozóan is becses adatokkal szolgál. E-szerint 8 család apa nélkül, illetve 6 család anya nélkül élt az összeírás időpontjában. A 158 családban 61 fő 15 éven felüli, 138 fő 15 éven felüli fiú gyermek, férfi, illetve 55 15 éven felüli, illetve 139 15 éven aluli lány gyermek volt. Így a református össznépeesség 691, illetve 694 fő. /Az eltérés a táblázat pontatlanságából ered./ Kiszámíthatjuk a családok átlag lélekszámát is: ez Tokajban 4,39 főt tesz ki.⁵

- A már idézett forrásainkból az is kiderül, hogy a lakosság 1/3-át a protestánsok alkották. Társadalmi szerkezet szempontjából érdemes vizsgálni a családfők hovátartozását. A protestánsok közül 29 családfő /18,35 %/ nemesi származású volt. A protestánsok mellett - amint táblázatunkból kitűnik - római katolikusok, görög katolikusok, ortodoxok, evangélikusok és zsidók éltek Tokajban. Az ortodoxok, illetve a zsidók a lakosság töredékét alkották, ennek ellenére a kereskedelem döntő részét tartották kezükben. Vagyonosodásuk tehát indokolt és nyilvánvaló.

Az a tény, hogy Tokaj mezővárosi társadalmában a harmadrésznői protestánsok mellett a társ felkezetek is jelentős arányt képviseltek, feltételezi a mezővárosi népi illetve hagyományos kultúra vegyes, sokszínű voltát. Feltehető, hogy az egyes felekezetek nemcsak vallásos életükben, hanem népi szokásaikban - az általános gyakorlattal egybehangzóan - is elkülönültek egymástól. A folyamatosan /s miként sejteni engedik forrásaink/ beköltözött családok új meg újabb elemekkel gazdagíthatták a mezőváros hagyományos kultúráját. Ilyen szempontból igen jelentős lehet annak vizsgálata is, hogy az adott református közösségen belül milyen párvalasztási gyakorlat dívott a kérdéses korszakban. Megvizsgáltuk tehát a tokaji protestánsok házassági szokásait; tanulmányoztuk, hogy milyen irányú /földrajzi értelemben is/ és milyen mértékű volt a ki- és be-

házasodás, az ún. kiházasodás /a születési helyre vonatkozott exogámia/. Ebben az egyes társadalmi csoportok és rétegek milyen arányban képviseltették magukat?

A TOKAJBA BEHÁZASODOTT FÉRFIAK SZÜLETÉSÜK HELYE SZERINTI KIMUTATÁSA

Tarcal	26 fő	Bodrogkeresztúr	24 fő
Tállya	13	Mád	9
Erdőbénye	5	Sárospatak	3
Kisfalud	3	Olaszliszka	2
Tolcsva	1		
Csobaj	11	Taktabáj	8
Tiszaladány	6	Prügy	2
Tiszatardos	1		
Debrecen	7	Miskolc	7
Kassa	1	Nagykároly	1
Nagykőrös	1	Kecskemét	1
Pápa	1	Szentes	1
Gyöngyös	1	Szolnok	1
Hajdúnánás	12	Hajdúböszörmény	4
Hajdúszoboszló	1		
Tiszaeszlár	15	Tiszalök	7
Tiszanagyfalu	8	Tiszadada	7
Taktaszada	3	Szentmihály	5
Nagykálló	3	Ibrány	3
Tiszakarád	3	Nyíregyháza	3
Rácféhértő	2	Felsődobosza	2
Balsa	2	Kunmadaras	1
Bihartorda /?/	1	Balkány	1
Jánd	1	Vincifalva /?/	1
Bártfa	1	Beregmárokpapi	1
Keszthely	1	Erdőhorváti	1
Batsa /?/	1	Nagyberekasz	1
Berzék /Zemplén m./	1	Szamoszeg	1
Diószeg	1	Kéked /Abaúj m./	1
Gönc	1	Kántorjánosi	1
Onga	1	Gyulaj	1
Tiszaalászi	1	Komárom	1
Kassa-Böd	1	Olcsvaapáti	1
Gesztely	1	Sajókeszi	1
Gáva	1	Laskod /Szabolcs m./	1
Cigánd	1	Paszab	1
Hejce	1	Szabolcs	1
Panyola	1	Demecser	1
Kemecse	1	Szentistvánbaksa /Abaúj/	1
Buj	1	Nádudvar	1
Ilosva /Bereg m./	1	Kisvárda	1
Zádorfalva	1	Szögliget /Abaúj m./	1
Monok	1	Katza /?/	1
Visnyó	1	Kömörő /Szatmár m./	1
Vencsellő	1	Révkomárom	1
Tiszadony /Bereg m./	1		

A TOKAJI FÉRJEK HÁZASTÁRSAINAK SZÜLETÉSI HELYE

Tarcal	39 fő	Bodrogkeresztúr	29 fő
Tálya	15	Sárospatak	11
Mád	7	Olaszliszka	7
Sátoraljaújhely	5	Tolcsa	3
Abaújszántó	1	Erdőbénye	1
Tiszaadány	12	Csoba	5
Taktabáj	5	Prügy	1
Kassa	3	Miskolc	3
Debrecen	2		
Hajdúnánás	1		
Tiszaeszlár	28	Tiszaölök	4
Megyaszó	4	Tiszakarád	4
Vencsellő	4	Szabolcs	4
Tiszadada	4	Tiszanagyfalu	4
Taktaszaba	3	Tiszabercel	3
Nagykálló	3	Balsa	2
Erdőhorváti	2	Szerencs	2
Szentmihály	2	Lasztóc /Zemplén m./	2
Kéked /Abaúj m./	2	Nagygyéres /Zemplén m./	2
Kömörő /Szatmár m./	2	/Rác/ Fehértó	1
Szatmár	1	Vári /Bereg m./	1
Gáva	1	Idrány /Abaúj m./	1
Pályi /Szatmár m./	1	Hencida	1
Zsadány /Zemplén m./	1	Nyíregyháza	1
Vadászi	1	Sajóivánka	1
Vésztő	1	Diósgyőr	1
Földes	1	Villy	1
Vis	1	Kisvárda	1
Gönc	1	Poprád	1
Legenye /Zemplén m./	1	Bogdán /Szabolcs m./	1
Zalkod	1	Rakamaz	1
Tura /Szabolcs m./	1	Széplak /Bihar m./	1
Buj	1	Éradony	1
Szikszó	1	Kótaj	1
Felsőméra	1	Hernádszentandrás	1
Vámosújfal	1	Legyesbénye	1

A fenti táblázat alapján, melyet az 1715 és 1831 közötti házasságok adatai alapján állítottunk össze, a tokaji protestáns gyülekezet házassági, párvalasztási szokásairól az alábbiakat mondhatjuk el:

A tokaji protestánsok között a paraszti falvakhoz mérten gyakoribb volt a kiházasság, ezért nyitottabbnak ítéltük a mezővárosi protestánsok közösségét. 1715-1759 között, amikor pontatlanabb /nem részletező/ volt az anyakönyvezés, az 538 megkötött házasságból 58 minősült exogámikusnak /10,78 %/.

Miután az anyakönyvezés pontosabb lett, az 1760-1831 közötti korszakban kötött 1244 házasságból 517 minősült születési exogámiának, ez az esetek 41,44 % volt.⁶ Részletező forrásaiból az is kiderül, hogy a fentebb említett, születési exogámiában érdekelt házasodó férfiak közül 72 nemes, 23 szolga /kocsis, béres, igás kocsis.../ volt, 76-an pedig özvegyen nőszültek újra. Ugyanezen szempontok alapján értékelve a házassuló nőket, közülük 51 nemes, 65 özvegy volt, 74-en pedig szolgálók /gazdasszony, dajka, szolgáló/. Szexuál-morális és társadalmi megítélés szempontjából fontos lehet az a tény, hogy a fenti 74 szolgáló közül 24 cseléd lány "menyecske" volt, vagyis házasságát megelőzően már gyermeket szült. Nagy a valószínűsége, hogy e lányok szülőfalujuk vagy volt lakóhelyük erkölcsi ítélkezése elől menekültek Tokajba, ahol magános és megbélyegzett nőként megélhetésüket keresték.

A házassági adatok között gyakran szerepelnek a mesterek és mesterlegények. Közülük 25 csizmadia, 8 asztalos, 5 szabó, 4-4 lakatos és kovács, 2-2 bognár, gombkötő, kerékgyártó, könyvkötő és üveges, továbbá 1-1 esztergályos, kötélverő, tímár, bádogos, molnár, varga, kalapos, szappanos, mészáros, szíjgyártó és festő volt. Ezek többször távolról /Nagykőrös, Pápa, Keszthely.../ kerültek Tokajba. Párválasztásuk közben többször beszármazottként is kiházasodnak Tokajból. Ilyeténképpen e jelenségben vándorlegényeskedésük társadalmi kapcsolatait kell vagy lehet keresnünk. A szolgák, szolgálók pedig többnyire beszármazottak, vagyis házasodásukat megelőzően már rövidebb-hosszabb ideig helyben, Tokajban éltek, dolgoztak. Van közöttük örökbefogadott, de akad kiskorától idekerült, s itt nevelkedett személy is. Közülük elvétele akadt olyan, aki visszament volna házasként szülőfalujába. Úgy tűnik, hogy az új házasságok döntő többsége letelepedett Tokajban, sőt jobbára Kistokajban. A szolgálni Tokajba jövők egyaránt lehettek közeli vagy távoli helyiség lakói. A betelepedés tényét az anyakönyvek meghatározott módon jelölik: Pl. "Dadáról szakadt." vagy "Tokajban tartózkodó" stb. Érdekes arra is figyelni, hogy

az anyakönyvezés jelzi a lokális exogámia esetén, hogy a feleség, engedve a hagyományos rendnek, szokásnak, férje otthonába költözött. "Kis István... Bájról hozott Varga Katával /esküdött/." /1741/ "Táallyára vitte Tordai György néhai Cziike György lányát Ilonát". /1741./ Ez volt az általános népi gyakorlat, ettől csak akkor tértek el, ha a férj már nem szülőfalujában, hanem esetünkben Tokajban élt, itt szolgált, avagy gyakorolta mesterségét. Anyakönyvezés közben fontos mozzanatként rögzítették, hogy a házasuló iparos "czehbeli mester" ember. E tény a kézművességre, s a kézművesek társadalmi szerepére, rangjára, tekintélyére utal. Természetesen a szakmák képviselői nem lehettek a helybeli kézművesség kizárólagos reprezentánsai, hiszen a helyből házasodottak, továbbá a nőtlenek adataink között nem szerepelhettek. Természetesen olyanok is bekerültek kimutatásunkba, akik másutt éltek, csupán innen /Tokaj/ vittek maguknak házastársat.

Az érintett, táblázatban szerepeltetett településeket csoportosítottuk. Az első csoportban a hegyaljai, majd a takatközi, továbbá a hajdúvárosi és városi személyek szerepelnek. Egyértelműen kiviláglik, hogy a közeli, Tokajjal szoros gazdasági és társadalmi kapcsolatban lévő településeket részesítették előnybe párválasztás közben is. Annak, úgy tűnik, már kevesebb jelentősége volt szemükben, hogy valamely /de távolabbi/ település hegyaljai mezőváros vagy Szabolcs vármegyei parasztfalu volt-e. Itt is érvényesül a napi járóföldre eső, tehát viszonylag könnyen megközelíthető városok és falvak elsőbbsége az exogám párválasztásban.⁷

J e g y z e t e k:

1 Oláh Miklós: Hungária, Bp. 1985. 49.

2 Mosolygó József: Tokaj és vidéke. Bp. 1930. 31.

"Prédikátor jövedelme. Szöllőn és kaszálón kívül a szombati révpénz 2/3-a. Minden embertől egy köböl bor. A fejedelem dézsmájából kap 35 cseber bort. A keresztelésért egy tyúk és egy kenyér jár. A házasságkötésért 1 forint, halotti prédikációért 1 forint."

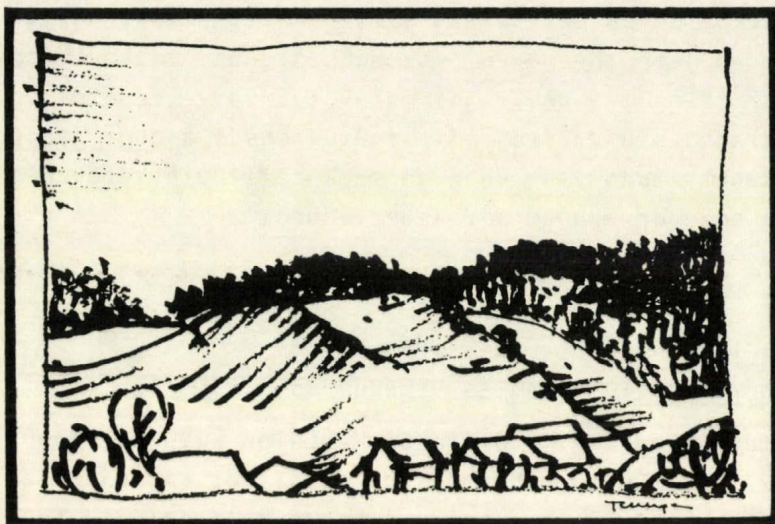
3 Vö. Kalmár János: Mád, tokajhegyaljai község élete a XVI-XVIII. században. É.n. 71.

4 Forrásunk a tokaji református egyház 1715-től vezetett anyakönyve. Emellett igen gazdag a város irattára, amelyben több concriptio és animarium található. Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Tokaj város irattára, feudális kor.

5 Ugyanez a mutató 1808-ban Tiszacsegén 5,44 fő volt családonként. Bencsik János: Csege szabadmenetelű jobbágyfalu társadalomrajza a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdúböszörmény, 1977. 69. /In: Hajdúsági Múzeum Évkönyve III./

6 E számzerű adat alapján Tokaj protestáns közössége is nyitottnak tekintendő. E tény természetes folyománya lehetett a település kiváltságolt, mezővárosi állapotának.

7 Bencsik János: Szeghalom és vidékének rokonsági kapcsolatai /1790-1828/. /In: Sárréti Füzetek VII./ Szeghalom, 1985. 37.

NAGY GÉZA

Adatok az 1831-es kolerajárvány idején a hatóságok által elrendelt gyógyító eljárásokhoz

Ha valaki helytörténettel akar foglalkozni, forrásai közül nem hagyhatja figyelmen kívül az egyházi iratok tanulmányozását. Ezek ismerete nélkül elképzelhetetlen helytörténeti munka készítése. A XIX. században ugyanis az egyház nemcsak a hívei hitéletén őrködött, hanem feladatának tartotta az egyháztagok erkölcsi, gazdasági, kulturális életének szervezését is.

Hogy milyen hatalma volt az egyháznak, illetve az egyháztagok által választott egyháztanácsnak /consistoriumnak/, azt bizonyítja az is, hogy amikor megválasztották a községi előljáróságot /bíró, esküdteket/, a megválasztottak kötelesek voltak esküt tenni a consistorium előtt arra, hogy nemcsak a világi, hanem az egyházi törvényeket is betartják, a lakossággal betartatják.

Az egyházi iratok közül két anyagtípus érdemel helytörténeti szempontból említést. Az egyik a protocollum, a másik a Rendelések könyve.

Az első a consistorium üléseinek tárgyát rögzíti. Feljegyeztek benne azonban más dolgokat is. Szinte mindent, ami a falu életével kapcsolatos. Legtöbbször név szerint említik azokat, akiknek valamilyen ügyét tárgyalták, és rögzítették a büntetést is. De feljegyezték benne a falut ért elemi csapásokat is.

A másik könyvet, a Rendelések könyvét is érdemes átnézni. Ez ugyan nem sok helytörténeti adatot tartalmaz - bár az is

előfordul benne -, hanem inkább olyan írásokat tartalmaz, amelyeket a gyülekezetnek kellett kihirdetni, vagy a lelkesek számára rendeltek el valamit. Ebbe a könyvbe jegyezték be a világi hatóságok olyan rendeleteit is, amelyeket az egyházi tisztségviselőknek meg kellett ismertetni a falu lakosságával.

Mit árul el a k a r c s a i Rendelések könyve?

Sok mindent. Utasítja a lelkészeket az egyházi hatóság rendelkezéseinek betartására, de bele került olyan rendelkezés is, amely nem az egyházat, hanem a lakosságot tájékoztatta bizonyos dolgokról, rendeletekről. Ezeket az utasításokat, rendelkezéseket olvasgatva bukkantam rá az 1831-es kolerajárvánnyal kapcsolatos írásra, mely bizonyos gyógymódokat ismertet és a lelkészek kötelességévé teszi ezeknek a gyógymódoknak az ismertetését.

Általában az 1831-es évet mint a zempléni koleralázadás esztendejét emlegetik. A köztudatban ez úgy él, hogy 1831-ben, amikor a hatóság a kutakat fertőtlenítette, a nép között az terjedt el, hogy az urak megmérgezik a kutakat, hogy elpusztítsák a népet. Ez a hiedelem a nemesi udvarházak felégetéséhez, a nemesek megöléséhez, rabláshoz, fosztogatáshoz vezetett. Beszámolt erről több levelében Kazinczy Ferenc is. Alábbiakban Széphalomban 1831. augusztus 20-án kelt s halála miatt befejezetlenül maradt leveléből idézünk:

"Szemerével jun. 29d. érénk Patakra. Aznap hallánk Szerencsen és Vámosújfaluban hogy Zemplénben Tárkány, Agárd, Cigánd helységek zárva vannak; hogy a mirigy bemocskolta Ugocsát, Ungvárt, Bereget, Szatmárt. ... Én jun. 30d. reggeli 9kor már Ujhelyben voltam. Éppen akkor mentek partic. gyűlésbe. Bémentem magam is. ... Hallván hogy a város bé fog záratni, otthagytam a gyűlést, hogy háznépem közt legyek. - Ha 24 órával később jöttem volna, el voltam rekesztve feleségemtől gyermekimtől, mert ki nem eresztettek volna.

Bajunk melyet festeni fogok, Kassáról erede. ... A rossz hír szárnyan kél, s Zemplény meghallá mi történt Kassán. Sok ember meghalván itt is a bismuth mellett vagy miatt, egy ennek kiosztására a vármegye által rendelt commissáriust, Lőrinczfi a neve, addig vertek, míg az kínjában azt vallá, amit hallani akartak; - hogy a bismuth méreg; hogy a császár és a nemesség őket kiöltni akarja, hogy az egész plánumot el fogja mondani, s megnevezni

minden társait. - Ekkor ezek nekimentek a terebesi patikáriusnak, azt kegyetlenül elverték, patikájában mindent összetörtek, holmijét elrablották, a gr. Szapáry Péterné direktorán kezdve az utolsó ispányig tisztjeit összeverték, megkötözve fogságra tették. Ellene katonaság méne ki. A bajonetteket vasvilláikkal a katonák kezéből kiverték. A tiszt kénytelen vala tüzet adatni. 8 leesett, igen sok terhes sebeket kapott, a többi futott. ..."

A Rendelések könyvében leírtakból az derül ki, hogy a hatóságok /egyházi és világi/ mindent elkövettek a járvány terjedésének megakadályozására. Orvos, ápoló személyzet ugyan nem állt rendelkezésre a falvakban, de a helytartótanács gyógyító eljárást dolgozott ki, s ezt rendeletként megküldte minden lelkésznek, és kötelességévé tette annak többszöri felolvasását, hogy a nép megtanulhassa a gyógymódok alkalmazását.

A karcsai református egyház Rendelések könyvében a kolera gyógyítására 1831. szeptember 12-én kelt esperesi körlevélben az alábbiak olvashatók:

"A' n. M. Királyi Ht Tanátstól érkezett, lefordítva ./.
alatt idetsatolt epekórságot tárgyzó orvosi javallásokat oly meg hagyással küldöm, hogy azokat a' Rendelések Könyvébe írják be Kedves szolga Társaim, s azokat ismét meg ismét a Prédikáló Székből olvassák fel a' Gyülekezet előtt, hogy annak minden tagjai az ajánlott orvosi szereket meg szerezhessék, és az azokkal való bánást meg tanulják. Több szeretetekbe ajánlott tisztelettel vagyok s maradok Tállyán Sept 12én 1831. Tiszt jó uraimnak, s az Úrban kedves Atyámfiaiainak s a NI Consistoriumnak alázatos szolg. Somosy István m s k esperes."

Ezután következtek pontokba szedve az alábbi javallatok a betegség gyógyítására:

" ... a hideg tagokat melegített egett borral /ha készen van Camfort is tévén belé/ töltvén ehez olyan bor etzettet is, mellybe előbb fokhagyma, bors vagy paprika forraltatott fel, takarodzó alatt eggy vagy két óráig szüntelen, és erőssen dörzsölni kell mind addig mig nem izzadásba jó; ugyan azon idő

alatt, Székfűből, fodormentából, vagy Polaj fűből készített Herbathét több ízben adván a betegnek. A lába alá azonban meleg fővenyet vagy hanvat rakván szorgalmasan; a gyomor tályékára pedig igen gyakran etzettel és pálinkával fel eresztett lisztből vagy korpából készült Flastromokat tévén."/

/Idézeteim a karcsai Rendelések könyve 241. oldaláról valók./

"... Ha a gyomornak nyomásával és fájdalmával egybe kötött hányás tovább is tartana, etzettel fel eresztett lisztre tört mustárból tészta tsináltasson, vagy ha e nem volna reszelt torma tétessen a mejj gödribe és mind addig ott hagyattasson míg érezhető sütést nem okoz."

"... Használ az ilyen esetben vékony tehén hus levet, vagy Csirke levest is étetni a beteggel, valami kevés sáfrányt, szeretsen dio virágot, reszelt szeretsen diot vagy gömbért tévén a levesbe."

"... Jó lessz friss úrmöt Levendulával, Kakukk fűvel zsájával öszve törve, és ezeket borral vagy pálinkával meg lot-solva, melegen a gyomor tályékára rakni."

"... Ha a betegnek a hasa igen fáj öszsze tört és tejjel fel eresztett Len magból vagy ha Len mag nints közönséges lisztből, tévén ehez olajat, vagy más egyéb zsirt, flastromokat kell készíteni, és azokat elég melegen a gyomorra rakni."

"Ha a has-menés tovább is tart, e következő orvosságokkal kell élni:

a/ végy hájat, adjahoz meg tört fokhagymát, és ha van egy kis Terpentin olajad, tsináld azt kenőtse, ezt egy darab bőrre vagy vászonra vastagon kend és melegen kend az egész hasra, erre felül ismét meg ismét borongass meleg posztokat.

b/ Hus lévőbe elébb sárgára pergelt fejr lisztet, főzz meg, annyira hogy sűrűvé legyen, tégy ehez egy kevés kemény magot vagy más fűszerszámot és abból adj kevesenként minden órában a betegnek. Hasznos e végre az Árpa darából Ris-kásából vagy zsemjével készült leves is.

c/ Itala a betegnek meg főzött Árpa lévő, vagy piritott

kenyérrel fel melegített víz, mellybe lehet egy kevés bort is tölteni.

d/ Ha a betegnek a hasa meg is menne, élj e következő házi orvossággal: három fő fejér vagy fekete mák fejeket törj őszve a magvával együtt, fél oraig főzd ezt egy messzely vízbe, ennek levét szűrd, és nyomd által tiszta ruhán, tégy ehhez egy közép/12zer diónyi nagyságu keményítőt, tedd ismét a tűzhöz, és forrald fel, tégy ehhez vagy négy kanálnyi jó bort és ebből minden órában adj egy vagy két kanállal a betegnek.

e/ A keményebb has menés, is tsikarás esetében meg főzött Len-magból vagy Korpából /mellyhez' mákot keményítővel, vagy enyvel, és tolyás sárgával eggyütt tégy/ készítettetett, Kristélyal gyakran Kristélyoztasson a beteg. Ha a beteget a has menésre való erőltetés kinozza meg főzött Székfű virág gőzire üljön több izben, ugy azonban, hogy meg ne fázlaltasson."

A fenti gyógymódokat - mint említettem - a lelkészeknek a szószékről többször is ki kellett hirdetni. S ezt a lelkészek biztosan megtették, legalábbis Karcsán ez a kihirdetés többször is megtörténhetett, mert a hasmenést még 1950-ig is ilyenformán gyógyították.

SISKA JÓZSEF

A bodrogi termelő gazdálkodás évszázadai

- A Bodrogköz a csehszlovák-magyar országhatár északkeleti szakaszának két oldalán, a Tisza, Bodrog, Latorca folyók között elterülő földrajzi-néprajzi tájegység. Nevének hallatán szinte minden olyan embernek, aki valamilyen formában érdeklődik e vidék iránt, az egykori mocsárvilág jut eszébe. Ennek az általánosító képzettársításnak a kialakításában jelentős szerepet játszottak a XX. század első harmadában keletkezett földrajzi és néprajzi munkák.¹ Ezek szerzői a Bodrogköz déli, délnyugati részén, viszonylag nagy területen húzódó, az ármentesítés előtt vizenyős kistáj, a Hosszúrét természeti és gazdasági viszonyait vetítették ki az egész tájegységre. A Hosszúrét peremén elhelyezkedő néhány község egykori életmódjából, a mocsarasság bizonyítására egyoldalúan kiragadott történeti adalékokból olyan következtetésekre jutottak, hogy a XIX. század második felében végrehajtott árvízvédelmi munkálatokat megelőző időben két ősi foglalkozás: a gyűjtögetés és a halászat játszott elsődleges szerepet minden bodrogi ember életében. A termelő gazdálkodás, azaz a földművelés és állattenyésztés csakis ezután vált a megélhetés első számú forrásává. Sajnos, az országos, összefoglaló jellegű munkák alkotói kritika nélkül elfogadták ezeket az egyoldalú feltételezéseket, és szinte a mai napig kitörölhetetlenül bekerült a mocsár és a Bodrogköz azonossága a köztudatba.

Ebből következik, hogy a fenti munkák elolvasása után benem is kialakult az önkéntelen fogalomtársítás. Ez tartotta magát mindaddig, amíg a szülőföldem múltja után érdeklődve tüzetesebben bele nem mélyedtem sekélyes ismereteim tágítása érdekében a kevésbé használt levéltári forrásokba. Az okmányok tanulmányozásával párhuzamosan több ízben bejártam a történeti Bodroghköz minden zugát. Erre az itt élők anyagi kultúrájának kutatásán kívül az a szándék vezetett, hogy saját szemmel győződjek meg a tájegység domborzati viszonyairól. A terepszemle és a levéltári anyag egyaránt bebizonyította, hogy szülőföldem közel sem mutat annyira egységes domborzati, gazdaságföldrajzi és néprajzi képet, amennyire ezt az említett munkák sugallják.

A valóság mindenhol és minden időben sokkal összetettebb, mintsem néhány durván általánosító szóval a lényegét megfoghatnánk! Ennek szellemében szeretném tehát közzétenni a szülőföldről az első pillanatra talán eretneknek tűnő ismereteimet. Az ősfoglalkozások eddigi túlzott szerepének ellensúlyozására és a bodroghköziek múltbeli életének valósághű árnyalására a földművelés és állattenyésztés évszázadainak bemutatását tűztem ki tanulmányom céljául. Meg kell jegyezmem: nem szeretnék a másikat végletbe esni. Történetesen azt állítani az egysíkú ábrázolásokkal szemben, hogy a termelő gazdálkodás kizárólagos szerepet játszott az ármentesítés előtt a Bodroghköz minden családjának az életében. Azt hiszem, akkor közelítem meg az igazságot, a szülőföldről adandó reális képet, ha rávilágítok a termelő gazdálkodás és az ősfoglalkozás több tényező szabta arányaira a tájegységen belül. Ehhez első lépésként vázlatosan meg kell ismerni a Bodroghköz tagoltságát.

Ha rápillantunk a térképre, akkor láthatjuk, hogy szülőföldem az Alföld északkeleti peremén húzódó terület. Déli, délnyugati részét lapályok uralják. Ebből néhány helyen emelkedik ki csupán homokos magaslat. Az északi, északkeleti vidékeken pedig a dombok az uralkodóak, laposabb részek foltokban vannak. A régészeti leletek alapján felvázolható településhálózat már az újkőkortól kezdődően híven követi a domborzati viszonyokat.

A bodrogi közeli települések zöme napjainkig a termelő gazdálkodás folytatására alkalmasabb dombhátakon, legsűrűbben az északi, északkeleti vidéken található. A bennszülött szeme azt is észreveszi, hogy a települések a tájegységen belül földrajzi és gazdasági adottságaik alapján tovább tagolódnak. A XIII-XIV. századtól okmányokkal igazoltan napjainkig azonos földrajzi néven létező helységek 6 kisebb település-csoportot alkotnak:

a/ A Bodrog és a Tisza összefolyásánál található a Bodrogzug. A zömében lapos területből emelkedik ki az a homokhát, amelyen Kenézlő, Viss, Zalkod és Vilmatanya megtelepült. Ez a vidék 1950-ig Szabolcs megyéhez tartozott.

b/ Tisza mellék a Zemplént és Szabolcsot szétválasztó folyó változatos felszínű környéke. Itt húzódik a vizenyős Hosszúrét pereme. A Tisza szabolcsi oldalán található a Hosszúréttel domborzati rokonságot mutató Rétköz. Az egykori vizenyők főleg Tiszakarád és Cigánd helységeket vágták el esős, áradásos időszakban a Bodrogköz belsejétől. Ebben a két községben észlelt sajátosságokat próbálták a már említett munkák az egész tájegységre jellemző vonásként általánosítani. A Hosszúrét tiszamelléki peremén van még a századunk második felében települt Györgytarló, a több tanyából összeépült Tiszacsermely és a sok százados múltú Ricse község. Révleányvár, Zemplénagárd, Nagytárcsány, Kistárcsány, Tiszasalamon vidéke már inkább dombos. 1920-tól Csehszlovákiához tartozik: Nagytárcsány, Kistárcsány. 1945-től a Szovjetunióhoz: Tiszasalamon. A Tisza mellékhez sorolható még a csehszlovák-szovjet határon, az 1940-es évek végén létesült Tiszacsernyő városa is.

c/ A Tiszából kiszakadó és a Bodrogba ömlő, ma már a keleti szakaszán sok helyen elsekélyesedett folyócska két partjának vidékét Ticemelléknek nevezzük. Felszínét dombok és kisebb lapályok tarkítják. A legnagyobb kiterjedésű síksága a Latorca és Tice közötti Eszenyke. Az itt lévő helységek már mind

Csehszlovákia területére esnek. Keletről nyugat felé haladva a következő falvakat soroljuk ide: Ágcsernyő, Battyán, Kaponya, Lelesz, Bacska, Pólyán, Szolnocska, Boly, Véke, Zétény, Szinyér, Rad, Körtvélyes, Bodrogszentmária, Pálfölde, Kisújlak.

d/ A Bodrogmellék helységeinek körzetét dombos és lapályos részek felváltva alkotják. Itt van, Bodrogszerdahely határában, Csehszlovákia legalacsonyabban fekvő területe, a Tajba. Községei Csehszlovákiában: Bodrogvécs, Szomotor, Bodrogszerdahely, Bodrogszög. Magyarországon: Felsőberecki, Alsóberecki, Bodroghalom, Vajdácaska és Kispatak, amely Sárospatak része.

e/ A Karcsamellék a Tiszából kiszakadó és a Bodrogba tartó egykori folyó partvidéke. A Karcsa napjainkban már csak kis szakaszon van meg. Két XVIII.-XIX. századi kutató adatai szerint a Rákóczi szabadságharc idején kezdett el sekélyesedni nem kevés szerepet játszva a Hosszúrét vizenyőinek kialakításában.² Vályi András szerint I. Lipót, Szirmay Antal szerint pedig Rákóczi fejedelem parancsára rombolták le a már ekkor meglévő gátjait, hogy Tokaj várának körzetét elárasszák vizével. Az ő egybehangzó véleményük volt az is: ha az egykori folyó, medrének kitisztításával újra betölthetné a Bodrogtörzs belvízelvezetőjének szerepét, akkor több község határát tenné ez a lépés még művelhetőbbé. A Karcsamellék helységei Csehszlovákiában: Bély, Dobra, Perbenyik, Királyhelmece, Bodrogszentcsanak, Kisgérés, Nagygérés, Örös, Nagykövesd, Kiskövesd. Magyarországon: Karos, Karcsa, Pácin, Nagyrozvág, Kisrozvág, Semjén, Lácacséke, Monyhá-tanya, Dámóc, Örhegy-tanya. Ez a terület a Bodrogtörzs domborzatilag legváltozatosabb kistája. A Hosszúrét északi pereme mélyen benyúlik a zömében dombos vidékre. Itt található a tájegység két szigethegye: a kövesdi és a királyhelmecei.

f/ A hatodik kistáj a már annyiszor említett Hosszúrét. Területén kevés dombhát található. Zömében mélyfekvésű lapály. A két tiszai vízlépcső megépítése folytán megemelkedett talaj-

víz által még napjainkban is veszélyeztetett terület. A mostoha körülményeit mutatja, hogy az ármentesítésig nem nagyon volt rajta jelentősebb emberi település. A 19. század második felében, amikor már a földművelés is biztonságosabbá vált területén, akkor keletkeztek sorra a nagybirtokok majorságai és a szét-szórt tanyák. Napjainkra a tanyák közül egyesek az újonnan alakult falvak külterületévé vagy utcájává váltak, máshol tanya-központok alakultak ki, és ezzel a magányos épületek elnéptelenedtek. A jelenlegiek közül említésre méltóak: Páterhomok, Apróhomok, Nagyhomok, Rózsás-tanya, Szophomok, Dorkó, Szenna, Miklós-tanya, Erzsébet-tanya.

A Bodroglók múltjába való visszatekintést hitelessé teszik a szerencsénkre szép számmal fennmaradt régi okmányok. Ezek jelentős hányadát megismerhettem, de tisztában vagyok azzal, hogy időhiánnyal küszködve soha meg nem nézhetem szülőföldem teljes anyagát. Több helyi földbirtokos család számunkra rendkívül fontos irattárát semmisítették meg századunk kedvezőtlen kimenetelű történései. A megismert okmány mennyiség a teljességhez mérten tehát szórványanyagként fogható fel, de mégis elegendő ahhoz, hogy ne a feltételezésekre hagyatkozzunk, ha a múltunkról van szó.

Nem tárgya tanulmányomnak a korabeli településhálózat kialakulásának és okmány⁵szerű, kronológikus sorrendiségének felvázolása. A településhálózat és a termelő gazdálkodás közötti szoros összefüggés miatt fel kell hívnom az érdeklődő olvasók figyelmét Valter Ilona: A Bodroglók honfoglaláskori és középkori településtörténete című tanulmányára.³ Az ő áldozatos munkájának köszönhetően ismerhettük meg szülőföldünk településhálózatának hiteles kialakulási rendjét. Okmányokkal igazolta, hogy az Árpád-korban 95, a késő középkorban 65 helység létezett vidékünkön. Részletesen taglalta a termelő gazdálkodás és az ősfoglalkozások szerepét a bodroglókiek életében a fent jelzett korszakokban. Rámutatott, hogy a terület eltartó képességét már ebben az időben is elsősorban a termelő gazdálkodás állapota határozta meg. A földművelés volt a lényeges, társadalmat

formáló erő, amelynek helyzete a domborzati tényezőkön kívül függött még a természeti csapások gyakoriságától, a háborús események előfordulásától és a politikai viszonyok szülte gazdasági konjunktúra változásaitól.

Azokról a korokról, amelyekről írásos emlékeink nincsenek, a régészeti leletek tájékoztatnak. A bodroghközi földművelés legkorábbi nyomai is így kerültek elő a földből. Legelsőnek azt a késő bronzkori leletet említeném, amelyet 1934-ben Pácinban hoztak napvilágra egy családi ház alapozása közben.⁴ A különféle fegyverek és szerszámok mellett több sarlót találtak, amely évezredekken keresztül a gabonafélék aratásának egyik fontos eszköze volt. V. Budinsky-Krička a szlovákiai Bodroghközben, a Karcsa és a Tice folyók között húzódó nagy kiterjedésű dombos vidéken számtalan olyan leletre bukkant, amely a honfoglalást megelőző korok itt lakó népeinek földművelő, állattartó életmódjára enged következtetni.⁵

Az északi, északkeleti, sűrűn lakott dombvidék népességének szántó-vető életmódját regisztrálják a legkorábbi írásos emlékek is. Leleszt és környékét mutatja be az 1214-ben keltezett határjáró okmány. Ez a dokumentum két működő és egy elavult állapotban lévő malomról számol be a viszonylag nagy kiterjedésű prépostsági birtokon.⁶ Egy 1245-ben kelt irat szerint Vékey Márton eladta a TITZAGA /ma Tice/ folyó árka, BUTSNÁDASTÓ /ma Nádastó/ és BÁBA TAVA melletti szántóföldjeit 20 márka ezüstért.⁷ IV. Béla 1258-as leiratában a rozvágyi PLASKA /ma Pallagcsa/ nevű tó mellett a géresi határba is áthúzódó szántóföldekről tesz említést.⁸ Szomotor 1263-as és a mai Karcsa község határában létező, de a középkorban megszűnt Kengyelteleki 1271-es határjárásban szintén szó esik földművelésre alkalmas területről.⁹ 1342-ben a napjainkban Kistárkány határában található, akkor még önálló faluként számontartott Marásza mellett egy darab szántót három ekealj nagyságúra és 9 márka értékűre becsülnék.¹⁰ A korabeli árvízvédelem első bizonyítékai a Láca 1364-es határjárásában rögzített GÁT, FÖLDGÁT, HOSSZÚGÁT helynevek, amely létesítményekkel a dámóci és lácai

határt elválasztó SARNYAPATAKA /ma Sernye/ áradásaitól védtek a közeli szántóföldeket.¹¹ 1395-ben egyezségtételi okmány számol be arról a szántóföldről, amely Battyán és Bacska közös határában található: a Tice, a Buró nevű halastó és a nagytárkányi út között.¹²

Kistárkányi Benedek fiai panaszt tettek a királynál, hogy Szerdahelyi Miklós fiai felszántatták Gerepse nevű birtokuk határát, saját maguk részére. A tevékenységüket akadályozó gerepsei jobbágyságot megverték. 1399. november 1-én az őszi szántást és 1400 április 24-én a tavaszi szántást végző, az oda mai mértékkel 20 km távolságról kivezényelt tárkányi jobbágyságot Szerdahelyiek ugyancsak elűzték Gerepséről.¹³ /Gerepse Nagygéres mellett található, a 18. század végén pusztult el./ Ugyancsak az 1400-as évek tájékán keletkezett Szentpétery Imre szerint az az oklevél, amelyet jogfolytonossági célzattal utólagosan 1293-ra datáltak. Ez az irat a Viss és Csenke falvak között húzódó PAPTAVA /ma Paptó/ közelében elterülő szántóföldekről számol be.¹⁴ Egy 1418-ban keltezett záloglevél pedig Kisrosvágy NEBÁNCS nevű dűlőjében három nyomásban használt homokos és fekete agyagos szántót említ. Ekkor keletkezett az az oklevél is, amely a késő középkorban elpusztult Buró falu szántóföldjeiről azt írja, hogy a falu kertjei mögött található.¹⁵ 1437-ben újra veszélybe kerül a Kistárkányiak távol fekvő földterülete. Most Örös és a késő középkortól pusztá Bodoló közötti szántókra veti rá szemét az ugyancsak szomszédos Pácini akkori ura, a tokaji várkapitány. A Szerdahelyiek módszerét követve, ezt az AKALSZEG nevű dűlőt saját pácini jobbágyaival szántatta fel, bevettette gabonával, le is arattatta, és el is vitte a termést.¹⁶ 1423-ban Vékén és Szentesen lévő nagyobb kiterjedésű szántóföldért pereskednek a Zétényi Makók.¹⁷ 1429-ben például Szentesen számos birtokosa közül az egyiknek, Csapi Lászlónak 63 hold szántója van.¹⁸ Nemcsak gabonatermesztést, hanem szőlőművelést is folytattak az említett két szigethegyen már ebben a korban is. A kövesdi hegyen lévő szőlőkről, többek között egy OLTÓ nevű dűlőről 1323-ban, a szentesi szőlőkről

Földművelés

Rozsaratás Dámócon az 1950-es években

pedig az 1423-ban keletkezett irat beszél.¹⁹

Az itt felsorolt, közel 300 évet átfogó okmányok a szántásvetés létezésén kívül más ezzel összefüggő dologról is tanúskodnak. Történetesen arról, hogy a tájegységünket téli szállásnak használó honfoglalók hogyan tértek át a külterjes állattenyésztésről a földművelésre. Milyen formában használták a szántóföldeket. A leleszi prépostság irataiból az is kiderül, hogy kezdetben rabszolga sorsú emberekkel és a prépostság eszközeivel műveltették a szerzetesek a birtokaikat. A jobbágyi szolgáltatáson alapuló forma csak a XIV. század végétől kezdett kikristályosodni. Az allodium ebben a korszakban nem különült el a jobbágyfalusi szántóitól minden községben. Itt a falu földjébe vetették a földesúr által adott vetőmagot, amelynek termése teljes egészében őt illette. A kezdeti korban az úgynevezett "földkiélő" gazdálkodást folytatták, amíg a tájegységet borító erdők kiirtásával, szárazabb időszakokban a kevésbé vizenyős lapályok feltörésével erre módjuk volt. Később tértek rá a két- és háromnyomásos gazdálkodási rendre. Ez a földhasználati forma attól függően váltotta egymást a tájegységen belül, hogy milyen volt az állattartásra szolgáló legelő nagysága a falu határában. A mezőgazdaságban bekövetkezett változások nagy mértékben befolyásolták a településhálózat alakulását. Részben a jobbágyi termeltetési rend létrejöttének hatására csökkent le 95-ről 65-re a bodrogi közti települések száma. A volt földesúri majorkák lakossága a közeli jobbágyfaluba költözött át a legtöbb esetben. Nem zárható ki azonban külső tényezők szerepe sem a településhálózat visszafejlődésében. A felsorolt okmányok tudósítanak arról, hogy sok esetben a szükségleteket meghaladó termésátlagok is előfordultak már ezekben a századokban tájegységünkön.

Bizonyos árutermelésre engednek következtetni a vásárok és piacok korai előfordulásai éppen a legsűrűbben települt és a mezőgazdasági termelésre legalkalmasabb északi, északkeleti vidéken. Királyhelmece már 1214-ben szabad piaccal rendelkezett, de Leleszen, Szerdahelyen, Kövesden, Perbenyikben, Nagytárkány-

han az 1400-as évek első harmadában jegyzik a vásáros napokat.²⁰ 1407-ben Lelesz mezőváros bírása olyan jogot kap, hogy az ide érkező felvásárló kereskedők vitás ügyeiben szabadon dönthet.²¹ A Tisza és Bodrog túloldalán fekvő vásáros helyeket is a legkorábbi időktől kezdve látogatták a bodrogiak.²² A közhiedelemmel ellentétben a Felső-Bodrogi okmányokkal bizonyíthatóan jó úthálózattal rendelkezett. Itt vezetett az Erdélyt és a felvidéki városokat, Lengyelországot összekötő egyik fontos kereskedelmi út, amelynek átmenő forgalmáról többször is beszámolnak a korabeli iratok. A Tisza túloldalán fekvő Kisvárda 1337-től jegyzett rendszeres vásárait nemcsak a bodrogiak, de a távolabb fekvő Kassa város polgárai is látogatták, magukkal hozva kézműipari termékeiket, hogy annak ellenértékéért mármarosi sót, vagy a vidékünkön termelt mezőgazdasági árukat vagy állatokat vegyenek.²¹

Az állattartásról még a földművelés ismertetése előtt kellett volna beszámolnom. Elődeink téli szállásként használták tájegységünket. Az állataik kedvező átteleltetése érdekében már a legkorábbi időktől kezdődően célszerű rétgazdálkodást folytattak. Az 1418-as kirozvágyi adat a mai napig létező Sassó nevű dűlőben 3 hold kaszálóról ír, de Véke határában 1423-ban 12 kaszás rétért pereskednek a földbirtokosok.²² A vízjárta lapályok az év szárazabb időszakában kitűnő legelőnek vagy kaszálónak bizonyultak. A szarvasmarhákat itt tartották. 1408-ban Vékey Adorján megtiltotta a szomszédos Szinyér jobbágyainak, hogy jószágait a vékei határban legeltessék.²³ A disznótartás egyik korai bizonyossága az a panaszlevél, amely szerint Cigándi Mátyás, Cigándi Mihály egyik jobbágyától két disznót tulajdonított el.²⁴ Az itt húzódó tölgyerdők megfelelő környezetet és lehetőséget biztosítottak ennek az állatnak a tartásához is.

Az állattenyésztés a földművelés arányait természetesen befolyásolta az adott kistáj földrajzi környezete és minden olyan külső tényező, amelyet a tanulmány elején említettem. Fel kell hívnom arra a figyelmet, hogy a termelőgazdálkodás e két ága fordított arányú kapcsolatban állt egymással a földművelésre

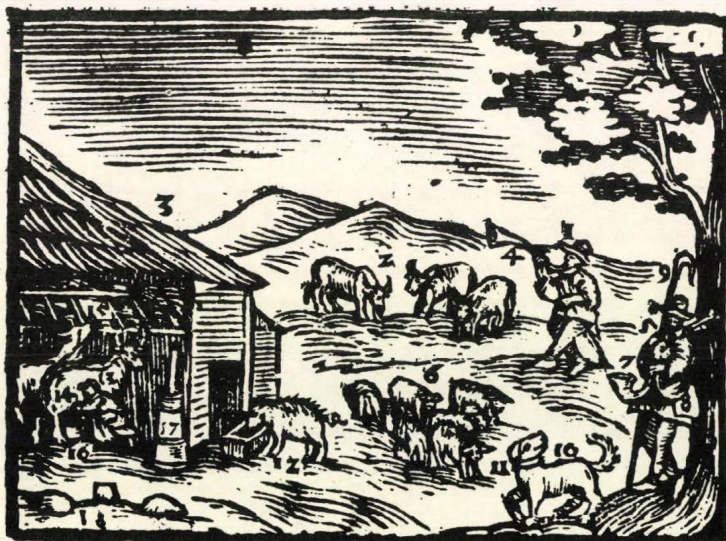
alkalmasabb területeken, azaz ha a földművelés valamilyen külső okból visszaesett, akkor az állattartás fellendítésével próbálták meg az itt lakók biztosítani a megélhetésüket.

A XVI. században a török uralom kezdetétől a Bodroghöz a három részre szakadt ország ütköző zónájába került. Ettől fogva két századon keresztül a termelő gazdálkodás alakulását negatívan befolyásoló tényezőként játszottak szerepet a hadi események, amelyek éppen azt az északi, északkeleti vidéket érintették a tájegységen belül, ahol az említett fontos kereskedelmi útvonal húzódott. Ennek hadiúttá válása vezetett több bodroghözi helység elnéptelenedéséhez, így a termelő gazdálkodás fejlődésének átmeneti visszaeséséhez.

Itt kell bekapcsolnom mondanivalómba az ősfoglalkozások: a gyűjtögetés és halászat szerepét a bodroghöziek önfenntartásának biztosításában. A két ősfoglalkozás közül a halászatnak vannak gyakori okmányszerű adatai. Az itt lévő folyók korabeli halgazdagsága egyértelmű. Az okmányokban inkább a haltenyésztés tudatos gyakorlatát bizonyító halastavak létezéséről esik szó. Ez pedig bizonyos mértékben a termelő gazdálkodás irányába mutató továbblépés az ősfoglalkozástól. Kengyelteleki, Helmec, Viss, Marásza, Bodrogszerdahely, Zemplénagárd, Nagytárkány, Nagyrozvágy, Cigánd, Tiszakarád határában sorolnak fel ilyen létesítményeket a korabeli okmányok.²⁵ Az ősfoglalkozások jelentőségét a bodroghöziek önfenntartásában elsősorban az határozta meg, hogy az adott helység milyen földrajzi környezetben helyezkedett el, de függött a termelő gazdálkodás külső körülményeitől is, hiszen azok kedvezőtlen változása, az elszegényedés kétségtelenül fontossá tette az önfenntartásnak ezt a lehetőségét. A termelő gazdálkodásra alkalmas területeken azonban csak másodlagos élelemszerzési forrásnak tekintette a lakosság azokban a korszakokban, amikor szántó-vető, állattartó tevékenységüket a XIV-XVII. században tapasztalható események nem befolyásolták. A XIV. század közepétől kezdődően a dézsmajegyzékek már folyamatosan tudósítanak a bodroghözi termelő gazdálkodás mindenkori állásáról,²⁶ A dézsmajegyzékek rendkívül

H a l á s z a t

B a r o m t a r t á s

fontos adalékokkal szolgálnak, annál is inkább, mert az eddigi esetleges adatokkal szemben folyamatos és az egész tájegységet felölelő képet festenek a korabeli életkörülményekről.

A tanulmány behatárolt terjedelme miatt nincs lehetőségem sem a dézsmajegyzékek, sem a későbbi korokban keletkezett összeírások részletes ismertetésére, csupán néhány érdekes adatot mutathatok be. A gabonatermesztés nagyságrendjére az alábbi adatokból következtethetünk: Az 1565-ös esztendőben 47 bodrogi falut jártak be a dézsmálók. Viss, Kenézlő, Zalkod helységek Szabolcs megyéhez tartozván soha nem szerepeltek ezekben a lajstromokban.²⁷ A 47 községben összesen 1309 gelima - 1 gelima = 30 kéve - és 7 kéve őszi vetésű gabonafélét jegyezték fel, amely értelemszerűen a termés tizedrésze. Nem tudtak dézsmát szedni: Karád, Kisrosvágy, Leányvár helységekben. Nem szerepel az összeírásban Karcsa, Pácin, Dobra, Dámóc, Boly község. A köztudottan szűkös határú Cigándon például: 111 és fél gelimát, 9 kévét adtak dézsmába. A mocsarasság és a Bodrogköz azonosságát hirdető munkák előszeretettel hivatkoznak arra, hogy az ármentesítést megelőző időkben szinte minden községben kevés volt a megművelhető földterület, ami alapján véve igaz a mai mértékekben gondolkodva. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a lélekszám is csak töredéke volt a mainak. Valter Ilona számítása szerint 3000-4000 fő között mozgott a XVI. század második felében a Bodrogközben élők száma.²⁸ A szűkös határ tehát az arányosan kevesebb ember eltartását lehetővé tette. A termésátlagok változóságát mutatja, hogy 1569-ben 47 helységben 2127 gelima 7 kéve, 1574-ben pedig 48 helységben 1842 gelima 6 kéve dézsmát adtak.²⁹ Allaghy Ferenc 1599-ben kelt urbáriumja szerint a pácini és karcsai jobbágyoktól a földesúr két kalongyát /60 kévét/ vett a neki járó kilenced fejében vagy rozsból, vagy búzából. Később a termés ötödét követelte magának. Árpából, zabból a tizedrészt vitte. A méhrajnak tizedét, baromnak tizedét és a disznónak tizedét, amelyet pénzben is meg lehetett váltani. A fontossági sorrendet betartva szerepel legutoljára a halászat után járó részesedés: a halászsákmány harmadára tartott igényt az úr.³⁰

A XVII. században a dézsmajegyzékeken és urbáriumokon kívül az egyházi összeírások és vizitációk jegyzőkönyvek szolgálnak nagyon sokoldalú adalékkal a bodroγκöziek mindennapi életéhez. Ezek a források szinte felbecsülhetetlenek, nagyon sok információt hordoznak magukban. A Bodroγκöz lakosságának nyolcvan százaléka reformátussá vált a XVI. század második felében. Az 1611 és 1623 között vezetett református egyházi összeírás, a Liber Redituum négy község kivételével minden bodroγκözi helység adatát tartalmazza, még a bodroγκuziakét is.³¹ Az összeírás beszámol az itt élő jobbágyok rétegeződéséről, a földhasználat formájáról. Több helységben rögzíti annak a dűlőnek a nevét, amelyben a pap és az iskolamester földje, kaszálója található. Szól azokról a járandóságokról, amelyet a hívektől kap a lelkipásztor keresztelő, esketés és temetés alkalmával. Mivel nem áll módomban a részletes ismertetés, csak néhány lényeges adattal szolgálhatok ismét. A földeket minden helységben két nyomásban használják. Más szolgáltatással tartozik az, akinek saját ökrei vannak földje megművelésére, és mással az, akinek egy igavonó állata van. A zsellérek pénzzel tudhatják le járandóságukat. Az özvegyek pedig 3 sing vásznat adnak. Kereszteléskor egy tyúkot és egy kenyeret tartoznak adni minden helységben. Az úrvacsora kenyérszükségletéről is maguk a hívek gondoskodnak. Kétszeresen alá kell húznom a kenyér ilyen jellegű, általános előfordulását, mert ezügyben is meghökkentő fikciókat állítottak fel a hivatkozott néprajzi munkák. Ki kell emelnem még Szentes 1611-es adatát, amely szerint minden helyi lakos, akár paraszt, akár nemes: borból, búzából, rozsból, árpából, zabból, kölesből, borsóból, lencséből, lenből és kenderből köteles a prédikátornak dézsmát adni. A bor kivételével, azt hiszem, a teljes bodroγκözi növénykultúrát sikerült ebből az adatból megismerni. A szőlőtermelés ugyanis csak a két említett szigethegyen volt jelentős, a többi vidékre nem volt jellemző.

Miskolci Csulyak István zempléni református esperes 1629 és 1645 között három ízben kereste fel a bodroγκözi ecclésiákat.³²

Észrevételei tovább gazdagítják a XVII. századtól egyre szélesedő forrásanyagból formálható Bodroγκöz-képünket. Néhány érdekesség csupán ebből az irományból. A földeket a tájegységünkön rendszeresen trágyázzák. Kétszer szántják a vetés alá. A learatott termést csűrben tárolják, és ott csépelik ki, vagy az udvaron nyomtatják. A nyomtatás zömében a tiszamelléki helységek sajátossága. A kézi cséplés inkább az északi területeken fordul elő. Ez csupán egy jellemző különbözőség a tájegységen belül, de sokkal több van mind az anyagi, mind a szellemi kultúra területén. Ez annak a bizonyítéka, hogy a Bodroγκöz korántsem olyan elszigetelt honfoglaláskori rezervátum, amilyenek sokan beállították, hanem a földrajzi helyének megfelelően néprajzi értelemben véve is átmeneti zóna az Alföld, Felvidék és Erdély között.

Lakosságának összetételét történelmünk mozgalmas századai nem hagyták érintetlenül. Kétségtelenül van egy kisebb népességmag, főleg az egykori elzártabb, a hadak vonulásától jobban elszigetelt helységekből, amely az 1542-es évtől kezdve dokumentáltan őslakos, de a többség állandó mozgásban van. A Rákóczi-szabadságharc után keletkezett Bél Mátyás-féle leírás a Bodroγκöz gazdasági és népességi zilałtságát mutatja.³³ A 47 felsorolt bodroγκözi helység közül Alsóberecki, Nagykövesd, Kisgérres, Semjén, Cigánd, Karád az, amelyek lakossága magyarként szerepel. A községek egy részénél nem tesz megjegyzést a lakosság összetételére vonatkozóan. A legtöbb bodroγκözi faluban és Királyhelmeç mezővárosban kiemeli, hogy lakói "jövevények, költözködők, kóborló népek, lengyelek, rutének." A törökök kiűzését követően az egész országban megindult népességmozgásban vidékünk lakóinak zöme részt vesz. Ez a folyamat a háborús károk tetőzéseként a termelő gazdálkodás hanyatlását okozza, csak a XVIII. század közepétől érezhető a konszolidáció~~is~~ tendencia ezen a téren is tájegységünkön. A jobbágyi gazdálkodás létezése mellett a háborúk által pusztává vált helységek határaiban sorra alakulnak a földesúri majorságok, ahova sok jövevényt fogadnak be. A népesség beáramlása egészen a XIX.

század végéig tart.

A bodrogi termelő gazdálkodás lehetőségeinek növekedését a már hivatkozott XVII. századi összeírások és urbáriumok is regisztrálják.³⁴ A Tisza, Bodrog vidékén ártéri gyümölcsösök, a jobbágyházak tájékán gyümölcs- és konyhakertek létezését rögzítik. A XVIII. században megjelenik a kukorica új kultúrnövényként tájegységünkön.³⁵ A korabeli földesúri osztályok, polgári peres iratok, vegyes közgyűlési iratok rengeteg adattal szolgálnak a mezőgazdasági termelés megismeréséhez.³⁶ Egy cigándi panaszbeadványból tudjuk meg, hogy az 1660-as és 1670-es években a vármegye árvízvédelmi töltéssel látta el a tiszamelléki területeket.³⁷ A töltés létezését Bél Mátyás írása is tanúsítja. A Sennyey család 1700-ban keltezett osztálya Agárd, Sárkány, Leányvár, Dámóc határában említ egy Ásottér nevű belvízcsatornát, amely még az 1784-es, első katonai térképen is megtalálható.³⁸ Cigándon ugyanekkor Ásásról és Ásottérről szólnak.³⁹ Ez is mutatja, hogy az adott kor színvonalán és lehetőségein belül már tettek lépéseket az árvíz és belvíz elhárítására. Gondoljunk csak Láca község 1364-es határjárására. Ebben az okmányban a gátak létezésén kívül szerepel a bodrogi rostonövény-termesztés eddig ismert legkorábbi adata. A határjáró bizottság egy KENDERFEULD nevű dűlőt jegyez fel /ma Kenderszer/. A XVIII. század második felében terjed el a dohánytermesztés a dombosabb területeken. A répa, a káposzta termesztését már a XVII. századi adatok általános gyakorlatként rögzítik.⁴⁰

A bodrogi lakosság legrészletesebb életfeltételeit ismerhetjük meg az 1774-es Urbáriumot előkészítő bizottság munkájából, akik 1772-ben járták végig a Bodrogköz helységeit.⁴¹ Az 1782-es református egyházi összeírás szintén szolgál új adalékokkal.⁴² Vályi András 1796-99-ben megjelent három kötetes könyve pedig monografikus igénnyel számol be minden bodrogi helység földrajzi, népességi és gazdasági adottságairól. Szirmay Antal 1803-ban megjelent helyrajzi munkáját az 1806-os református összeírás teszi részletekbe menően hitelessé.⁴³

A XIX. században alakul ki aztán végérvényesen a napjainkig természetett kultúrnövények ismerete. Ebben a században következnek be a birtokrendszer, a paraszti lakosságot érintő, nagy horderejű változások: jobbágyi termeltetési rend felszámolása, a kapitalista jellegű árutermelés kialakulása, az önellátás keretein túlnövő piacra termelés. Ebben a században hajtották végre a Széchenyi kezdeményezte ármentesítést, amely nagymértékben megnövelte a szántóterületeket a Hosszúréten és azokban a községekben, amelyek határai mélyen benyúltak ebbe a kistájba. Az egy új, terjedelmes írás tárgya lehetne, miért nem tudtak megélni mégsem a demográfiai robbanás és bevándorlás következtében megsokasodott bodroglóköziek a hatványozódó szántóterületből, és miért kényszerültek arra, hogy az óceánokon túl keressenek megélhetést a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdődően.

A termelő gazdálkodás sok százados jelenlétének bizonyítását régészeti leletekből levont következtetésekkel és okmányyszerű bizonyítékokkal kezdtem, elsőként említve ezek sorában a leleszi prépostság birtokán található három malmot. A gabonafélék feldolgozására szolgáló létesítmények tájegységi előfordulásai szintén megerősítői az itt folyó mezőgazdasági termelésnek. 1423-ban Vékén és Szentesen írnak ökor által hajtott szárazmalmokról.⁴⁴ 1549-es dézsmajegyzék Szerdahelyen és Battyánban jelzi e két őrlő alkalmatosság előfordulását.⁴⁵ A battyáni malom létezését az 1629-es esperesi látogatás is megerősíti. Cigánd, Nagytárkány szárazmalmát az 1700-as Senyenyey osztály rögzíti. Pácinban és Nagyrozvágyon 1739-ben van szó malomról.⁴⁶ Nagygéresen 1702-ben jegyzik. Az 1774-es urbáriumok Agárd, Nagytárkány, Bély helységekben szólnak szárazmalmokról.⁴⁷ Agárd 1792-es kéziratos térképéről megismerhetjük a Tiszából kivezetett folyóvízzel üzemelő vízimalmot és a három szárazmalmot, amelyet a Három kőmalom szuglya helynév őriz meg napjainkig az emlékezetben.⁴⁸ Szirmay adatai szerint a 18. század végén a Latorca folyón Battyánnál, Lelesznél, Szolnocskánál, Zétenynél és Eszenykénél vannak vízimalmok. Öröken az

1806-os összeírás jegyzi szárazmalom létezését. Az ármentesítés előtti időszak legteljesebb malomösszeírása 1809-ből való.⁴⁹ Természetesen a Bodrogzug nélkül: Szomotorban 1, Kisújlakban 1, Radban 1, Szinyérben 1, Zétenyben 1, Vékén 1, Szentesen 2, Nagygéresben 3, Örösben 1, Nagykövesden 1, Szerdahelyen 2, Szolnocsán 1, Leleszen 2, Kaponyán 1, Csernyőben 1, Kistárkányban 1, Nagytárkányban 1, Agárdon 3, Leányváron 2, Dámócon 1, Perbenyikben 1, Bélyben 2, Helmecen 2, Kisgéresen 1, Lácán 1, Csékén 2, Ricsén 1, Cigándon 2, Karádon 2 malom meglétét rögzítik. A Zemplén megyéhez tartozó 50 bodroγκözi helység közül 29-ben van összesen 42 malom.

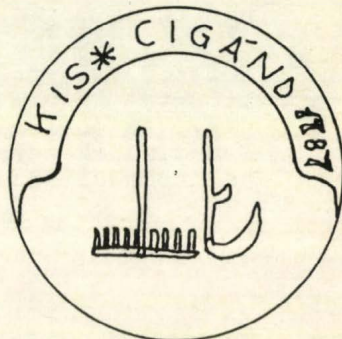
A felsorolt adalékokkal, remélem, sikerült érzékeltetnem, hogy földijeim életében az évszázadok során a termelő gazdálkodás éppen olyan fontos szerepet töltött be, mint az ország más, mezőgazdasági termelésre alkalmas vidékein lakóknál. Tagadhatatlan tény, hogy a vizek közelsége egyik behatároló külső tényezője volt ennek a tevékenységnek, de a felsorolt levéltári adatok bizonyítják: minden korban megtették ennek elhárítására a lehetőségeik által adott lépéseket. Ezúton szeretném tehát felhívni mindazok figyelmét, akik valamilyen módon a Bodroγκöz múltjával szándékoznak foglalkozni, hogy elsősorban okmányok alapján tájékozódjanak, ha árnyalt, valóság-hű, sokarcú képet szeretnének kapni erről a tájegységről. A téves általánosítások napjainkban is tapasztalható kritika nélküli elfogadása láttán már félve merek reménykedni, hogy a készülő Magyarország Néprajza című átfogó munkában a szakemberek korrigálják a szülőföldemmel kapcsolatos eddigi félreértéseket, a hamisan leegyszerűsített, csak a részgazság szintjén álló "jellegzetességeket"!

J e g y z e t e k

- 1 Gönyei-Ébner Sándor: A Bodroghöz lápi községeinek település-földrajzi vázlata. Föld és Ember, V.évf. 65-102. - Egyetlen jellegzetes megállapítás a tanulmányból: a szerző szerint tájegységünket "Kenyérevésre későn rátérő, halász-pákász nép" lakta az ármentesítésig. - Gönyei Sándor: Régi tűzhe-lyek Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében. Nép-rajzi Értesítő, 1931. XXIII. 6-16. "A legrégebbi időben a bodroghözi népnek alig volt kenyere... Így feltehetőleg sü-tőkemencéjük sem volt általánosan ... s a lecsapolások után ... maguk is sütöttek kenyeret". - Kiséry László: A csonka-magyarországi Bodroghöz. Debrecen, 1935.
- 2 Vályi András: Magyar országnak leírása. Buda, 1796-1799. I-III. A Karcsa folyóra vonatkozó rész: III. 1-2. Szirmay Antal: Zemplén vármegye politikai és helyrajzi is-mertetése. Buda, 1803. /Latin nyelvű kiadás./ Magyarul meg-jelent az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez /a továb-biakban: AZT/ című sátoraljaújhelyi folyóiratban Matolay Etele fordításában. A Karcsa folyóra vonatkozó megállapítás: AZT, 1897. II. 319.
- 3 Valter Ilona tanulmánya az Agrártörténeti Szemle 1974.évi évfolyamában, az 1-2.számban jelent meg. 1-55.
- 4 Magyar Hírlap, 1984.április 18.
- 5 V.Budinsky - Kricka: Slovanské mohly na vychodnom Slovensku. Sloven Arch. 1958. 137-204.
- 6 Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ad civii /a továbbiakban: CDH/, Buda, 1823-35. VII/5 207.
- 7 Sennyey család okmánytárának elenchusa 1819. Országos Le-véltár /a továbbiakban: OL/, P.599-50.
- 8 Lelesz Metales 52. Zemplén com. 432. OL.
- 9 Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kriti-kai jegyzéke. Bp. 1943. /A továbbiakban: SZI/ 1818, ill. 2128.
- 10 Anjoukori Okmánytár. Bp. 1834. I-VII. /A továbbiakban: AO/ IV. 278.
- 11 A gróf Zichy család okmánytára. Bp. 1899. I-XII. /A továb-biakban: ZO/ III. 257-267.
- 12 Lelesz Metales. OL. No 54.285.

- 13 Mályusz Elemér: Zsigmondkori Okmánytár /a továbbiakban: ZSO/ Bp. 1956. I-II. II.kötet, I.rész. Dl. 8631. 104.o. 875.sz.
- 14 Wenczel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár /a továbbiakban: WUO/, Pest, 1860. VII. 72-73.
- 15 A gróf Sztáray család okmánytára /a továbbiakban: SZO/. Bp. 1887-89. I-II. II. 199-200., ill. Lelesz Metalesz OL, No. 71.295.
- 16 Lelesz Metales. OL. No. 60. 290.
- 17 Lelesz Metales, OL. 24. I.O. 38.
- 18 SZO II. 277-278.
- 19 ZO I. 224-225., illetve Lelesz Metales. OL. I. 24.O.38.
- 20 GDH VII/5. 207., ZO VI. 293., ZO VI. 407., SZO II. 159., SZO II. 250.
- 21 ZSO III. 595. 1375.január 21. IV. 324. 1387.január 27. ZSO IV. 391. 1389.március 29. ZSO IV.18. 1381.szept. 9.
- 22 SZO II. 199-200. illetve Lelesz Metales. OL. 24. I.O. 38.
- 23 SO. AZT IV.évf. 9.sz. 273., 276.
- 24 ZO III. 49. 1376. dec. 2., a cigándi disznótartás okmánya, ZO II. 480. alatt egy 1352-ben, május 8-án kelt okmány arról, hogy Várdai János Marászárról két ökröt önkényesen elhajtott Kistárkányi András jobbágyaitól.
- 25 SZI 2128., AO IV. 278., AO II. 98-102., WUO VIII. 341.
- 26 OL Regestra Decimarum Com. Zempl. 1533-1801. 226-272.csomó.
- 27 Országos Széchényi Könyvtár. Fol.Hung. 1932. II.kötet. Nagy Gyula levéltári tiszt kéziratai 1882-ből.
- 28 V.ö. a 3.lábjegyzetben említett művel, 33.
- 29 V.ö. a 28.lábjegyzettel!
- 30 SO. AZT VI.évf. 11.sz. 1900. 334. Ugyanezen helységekből 1668-ból is van egy urbárium az AZT VII. /1901/ 17.lapján: "Az őszi gabona minden ötödik, a tavaszi gabona minden tizedik keresztje az úré." A Karcza folyóban halászhók halharmadot adnak.

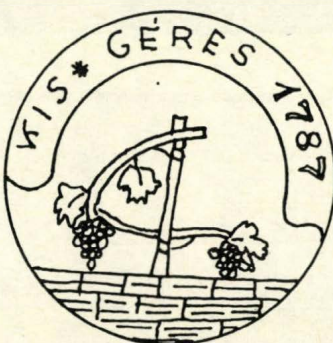
- 31 Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. /A továbbiakban: TIREL./ Liber Redituum. Ao. 1611-1623. Com. Zempl. /A továbbiakban: LR./
- 32 Visitatio Ecclesiae. Com. Zempléniensis. I-IV. 1623-1710. TIREL.
Mindkét okmányból kiderül az általános kovászos kenyérismeret a bodrogi falvakban. Az 1554-es leleszi urbárium adatát, az egész jobbágytelek után beszolgáltatandó évi 10 kenyér ajándékot csak azért nem említettem, mert néhány bodrogi falut foglalt magába, nem az egész tájegységet, mint az egyházi összeírás. Nem akartam általánosítani. Az lehetetlen, hogy amit a 16-17. században ismertek, a későbbi korokban elfelejtették volna. Bél Mátyás Tiszakarád, a vizektől legjobban fenyegetett határu falu kapcsán megjegyzi: "Kenyerük sem olyan jeles, mint általában a magyaroké, habár gyakran élnek búzából sült kenyérrel." Kb. 1730.
- 33 Bél Mátyás: Zempléniensis Comitatus Description. Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár Batthyány gyűjteménye. X. Cat. No. 83-84. A bodrogi anyag fordítását Püspöki Nagy Péter készítette el. Megjelent az Irodalmi Szemle XX.évf. 10.számában, 1977 decemberében "Bél Mátyás a Bodrogi-ról" címmel. 904-920.
- 34 SO. A Sennyey család hivatkozott urbáriumai. OL Uetc. 156. Fasc. 60. No. 5. A leleszi prépostság urbáriumai. /Lelesz Metales/.
- 35 Az első említése a Sennyey család polgári pereiben. Zemlén vármegye levéltára, Sátorajaujhely /a továbbiakban: ZLS/. 98.csomó. Locus 45. No: 153. No: 180.
- 36 ZLS 98.sz. csomó. Acta Historica IV-1001/a.
- 37 SO. AH. IV-1001/a. No: 156. ZLS. A cigándiak panasza a Tisza töltéseinek csináltatása, kijavítása érdekében.
- 38 SO. 1700. Osztály az örökösök között. Első katonai felvételi 1784. Coll. XXVI. Sec. 10. Bécs. Másolata a Hadtörténeti Intézet és Múzeum térképtárában.

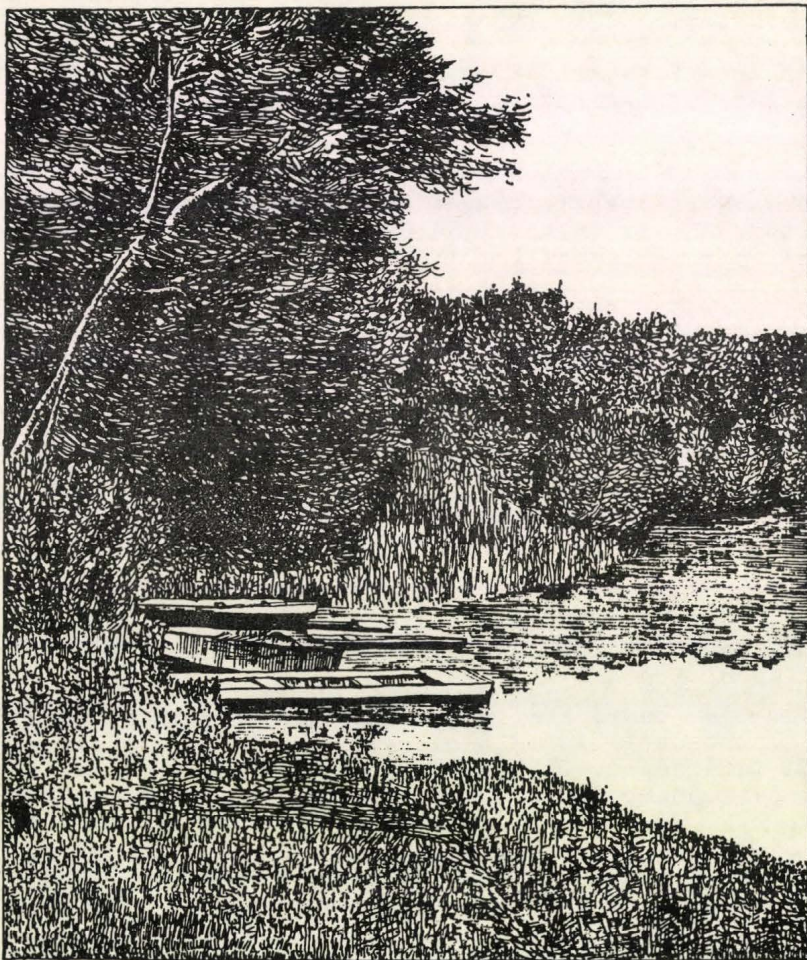

- 39 A cigándi helynév az 1836-os és 1837-es kéziratok térképein is megtalálható. ZLS, U58/1 és U.182.
- 40 LR. 1611-1623. TIREL.
- 41 ZLS, Loc. 95. - Loc. 100. 1772. IV.1001/B L06 67. No. 27. Loc. 68. No. 40. 1774.
- 42 Conscriptio, 1782. TIREL.
- 43 A zempléni egyházi megyében lévő ecclesiák ingó és ingatlan jószágainak összeírattatása. 1806. TIREL.
- 44 LM. I. 24.O.38. TIREL.
- 45 Vö. a 27.jegyzettel. Az OL-ban Regestra Decimarum. E.159/9904.sz. alatt, filmdobozban. Poloni Bálint, a to-kaji vár gazdasági embere 1642.július 10-én kelt levelében tanúsítja, hogy Ráskai Ferenc "a bodrogi járás-bul 1641-ben 69l és fél kassai köből őszi és 85 köből tavaszi vetésű gabonát adott be Eő Felsége Tokai Várába". Ez az adat tehát egy századdal későbbi állapotot tükröz az örölnivalókról.
- 46 A Sennyey család polgári pereit. ZLS, 93.csomó, Loc. 45. No. 167. 98.csomó, Loc.48. No. 311.
- 47 TIREL. Vizitációk 1629-1710. - ZLS, IV.1001/B Loc. 67, No: 34, 1774.
- 48 ZLS, Agárd helység kéziratok térképe. 1792. U. 161.
- 49 ZLS, Vegyes közgyűlési iratok. 1809. AH. 1001/a. Alispáni iratok.

E lapok alján bodrogi pecsétlenyomatok rajzait közöljük a XVIII.századból. Az 1806-os református egyházi összeírás lapjain található. TIREL. - Ábrákon a gazdálkodás eszközei is feltűnnek.

A közölt fametszetek Comenius Orbis Pictus című, 1685-ben kiadott művéből valók. Reprodukció: Magi Antal, Váradi László.

Katela

Tellingus 1980

POZBAI DEZSÓNÉ

Kendermunkák Kázsmárkon

K á z s m á r k ma apró település a régi Abaúj területén, a csereháti dombok egyik szelíd hajlatában, a hosszú Száraz-völgyön, a Vasonca patak partján. Nyári napokon a falu határában szemlélődő vándornak félreeső, bozótos részeken, talán a hajdan volt kenderföldek szélein egy-két magasra nyúlt, illatozó kenderszál jelzi: itt valaha kendert termesztettek. A XX. század utolsó évtizedeiben már ezen a tájon sem peregnek az orsók, nem csattognak a szövőszékek. Igazi kendervásznat ma már senki sem sző ebben a faluban. A kender utolsó értő megmunkálói, a szorgos és ügyeskező régi kázsmárki asszony-nemzedék többszörös nagymamakorban járván már régen csak visszaemlékezéseiben éli át a kendertermesztés, fonás, szövés újat alkotó, csendesen büszke örömét, fáradságát. Gyermekeik még láthatták, használhatták munkájuk eredményét, a szép szőtteseket, de a kor szellemének megfelelően nem mindig értékelték nagyra. Unokáik ma már meseként hallgatják igaz történeteiket a kendermunkákról, a furcsa nevű eszközökről. Szavaik magyarázatául a nagymamák egyre ritkábban tudják elővenni a szemléltetőeszközként felhasználható régi orsót, guzsolyt, rétkát, de még a kendert is. Ennek a szép paraszti mesterségnek utolsó nyomait az idős asszonyi nemzedék halálával, a fiatalok más vidékre költözésével most viszi szét az idők szele. Az elrepülő múlt egy maroknyi bizonyosságát a régi idők

tanújaként e dolgozat ¹ soraiban próbáltam visszatartani a kázmárki gyerekeknek.

1. T ö r t é n e t i a d a l é k o k

A kender termesztésére, feldolgozására, a szőttesek felhasználására vonatkozóan levéltári forrásokban is találunk adalékokat. Szóljanak hát az alábbi kázmárki adatokon át a régiek!

Az 1659-1661 között keletkezett irat szerint a prédikátor jövedelmei között van "Kasmarkiensis felső X. Hat nyomas hat szanto föld Egyik a Kender Szeren..." Ugyanabban az időben az "özvegy Asszony 3 sing vaszont" fizet a prédikátor fenntartásához.² Az 1668-ban történt egyházlátogatás idején is feljegyezték, hogy az eklézsia pásztorának jövedelmébe tartozik: "Az Kenler Szeren egy szanto föld..."³ 1711-ben és 1757-ben újra megerősítik: "az orsójával élő özvegy 3 sing vasznat fizet", s leírják a földeket is: "A szántóföldek 3 nyomáson vadenak. Az első nyomáson a' mellynek neve Kender Szer vagyon egy darab, szélső szomszédja a' Mester földe, alsó sz. a' patak".⁴

Érdekes adatokat találunk 1772-ből is. "Alsó Kásmark nevezetű Helységnek Urbariuma" szerint: "Egy egész házhelyes Jobbágy gazdának 22 hold szántóföld és 6 emberi vágó rét az belső házhelyén kívül ki vagyon szabva." ... "Ezen Helységnek lakosi: Rész szerint örökös jobbágyok vagyunk" - vallják az akkori kázmárkiak. Ezen Urbárium Ötödik punctum IV. paragrafusa így rendelkezik: "A Kenderből és Lenből vagy Kilen-czedet kiadni, vagy a helyett Uraságnak Kenderéből, vagy Lenéből, egy egész házhelyes Jobbágy hat funtra való fonyást tenni tartozzék, a' mint hogy eere a fél-fertályos, úgy nyolczad helyes Jobbágy is rea esendő számszerint köteleztetik". ... "Péchy Gábor, Csoma János és Baji László urak emberei eddig adtunk kilentzed helyett tizedet, Buzából, Gabonából, Árpából és Zabból. A kender kilentzed helyett 9-10 rőf vászonra való fonalat szoktunk fonnai az uraság kenderéből...". Az adózásról meg ezt tudjuk meg: "Tekintetes Péchy Ujfalusi Péchy Gábor

Ur örökös jobbágya Lengyel András 3/8 Jobbágy helye után $2\frac{1}{4}$ funt fonyást. T. Báý Lászlóné asszony örökös jobbágyai Petüs István 2/8 házhely után 3/8 funt, Petus György 2/8 házhelye után 2/8 funt fonyást N. és vitázló Csoma János Ur örökös Jobbágyai Vinczi Mihály 2/8 házhelye után $1\frac{2}{4}$ funt, Vinczi Péter 2/8 házhelye után $1\frac{2}{4}$ fonyást fizetnek. Summárium: Örökös Jobbágy Nro 5 összesen 9 funt fonyást" fizetett földesurainak Alsókázmárkon.⁵

Az iratok tanúsága szerint 1772-ben Felsőkázmárkon "Örökös Jobbágyok nincsennek" és "Megváltandó volta természetbeni kilenced pénzzel, munkával. Kenderből és lenből nem kellett kilencedet szolgáltatni."⁶

A református egyházközség feljegyzéseiből rendszeresen előbukkannak adatok. 1810-ben a lelkésznek van "két Vékás Kender föld, de szélén lévén terem 3 keresztet 6 Rflor", s novemberben a kúrátor "a' Motringolóknak egy ittze pályinka"-ért "1 Rflór"-t /forintot/ fizetett.⁷

A kendermunkák olykor bizonyos sérelmekkel jártak. 1835-ben így panaszkodott a felsőkázmárki lelkész, Sebők József: "Van nevezetesen két nyomásban parochiális föld, egyik épen leg szélső hosszan az erdő alá ki vivő tsaknem nagy része juhoknak, marháknak, lovaknak és Ürgéknek prédája. A más ugy nevezett Kender Szer vagy Motsár mellyéke, ez leg jobb föld vólna a természet is ugy alkotta: környül veszi a patakocska mentibe egy Parochiális rét, mellyet tsak akkor használtat a' Predik. mikor vetés van környülötte. Ebbe már a' kender áztatással annyi kér tétetett a' hantok ki hányásával hogy része már tsak kórót terem; azonba a' kender áztatók magas gátakat tsinálván az árkába és azokat a Kender kiszedésekor széjjel nem hányván midőn nagy zápor vagy hó víz foly azokonn való meg rekedése miatt a' szanto föld leg termékenyebb részére tsap ki a' viz és három, négy keresztre való vetését bé iszapolván haszontalanná teszi... Azonban ugy tartván mint föld Lapját, bár egy soross patak körén lehet kivált a' felső részére menni, mihelyet a' szénát fel gyűjteném /bár még azt is nagy nehezen várják/ azonnal annak öözve vágatása mellett a' mel-

lette levő vetéseimet is öszve gázoltatják."⁸ A kenderáztatók dolgában csak 1842-ben született határozat, amelyben - többek között - ezt olvashatjuk: Miután "ezen patakot ki kerülni és másuvá a Kendereket áztatni nem lehet, ezen panaszoknak orvoslására nézve alázatos vélekedésünk szerint más módot nem látunk; hanem mivel a' Kenderek áztatása és kiszedése igen egyszerre, és rövid idő alatt szokott megtörténni, ezen Ekklésia vice gondnoka és az Egyházfi, a' Kender áztatás ideje előtt, a' Nemesek Hadnagya és Biro által, a' Lakosokat az illy kártételektől a' Kár megtérítése terhe alatt intetnék meg, azon kevés idő alatt a' kártevőkre ügyelnének fel, s ha még is találkoznának, az illető Birónak jelentenék be..."⁹

A szabadságharc, a jobbágyszabadítás után Alsókázmárkon 1853-ben létre jött "Barátságos egyezsége lépés" következtében változott a határ képe, a kenderföldet a beltelkek pótlására használták fel. Az ekkor felosztott alsókázmárki kenderföld ma a község belterületéhez tartozik, s a falu körzéptáját képezi a Nagy-hegy lábánál, a Vasonca patak jobb partján.

A kenderből készült termékek jelentősége még sokáig megmaradt. A református egyházközség irataiból idézzük: "Minden özvegy asszony fizet évenként egy-egy zsákot - ebből $\frac{1}{3}$ ad a tanítóé $\frac{2}{3}$ ad a papé. Ha zsákot nem fizetnek 40 Xra /krajcár/ határoztatik a zsák ára." /1863/ "Az özvegy asszonyok kiknek házuk s szőlőjük van, földjük pedig nincs, a tanítónak évenként egy-egy zsákot fizessenek, minthogy a tanítónak sem pénz, sem mustbeli fizetés nincs." /1867/

1936-ban a két falu Kázmárk néven egyesült. Az ott élők szóhasználatában azonban Alsófalú és Felsőfalú néven él még a két Kázmárk emléke ma is. Továbbra is két kenderföldjük maradt, az alsófalusi és a felsőfalusi patakáljban.

A mai Kázmárk alsó, déli részén az 1867-es tagosítás után a köztúttól keletre, a Vasonca patak oldalán mintegy 100-400 méterig terjedő területen az alsófalusi patakáljában termesztették a kendert az alsófalusiak. Az északon lévő Zörgő-köztől

Lakodalmi hosszúkendő

Kalocsai Józsefné
Pintér Erzsébet
munkája

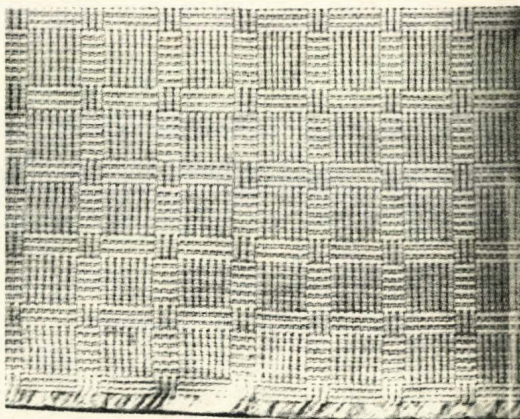
Kázmárk

Abrosz

Elváltott kockás minta
180 x 150 cm
Készült az 1930-as,
40-es évek fordulóján

Balla Jánosné
Benke Zsuzsanna
munkája
Kázmárk

húzódott dél felé ez a keskeny földcsík.

A tagosítási iratokból tudjuk, hogy az 1867-es tagosítást megelőzően Felsőkázsmárkon is történt egyezés, de ez még nem került elő. Arra következtethetünk azonban, hogy itt a kenderföldek helyében nem történt változás. A mai község északi része után elterülő szántó ma is a Kenderszer nevet viseli. Itt vannak ma is a hajdani kenderföldek a patak mentén, a műút mellett. Déli végüket a Mocsár nevű patakocska zárja. Azon túl, a magas töltés mögött bújik meg a mai felsőfalusi cigánytelep a volt Gyepen. Az 1960-as években még állt itt a rozzant pásztorház.

A kenderföldekről szóló adatok az 1600-as évektől tárják eléink a kázsmárki kenderföldek sorsát. A folyamatosság és a változás jól érzékelhető.

*

2. A v á s z o n f e l h a s z n á l á s a

Az olyan háznál, ahol száz koszorú kender is volt, egy télen megszöttek ötven méter vásznat is. Igyekeztek, hogy hűvőre befejezzék a szövést. Azt tartották, addig jó szőni, amíg hó van a házon. Addig nyugodt az asszony, mert nem kell menni a határba. Ha jött a jó idő, lugozóra tették a vásznat, majd vizezték, szárították naponta többször is. Így fehéredett a napon. Két hét alatt kifehéredett a vászon, s összehajtogatva ládákba, sifonokba tették el.

Készítettek sima /paraszt/ és felszedett vásznakat. Felhasználásukra többféle célra s többféle alkalomból volt szükség. A következőkben ezt tekintjük át.

a/ A h á z t a r t á s b a n nélkülözhetetlen volt a vászonnemű. Sima szövessel készültek például a konyhai felszerelések.

Kenyérütő abroszok. Vékony kenderfonalból vagy félpamutos vászonból. Méretük a sütőteknő méretéhez igazodott: 2 méter x 120 cm. Többféle egyszerűbb díszítést alkalmaztak rá.

Kenyérsütéskor a kovászolás és a dagasztás után ezzel takarták le a kenyérsütő teknőt, és hogy ne érjen bele a tésztába, a teknőre az abrosz alá rácsot helyeztek. Az abrosz tetejére dunnát tettek.

A kerekkendők vagy szakajtókendők a kenyérsütő abrosz tartozékai voltak. A kenyér méretéhez szabott fából készült kerek formájú szakajtókba rakták ezt a kendőt. Meglisztezték, és ebbe tették az egy-egy kenyérre adagolt, kiszakított tésztát. Ebben kelt tovább. A kendő segítségével könnyen tudták kiborítani a sütőlapátra. Anyaga megegyezett a kenyérsütő abrosz anyagával.

Sikálótartók: díszített, hosszú, keskeny tarsolyok. A sikálót beletették, a falra akasztották vele.

A törlőket vékonyabb kenderfonalból szőtték. Méretük 70x70 cm. A sima szövést színes szövőpamutból beleszótt kockásmin-tával tették változatosabbá.

A tejfeles ruha mérete 40x40 cm vagy 50x50 cm volt, melyik milyen. Vékony vászonból készült. Még csíkot is vetettek bele. Ügyeltek rá, hogy kinek milyen szép tejfeles ruha van a fazekán. Ezzel kötötték le a fazekat, amivel a tejfelt vitték a piacra.

A túróruha a túró készítésekor a savó leszűrésére szolgált. 70x70 cm-es méretű. Ritka szövésűnek kellett lenni, ezért a bordában egyszálas fonalból készült úgy, hogy nem ütötték rá a nyomót amikor átvetették a vetélőt, csak odahúzták.

Ágyi ruhákat is készítettek vászonból. Valamikor csak szalma volt az ágyakba téve szalmazsák nélkül. Ennek letakarására kellett a szalmalepedő. Ez vastagabb csepűvászonból készült. A szalmalepedőre került a derékalj. Ebbe toll volt. Ennek huzatát jó erős, sűrűszövésű, csíkos, keskeny vászonból varrták. Ezt a derékaljat takarták le a vékony lepedővel. Ez vékonyszálú kenderből készült vagy szövőpamutból később. Mérete: 2 m x 1 m 20 cm. Az ágyvédők az ágyak mellett a falon díszeltek. Az ágy mérete szabta meg a nagyságukat /kb. 2m/. Díszítettek voltak, szélüket bolti szegővel szegték. A későbbiekben szalmazsákot is készítettek vászonból.

Az egyéb textíliák között említhetjük meg a következőket:

A törülközők vékonyzálú fonalból, pamutos, félpamutos vászonból készültek. Színes törülközőket is készítettek. A felvető szálát ilyenkor színes Honleány pamuttal bélelték. A hétköznapi használatra készült törülközőket is kihímezték. Készítettek dístörülközőket is.

Az ajtóruhák /ajtólepedők/ simaszövésű vászonból készültek. Arra szolgáltak, hogy meleg nyári napokon a lakáson kívül tartsák a meleget és a legyeket. Az ajtó méreteihez igazodtak. Dísztelenek voltak.

A fésű- és kefetartók vászonból készült hímzett díszei voltak rendszerint a konyha azon sarkának, ahol a család a napi mosdást, tisztálkodást végezte. Célszerűek voltak, mert könnyen hozzáférhető helyet nyújtottak ezen használati eszközöknek.

b/ A vásznak egy másik csoportjára a g a z d á l k o - d á s b a n volt szükség.

A ponyvákat csepűvászonból készítették. A nagyponyva 5-6 széles volt. A búza, rozs, bab, kendermag cséplésénél használták. Esős időben kazalrakáskor a félig kész kazal letakolására is szolgált. Lakodalomkor sátrát készítették belőle. A szekérponyva 3 széles volt. A szekér aljára, oldalára kötötték, hogy amikor a keresteket a földekről hazahordták a szekérrel, ne peregjen el a szem.

A ponyus vagy hátalló 140 x 140 cm-es négyzetalakú, csepűből szövött vászon, sarkán négy megkötő tracskával. A mezőről szénát, fűvet, szalmát, zöldségfélét hoztak haza benne. Vállukon keresztbe téve a két sarkát, mellükön a tracskát megkötötték. Ellensúlyként gyakran kosarat is kötöttek rá. Az így cipelt terhet batunak nevezték. Főleg az asszonyok tehercipelési eszköze volt. Ezt ringőnek is használták: benne tartották a határban a járni még nem tudó vagy pihenő kisgyereket. A zajdaruha a ponyus ünnepibb változata. Pamutos vászonból készült. Piacra, vásárba használták.

Használtak terményes és őrlős /lisztes/ zsákokat. A ter-

ményest csepűfonalból szőtték, szemestermények szállítására használták. A lisztes zsákokat sűrűszövésű, fehérített, színes szőtt csíkokkal megjelölt vászonból varrták. A liszt hazahozatalára, tárolására használták. A szütyő is hasonló anyagból készült. A malomban megőrölt termék /pl. dara/ hazahozatalára szolgált.

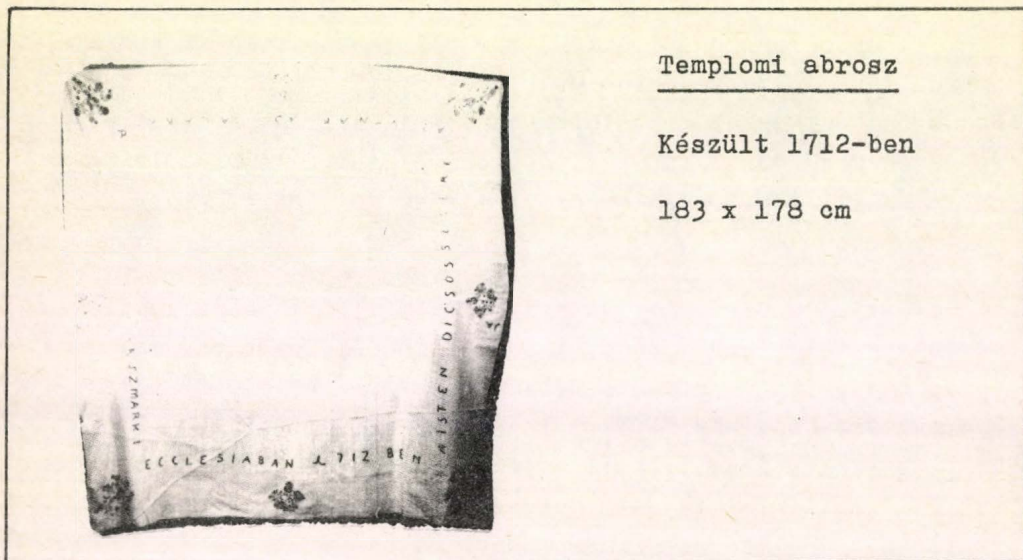
c/ Az ünnepi alkalmakra is készítettek vászonmunkákat. Ezek vékony kendervászonból, pamutos, félpamutos alapanyagból sima és felszedett technikával készültek. A sima vászonból készülőket leggyakrabban keresztszemes, kalotás szálvarrással díszítették. Készítettek olyan kézimunkákat is, amelyek mintáját maguk másolták át kanállal való dörzsöléssel. Esetleg Szikszón drukoltatták, és laposhímzéssel, száröltéssel kivarrták.

Templomi vászonmunkák hosszú ideje használatosak a kázmárki református templomban. A megmaradt legrégibb 183 x 178 cm méretű nagy abrosz arany és ezüst szálakkal van kihímezve /JA és ER monogrammal/. Felirata: "A ISTEN DICSŐSSÉGÉRE AZ URNAK ASZTALÁRA RENDELTETET A KASZMARKI ECCLÉSIÁBAN 1712-BEN".

A halott kiterítésekor használták a vászonból készült, csak csipkével díszített halotti lepedőt az 1950-es évekig. Az udvaron tartott halotti szertartáskor kitett asztal letakarására külön abroszt szőttek, amit fekete szöttes mintával díszítettek.

A kázmárki katolikusok húsvétkor ételszenteléskor külön erre a célra készült kosárkendővel terítették le a léhi templomba vitt húsvéti eledelt.

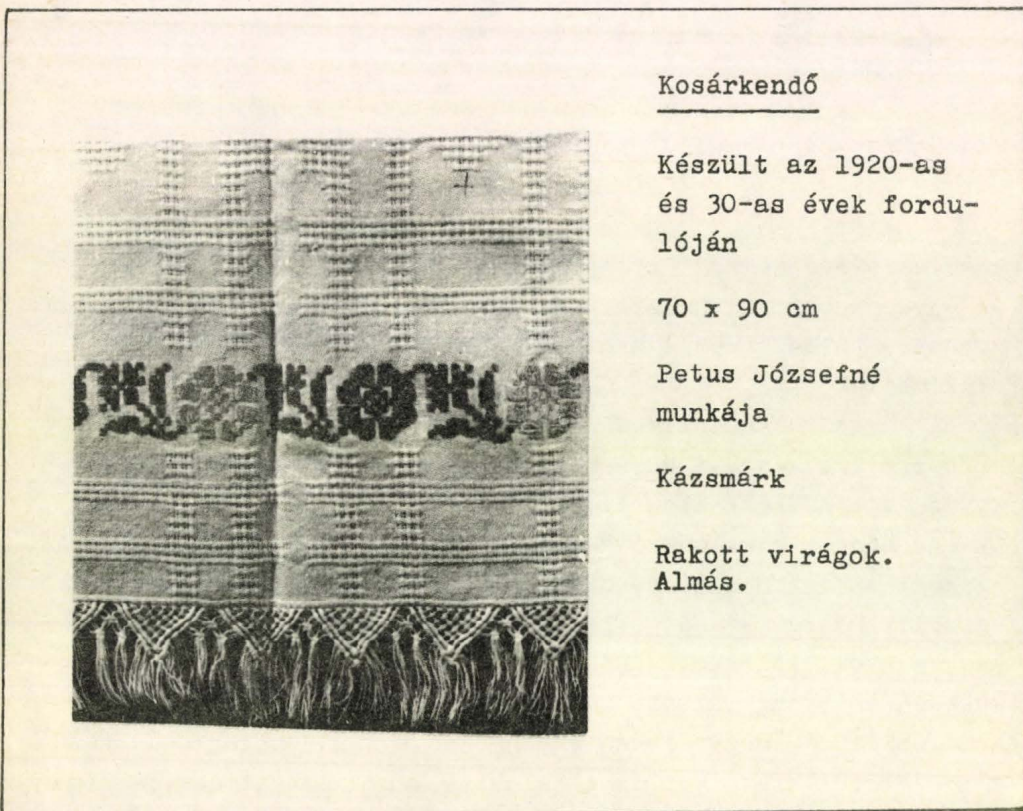
Az ünnepi alkalmakra használt vászonneműik mind szöttesek. Ezeknél a vászon alapanyaga is szedett, rakott technikával készült. Motívumaikból a leggyakoribbak a következők: borsókás, makkos, lóherés, almás, tökmagos, csillagos, elváltott kockás, ablakos, váltott csíkos, keresztül csíkos, hosszúcsíkos. Jellemző, hogy ezeken a munkákon - legtöbbször csíkszerűen, de terüldíszítést is alkalmazva - parasztyát vagyis sima

Templomi abrosz

Készült 1712-ben

183 x 178 cm

Kosárkendő

Készült az 1920-as
és 30-as évek fordulóján

70 x 90 cm

Petus Józsefné
munkája

Kázsmárk

Rakott virágok.
Almás.

szövést hagynak, és ebbe szövik bele a díszítő mintákat. Az egész vásznat felszedték, és csak ott szőtték simára, ahová a díszítőmintákat akarták rakni. A díszítőminták leggyakoribb motívumai virágok /rózsa, szekfű, lóhere/, de alkalmaztak geometriai jellegű motívumokat is. A felszedést, rakást ketten végezték a felszedődeszka segítségével számolva a szálakat. Az egyik a nyüst nyílásába deszkát tett, azzal felemelte és rakta bele a színt, a másik beleszötte. A csíkszedő deszka mérete 100 x 15-20 cm.

A lakodalomban többféle vászon textíliára szükség volt. A lakodalmat megelőzően a nagy- és kisvőfély hívogatni járt. Ezeknek a vőfélyeknek, a nyoszolyóknak, a kérőnek, a kiadónak a menyasszony hosszúkendőt adott. A vőfélyek vállukon keresztbe téve, a násznagyok pedig a derekukra kötve viselték. A hosszúkendő két vagy másfél méter hosszú keskeny vászon volt. A kisvőfélyé egy méter. A két vége felszedett vagy kivarrott és rojtos volt. Ez ma is divat még.

A lakodalmi ünnepi terítéshez, a tiszta szoba asztalának letakarásához abroszt, futót készítettek. Méretük, mintájuk, színük különböző. A futókat az abrosz tetejére terítve használták.

Az ajándék, a háti- vagy kézkosár letakarására szolgáltak a kosárkendők. Tiszta pamutból szőtték ezeket. A vászon földje is felszedett volt. A rátett hímzett vagy szövött díszítő elemek gondos elkészítése tekintélyt szerzett készítőjének az asszonyok között. Lakodalomkor a bort és a lyukas kalácsot beletették a kosárkendőbe, és összefogták a négy sarkát. Így adták át esketéskor az ajándékot a papnak, kántornak, jegyzőnek, aki az ajándékkal együtt a kendőt is megtarthatta. Mérete általában 70 x 90 cm. Rojtban, csipkében végződtek.

A gyűrősurcok tisztapamutból szövött, hímzett és felszedett mintás díszített kötények. A lakodalom előtti csigacsinalás, az ünnepi felszolgálás alkalmával viselték - és vise-lik ma is - a lányok, asszonyok. Rojtos, csipkés végűek. Az 1960-as évektől ezeket a kötényeket gyakran díszítik kalo-

csai hímzéssel, madérával, riseliővel.

d/ Vászonzból készültek az 1920-as évekig a t e s t i ö l t ö z e t d a r a b o k . Az első világháború végéig a maguk készítette anyagból ruházkodtak a férfiak, nők, gyerekek.

A fiúk egybeszabott vászonkantusban mentek iskolába: két szál vászon volt oldalát összevarrva, a derékon volt a korca.

A férfiak nyári viselete a beráncozott négyszél gatyá volt. Hétköznap vászon, vasárnap a fiatalabbaknak, jobbmódúaknak gyolcs. Váltás az asszony ügyessége szerint 2-3. A gatyához derekast hordtak lobogós ingujjal.

A nők felső viselete a kötözködő ruha volt. Vagy boltból vett karton, perkál anyag, vagy pedig vászon, amit maguk szőttek. Ezt kékfestőhöz vitték Szikszóra. Ünnepeken a gazdagabbak gyolcsot, a szegényebbek legfeljebb pamutosvásznat viseltek. A felsőruha alatt - a tehetségtől függően - 3-10 alsószoknyát hordtak barhétből, kartonból. Ezek alatt viselték a pamutosvászonból vagy patyolatból készült inget. Bebújós volt. Kis ujját hónaljban toldott rombusz alakú pálha bővítette. Kézi varrással illesztették össze a ruhadarabokat. Az ujjá és a nyaka szélét színes csipke díszítette. Az eleje négy plisszé varással, keskeny hajtással készült. Térdig ért. Lefelé ciklit toldottak be, hogy széles legyen kétoldalt. Ingből általában négy pamutos és négy patyolat volt a stafi-rungban. A kétrészes kötözködő ruhát az 1920-as évektől fokozatosan váltotta föl a szűk ruha, amit slafroknak vagy kántusnak neveztek.¹⁰

A kázmárki lány 12 éves korában tanult meg fonni, szőni. 18-19 évesen ment férjhez. Ennél korábbi házasság nem volt divatban a faluban. Kelengyéjét 12 éves korától készítgették, gyűjtögették. Ennek mennyiségét a lány társadalmi helyzete szabta meg. Kázmárkon a második világháborút követő földosztásig középparasztnak tekinthetők, akik a maguk földjén gazdálkodtak 5-10 vagy 10-20 holdon. A 20-40 holdasok már nagygazdáknak számítottak.

1908-ban egy középparaszti sorból való menyasszony hozománya egy ágy és egy láda volt. A ládában lévő kelengyéje: szakajtókendő, kenyérsütő abrosz, törülközők, 10-12 zsák, egy ponyva. Kapott még 6-9 párnát, egy vagy két dunnát.

A szokásváltozást tükrözi az alábbi érdekes összeállítás, amely egy középparaszti család három nemzedékének stafirungját tartalmazza:

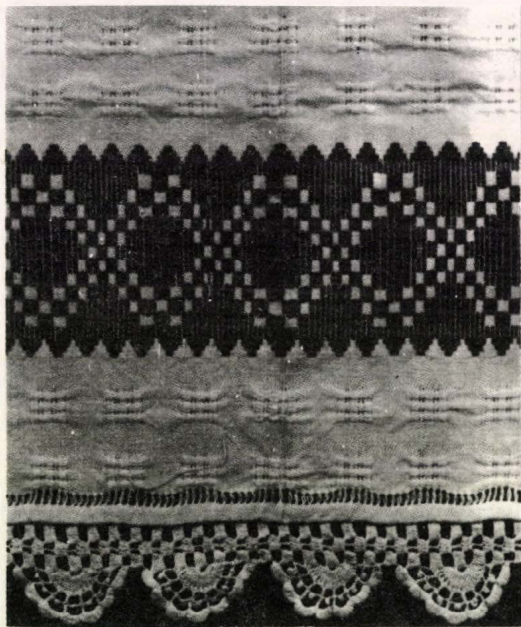
Első nemzedék /nagyanya/, eküvő 1936-ban: 30 db zsák /24 terményes, 6 lisztes/, 6 szakajtókendő, 6 ponyus, egy nagyponyva, 12 abrosz, 12 kosárkendő, 20 konyhai törölő/ félpamut és fonal/, 10 db pohártörölő szalvéta /tisztá pamut/, 15 törülköző, 10 lepedő, 8 párna, 2 dunna, egy garnitúra fehér damaszt ágyhuzat, egy garnitúra kockás ágyhuzat, 22 ing, 10 kötény. Ezeket a darabokat egy szekrényben, egy komótban és egy ládában tartotta.

Második nemzedék /anya, az első nemzedékhez tartozó asszony lánya/, esküvő 1964-ben: 6 párna, 2 dunna, 10 zsák, 20 törölő, ebből vászon 10, 20 törülköző, 8 asztalterítő, 10 lepedő, 4 garnitúra ágyhuzat, egy vékony ponyus, egy vastag ponyus, 5 db díszpárna, 4 gyúrókötény, 3 pamutos szőttes kosárkendő /emlék/. Stafirungját a hálószobabútor két szekrényében tartotta.

Harmadik nemzedék /lány, az első nemzedékhez tartozó asszony unokája/, esküvő: 1985-ben: egy dunna, egy pehelypaplan, 4 párna, 8 garnitúra ágyhuzat, 12 lepedő, 20 törölő, 20 törülköző, 10 asztalterítő, egy dohányzóasztal terítő /riseliős kalocsai/, 8 kisebb-nagyobb riseliős kalocsai terítő, egy garnitúra úri hímzésű kézimunka /terítők/, egy garnitúra terítő fehéren fehér kalocsai hímzéssel, 2 gyúrókötény. Stafirungját a szekrénysorban tartja.¹¹

E stafirungok adataiból megállapíthatjuk, hogy változott a kelengye mennyisége, minősége, de nem változott a kázmárki családokban az az ősi törekvés, hogy a fiatal házasok életének mindennapjaihoz szükséges eszközöket, köztük a lakástextileket erejükhez mérten biztosítsák. Az 1960-as, 80-as

évek szellemének megfelelően az útbaindító ajándékok külön megbecsült darabjai a még élő nagymamák által további őrzésre átadott egy-egy szőttos kosárkendő, surc vagy abrosz.

G y ú r ó s u r c /mellyes kötény/
120 x 70 cm

Készült ablakos alapszövással, a szövött díszítő csíkba szedett, szögére állított geometrikus mintával. Alját azsúrsor és horgolt csipke zárja.

Balla Jánosné munkája, Kázsmárk.
Készítette az 1930-as évek végén.

J e g y z e t e k

- 1 E dolgozat része egy terjedelmes, a kázmárki kendermunkákat részletesen feldolgozó, gazdagon illusztrált pályamunkának. A teljes változat a Herman Ottó Múzeum adattárában megtalálható.
- 2 Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Sárospatak /a továbbiakban: TIREL/.
"A Borsodi V Tractusban Levő Predikátoroknak O. Rectoroknak és Templomoknak jövedelmeik bé-foglaltatnak" lll.
- 3 TIREL. Canonica Visitatio jk. Abaúji Egyházmegye, 703.
- 4 TIREL. Canonica Visitatio jk. Abaúji Egyházmegye, 679., 711.
- 5 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. A miskolci kir. törvényszék iratai. Urbéri törvényszéki iratok. Alsó Kázmárk 5., 23., 36., 37.
- 6 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. A miskolci kir. törvényszék iratai. Urbéri törvényszéki iratok. Felső Kázmárk Mária Terézia-kori urábáriumok. BI.f.5. Miskolc, 1977. 13.
- 7 A kázmárki ref. egyház iratai.
- 8 TIREL. 1799-1914 Kázmárk f. 49.
- 9 TIREL. 1799-1914 Kázmárk f. 60.
- 10 Adatközlők: Fábián Istvánné 82 éves és Kurek József 76 éves kázmárki lakosok. A gyűjtés ideje: 1973.
- 11 Adatközlők:
1908-as stafirungról Fábián Istvánné Kurek Erzsébet 82 éves kázmárki lakos. A gyűjtés ideje: 1973.
1936-os stafirungról Jakab Istvánné Amriskó Rozália 71 éves kázmárki lakos. A gyűjtés ideje: 1984.
1946-es stafirungról Badi Mihályné Jakab Mária 40 éves kázmárki lakos. A gyűjtés ideje: 1985.
1985-ös stafirungról Juhász Józsefné Badi Mónika 19 éves kázmárki lakos. A gyűjtés ideje: 1985.

Tenny

HOMONNAYNÉ JÓB KLÁRA

A zempléni szabadművelődés tartalmi és szervezeti kérdései

A magyar népműveléstörténet progresszív szakaszaként tartjuk számon az 1945-48-as évek iskolán kívüli nevelési törekvéseit, eredményeit, az ún. szabadművelődést. Ebben a korszakban a zempléni régió kiemelkedő jelentőséggel bírt, különös tekintettel a szabadművelődési cél és program, illetve a tartalom és forma összhangjának tudatos gyakorlati megvalósításában.¹

A zempléniek a társadalmilag kondicionált nevelési célból és az emberből, a nevelés tárgyából indultak ki. A kettős meghatározottságú tartalom döntő érvénnyel hatott a formarendszer kialakulására. Jellemző volt a jól átgondolt, gondosan szelektált ismeretanyag és a készségeket, képességeket fejlesztő, a személyiség érzelmeire, tudatára érzékenyen ható tevékenységi formák, a cselekedtető módszerek magasszintű hatékonyságot eredményező kölcsönhatása, szerves egysége. Az elvi-ideológiai, a művelődéspolitikai célokból következően a szabadművelődés embereszménye így jellemezhető: okszerűen gazdálkodó, tudatosan élő, testi-lelki vonatkozásban kiegyensúlyozott, kialakult világképpel rendelkező, a népiség, a nemzeti eszme, a tiszta demokrácia elvével azonosuló keresztény világnézetű személyiség. Ennek megfelelően alakult a "mit" kérdése, vagyis a szabadművelődés tartalma.

A természettudományok köréből a mezőgazdaság és az ahhoz kapcsolódó tudományterületek kerültek előtérbe. Ezek szorosan

kapcsolódtak a nép gazdasági tapasztalataihoz, mindennapi gyakorlatához. A társadalomtudományokból a történelem és az irodalom élvezett elsőbbséget. A magyar parasztság élete és a függetlenségi harcok, különösen a 48-as szabadságharc - a centenárium közeledése is indokolta - lettek az exponált témák. Irodalomból Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách, Jókai, Ady, József Attila, Kosztolányi és a népi írók álltak az élvonalban. A jogi, szociológiai, közgazdasági tudományokból az ún. tiszta demokrácia szellemében történt a válogatás; a pszichológiai-pedagógiai kérdéskörökből az önismeret, önvizsgálat, önnevelés szempontjából valósult meg a szelektálás; a néprajz a népművészetrel, a történelemmel összefüggésben lett része az ismeretanyagnak; az ének-zene területén Kodály és Bartók kiemelése volt jellemző; végezetül a népi művészet - a népdal, néptánc, népi játék - mintegy "kötőszövekként" volt jelen az ismeretkörben.

A tartalom csoportosítása didaktikai szempontok szerint történt:

a/ A munkaerő nevelése érdekében mezőgazdasági ismeretek, földrajz, biológia, csillagászat; alap- illetve általános műveltségi ismeretek - számtan, mértan, olvasás, fogalmazás, ügyvitel - és ezekkel összefüggő gyakorlatok jelentették az első témacsoportot.

b/ A program következő része - az egyén, a személyiség, a bonyolult lelki életet élő, önismeretre, önértékelésre, önművelésre képes ember alakítása céljából - pszichológiai, egészségügyi ismeretekből, irodalomból, történelemből tevődött össze; továbbá kiegészült a művészet, népművészet területeivel és önismereti, önművelési gyakorlatokkal.

c/ Az ember és a társadalom viszonyának, ember és ember kapcsolatának formálása érdekében az együttélés helyes szabályainak, normáinak elsajátításával, társadalomismerettel, és a közösségi magatartás gyakoroltatásával egészült ki a tartalom.

A tananyagnak ez a fajta csoportosítása megegyezik a központi irányelvekkel, amelyek a korábbi zempléni gyakorlat

általánosított, egységes rendszerbe foglalását tükrözik.

A valóságban a témakörök és a kidolgozott műveltséganyag, készséget, képességet fejlesztő feladatsora nem különült el, nem rendeződött tantárgyakba, csaknem végig együtt, egyszerre volt jelen az egyes szabadművelődési formák tartalmában. Csupán az arányok, az egyes témák kifejtésének mélysége és terjedelme változott, mintegy alkalmazkodva a művelődők fejlettségéhez. Mindig a neveltek adott szintjéről való továbblépés annak elősegítése jelentette a konkrét célkitűzést. Következésképpen az ún. népismeret alapvető követelményként, kiindulási alapként fogalmazódott meg a szabadművelődés nevelési rendszerében. A sárospataki református főiskola már évtizedek óta tudományos igényességgel, kikristályosodott módszerekkel végzi ezt a munkát. Természetesnek vélik, hogy a pap, a tanító és a népművelő, tehát a nép hivatásos nevelői csakis akkor tudnak eredményes munkát végezni, ha alaposan ismerik azt a közeget - ez elsősorban a falu népe-, ahol tevékenykedni kívánnak.

A parasztság megfigyelése, tanulmányozása egységes szempontsor alapján történt. A feladatkör első része az adott község múltjának - történelem, néprajz, gazdasági élet, egészségügyi viszonyok - felderítése. További feladat volt a népszokások, öröklési viszonyok, testi-szellemi terheltség tanulmányozása. A szociológiai, szociográfiai jellegű gyakorlati tevékenység kiegészült ezen témák tudományos, elméleti elemzésével, és a begyűjtött ismeretekből a községek, a táj életével, történetével kapcsolatos tanulmányok, monográfiák készültek. A teológusok végezték a gyűjtőmunkát a faluszeminarium keretében. Bevonták a falu lakosságának egy részét - főként a volt népfőiskolásokat, lelkészeket, tanítókat - sőt a tárgyi emlékek, a népművészeti anyag felkutatásába a lakosság szélesebb körét is. A népfőiskolásoktól, később a szabadművelődési akadémia hallgatóitól is, megkövetelték, hogy pályázat formájában feldolgozzák falujuk kulturális éle-

tét. A népiskolai és akadémiai felvétel során kérdőíves felmérést alkalmaztak, és ez további adalékul is szolgált a nép sokoldalú megismeréséhez. A Sárospatakon felállított, a tárgyalt időszakban működő gyermeklélektani állomás szintén ellátott ilyen feladatokat. A tervezett tájközpontoknak is hatáskörébe tartozott volna tanulmányozni az adott táj népének szokásait, észjárását stb., illetve a szabadművelődési akadémia jelentette volna ehhez a munkához is a tudományos háttérrel. A népismeret, a nép gondolkodásának, szokásainak, kultúrájának tanulmányozása így is mozgalommá vált Zemplénben, hiszen számos fórum nagy meggyőződéssel és igen tudatosan sugározta ezt a szemléletet, és tovább vitte a gyakorlati megvalósulás útjára.

A cél és program összhangjához hasonlóan megvalósult a tartalom és forma szerves egysége is. A nevelési cél alapján és a didaktikai szempontból programozott ismeretkör, készség-képességfejlesztő feladatsor összetett, sokrétű, szisztematikusan egymásra épített, a nyitottság elvének megfelelő formarendszerben, az átadási, közvetítési csatornák összetett hálózatában bontakozott ki és jutott el a tömegekhez.

*

A tudományos ismeretterjesztés jellemző szervezeti kereteinek első csoportjába tartozott: az előadássorozat, a tanfolyam, az önképző kör, a szabadegyetem, az "utcaiskola" és a gyermeklélektani állomás.

1. Az előadássorozatnál kritérium volt, hogy korszerű, haladó szellemű legyen, komoly művelődési alkalmat jelentsen, emelje a jelenlévők műveltségi színvonalát. Egyidejűleg hivatott a tudás bővítésére, erkölcsi nevelésre, kedélyápolásra. Jellemző témakörei: történelmi és jogi ismeretek a demokrácia szellemében, természettudományos, gazdasági és állategészségügyi témacsoportok a gazdálkodás korszerűsítése érdekében. A társadalmi- és tömegszervezetek zömmel politikai, történelmi, irodalmi jellegű előadássorozatokat szerveztek.

Külön egységet képezett az MKP által kezdeményezett Szabad Föld Téli Esték és a Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok előadás-sorozat, amit a falvak népének rendeztek, míg az előzőek inkább a városban és a járási székhelyeken voltak gyakoriak. A népdal, a népi játékok felelevenítése, tanulása szinte valamennyi előadássorozatnak, de különösen a szabadművelődési szervek által rendezetteknek szerves részét képezték. Az előadássorozatok szerkesztésére többnyire a komplexitás jellemző, bár alkalmazták a kronológiai és a logikai csoportosítást is. Zemplén megyében 1945/46-ban 249 előadássorozat hangzott el, ebből 150 előadás a társadalmi szervek rendezésében; 1946/47-ben 114 előadássorozat megszervezésére került sor, ebből a társadalmi szervezetekben tartanak 187 előadást; 1947/48-ban 37 előadássorozatot szerveztek, ebből 313 előadás a társadalmi szerveknél bonyolódott le.

2. Zemplénben az egyik legjellemzőbb szervezeti keret a tanfolyam volt. Szervezettségében, gyakoriságában leginkább a szabadiskolák rendszeréhez hasonlítható. Három fő csoportot képeztek, vagyis tartalmi szempontok, a résztvevők neme /férfi-nő/, illetve a rendező szervek alapján tipizálhatóak. A következőkben röviden jellemezzük őket.

a/ Számszerűségükben is kiemelkedtek az alap- és általános műveltséganyagot feldolgozó tanfolyamok. Az előbbi első sorban iskolapótló funkciót töltött be, népiskolai ismeretek nyújtására, felújítására vállalkozott. A közműveltségi tanfolyam tárgyköre összetett volt: gazdasági, földrajzi, közgazdasági, egészségügyi ismeretek; a második csoportban irodalmi, történelmi ismeretek; illetve néprajz-néphagyomány, népdal, népzene, népi játék képezte tartalmát, és ez kiegészült jogi, szociológiai ismeretekkel. A művészeti jellegű, ún. "kedélyképző" tanfolyam tartalma döntően a humán tudományok, az irodalom és a klasszikus magyar művészet, a népművészet köréből tevődött össze. Az egészségügyi tanfolyam önálló szervezeti keretként ritkábban fordult elő, bár kiemelt

figyelmet fordítottak az egészségügyi kultúra fejlesztésére, az egészséges életmódra nevelésre. Az egészségügyi ismeretterjesztés inkább az egyéb típusú tanfolyamok keretében valósult meg. A szakműveltséget fejlesztő tanfolyamok önálló csoportot képeztek, mennyiségileg is kiemelkedtek. Ezek körébe tartoztak a különböző gazdasági, főként mezőgazdasági, növénytermesztési, szőlőművelési, háziipari, ügyviteli és üzleti levelező tanfolyamok stb.

b/ Nemek szerint megkülönböztethető nőnevelési és férfi jellemképző tanfolyam, valamint gazdaképző és gazdasszonyképző tanfolyam. Ezek tartalmilag az előző pontban részletezett tanfolyamok valamelyikébe tartoztak és annyiban voltak speciálisak, hogy alkalmazkodtak a nemek szerinti sajátosságokhoz.

c/ A rendező szervek szerint csoportosítva a szabadművelődési szervek tanfolyamai képezték az egyik típust. A társadalmi és tömegszervezetek is szerveztek tanfolyamokat, de ez kevésbé jellemző erre az időszakra. Nagyon gyakori volt viszont a Földművelésügyi Minisztérium és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közös megállapodása alapján - és ennek megfelelően a szabadművelődési szervek és a megyei gazdasági felügyelőség által - rendezett tanfolyam, ismertebb nevén az ezüstkalászos és aranykalászos tanfolyamok sorozata, ahol természetesen a mezőgazdasági ismeretek terjesztésén, feldolgozásán volt a hangsúly. Figyelemre méltó, hogy a szakműveltséget fejlesztő tananyag szinte minden esetben kiegészült - meghatározott óraszámban - közműveltségi ismeretekkel. Hasonlóan közös szervezésű - a kerületi háziipari felügyelőség és a szabadművelődési szervek közös tevékenysége alapján - a háziipari tanfolyam, amely szintén tartalmazott általános műveltségi ismereteket is.

Együttesen 1945/46-ban 118, 1946/47-ben 163, 1947/48-ban 158 tanfolyamot rendeztek. A tanfolyamok tanterv, tanmenet, óravázlat alapján, órarend szerint működtek, haladási naplóba rögzítették az elvégzett feladatokat. Általános és jellemző

volt, hogy a különböző típusú tanfolyamokhoz, az előadás-sorozatokhoz kultúrdélutánok, műkedvelő előadások, népi játékok és önképzőköri összejövetelek kapcsolódtak.

3. Az önképzőköri foglalkozások két típusa volt ismert: a nyilvános és a zártkörű. Az előbbi forma azt jelentette, hogy a tanfolyam résztvevői, tagjai bemutatták a nagyközönségnek munkájukat, feltárták a tanfolyam értékeit. Ilyenképpen részben propagandát fejtettek ki, felkeltették az érdeklődést, az igényt, az egyes tanfolyamok iránt, más oldalról nevelő, szórakoztató tevékenységet végeztek, és nem utolsósorban a tagok aktivitása, öntevékeny közreműködése pedagógiai szempontból is nagyon hasznos lett. Az önképzőkör két-három hetenként tarthatott nyilvános előadást.

A tanfolyamhoz kapcsolódó önképzőköri foglalkozások másik típusának - zártkörű - az volt a célja, hogy az előadó vagy előadók által nyújtott ismereteket a tagok önállóan, öntevékenyen szemináriumi formában feldolgozzák. Az önképzőkör önálló szervezeti keretként is létezett, ahogyan pl. a tiszalúci működött, de ez volt a ritkább. Jellemzőbb, hogy egy tágabb keret részeként - pl. tanfolyam, egyesület stb. - alkotott önálló csoportformát.

4. A szabadegyetem összetett, sokrétű művelődési keret volt, mert a társadalom legkülönbözőbb rétegei számára, a különböző érdeklődési körök, igények felkeltésére, kielégítésére biztosított differenciált programsorozatot, széleskörű választékot. Sajátos közege a város vagy nagyobb település; elsősorban a munkásság és az értelmiség számára kialakított szervezeti keretnek szánták. A tárgyalt időszakban Sátoraljaújhelyen, Szerencsen, Sárospatakon működött szabadegyetem. Pl. Sátoraljaújhelyen 12 előadó közreműködésével és 500 hallgató részvételével. Az 1945/46. évi sátoraljaújhelyi program jól tükrözi a tartalmi és formai komplexitást. Szociológiai, magyarságtudományi előadás-sorozatok, esztétikai szemináriumok, világnézeti és nőnevelési tanfolyamok, szülők

iskolája stb. működtek keretei között.

5. Az "utcaiskola" önálló egységet, sajátos keretet jelentett. Alkalmazása Szathmáry Ferenc sárospataki pedagógus nevéhez fűződött. Az irattári anyagok több helyen is említik ezt a formát mint zempléni kezdeményezést, melynek szélesebb körű kiterjesztését is tervezték. Az 1947. évi augusztus 3-9-én tartott szabadművelődési ügyvezetői továbbképzés programjában is szerepelt a következő címmel: "Utcaiskola mint szabadművelődési újszerűség ismertetése és módszerei, valamint szervezése".² A vármegye szabadművelődési felügyelősége az utcaiskola kísérleti központjának Sárospatakot jelölte ki, hiszen a kezdeményezés is onnan indult. A felügyelőség Szathmáry Ferencet bízta meg a Zemplén vármegyei utcaiskolák szervezési, irányítási, vezetési munkálataival, mint vármegyei utcaiskolai ügyvezetőt. Az áruhiány miatt üres bolti kirakatok jelentették az utcaiskola színhelyét. A kezdeményezők "szellemi táplálékkal" töltötték meg a kirakatokat. "Látva" oktatásról van szó, tárgyak, képek közvetítették az ismereteket. Ezek a kirakatok az írásban, olvasásban kevésbé járatos emberek, sőt az analfabéták számára is közöltek információkat. Az emberek megállítása, megdöbbenése volt a cél, és ezáltal az érdeklődés, a tudás iránti vágy felkeltése. Egy-egy kirakatban más-más téma feldolgozására került sor. Például egy kirakat anyaga: a szén keletkezésének folyamata, a bányászat története, a szén felhasználása, a szénből készült tárgyak stb. 30-32 főből, zömmel pedagógusokból álló munkaközösség dolgozott az egyes témákon, készítette a szemléltető eszközöket. Az újszerű forma elterjesztéséhez hiányoztak a személyi, tárgyi, anyagi feltételek. Kb. egy éves működés után megszűnt ez a kezdeményezés. Az említett munkaközösség áttért iskolai szemléltető eszközök készítésére. Az utcaiskola hatékonyságáról Szathmáry Ferenc így nyilatkozott: "... az emberek kíváncsiak lettek, könyvek után érdeklődtek, az egyes témák részletesebb megismerésén fáradoztak."³

6. A gyermeklélektani állomás a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1947. évi november 25-én kelt 17155/1947. VI. 2. sz. rendelete alapján a sárospataki református főiskola közreműködésével létesült Sárospatakon, vezetője Ködöböcz József tanár volt. Az állomás programja a következő volt: nevelési tanácsadás szülők, nevelők, tanulók részére; pályaválasztási tanácsadás; karakterológiai, fejlődéslélektani vizsgálat a tájegység gyermekfejlődési jellegzetességeinek felkutatására, és ezáltal a magyar gyermek helyes megismerésének elősegítése; orvosi tanácsadás, tájékoztatás nevelők, szülők és tanulók részére a lelki rendellenességekről; az eddig végzett sárospataki gyermektanulmány további művelése; a lélektan, neveléslélektan, pedagógia fontosabb fejezeteinek ismertetése, népszerűsítése, gyakorlati alkalmazása.

*

Az ún. szabadiskolák képezték a tudományos ismeretterjesztés jellemző szervezeti kereteinek másik önálló csoportját. A szabadiskola rendszeres nevelést, oktatást végző intézmény volt. Az iskolai oktatási keretek, formák és módszerek, valamint az iskolán kívüli kötetlenebb szervezeti keretek között képezett átmenetet. Három - alap, közép, felső - fokozata ismeretes. A zempléni szabadművelési gyakorlat elsősorban a felsőfokú szabadiskolák területén ért el országos jelentőségű eredményeket, teremtett sajátos modellt.⁴

Az eddig tárgyalt szervezeti keretek elsősorban a tudományos ismeretterjesztés alkalmi. A művészeti nevelőmunka ezekben csak kiegészítő elemként volt jelen, mint az alap- és általános műveltség szerves része, illetve az egyes keretekben belül, mint részprogram valósult meg. A művészeti nevelés különböző formái, elsősorban az amatőr művészeti csoportok képezték a szervezeti keretek másik fő típusát. A szabadművelődés nevelési rendszerében a művészeti nevelésnek - különösen a népművészet tudatformáló, léleknevelő hatásának - nagy jelentőséget tulajdonítottak. Részletes kifejtése meghaladja

e dolgozat kereteit, ahogyan a műsoros rendezvények elemzése is.

A szabadművelődésben alkalmazott módszerek szervesen illeszkedtek a cél és program, a tartalom és forma sajátosságaihoz. Komplexitás volt jellemző a módszerekre, ahogyan a szabadművelődés egész nevelési rendszerére is. Értelemre és érzelemre; meditálásra, elmélyedésre vagy éppen aktív cselekvésre ösztönző formák és eljárások egyidejűségéről van szó. Hasonló sajátosság, hogy művészek és műkedvelők, vagy egy-egy elméleti téma hivatásos ismerője és a tapasztalatokra építkező, a gyakorlatban járatos parasztgazda, iparos stb. egymást kiegészítve tevékenykedett az ismeretterjesztésben. A művelődők és művelők partneri kapcsolatának jellemző megnyilvánulása, hogy a meghívott előadók, közéleti személyiségek mindig több napig tartózkodtak a meghívás helyén a résztvevőkkel közvetlenül érintkeztek, beszélgettek, gondolatokat cseréltek.

A "látva" tanulás elvének megfelelően gyakori forma volt a kirándulás, a kultúracsere, a falutalálkozó, a határjárás stb. A szórakozva tanulás gyakorlati megvalósításának formái a műkedvelő produkciók és a tudományos ismeretterjesztés összekapcsolása, vagyis a különböző előadásokhoz, a tanfolyamokhoz stb. öntevékeny művészeti bemutatók társultak, de ugyanígy a látóutakhoz, a kirándulásokhoz is. Kisebb munkaközösségekben folyt a munka, ami mindig nyilvánosságot is kapott, és a tágabb környezet is profitált belőle. Ilyen a tanfolyamokhoz kapcsolódó vagy önállóan működő önképzőkörök nyilvános estje - ahogy már említettem - de ugyanez megfigyelhető a szabadiskolák esetében is. A népfőiskola, az akadémia hallgatói, sőt a különböző szakmai továbbképző tanfolyamok /karvezetői, ügyvezetői továbbképzés stb./ résztvevői is mindig szerveztek Sárospatak lakói vagy az egyes községek részére nyilvános szórakoztató esteket, műsoros tábortüzet. A közös produkciók élményt keltő és ilyenformán közösséget formáló hatása, az aktív közreműködés nevelési

hatékonysága nyilvánvaló.

A módszerek közül az előadás, a szeminárium, a vita és a munkaközösségi feldolgozás volt a legtipikusabb. Az előadás menetére jellemző a problémacsoportok felvetése, a főbb gondolatok kifejtése, majd összefoglalása. Követelményként fogalmazódott meg, hogy az előadó és a hallgatóság feloldott légkörben, közösen dolgozzon, váljon együtt munkálkodó közösséggé. Vendégelőadó meghívása esetén szokássá vált a téma - azon belül a meghívott írásainak - előzetes feldolgozása. Általában szeminárium vagy vita egészítette ki az előadást. Az előadótól azt várták, hogy problémákat vessen fel, megindítsa a lelkekben az eszmei tisztázódást, a gondolkodás folyamatát, s hozzászólást, ellentmondást, vitát provokáljon. A hallgatóságtól pedig azt kívánták, hogy nyilatkozzon meg, védelmezze saját igazát mindaddig, míg egy másik álláspont igazabb voltáról meg nem győződik. A munkaközösségi feldolgozás módszere érvényes volt az amatőr művészeti mozgalom minden ágazatára ugyanúgy, mint az önképzőköri, a tanfolyami formák, szabadiskolák esetében. A munkaközösségi feldolgozás mint aktivizáló módszer, lehetőséget biztosított az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazására, illetve a készségek-képességek fejlesztésére.

Az ellenőrzés - önellenőrzés sajátos módszerévé tették, hogy nyilvános előadások, bemutatók, műsoros tábortüzek stb. formájában a művelődők meggyőződhetnek saját fejlődésükről, személyiségük gazdagodásáról, kipróbálhatták önmagukat. A népfőiskolai, az akadémiai és egyéb továbbképző tanfolyamok esetében az ellenőrzés módszeréhez tartozott, hogy a művelődőkről személyi lapot vezettek, kérdőíves formában tájékoztak személyes körülményeikről, tágabb környezetükről, vagyis falujuk gazdálkodási, társadalmi, kulturális helyzetéről. A tanfolyam ideje alatt a művelődők különböző dolgozatok írtak. Az előző információk és a szeminárium-vezető minősítése alapján történt a tanfolyami hallgatók munkájának értékelése. A minősítésnek három formáját alkal-

mázták: jó, megfelelő, gyenge. A feltűnően értékesnek, tehetségesnek ítélt személyeket névszerint is kiemelték, figyelemmel kísérték.

A gondosan válogatott, didaktikai szempontok szerint csoportosított tananyag a készség- és képességfejlesztő formák, módszerek összhangja, szerves egysége magas szinten megvalósult a zempléni szabadművelődési gyakorlatban. Nagyon tudatosan igyekeztek az iskolán kívüli kulturális nevelés hatékony, ténylegesen személyiségfejlesztő cél-, feladat- és formarendszerét, differenciált működési modelljét, metodikáját kidolgozni és a gyakorlatban megvalósítani. A zempléni kezdeményezések és eredmények számos ponton megelőzték az országos gyakorlatot, amiben a sárospataki református főiskola keretében működő szellemi műhelynek kiemelkedő érdemei voltak. A szabadművelődés országos vezetői így nyilatkoztak: "...ami Sárospatakon történt, mintaszerűnek számított és a népművelés munkásai számára állandó hospitálási alkalmat jelentett."⁵

J e g y z e t e k

- 1 A tanulmányhoz felhasznált irodalom a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár sátoraljaujhelyi fióklevéltárában őrzött alábbi forrásokból való:
Zemplén megye Iskolán Kívüli Népművelési Bizottságának iratai: XXIV-507, 335/1945.
Zemplén megye szabadművelődési felügyelőjének iratai: XXIV-510., 443/1946., 124/1947., 202/4/1947., 322/1947.
- 2 Zemplén megye szabadművelődési felügyelőjének iratai: XXIV-510. 322/1947.
- 3 Interjú Szathmáry Ferencsel Sárospatakon 1982-ben. /Kézirat/
- 4 Részletes elemzését lásd: Szabadiskolák Zemplén vármegyében. Borsodi Művelődés, 1983. VIII. évf. 2.sz. 62-68.
- 5 Szathmáry Lajos - Bódi Ferenc: A hazai népművelés 1945-től 1949-ig. Népművelési Intézet, 1958. Kézirat. 14.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

A második állami tanítóképző Sárospatakon

1. A pataki tanítóképző államosítása

Hazánkban az iskolák államosítása 1948-ban valósult meg. A két munkáspárt egyesülésével megerősödött a proletárdiktatúra, s június 16-án az országgyűlés nagy többséggel megszavazta a közoktatás államosításának a törvényét. Ennek megfelelően az általános iskolák - így a gyakorlóiskola is - és a még működő népiskolák teljes mértékben, a középiskolák pedig csekély kivétellel állami kezelésbe kerültek. Az államosítás "lehetővé tette a köznevelés szervezeti és tartalmi egységének megteremtését, biztosította a szocialista fejlődés feltételeit. Külön ki kell emelni, hogy történelmünk folyamán ekkor került először kizárólag állami kézbe a tanítóképzésünk".¹

A pataki református kollégium középiskoláinak /gimnázium, tanítóképző/ államosítása ekkor még nem történt meg. 1948. október 7-én megegyezés jött létre az állam és a református egyház között, melynek értelmében "a református egyháznak a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként" néhány erős történelmi hagyományokkal rendelkező intézménnyel együtt a sárospataki kollégium is egyházi fenntartásban maradt. Ennek megfelelően a pataki kollégiumban a teológiai akadémián kívül a gimnázium és a líceum - tanítóképző intézet "kerete" továbbra is egyházi oktatási keretül szolgált.²

Minthogy az elemi iskolázás, melynek a képző tanítókat képzett, államivá lett, világos volt, hogy felekezeti tanítóképzésre nem lesz szükség. E tendenciát megerősítette a VKM³ 1948-ban megjelent ama rendelete is, mely a tanítóképzés eddigi formáját megszüntette. Erre egyrészt azért került sor, mert az általános iskola felső tagozatában szakjellegű tanítás lépett életbe, s így a szaktanári szükséglet nőtt meg, másrészt, mert az egységes tanítóképzést a pedagógiai főiskolán kívánták megoldani, végül pedig azért is, mert az osztálytanításra képesített tanítókból túlképzés volt. A rendeletnek megfelelően a tanítóképző és liceum I. osztályába, továbbá a tanítóképző IV. osztályába már az 1948/9. iskolai évre sem történt felvétel. Az állami képzők helyén leánygimnázium vagy óvónőképző intézet indult.

Mivel tehát a tanítóképző intézet fennmaradására remény nem volt, a kollégium és az intézet vezetősége előbb egy ideig leánygimnáziummá való átalakulás mellett döntött. Ezt a megoldást támogatta az Egyetemes Konvent is, de a VKM ehhez nem járult hozzá. Ezután zenei gimnázium indításának engedélyezését kérték. A kérést azzal indokolták, hogy - s ez az egyezményben is fontos elvként szerepelt - ez a tagozat megfelelően szolgálná a lelkesítő előképzést és a kántorképzést, amely addig a tanítóképző intézet keretében valósult meg. A VKM azonban csak Debrecenben engedélyezte a zenei gimnáziumi osztály indítását. A pataki kollégium vezetősége ekkor a megszűnő képzős osztály helyett az általános gimnázium reális tagozatában szeretett volna párhuzamos osztályt indítani, de a minisztérium ezt sem engedélyezte.

Minthogy tehát sem a leány-, illetve zenei gimnázium, sem a reális tagozati osztály megindítására nem volt lehetőség, a képző tanári kara "sorsát összeforrvá érezve az intézet jövőjével", kérte átvételét az államhoz. A kollégium vezetősége azt javasolta a VKM-nak, hogy a líceum épületében, melyet az egyház a tanítóképzés céljára az 1929-ben kötött szerződés értelmében használt, az állam pedagógiai gimnáziumot szervezzon, s a tanítóképző intézeti tanárokat családi

körülményeikre való tekintettel, pályázat mellőzésével ide ossza be szolgálatra. Így kerültek a képző 1949/50. tanévben működő tanárai egy kivételével állami intézményekbe.⁴

A képző állami kezelésbe vétele a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1950. június 19-i rendeletével történt meg, s az épület és felszerelés átadására július 12-én került sor. Az átadás leltári érték szerint történt, melynek megállapításához alapul az 1929-es átadási okmányok és a későbbi leltárak szolgáltak. Mivel pedig a felekezeti képzés idején bekövetkezett fejlesztések a leltári értéket megnövelték, az állam néhány - főleg vallási célokat szolgáló - eszközt visszaadott az egyháznak. Így került a képző orgonája is a díszteremből a miskolci-martintelepi református templomba.

2. Az államosított tanítóképző fontosabb törekvései

A pataki tanítóképzőben 1950-ben másodszor történt államosítás, s a kettő között nagy különbség volt. Az 1869-es államosítás tartalmi szempontból alig jelentett változást, hiszen a társadalmi rendszer változása nélkül, a tantárgyak tartalmának, a vallástanításnak és az egyházkerület által 30-40 tanuló taníttatási költségei fedezésére biztosított ösztöndíjnak a segítségével a református egyházi szempontok továbbra is érvényesültek. Szervezeti szempontból sem történt különösebb változás, mert a képzés ideje továbbra is 3 év maradt. Nem változtak, inkább csökkentek a követelmények a tanulók életkorával és előképzettségével kapcsolatban. Ezt a hátrányt azonban kárpótolta a képző felszerelésének, taneszközellátásának, a tárgyi feltételeknek a jobb biztosítása, s a fejlődés folyamán kialakuló szaktanári rendszer megvalósulása.

1950 nagyobb változást jelentett a pataki képzésben. A vallásos nevelést, az egyházi érdekek érvényesülését a dialektikus materialista világnézet alapján történő szocialista nevelési törekvések váltották fel. S mivel a nevelők nagy része a volt egyházi tanítóképző intézetből került az állami

pedagógiai gimnáziumba, az új vezetés mindent elkövetett, hogy Sárospatakon, a református iskolázás egyik erős fellegvárában minél előbb tudományos világnézeti megalapozottsággal, eredménnyel folyják a nevelőképzés. Zilahi Ferenc igazgató már az első tantestületi értekezleten fő feladatként jelölte meg, hogy "az ifjúság nevelését át kell állítani a népi demokrácia nevelési célkitűzései vonalára".⁵ S mivel az iskolai munka csak szilárd eszmei-politikai-ideológiai alapon lehet a szocializmus építésének értékes tényezője, fontos feladat lett a nevelők ideológiai felkészültségének emelése. Ezért arra mozgósította a nevelőket, hogy "a túlhaladott szemlélettől megszabadulva" folyamatosan lépést tartsanak a tudományok haladásával, az anyag korszerű átértékelésével. Az 1950 őszen tartott termelési értekezleten a feladatokról szólva az igazgató azt fejtegette, hogy a szocializmus építésének fontos eszközei: a munkaverseny, a sztahanov-mozgalom, az újjító tevékenység, az önköltség- és selejtcsökkenés, a munkafegyelem, s a nevelőtestületnek pedagógiai síkon ezeket meg kell valósítania. Azt kívánta a tanítóktól, hogy magatartásukat hassa át az egyéni felelősség, az új társadalom magasabbrendűségének érzése. Tevékenységükben érvényesüljön a szocialista humanizmus, tehát lássák meg a tanítványokban az embert, s soha ne szégyenítsék meg azokat, továbbá munkájukban tükröződjék a pedagógiai optimizmus, higgyenek a tanítványok fejlődésében.

Szervezeti-tartalmi vonatkozásban az ötéves tanítóképzéssel szemben az új 4 éves elméleti képzés, melyet érettségi s egyéves gyakorlat után tanítóképesítő vizsga zárt le, bizonyos visszaesést jelentett. A gyors fejlődés következtében az utolsó években már az ötosztályos tanítóképző sem tudta teljes mértékben biztosítani a hatékony képzést, a bevezetett pedagógiai gimnázium, illetve tanítóképző pedig még kevésbé volt alkalmas erre. Ennek több oka volt. A kulturális forradalom nyomán már ott volt a levegőben, s a távlati tervekben szerepelt is, a középfokú általános műveltség széles körű megvalósítása. S ezt az általános műveltséget a pedagógiai gimnázium

nagy túlterheléssel sem tudta biztosítani, hiszen négy év alatt a tanítónak ezen túlmenően még bizonyos pedagógiai szakképzettséget is kellett szereznie. Fokozta a feszültséget, nehézséget az is, hogy az ötéves képzőbe általában jobb tanulmányi eredménnyel kerülhettek be a középiskola, főleg a polgári iskola IV. osztályát végzettek, a pedagógiai gimnáziumba pedig az első években a MIB /Megyei Iskolai Bizottság/ osztotta be az általános iskolát végzett tanulókat, s ebben a tanulmányi eredmény nem játszott szerepet. A beiskolázottak között sokan voltak olyanok, akik nem teljesen kiépített, kellő szaktanári ellátottsággal rendelkező iskolákból - ezekben az általános iskola tantervét nem hajtották végre - kerültek a képzőbe. S ez a képzésben színvonalcsökkenéssel járt. Fokozta a nehézséget az is, hogy a MIB a tanulókat azok megkérdése nélkül küldte a képzőbe, s ezért nagy volt a lemorzsolódás is. A régi megoldáshoz viszonyítva ugyanakkor problémát jelentett szervezeti vonatkozásban s ezzel együtt tartalmi, nevelési hatásában az, hogy a képzős diákotthon nem tartozott szorosan az iskolához, attól független vezetéssel működött. Károsan hatott a képzésre az is, hogy a gyakorlóév sem szolgált közvetlenül a tanítóképzést: A tanulókat a nevelőhiánnyal küzdő kis iskolákba osztották, ahonnan a nagy iskolai elfoglaltság és sok iskolán kívüli társadalmi munka miatt me- nekültek a nevelők, ahol a jelöltnek e munkák miatt tanulás- ra, önképzésre ideje nem jutott.

Az új helyzetben fontos szerepet kapott a tanítóképzés feladatainak tisztázása, újrafogalmazása, tudatosítása. Az alapfeladat megfogalmazása nem változott. Az igazgató tantes- tületi értekezleten többször is szólt arról, hogy a tanítókép- zőnek az egész ember nevelésével törődve, az általános iskola alsó tagozata számára kell hivatásszeretettel tevékenykedő szocialista tanítókat képeznie. E feladat megoldásához - sze- rinte - a felsőbb hatóságok a szükséges útmutatásokat, segítő- séget megadják, de a munka végzésében fontos szerepe van a tantestületi kezdeményezésnek. A munkának tervszerűnek kell

lennie. Ahhoz pedig, hogy jó tervek születhessenek, s eredményes munka folyjék, szükségesnek tartotta a tantestület "ideológiai felkészültségének megemelését". Így tűnhetnek el ugyanis a tanárok gondolkodásából és tevékenységéből a burzsoá és klerikális maradványok, az egyházi iskolára jellemző gondolkodásmód. A képzőnek több és jobb ismeretet kell átadnia, mint eddig tette. S mindezt úgy kell megoldania, hogy a megszerzett ismeretek a nevelőben és tanítványban egyaránt erősítsék a szocialista nevelést. Fontos a nevelő személyes példamutatása, az új társadalom magasabbrendűségének megéreztetése, az egyéni felelősség átérezése, az apró munka elvégzése. Ezen túlmenően fontos követelményként hangsúlyozta azt is, hogy a nevelők az eddiginél nagyobb mértékben vegyenek részt az iskola falain kívül az új típusú országépítő munkában.

E feladatok megoldása mellett arra törekedett az iskola, hogy a maga adottságait figyelembe véve, a társadalom fejlesztésében felelős szerepet vállalva, olyan mintaintézeté fejlődjék, amely nem szaktudósokat képez csak, hanem kellő pedagógiai és szakismerettel, ideológiai képzettséggel rendelkező sokoldalúan képzett nevelőket, akik a világot nem kész adottságnak tekintik, hanem megoldandó feladatot látnak benne. Olyan élenjáró iskola volt a cél, amely formálólágg hat a vonzáskörzetébe eső iskolákra is, amelybe a külső iskolák nevelői szívesen járnak tanulni, tapasztalatcserére, pedagógiai-szakmai-ideológiai továbbképzésre. Az iskolai vezetés szerint a jó képzés feltételeit elsősorban a tantestületnek kell megteremtenie: az iskolának hatékony, eredményes munkát kell végeznie, s elszigeteltségéből ki kell lépnie.

Az első időben, a személyi kultusz idején, az iskola igazgatója abból a hibás, sematikus álláspontból kiindulva, hogy a régít teljesen le kell rombolni ahhoz, hogy az új felépíthető legyen, erőteljesen munkálkodott azon, hogy elszigetelve a tanítóképző múltjától, az egyházi iskola hagyományait, teljesen más, új tanítóképző alakuljon ki. Néhány év múlva az iskolát látogató tanulmányi felügyelők, érettségi vizsgálónökök

ráirányították a figyelmet a volt egyházi iskola múltjában található értékekre, s javasolták a haladó hagyományok pedagógiai felhasználását. Ekkor indult el az iskola a sajátos pataki hagyományok megismerése, értékelése s a nevelésben való fokozottabb érvényesítése útján. S a továbbiakban tervszerűen igyekezett e lehetőségek minél jobb kihasználásával is magasabb szintre emelni a népnevelők képzését. Ezzel vállalta, hogy a megváltozott körülmények között az évszázadok óta folyó pataki nevelőképzés folytatója lesz. S 1957-ben az iskola vezetése a félévi értekezleten már azt állapította meg, hogy "iskolánk általában művelő iskola is, melynek az általános műveltség alapjait is le kell raknia, ezen felül még tanítóképző is, mely a népnevelő munkára élethivatásszerűen is kell, hogy felkészítsen, mégpedig a pataki képző régi jó híréhez méltóan, figyelembe véve azokat a sokrétű feladatokat, amelyeknek a megoldását, munkálását a társadalom a ma tanítójától elvárja. Figyelembe véve oktatásügyi kormányzatunk elgondolásait, mindezt úgy kell végrehajtanunk, hogy ne uniformizáljunk, ne másoljuk le az esetleg másutt látott sémát, ha még az ott jó is, hanem a pataki adottságok, a pataki diákhagyományok, Patak légköréből nőjön ki mindez, és feleljen meg tanulóink sajátosságainak és főként kulturális fejlettségének".⁶

A tantestületi értekezleteken sokszor esett szó a képzésről, annak feladatairól. Az elemzések azt bizonyítják, hogy a képzésben nagy nehézséget okozott a nem eléggé átgondolt tanügyi politika /a zsúfolt tananyag, a túlméretezett tankönyvek, a tanulók túlterhelése stb./, s az előforduló tantárgyi sovizmus, melyet azonban néhány év alatt sikerült megszüntetni. A gyakorlati képzés megindulásával a növendékek közvetlenebbül látták az elméleti tudás szükségességét, a tanult anyag hasznát, s ez jobb munkára, eredményesebb ismeretszerzésre ösztönözte őket. S az iskolai nevelés-oktatás eredményeként a tanulóknak mélyült a hivatásszeretet. Az eredmények elérésében fontos szerepet játszott a nevelők szorgalmas önképzése, szakmai, ideológiai és pedagógiai továbbképzése, bár nagy nehéz-

séget jelentett, hogy a nevelésben is, a mindennapi életben is a tanulók sokszor láttak helytelen "példát".

S ahhoz, hogy az iskola a tanulók szocialista nevelését sikerre vigye, már az ötvenes évek elején megfogalmazódtak a konkrét feladatok. Ezek közül a személyi kultusz idején a leggyakrabban a következőkről esett szó. A tantestületnek következetesen részt kell vennie a közoktatás tervének megvalósításában, a tanulmányi rend és fegyelem megszilárdításában, a tanulmányi eredmény fokozásában, a lemorzsolódás és mulasztások elleni küzdelemben, az éberségben /a munka akadályozóinak, az iskolai fegyelem megbontóinak, a nyíltan vagy alátomosan támadó ellenség megnyilvánulásainak leleplezésében/. Később már azt is megállapították, hogy az iskolai oktató-nevelő munka legfontosabb feladata: a hiányok pótlásával, biztos ismeretek nyújtásával segíteni a világnézeti nevelést. Hangoztatták azt is, hogy nevelői összefogással gondot kell fordítani az alapkészségek /helyesírási, számolási, fogalmazási, kifejező/ elsajátíttatására, begyakoroltatására, a logikus gondolkodás fejlesztésére, az ismeretek megértésének és emlékezetben tartásának biztosítására. Annak megvalósítására is törekedtek, hogy a szaktárgyi anyagot az elmélet-gyakorlat egységében dolgozzák fel, a szaktárgyi anyagok súlyponti problémáit, általános iskolai vonatkozásait megmutassák, s a tanulóknak mindig mindenben jó és vonzó példát mutassanak.

Később, a művelődéspolitikai irányelvek megvalósításáról tárgyalva, a nevelőtestület a következőket is megfogalmazta: "Minthogy szocialista kultúránkat történelmünk haladó és értékes hagyományaira kell építenünk, ki kell dolgoznunk iskolánk értékes, haladó hagyományokkal bővelkedő múltját, s azt eleven ható erővé kell tennünk a fiatalok nevelésében. Rá kell mutatnunk azonban a jelen óriási eredményeire, a közakarat, a dolgozó nép világot átformáló erejére". S amikor már nyilvánvalóvá vált a felsőoktatási szintű tanítóképzés bevezetése, ezzel a középfokú képző megszüntetése, elégedetten állapította meg a nevelőtestület, hogy "eddigi munkánkkal, a pataki

tanítóképzés haladó hagyományainak megfelelően eredményesen szolgáltuk népünket, alkotóan vettünk részt szocialista rendünk építésében".⁷

3. Nevelési szinterek

A képzésben a régiek mellett újabb nevelési fórumok alakultak ki. A nevelés legfontosabb eszköze továbbra is a tanítási óra, továbbá az ifjúsági szervezet, a diákkotthon, az ünnepélyek és könyvtár maradtak, de ezek mellett más nevelési "szinterek" is szerepet kaptak /tanulószoza, szakkör, fizikai társadalmi munka/. A tanítási órákon a tantestület arra törekedett, hogy a tanulók egyéni képességeiknek megfelelően optimális eredménnyel sajátítsák el a szükséges ismereteket és készségeket. Az óraszervezésben egységes eljárással igyekeztek megvalósítani a didaktikai feladatokat.

Az iskolai ünnepélyek fegyelmezettek, nevelő hatásúak voltak. Az előzőekhez képest változás abban mutatkozott, hogy most a politikai élet vezetői jelentek meg azokon, a lehetőség szerint beszédet is mondtak. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a képző ebben az időben is a társadalmi élet szerves része volt.

A tanulók beszéd- és kifejezőkészségének fejlesztése miatt nagy szükség volt a könyvtárra, s a rendszeres olvasásra. A könyvtár ebben az időben is gyarapodott. Egy időben a könyveket az iskola megkérdezése nélkül a minisztérium, illetve a művelődésügyi osztály rendelte meg, s ez megnehezítette a könyvtári állomány tervszerű fejlesztését. Az iskola gazdag könyvtári gyűjteményt örökölt. Ennek nagy része azonban ebben az időben pusztult el. A tanári könyvtárban sok értékes anyag volt. Beletartozott pl. Erdélyi János megvásárolt könyvtára. Együtt volt itt a századforduló körül használt népiskolai tankönyvanyag, melyet a tanári kar tervszerűen gyűjtött össze. Ezekon túlmenően is számos egyéni értékkel, gazdag pedagógiai folyóiratgyűjteménnyel rendelkezett a képző. Az igazgató az új helyzetben, a múlt hatásától félve, azzal az indokkal,

hogy a könyvek helyére szükség van, a könyvtár nagy részét - a tankönyv- és folyóiratgyűjteményt is - zúzdába akarta küldeni, majd miután ezt a felettes szerv nem engedélyezte, ömlesztve átadta a debreceni tuományegyetemi könyvtárnak. A folyóiratok egy részét ablaktisztításra és a fűtéshez, begyűjtásra használták fel. Mindez természetesen káros hatású volt az akkori tanulókra, azok fejlődésére, fékezte az olvasómozgalom sikerét is. Több tanár és diák, akik szerették a könyveket, az iskola folyosójára ömlesztett könyvhalmazból sokat eldugtak, s ezek egy része később visszakerült az iskola könyvtárába, más része pedig vagy a tanulóknál maradt, vagy pedig elpusztult.

Hatékony nevelési színtérnek bizonyult ebben az időben az iskola- és osztályfaliújság is, mely a tanulók öntevékenységevel segítette a sokoldalú nevelés eredményességét, sokszínű cikkeivel szolgálta az ismeretterjesztést, ismeretszerzést.

Az iskola tanulói között a diákközhöz lakókhöz viszonyítva ebben az időben magasabb volt a vidékről bejárók és a helybeliek aránya. S mivel az otthoni szűkös körülmények miatt a tanuláshoz a feltételek nem voltak biztosítva, továbbá mert a közlekedési viszonyok miatt sok tanulónak hazulról már hajnalban el kellett indulnia, és csak késő este érkezett vissza, ezenkívül a vonatkésésekéből adódó várakozási időt kellően kihasználni nem tudták, a bejárók egy része nem ért el megfelelő tanulmányi eredményt. Megsegítésükre az iskola a tanítási idő előtt és után külön bejáró szobát s korrepetálást biztosított. Később elérte, hogy a művelődési osztály "tanulószoja" szervezését engedélyezte, ahol a bejárók és a rászorultabb helybeliek tanulással töltötték a délutánt. Anyagi nehézségek miatt azonban a tanulószoja csak 1953-tól s pár tanéven át működött.

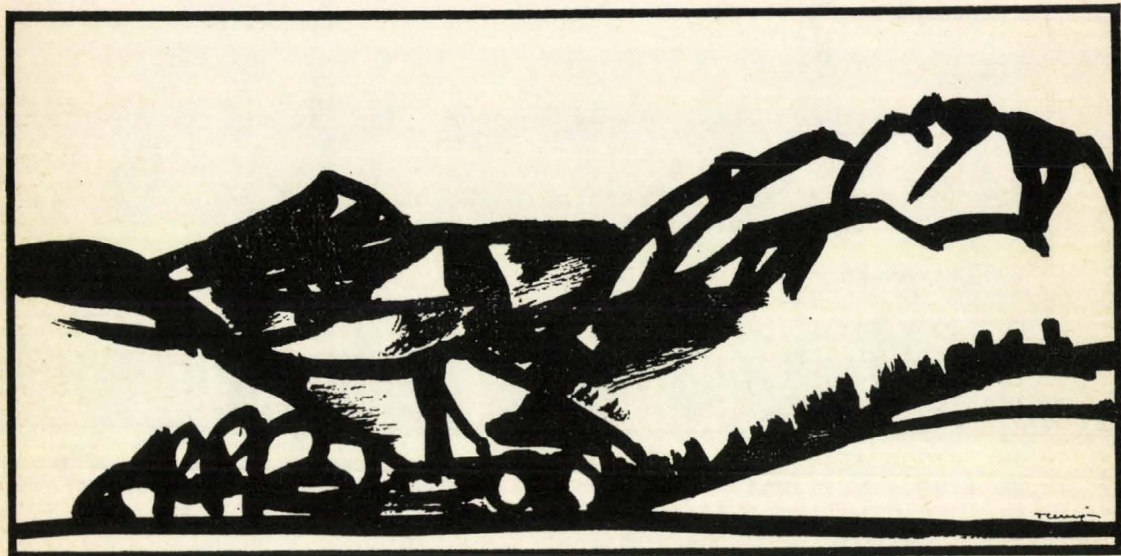
Az általános és a szakképzés eredményeinek, a tanulók öntevékenységeinek fokozására termékenyítő hatással volt a meginduló, megizmosodó, speciális önképzést segítő szakköri munka. A képző 7 szakkör működéséhez kapott anyagi fedezetet, de a tanárok társadalmi munkájával évenként 13-14 szakkör is dolgozott. Volt pedagógiai, magyar irodalmi, orosz nyelvi,

matematikai, földrajzi, biológiai, rádiós, kisserő, bar-kácsoló, mezőgazdasági, bábjáték, népművelési szakkör s ezen túlmenően nagyobb létszámmal működött a sportkör és az énekkar. A szakkörök segítették a hivatásra felkészülést, elmélyítették az iskolában elsajátított anyagot, bővítették a tudást, a látókört, fokozták az érdeklődést a hivatással kapcsolatos problémák iránt. A szakkörök versenyeket, ankétokat szerveztek, s bemutatókat rendeztek. Ez utóbbiak közül a legnagyobb hatású a pedagógiai munkaközösség irányításával a pedagógiai és kisserő szakkör 1953/4. és 1956/7. tanév végi kiállítása volt, mellyel a korszerű alsó tagozati oktató-nevelő munka gyakorlati végzéséhez igyekeztek segítséget adni a növendékeknek, a gyakorlóéveseknek és a gyakorló pedagógusoknak egyaránt. A kiállításon bemutatott szemléltetési eszközök, munkaterv, tanmenetek, óravázlatok, különböző tanítói feladatmegoldások, a rajz és az 1955-ben bevezetett alsó tagozatos kézimunka anyagának didaktikus feldolgozása, együttes bemutatása rendkívül nagy hatással voltak a szakkörökben foglalkoztatott tanulóira, a többi növendékre, sok tanítóra, akik külső iskolákból is eljöttek, s tanulmányozták a kiállítás anyagát.

J e g y z e t e k

- ¹ Bereczki-Komlósi-Nagy: Neveléstörténet. II. kiadás, Bp., 1975. 350.
- ² Egyezmény az állam és a református egyház között. 1948.okt.7. = Magyar Közlöny, 1948.okt.9. 227.sz.
- ³ Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium.
- ⁴ Dr. Egey Antal igazgató a gimnáziumba került át tanárnak. Dr. Erdélyi Dezső és dr. Varga István Miskolcon tanítottak tovább, Ecsedi Lajos, Ködöböcz József, Sípos György és Tóth Károly a képző helyén magányos állami pedagógiai gimnáziumba nyert beosztást. Igazgató Zilahi Ferenc lett, aki előbb a ref. tanítóképző tanára volt, aki 1945 után aktívan részt vett a demokratikus átalakítás munkálataiban, az iskolák államosításában, s az 1949/50. tanévben a miskolci pedagógiai gimnázium igazgatója volt.

- ⁵ Jegyzőkönyv, 1950. augusztus 23. Azért, hogy az intézet tevékenységében nyomon követhető legyen a nevelő szemlélet és munka alakulása, a marxizmus-leninizmus eszméinek, a szocialista pedagógia elveinek fokozatos érvényesülése, az ideológiai felfogás fejlődése, hivatkozunk a testületi tanácskozások megállapításaira. /A továbbiakban: Jkv./
- ⁶ Jkv. 1957. február 15.
- ⁷ Jkv. 1958. október 28.
- ⁸ Közleményünk részlet a szerző "Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú tanítóképzés története" című, a Magyar Történelmi Társulat országos pályázatán 1986-ban II. díjban részesített nagyszabású tanulmányának VI. fejezetéből.

HELYNEVEK

FEHÉR JÓZSEF

Adalékok a "Zemplén" helynév etimológiájához és jelentéstartalmának mai értelmezéséhez

"Hej, ez a Zemplén, ez a Zemplén! Boldog annak minden röge. Azok a fölséges árnyak járnak rajta. Azok nem múlnak el. Ott táboroznak a völgyekben, láthatatlan sátrak alatt. Nem az élőké ez a föld, még az övék most is. Az élők csak azért vannak, hogy a holtak intését várják. Minden bokor, minden talp-alatnyi föld felkölti az emléküket. Egy paripa nyerít valahol. Hej, mi volt ez? Egy lábnyomot látsz valami elhagyott pagonyban. Hej, nem valami sérga csizma tapodta ezt? Szóval itt vannak, előlépnek a ködből, az erdő fái között elsuhanak, a forrásoknál megmutatkoznak /.../ És ezek a kastélyok, ezek a kúriák! Vedd le a kalapodat, jámbor vándor utas, ha látod e régi kőrakásokat. Nem a gazda miatt, hisz a gazda esetleg nem sokat ér. Kártyázik, pipázik és böfög. Ez a gazda. De a ház! /.../ A régi kúria nem egy embert jelentett, hanem embereket, akik azelőtt voltak, és embereket, akik ezután lesznek. E fészekből kezdődnek és itt futnak össze azok a szálak, melyekből együtt a történelem lesz a végzet titokzatos vetélőjével az idők szövőszékén.

Hiszen, persze, esznek is ezekben a kúriákban. Nagyon kormosak a kémények. Sokat esznek. Tagadni nem lehet, hogy tömérdék izzadsága ment ki a parasztnak e nemesi kéményeken konyhafüst alakjában. A kémény nagy tolvaj. De nyájas a kapu. Vagy, hogy éppen azért rabló a kémény, mert a kapu barátságos,

hogy kinyílik mindenkinek. Hát még mikor nem a bejövőknek nyílik ki. Mikor a tárogató szólt, vagy a véres kardú vitéz végigszánguldott a porta előtt, a legszebb csikóra nyergot tettek, a nyeregbe beült a legdelibb családtag. /.../ aztán visszatért, vagy vissza nem tért. De az öreg kapu azért megint kinyílt, ha szólott a tárogató, az pedig sokszor szólott. A fészekben megint megnőtt azalatt valaki..."

Mikszáth Különös házasságában olvashatók e sorok, s az az érzésünk, hogy az írónak tökéletesen sikerült megfognia a zempléni táj "lelkét", hangulatát, képzettársításai csodálatos, korhű hangulatot teremtő remeklések. Mert ki tagadná, hogy nagyobb területi-közigazgatási egységeken belül - jelen esetben Borsod-Abaúj-Zemplén-ben - a kistájaknak, Abaúj, Gömör, Zemplén vidékének sajátos, a többiektől eltérő jellegzetességei vannak?

Zemplén, Zemplén... ízlelgetem a szót. Hangzása után csupa szláv lágyság, archaikus íz, historikus képzettársítások. Képzeletemben Anonymus honfoglalói, a csendes, szelíd vizű Bodrog, "Tokaj szőlővesszei", Sárospatak ősi scholája és a Rákócziak "dicső kora", a Hegyalja világhírű bortermelő vidéke, Kazinczy öregkori arcképe, Kossuth kezében a "lázas szövétneke", Szerencs, a Zemplén kapuja, a "hasonlíthatlan szépségű Sátor-hegyek" Újhely mellett, Tokaji Ferenc vásárt megütő kurucái, a Bodrogtörzs homokbuckákkal változatos, honfoglaláskori temetőket őrző vidéke jelennek meg.

A következőkben arra próbálunk választ keresni: honnan ered és mit jelent a Zemplén nevezet.

Szirmay Antal /1747-1812/, Zemplén vármegye történetírója¹ szerint a Zem/zemlja/ a szláv nyelvben föld-et, a pln /mint a latin plenus/ teli-t, kövér-et jelent, és így a "Zemplén" = kövér föld. Azt is hozzáteszi, hogy az ő fel-fogásban a zem földdel megerősített helyet jelent, tehát végső soron így értelmezhetjük: "kövér földekkel övezett föld-vár".

A következő értelmezésünk Döngő Gyárfás Gézától, Zemplén vármegye tudós főlevéltárnokától származik 1898-ból²: "Zemplén nevét a következő változatokban találjuk: Zemlin, Zemlyn, Zempen, Zemlun, Zemplun, Szemlien-vármegie, Zemplein. Ehhez a hétféle változathoz adhatjuk még nyolcadiknak, hogy a nép, a lakosság Zemplén község nevét Zemlény-nek, /a z betűt csaknem sz-szé lágyítva/ az "öreg urak" pedig a vármegye nevét sohasem n-esen, de mindig ny-esen mondják ki, és pedig nagyon helyes ortológiával így: Zemplény. Szemügyre véve a névnek nyolcféle változatát, első tekintetben könnyű fölösmerni, hogy Zemplén nevében a p betű bizonyos belekényszerített bővítés, amely bővítés Anonymus korától a XV. századig ösmeretlen volt az okiratok helyesírásában, s azt hiszem, csak azért kerülhetett ez a szlavizáló p - mely a "templom" szóban a p betűt az m és l között szépen kimondó nép ajakának máig sem ízlik - a Zemplén szóba, hogy ama p segítségével vármegyénk nevezetét szláv eredetűnek lehessen magyarázni, annyival is inkább, mert a honfoglaláskor azon a földterületen, melyet vármegyénk foglal el, szláv eredetű néptörzsek próbálkoztak kis fejedelemségeket /boliászokat/ alkotni."

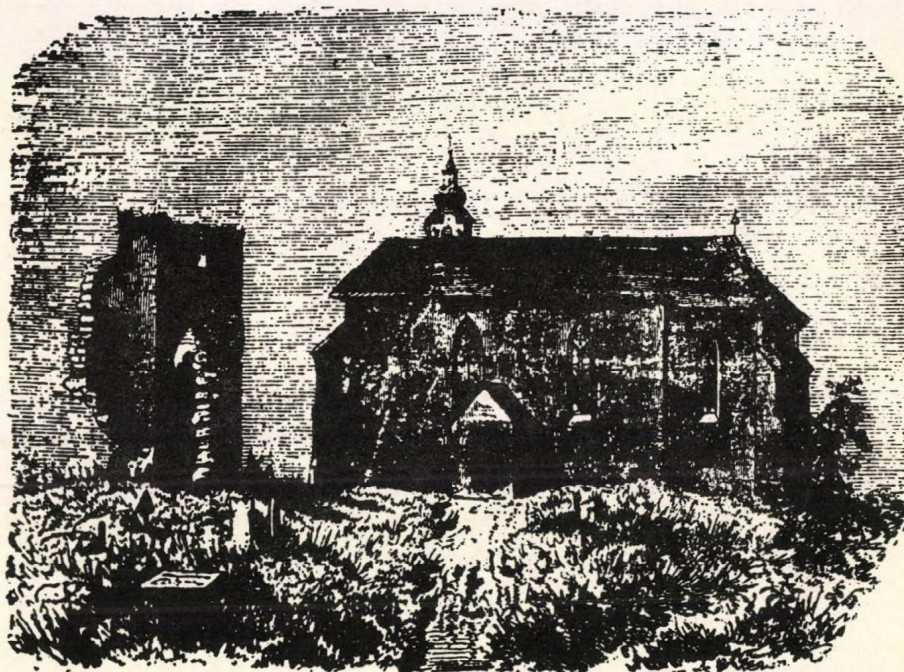
Már most megjegyezzük, hogy nem értünk egyet mindenben Dongó Gyárfás Gézával, de előbb hallgassuk végig az ő magyarázatát! "Előttem tisztán áll a dolog, hogy a Zemplén szónak ó-magyar idiomájában nem szláv, de magyar értelem foglaltatik. Én is két részre osztom a névalakját: Zem és len. Nyomozom e két szónak régi magyar jelentését... Zem, mai helyesírással és hangzással szem, azt jelentette, hogy kerek, karika, gömbölyű és azt is, hogy környöskörül... Len, Zemplén nevében, kétségtelenül a szláv nyelvből kölcsön vett len növény... Tehát Zem-len... azt jelenti, hogy olyan föld, melyen környöskörül len /vagyis fiziognómiai sajátosságára nézve lenszöke, szláv népfaj/ van."

Több megjegyzést tehetünk a fenti etimologizálással kapcsolatban: 1. A p betoldásának ügyében: nyilvánvaló, hogy helység- és személyneveket lehet tudatosan, célzatosan le-

fordítani, a fogadó nyelvhez igazítani, de egy nyelv hangrendi törvényszerűségeit, kiejtését nem lehet adminisztratív "megrendsabályozni". 2. Figyelembe kell vennünk, hogy a fenti okfejtés a millenium körüli időkben született, a historizáló történetírás³ időszakában, s óhatatlanul hatott rá annak romantikus történelemszemlélete. 3. Dongó Gyárfás Géza magyarázatát összességében tehát elvethetjük, mindazonáltal egy megállapítása igen figyelemreméltó és elgondolkasztató: az a bizonyos p betűs bővítés a Zemplén szóban Anonymus korától a XV. századig valóban nem szerepelt a hiteles okiratokban!

Az idők során a Szirmay Antal-féle szó-, illetve névmagyarázat ment át a köztudatba, a Földrajzi nevek etimológiai szótára is lényegében ugyanezt az álláspontot fogadja el, ti. itt "földből való vár"-at jelent.⁴ A szótár a Zemplén elnevezést egy déli szláv szóból származónak tartja. Nekünk is ezzel kell egyetértünk. A nyelvészeti vizsgálódásokon túl a név szláv eredetét bizonyítják az idevonatkozó történeti és régészeti adalékok is. A Zemplén vidék népvándorláskori, honfoglaláskori leletei azt mutatják, hogy a honfoglalók előtt avar és szláv lakosság lakta e területet. Németh Péter régész igen meggyőzően bizonyította be, hogy Zemplén földvárát a honfoglaló magyarok építették valódi erősséggé, földvárrá,⁵ ez azonban nem teszi kétségesé azt a tényt, hogy a nevét a "körüllakó"⁶ szláv népességtől kapta. Korántsem kívánjuk levonni azt a helytelen következtetést, persze, hogy minden földvár elnevezése /és pláne építése!/ szláv eredetű volna; cáfolná ezt olyan egyértelmű példa is, mint a szomszédos területről a szabolcsi földvár.

Zemplén a feudális magyar állam egyik első királyi vármegyéje volt. A honfoglaláskor a Bodrog két forráságának, az Ondavának és a Latorcának az összefolyásánál fekvő Zemplén helység, földvár körül alakult ki. Ez a helység és a későbbi kővár volt Zemplén vármegye székhelye 1685-ig, amikor is Sátoraljaújhelyre költözött át, de a Zemplén vármegye elnevezés megmaradt. A ma Szlovákiához tartozó Zemplin, amilyen kicsi falu ma, olyan jelentős volt a honfoglalás idején. Anonymus szerint itt hódolt meg Zalán bolgár fejedelem Árpádnak;

Zemplén vára

/Az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című folyóirat III.kötetéből, a 31.oldalról/

1632-ben Drugeth Jánost még itt iktatták a zempléni főispánságba; 1964-ben, régészeti ásatások során rendkívül gazdag honfoglaláskori sírt találtak itt. A vita az eltemetett magyar törzsfő kiléte felől máig sem zárult le.⁷

A történeti Zemplén vármegye határai a következők voltak: északon Galícia, nyugaton Sáros, Abaúj-Torna és Borsod, délen Szabolcs /a Tisza vonalával/, keleten Ung vármegye. Északi részén a hegyek, /a Keleti-Beszékidek hegycsoportja és a Vihorlát-hegység trachittömege/, keleti és déli részén az alföldi táj uralkodott. A sárosi és abaúj-tornai határszél az Eperjes-Tokaji-hegylánc foglalta el, mely a tokaji Nagy-Kopasszal az Alföld szélén ért véget. A hegylánctól keletre elterülő, az Ondava, Tapoly, Latorca és Laborctól öntözött lapály az Alföld legészakibb része; a Bodrog és a Tisza közti része a Bodroghöz, míg a Tiszától a Harangodig terjedő kistáj a Taktaköz nevet viseli. Folyókban a vármegye igen gazdag volt, a megyei címerben lévő folyók és halak is ezt jelképezték. A pontos közigazgatási megyehatárokat az újabb korban az 1876:23.tc. és az 1877:1.tc. jelölte ki. /A későbbiekben még visszatérünk rá, de már most megjegyezzük: a ma Zemplénnek nevezett vidék egyik igen szép kistájegysége, az ún. Hegyköz csak ettől az időtől számítódik Zemplénhez, azelőtt Abaúj vármegye része volt. Kazinczy Ferenc 1791-ben kezdett házépítéshez a Kazinczy család birtokán, és 1794-ben így írta ki az országút mellé állított táblára: "Abaúj Vármegye. Praedium Széphalom."/

Zemplén vármegyét közigazgatásilag 12 járásra osztották: /1910. évi állapot/ a bodroghözi, gálszécsi, homonnai, mezőlaborci, nagymihályi, sárospataki, sátoraljaújhelyi, szinnai, sztrópkói, tokaji, varannói járásokra; Sátoraljaújhely, a megyeszékhely ún. "rendezett tanácsú város" státusban működött. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következtében a megye területének háromnegyed része, lakosságának 61 %-a került a megalakuló Csehszlovákiához. 1920-tól 5 járást igazgat a megye: a bodroghözit, a sárospatakit, a sátoraljaújhelyit, a szerencsit és a tokajit.

A "Zemplén" fogalom jelentéstartalma ettől az időtől kezdve,

A történelmi Zemplén megye
KARACS FERENC térképe, 1804

a két világháború között kezdett változni, módosulni. Az Eperjes-Tokaji-hegylánc neve helyett egyre inkább használják a Zempléni-helység elnevezést. Oka az, hogy a Trianonban megállapított új országhatár következtében az előbbi /egyébként helyes / megjelölés elveszti időszerűségét: az "Eperjes" előtag nem tudja betölteni viszonyítási, földrajzi-meghatározói szerepét; a "Tokaji" utótag pedig önmagában inkább csak a tokaji Nagy-Kopaszt jelenti. A Zempléni-hegység elnevezés tehát a történeti-közigazgatásból névátvitellel hagyományozódott, a mindennapi szóhasználatból lassan-lassan bekerült a földrajzi könyvekbe és a tudományos munkákba is. A legutóbbi időszak tendenciája az, hogy függetlenül az országhatároktól, az eredeti elnevezést kell használni, hiszen földrajzilag-geológiailag ez az indokolt.

A történeti Zemplén vármegye magyarországi területe magába foglalja a Hegyalját, mely Szerencstől /tulajdonképpen Abaújszántótól/ Bodrogkeresztúron, Sárospatakon át Sátoraljaújhelyig tart, a Iaktaközt, a Bodrogközt, s részben a Haran-god vidékét. A név terjedésének vagyunk azonban tanúi napjainkban. A névtani szakirodalom a jelölésváltozás egyik formájának tekinti azt a jelenséget, amely a Zemplén földrajzi név esetében megfigyelhető. Lőrincze Lajos jelöléstágulásnak nevezi azt, amikor a név már nemcsak az eredetileg jelölt, hanem a szomszédos területre is vonatkozik.⁸ Ez a változás előbb a Hegyközi medencére terjedt ki. Ennek egyik oka az, hogy itt a történelem során némiképp kitolódott a megyehatár, a Hegyköz néhány települését /Széphalom, Alsóregmec, Felsőregmec, Mikóháza, Vily/ 1882-ben Zemplénhez csatolták, 1950-ben pedig - amikor Zemplént és Abaújt Borsod megyével egyesítették, - az egykori zempléni megyeszékhely, Sátoraljaújhely járásához csatolták a hegyközi falvakat.⁹ A változás egyik jele, hogy még néprajzi szakmunkákban is erősödik a zempléni jelző az abaúji rovására.¹⁰ A jelöléstágulásnak azonban van egy ennél erősebb kiváltó oka: a Zempléni-hegység nevének hatására ma a sajtó többnyire zempléninek nevez minden települést, amely a hegység közelében - akár épp a történeti Abaúj Hernád menti

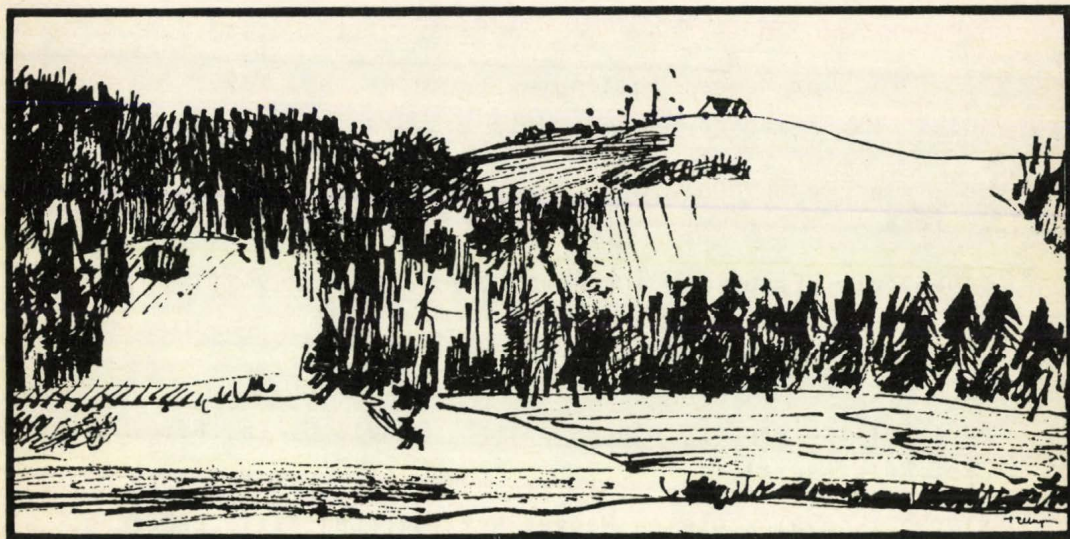
területén - található. A Képzőművészeti Kiadó "Zempléni várak" címen adta ki nagy példányszámban színes képeslapját, amelyen a szerencsi, a sárospataki, a boldogkői és a füzéri vár látható. Az utóbbi kettő sohasem tartozott Zemplénhez, ezek abaúji várak! Ugyanakkor a Bodroghözről sokan elfelejtik, hogy e terület a történelmi Zemplén tartozéka /itt található az ország egyetlen, e régi megyenevet őrző települése, Zemplénagárd/, talán azért gondolják így, mert nem érzik a Zempléni-hegységhez tartozónak.

Megoldásként a fogalmak pontos használatát kell szorgalmaznunk. Ehhez bizonyos történeti szemlélet kialakítása is szükséges, vagyis földrajzunk és történelmünk alaposabb ismerete.

J e g y z e t e k:

- ¹ Szirmay, Antonius: Notitia historica comitatus Zemplénien-sis. Budae. 1804. 371 l.
- ² Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III. kötet, 71-73. l.
- ³ V.ö.: A magyar nemzet története. I. kötet. Bp. 1895.
Pauler Gy.: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900
- ⁴ V.ö.: Kiss Lajos? Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1978.
- ⁵ Archeológiai Értesítő. 104. évf. 2.sz. 1977. 209-215.l.
- ⁶ Lederer Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1958. 99.l.
- ⁷ Lásd: Fettich Nándor, Dienes István, László Gyula, Németh Péter kutatásait!
- ⁸ Földrajzi neveink élete. Magyar Nyelvjárások XIII. Debrecen, 1967, 22.l.

- ⁹ V.ö. Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870-1983. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 16-18. Miskolc, 1983.
- ¹⁰ V.ö.: Petercsák Tivadar: Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben. Miskolc, 1983.

VIRÁGH FERENC

A szövetkezeti gazdaságok és a mai nyelv

A mezőgazdaság szocialista átszervezése nemcsak a földrajzi térben és a felszínen eredményezett változást, hanem a szellemi környezet új vonásait is felszínre hozta. Ennél fogva több tudományág érdeklődésére tarthat számot. Jelen írásunkban azokat a hatásokat vesszük számba, amelyeket a mai magyar nyelvre gyakorolt a kollektivizálás.

Az új szavak rétegeiről

Az agrártörténet nagy fordulatát követően új köznyelvi szavak születtek a termelőszövetkezet betűszavas rövidítésével, szóösszetételben: téesz-tag, -alkalmazott, -nyugdíjas, -székház, -elnök, -iroda, -ösztöndíjas, -tagi munkadíj, -alkalmazotti munkabér, -tej, -zárszámadás, -vicc, -miatyánk. Az agrárpolitika kolhozvonásokat kiküszöbölő indítékainak következménye a háztáji szókör: háztáji gazdaság, -üzem, -tehén, -tojás, -üzemág.

A közös gazdaság szervezésekor a leendő tagság legnehezebben megélhető feladata a földbeviteli kötelezettség, s ekkor jelent meg a falusi társadalomban a kihelyezett szakember, aki a városi igazgatási állását váltotta fel a szövetkezet-szervezéssel és vezetéssel. Rákosi politikai forgató-

könyvében csak 1948-tól szerepelt a kolhozvonásokkal létrehozandó szövetkezet, ezért előreszaladóként bírálták a koalíciós pártok körében politikai zavarokat előidéző 1945-ös képződményeket, így a Sarkad-Feketeéri Szövetkezet Űstermelő Csoport-ot is.¹

A szövetkezeti dolgozók különleges érdekeinek védelmére megalakult a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa /TOT/ és megyei, területi szervei, a Területi Szövetségek /TESZÖV/. Az érdekképviselőt ellátja a tagok kollektív érdekvédelmét, segíti a szövetkezet célkitűzéseinek megvalósítását stb. A TOT és a TESZÖV működésével együtt születtek többek között a TOT-kupa, a TOT-tájékoztató és -állásfoglalás típusú névszók; az előbbi a sport, az utóbbi a belső koordinálás ügyében kifejtett erőfeszítés megnevezése.

A téeszekről szóló 1967. évi III. tv. és végrehajtási utasításai lehetővé tették a közös gazdaságok munkakörének szélesítését, a kapcsolódó tevékenység kialakítását. Így alakult ki és különült el az alaptevékenység /növénytermelés, állattenyésztés/, illetve a kiegészítő tevékenység /piacra termelő ipari munka és lakossági szolgáltatás/ fogalma, neve, továbbá az utóbbi szerveként a téesz-mellékküzemág. A munkakörök üzemén belüli bővítésével együtt üzemén kívüli termelő egységgel /másik téesz vagy ipari üzem/ is együttműködésre léphetnek: termelési rendszerekbe kapcsolódnak; agrár-ipari közös vállalkozásokba tömörülnek /Tsz.G.I. Orosházán, ISZKV Köröstarcsán, HAGE Nádudvaron/.²

Két évtizeden át tartott a kisebb területű téeszek összevonása, a téesz-egyesülés, -egyesítés, -centralizáció. 'Egy falu: több téesz' a kezdet, majd 'több falu: egy téesz' a vég. Békés megyében szőlássá tömörült a nyelvben a folyamat: "Egy falu, egy nóta."³ Az átrendeződés közben keletkezett a központi és a tagközség fogalom, az előbbiben működik a téesz-központ irodája, az utóbbiban a falufelölős képviseli a vezetőséget. Ez a fejlemény az államigazgatás modernizálásával párhuzamos, helyileg rendszerint megelőzi a székhely- és társ-község születését: az előbbiben tanács működik, az utóbbiban újabb elöljáróság.

A szövetkezetegyesítés helyi, területi történetének ábrázolására szolgál a Téesz-korfa⁴, s ez a szóösszetétel nyelvújítás gyanánt a genealógia tudományág hasznos eszközévé vált.⁵

A szervezettség fokától függően a szövetkezeti mozgalom eddigi történetében előbb téeszcs, azt követően a közepes szervezettségű szakszövetkezet, majd a legszervezettebb téesz rangú közösként működnek. Az 50-es évek végén egyszerre létezett mindhárom típus, a 60-as évektől csak a szakszövetkezet, illetve a téesz egyidejűsége jellemző. A túlnyomó többség téesz, az arány 1980-ban: 62:1302.

A közös gazdaságok nyomot hagytak a helyi köznyelvben is puszta létükkel. Még akkor is, ha rég beolvadtak egy nagyobb szövetkezetbe, nevükkel azonosítja a helyi lakosság azt a területet, ahol léteztek vagy központjuk működött. Így helynévvé vált Békéscsaba határában a Szikra téeszcs, az Úttörő Tsz Katócsán /Baranya/ és Jászládányban; a Dózsa Rábasebesen; az Új Élet Kislétán; a Rákóczi Szajolban; a Táncsics Mezőhéken.⁶ Békéscsaba keleti határrészében, a Május 1 Tsz területén a volt Kocziszky-major istállójában működött korábban a szarvasmarhatelep, aztán a volt Dózsa Tsz emellé épített istállókat. Majd a Dózsa beolvadása után előbb Kocziszky-telep és Dózsa-telep nevekké pontosították a helyeket; azután az idő további múltával Régi Dózsa-telep nevet kapott a volt Kocziszky- és Új-Dózsa a volt Dózsa-telep. A helybelieknek már egészen természetes ez a névátrendeződés a 80-as évek elején.⁷

Sok helyén az országnak az új szavak rétegébe tagolódik és helynévként él a téesz-előtagú szóösszetétel: Téesz-major Budapesten, Kisvárdán, Celldömölkön; Téesz-tanya Encsen, Szababattyánban; Téesz-közi-központ Balatonszálláson; Téesz-központ Putnokon; Téesz-tlep Galgahévízen; Téesz-körtés Nagykovácsin; Téesz-lakótelep Solton; Téesz-keverő-üzem Nagykovácsin.⁸

Jelentős változáson ment át két évtized alatt a közös gazdaságok tulajdonnévének tartalma. A korábbi politikai fo-

galmakat idéző nevek /Munkás-Paraszt Szövetség, Vöröš Csepel/ uralkodó jellege megszűnt. Az újabb keletű tulajdonnevek tartalma részben a magyar történelem kronológiája /pl. Hétvezér, Árpád, Hunyadi, Dózsa, Széchenyi, Latinka, Bajcsy-Zsilinszky, Erdei, másrészt a magyar irodalom és művészet tablója /pl. Bessenyei, Kisfaludy, Petőfi, Jókai, Arany, Mikszáth, Ady; nem ártana finomítani, hogy Kazinczy is odaférjen, Bartók, Szőnyi, Váci/, vagy a földrajzi régió /pl. Pannónia, Szabolcs, Felsőhegyköz, Taktaköz, Hernádvölgye, Göcsej, Körösmente, Tiszazug./ Az 1980-ban működő téeszek kb. 70 százalékának alakult ilyenné a neve.⁹

Névtörténeti megközelítésben merőben új jelenség a termelőszövetkezet gazdasági körzete, korábban - különösen az úrbéri viszonyok megszűnte után - a községhatár vagy egy-egy része /dűlője/ az elsődleges gazdasági-területi fogalom a helyi lakosság tudatában. Még inkább az a nagybirtok múlt század végén kezdett parcellázása, majd századunk negyvenes éveiben a nagybirtok teljes felosztása után. A nyelvtudomány különleges feladata megvizsgálni az ezekhez a történeti mozzanatokhoz kötődő új helynév-típusokat /Proletár, Bárnevóna, Vett-föld/, különösen az 1945-1950 között keletkezetteket, amikor a gr.Meránok, a herceg Metternichnek birtokain a Lévai-, a Vadász-föld helynevek születnek. Ti. ezek utótörténete érdekfeszítő a téesz-korszakban. Az 50-es évektől a közös gazdaság lépett elő elsődleges fogalomká, helynévvé, mint földrajzi környezet és mint munkahely.

A föld szövetkezeti tulajdona kerülésének kísérő jelenségeként a nyelvtudomány a határnevek szófejtést igénylő új típusát veheti számba. A szabolcsi-tiszaháti Tiszatelek határában, a volt miniszterelnök, gr.Lónyay érháti uradalmában Juhlegelőnek hívták azt a területet, amely a Petőfi Tsz táblanévjegyzékében 20-asként szerepel. A névváltás hátterében az 1945-ös földosztás áll; ugyanis a földosztó bizottság térképén ezt a részt huszas számmal jelölték meg.¹⁰ Új helynévszó a gyomaendrődi Alkotmány Tsz táblanévjegyzékében

a Nullás tábla. Ugyanis, amikor megtudta az itt működött volt kis téesz vezetősége, hogy rájuk nézve egyesítési döntés született a járási szerveknél, kiosztották a tagok közt a szövetkezet összes pénzét, és nulla kasszával olvadtak be a másik szövetkezetbe.¹¹ Kongónak hívják a helybeliek a Békéscsaba határbeli volt Szalay-tanya és Mária-major földjeinek egy részét, mert oly messze került az egyesített szövetkezet központjától, mint a helyi háború miatt emlegetett afrikai gyarmat.¹² E kiragadott adalékokkal pusztán utalunk a névváltás jelenségére, hogy ráirányítsuk a kutatók figyelmét a fontos kérdésre.

A szövetkezet területbeosztásának névelemei

A szövetkezeti gazdálkodás alapvető követelménye a táblaföld, ez különbözteti meg lényegét a meghaladott kisparcellás művelésű gazdaságoktól. A tábla a 60-as évek elején vált általánossá az országban a gazdálkodó közösség összetartó pilléreként és a gépi termelőerő jobb kihasználásának feltétele gyanánt. Bő két évtizeden át újra-újraszabták a táblákat a szövetkezetegyesítés másnapján; mindig több földet vontak össze határai között. 1980-ban ismerünk 10 hektáros kis és 750 hektáros mammut táblákat is. Ez utóbbit hívják tömbnek is Törökszentmiklóson.¹³

A táblák üzemi névadásának országos gyakorlata főképpen négy változatot mutat fel.

Az első megoldás: csak arab szám egy tábla /határrész, dűlő/ neve, csak ez kerül a táblanévjegyzékbe és a munkalapra. A sárospataki Kossuth Tsz-ben 58-as a Megyer-alja. A Békés megyei Doboz földjein gazdálkodó Petőfi Tsz 32-es táblája az a terület, amelyet a szövetkezeti korszak előtt a rajta dolgozó földműves nép Csíkosnak, Szárakeréknek hívott; a 42-es tábla az egykori Ózes és Lábogó határrészek nevét fedi el, ennek tudati kiirtására hivatott. A bácsal-

mási Petőfi, a Zsámbéki Medence Lenin Tsz-ben variálják az arab és római számokat.¹⁴

A második variáns: csak betű és szám a táblanév. A kö-rösszegapáti Körösvidék Tsz-ben az A-3 tábla a korábban Horgosnak hívott határrész. A Zalamenti Egyesült Tsz tábla-névjegyzékében az A-1 tábla a zalacsányi határ Mátékert, Hosszúpapi, Szilvarét dűlőit jelenti.

Ezt az előbbi két névtípust hívja a nép "nem szeretem"-nek, "beton-név"-nek.

A harmadik variáns: a betű-szám és a hagyományos dűlő-név együttese alkotja a tábla üzemi nevét. A Vas megyei Savaria Tsz-ben a gencsapáti földek egy részét így nevezték el és jegyzik hivatalosan a téesz-ben: Ny-20 Tilos felső, az oladi határ egyik dűlője 0-38 Gyeptörés, míg a perneyi földekből, többek közt a P-3 Zsellérrét nevű táblát szab-ták.

A csereháti Rakaca szövetkezetében még inkább őrzik a hagyományt. Táblaneveik első helyén a hagyományos névszó áll, s ezt kiegészítik az országos táblakód-számmal: Za-hírkó 021, Nagykadobecz 016.¹⁵ S ezekkel tisztelik, há-borítatlanul hagyják a rutén népcsoport névhagyományát is!

A negyedik variáns: csak a hagyományos határnév a tábla hivatalos neve. Szolnok megyében az örményesi Új Élet Tsz-ben az apáktól örökölt névvel Kincsesnek mondott dűlőt¹⁶ Kincses-rét néven találjuk a téesz táblanévjegyzékében. A volt Bíró-dűlő új neve gépállomás-dűlő.¹⁷ A Hernád-menti Alsódobsza-megyaszói Aranykalász Tsz táblanevei ilyen tí-pusúak: Pénzverem, Dobszai ritkás, Nagytag. A Iópart ha-tárrészből négy táblát alakítottak és római számokkal je-lölték, különböztették meg.¹⁸

A táblanévadás ismertetett első két variánsa sérti a történettudomány alapvető érdekét, mert irtja a forrásérté-kű határnévszavakat, s ezzel lehetetleníti a történetek visszaidézését helynevek segítségével. Különösen nagy a veszély, ha tudjuk, hogy határnévszavaink régi községneve-

ket rejtenek. Kováts Dániel említi a Tisza-menti Mezőcsát határábeli Csicske-dűlőt¹⁹, a Muhi körüli harcok időszakában elpusztult Csicske falu hírmondóját. A helynévirtságnak ez a gyakorlata teljességgel figyelmen kívül hagyja településszerkezetünk történelmileg alakult rendjét, s a pusztítás maga felér azzal, amit a II. József-kori birtokösszeíró ívek elégetői okoztak!

A táblák összességéből felépülő szövetkezeti terület, több táblát magában foglaló egységekre tagolódik a legtöbb térszben. Az 16591 hektáros túrkevei Vörös Csillag Tsz egy-egy egységét kerületnek, a Zsámbéki Medence Lenin Tsz-ét területnek hívják; a Zalamenti Egyesült Tsz egy-egy község-határnyi földje egy-egy tömb. Üzemegység a törökszentmiklósi Béke és táblák a gencsapáti Savaria Tsz egy több táblás része. Viszont nem különítik el a szabolcsi nagyhalászi Petőfi Tsz-ben Nagyhalász és Tiszatelek község határának földjeit, hanem /növénytermelő, állattenyésztő, ipari/ ágazatokból építik fel az üzemi szervezetet.²⁰

Táblanév, szakmai nyelv, köznyelv

A táblanév a téesszüzemben a szakmai nyelv szókinccse. Azokban a szövetkezetekben is kihull az ősköztől örökölt helynevek legalább egyharmada, amelyekben hagyományos szavakkal nevezik a táblákat; nem jut mindenik ott élt névadó szerephez, ezek lassan elhomályosulnak a téessz-dolgozók és a helyi lakosság tudatában. A csak számmal vagy betűvel és számmal nevezett táblák /10-180 hektáros földek/ ősi határneve pedig még bizonyosabban merül feledésbe. Pedig a termelőszövetkezeteket semmiféle jogszabály nem kötelezi a hagyományos határnevek mellőzésére, nincs olyan intézmény vagy szervezet, amely elvárná ezt tőlük!

"Eredj a P-6-ra!" - vezényel az agronómus, s ez a Nagy-Zsellér nevű határrész, ahol a téesszben letértek a névadás örökölt útjáról. A "4-es" a volt Diákdűlő Sárospatakon. A "Menj a 19-esre!" pedig a volt Póhalomra küldés-

sel egyenlő.

"A számokat most tanulják a téesz-tagok /a 80-as évek elején/. Szorgalmazni kell!" - így az ágazatvezető Békésben. "A fiatalokat már nem érdekli a régi dűlőnév, csak a számok!" - véli a Szolnok-vidéki elnökhelyettes. Hogyan érdekelhetné, ha a számokra szorítják őket?!

A szállás földrajzi név az utóbbi harminc év alatt szinte eltűnt a dél-alföldi nagyobb helyek lakosságának köznyelvéből, mert megszűnt a tanya /szállás/ hagyományos funkciója; alapvetően megváltozott a település és a határa közötti kapcsolat tartalma, kihalt a tanyai magángazdaságban lakó vagy oda járó réteg.²¹ E példát tekintve vélhető országos érvénnyel, hogy idő múltával a kollektivizálás eredményeképpen létrejött táblanevek - az üzemi nyelv részeként - behatolnak a helység népének köznyelvébe.

Az ország több szövetkezetében hallható a vezetőségtől: "Jobban érezzük magunkat, ha az apáinktól örökölt nevű környezetben élhetünk: nem szereti a tagság a beton nyelven folyó beszédet, ha B-2-es-félét hall Darudelelő meg Jancsár-dűlő helyett". Ez az emelkedettség viszont azt bizonyítja: sikeres gazdálkodás folytatható a hagyományos határnevek megtartásával, a betű és szám üzemi táblanév nem szükségszerű.

*

Rövid összegezősképpen leszögezhető, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése számos új szóval gazdagította nyelvünket, másrészt a táblanévadás bizonyos gyakorlata a nyelvpusztítás nagy lehetőségét teremtette meg, bár nem szükségképpen.

Az itt feltárt ismeretekre támaszkodva a nyelvtudomány szakembereitől szorgos földrajzi névgyűjtő munkára hívott gyűjtők eljárhatnak szűkebb környezetünkben azért is, hogy a történeti forrásértékű határnevek ott éljenek, ahol eddig!

J e g y z e t e k

Közleményünk az Eötvös Loránd Tudományegyetem Sectio Linguistica 1986. évi kötetében idegen nyelven megjelent tanulmány magyar szövege.

- 1 Mezőgazdasági Szövetkezeti Élet, 1985/86. "A feketeéri-ek példája."
- 2 Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Statisztikai és Gazdaságelemző Központ. /MÉMSTAGEK/ Bp., 1983. MÉM-gazdaságok rangsora. 28., 97.
- 3 Békés megyei Népűjság, 1985. szeptember 15. Történeti kutatóárok az újkígyósi tsz-ben.
- 4 Virágh Ferenc: Helytörténet a termelőszövetkezetekben: táblanévadás. Honismeret, 1985/5. 55.
- 5 Virágh Ferenc: Gondolatok a tsz-korfáról. Mezőgazdasági Szövetkezeti Élet, 1985/6.
- 6 Magyarország földrajzinév-tára. MÉM Földrajzinév-bizottsága. Szerk.: Földi Ervin. Bp., Kartográfiai Vállalat Megyei füzetek.
- 7 Adatközlő: Andó Pál háztáji ágazatvezető; Gálik György belső ellenőr; Dobos Józsefné üzemgazdász. Békéscsaba Május 1. Tsz.
- 8 Magyarország földrajzinév-tára. Megyei füzetek.
- 9 MÉMSTAGEK. 1982. Téesz-sorok.
- 10 Adatközlő: Lukács Imre, a nagyhalászi volt Aranykalász Tsz elnöke.
- 11 Gyomaendrőd Alkotmány Tsz. Adatközlő: Lancsa János tsz-elnök és Foglár Mihály növényvédelmi szakirányító.
- 12 Adatközlő: Vidovenyecz György üzemgazdász. Békéscsaba, Szabadság Tsz.
- 13 Adatközlő: Balogh Pál elnökhelyettes. Törökszentmiklós Béke Tsz.
- 14 Doboz Petőfi Tsz irattára. 1353/94. Névjegyzék. Adatközlő: Feketéné Gergely Márta, téesz-számtartó, Páty.; Se-varecz Máté téesz-elnök, Bácsalmás.

- 15 Szabad Föld, 1986. január 25. Virágh Ferenc: Dűlőnév vagy számok.
- 16 Magyarország földrajzinév-tára. II. Szolnok megye. 28.
- 17 Örményes Új Élet Tsz ir. 844-2/85. Táblanévjegyzék.
- 18 Adatszolgáltató: Smajda József főagronómus. Megyaszó.
- 19 Észak-Magyarország, 1985. június 8.
- 20 Adatközlő: dr. Nagy Gábor téesz-elnök, Lukács Imre elnökhelyettes, Nagyhalász.
- 21 Virágh Ferenc: Névagyomány, táblanév a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Magyar Nyelvőr, 1985/3. 267.

SZÉPÍRÁS

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

Illés László Nyíradonyban született, harminchárom éves. Első öt versével meghívást kapott a diák írók és költők első sárvári találkozójára. Az ezt követő években gyakran jelentkezett a Hajdú-Bihari Naplóban. Írásait olvasták a Somogyi Néplapban, a Csongrád Megyei Hírlapban, több üzemi, vállalati újságban és a békési Körös-tájban. Jelenleg Hollóházán él és dolgozik.

CORPUS
/Bényei Józsefnek/

láttam a
költőt
megfe-
szítve
némán nézett az emberekre
s beszélt Júdásról Pilátusról
az öregotthonba zárt anyákról

láttam
a
költőt
megfe-
szítve
nagyokat
koppant a
szívverése

most Judás verseket olvasok
Úgy tudom Pilátus halott

ESTI VERS

Mint délutáni temetők csendje,
ha magára maradt a sírhalom,
oly halkán köszönt reám az Este,
csobogó csermelynél a kispadon.

Borzos szélkalapját megemelte,
és meghajlott derékig előttem,
homloka ráncai közt vér delett -
így lett a dolgos tenyéren őrszem.

Felkacagott a gyilkos tölgyerdő,
szólni készült a platán, a fenyő.
S az Este a berekbe sietett,

mert nászaldaltól volt zengzetes az Éj.
A holdkorong lopta szíve mögé,
mikor táncra hívta a Virradat.

EMLÉKTÁBLA A HOMOKBAN

hol van a kert
a ház
az eperfa és az akác
hol van a játszópajtás
a labdám
a lapátkám
a homokon dudva nő
hol járni tanultam
és magyar szót
hol a krumpliföld
a kukoricasor
a nyárfám
én ültettem
hol van a ház
melyben csak a bábaasszony
nyújtott vigaszt anyámnak
s a keresztvíz után
miattam ittak-mulattak
hol van a kiskert
melyet annyiszor gyomláltam
hol van az istálló
hiszen tehénpásztor is voltam

üres lett a föld
a cseresznye íze is emlék
a fészekből telek lett
s eladó ez is
- szorongva lépkedek
hol van a kert
a ház
az eperfa és az akác
hol van a kert
a ház
az eperfa
hol van a kert
a ház
hol van a kert
elmúltam harminc
lassan negyven
a homokba vésett
emléktáblát keresem
- hiába
...
parcellázzák a lelkem

KETTEN

látod Virágom
sófz-mosollyal dolgozik az ember
elad sületlen kenyeret
gépél egész nap
kávét főz
rohan a gyermekhez
veri a szeget
harmincfokos melegben
pilléreket hegeszt
vasat hord napestig
vagy
lapátol szegény
verset csak este ír
ha elmegy a remény
látod Virágom
csodák marják a testet
és
fegyver-zene-csevegés közt érnek
ráncaink

ULTIMA RATIO

angyal-kacajod hancúrozik
a hóesésben
a fenyők gótikája közt
eltévedni készül a nap

a halottak röggel-rajzolt
kékké-fagyott kezükkel
dúdolnak
riadtan-féltve
gyászéneket
a sírdomb felett
virrasztanak
a
rakétacsillagok

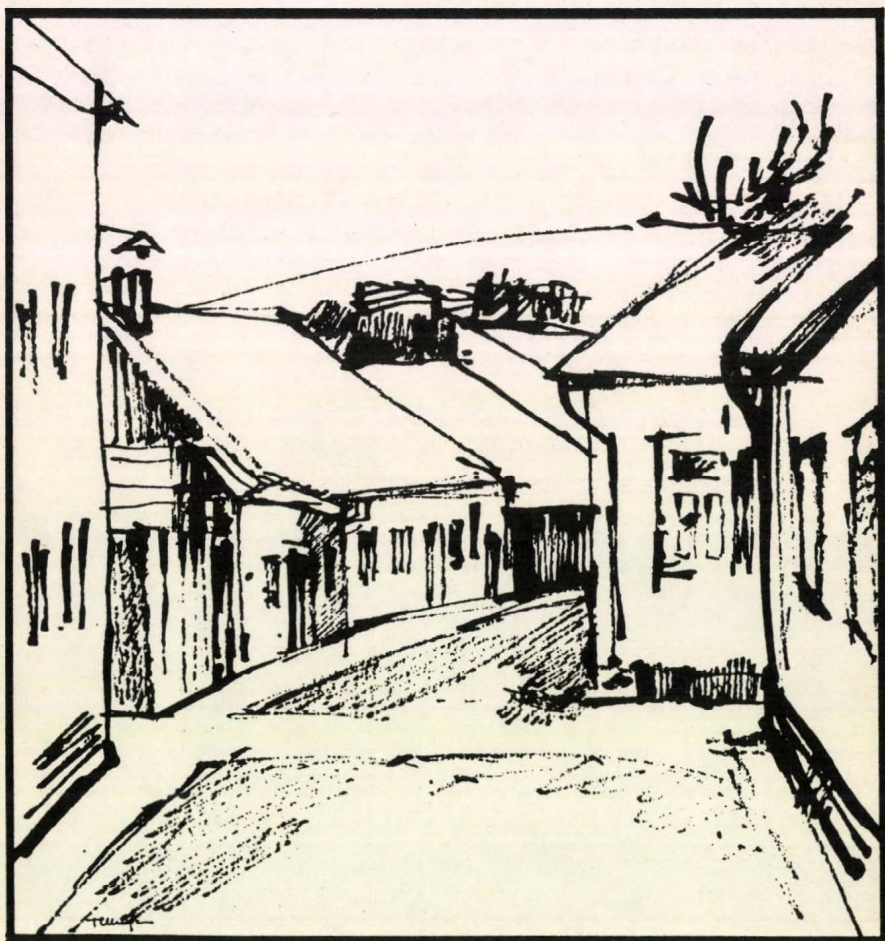
kislányom
szorítjuk a kezed
míg őszülő hajszálaink
ölelkeznek a széllel

te csukd le szemünk
a
hóesésben

VÉGRENDELET

majd nézzétek meg
ha koporsónk-szeglete-sebezte
vállaink gödrében
napjaink oltárképe
pihen
akkor ne toronyházat
várost építsetek

majd nézzétek meg

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Versek

Ötvös László Hajdúnánáson született 1930-ban, a debreceni kollégiumban és teológián tanult. Néprajzi, helytörténeti forráskutatással is foglalkozik. Jelenleg Kunmadarason református lelkész. Így vall önmagáról: "Édesapám szeretete a búzatábláit és a csikóit. Soha nem mondta azonban népes családjának, hogy kövessük őt. Szó nélkül is belénk íródott az életrend: szeretni azt, ami a munkánk! Én a bárányait szerettem a legjobban. Gondviselésszerű, hogy emberek pásztora lettem a szónak költője és küldetésstudati értelmében."

Versei a Református Egyházban, a Hajdú-Bihari Naplóban, a Képes Kálvin Kalendáriumban, a Napjainkban és a Szolnok Megyei Néplapban jelentek meg.

A m á s o d i k m é r f ö l d ú t

"Megtartódat benne becsüld,
magyarság".

/Csanádi/

Egész szelet kenyéren túl
még egy kis falat,
kötelező mérföld után
még egy kis szakasz,
öt század helytállásához ma
egy kis szeretet,
rejtett áldozattal hívni
fogd a kezemet...

C s o k o n a i r a e m l é k e z e m

"Az emberek úgy bánnak a poétákkal,
mint a virágokkal:
megszagolják őket s elvetik."

Domby Márton

Letöri a vihar az erőt ... mindent,
de elhajlítja a gyöngye erőtlent:
vadócot, mezei virágot.

Ilyen vagyok én, jól tudom,
nem mondhatom, majd én megoldom,
íme, dalom dúdolom.

Ne erőlködj! Hiszen vadóc virág
nő, majd megszárad, amint lekaszálják,
szaga terjed csak tovább.

Az éthert én is illatosíthatom,
ha a mások boldogsága a célom,
múláson át jön az áldás.

Óh, a mezei virág' boldogsága -
íme, az enyém is lett valahára:
látja végit, virít mégis.

Ó S Z

Áhítattal, szeretettel nézem
 az ŐSZ szeplős arcát,
 kököny szemét, rá sötét fátyol borul,
 éppen hogy nem indul a könnye,
 amint közeledik hozzám,
 felrémlik nagyanyám bennemvaló mása,
 KROMOSZÓMA-LELKE.
 Áldott állapotban van az ŐSZ,
 kicsiket l é p , lassan jár,
 lombevő harmat mossza mezítlábát,
 otelló színű erek szaladnak a térdétől
 fel és le.
 Lassan közeledő személy,
 mint szüretre készülõ hordó,
 kezei és ujjai kibújnak a kabát ujjából,
 a tengericsövek mosolyognak a csuhákból.
 Szája széle két piros csipkebogyó,
 életet rejtő.
 Nehéz, boldog tekintetés
 körülhordozza a rongyos tanyákon,
 elbontja a dinnyekunyhókat,
 bezárja a pajtákát
 és a kényes hétvégi házakat.
 MINDENHATÓSÁGOT
 a gyümölcsök s a tele padlások,
 górék, pincék mutatnak.
 Szétomlik a haja,
 füstös ködszoknyája fodrosodik,
 süpped a friss vetés,
 közel lépeget,
 s a feszülő fehér cérnaszálak
 hang nélkül elszakadnak.

TORNAY ANDRÁS PÉTER

Versek

Tornay András Péter Miskolcon született 1966-ban. A Herman Ottó Gimnázium tanulójaként kezdett verseket írni, megzenésíteni. Rockoperáját 1983-ban néhány előadásban színre vitték. Az érettségi után egy évig könyvtárosként dolgozott, jelenleg a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola hallgatója. Verseivel most lép először az olvasói nyilvánosság elé azzal a reménnyel, hogy mindannyiunk számára is kifejez valamit.

Ismét vergődöm,

s kicsúszott kezemből minden,
pedig mennyit tartottam kezemben.

Szorítottam s markoltam az önvádtól
menekült igazsággyűrődéseket, a keresés
nincstudatát, az utolsó hang kicsengését,
a tegnapot, a csalódást s a meg nem
történt kézzszorításokat.

Nem tudom. Valami rosszra fordult.

Elszaladok, és el fogok rejtőzni, mert már csak
egyszer leszek képes csalódni, de
akkor már utána mindegy lesz a légység,
a szegénység, az egyszerűség, a
búcsúzás megszokottsága.

De te kilépsz az ajtón, miközben
borzasztóan rám lépsz, összegyűröd a szőnyeget.

Most miben keressek én megnyugvást? Hogyan legyen én nyitott?
Nagyzenekari fájdalom szorongat szorossá szervezve szívem
szenvetéit.

Vergődöm, tiszta ruhában a koszos padlón.

Törlőrongy lelkeket nem zavarják
hangjaitok, mást úgysem tudtok
velem csinálni, mint feltörölni
saját szennyeiteket.
Jobb híján én is megelégszem ezzel.
De nektek ez miért nem fáj?

Felgöngyölítem a pusztulás harangszavainak
sikoltásával az emlékeimet -

szemlélek kifelé, a gyűrött lepedőkön túl,
a lehúzott függönyökön túl,
a hótakaró alá lesek, felemelem a felhőket
- a sarkuknál fogva -

bár vidáman csillannak meg - mégis hazugságok a szavak,
melyek kiszöknek a tárgyak takarásából.

Programokat keresek, lefordítható, kifordítható, átfordítható
valósághalmazokat - de elveszek a részhalmazok teljességet
nélkülöző szürkületi tapogatózásában.

Segítségért kiáltok!

De visszhangok felelik eszeveszett dekoncentrált
többszólamban, hogy ők is segítségért kiáltanak.

Ó barátom, te kedves, telve hangyamódra gyűjtögetett hanyagolt
intellektualitással, áruld el nekem, súgd fülembe zajtalanul;
merre keressek visszhangok nélkül?

Megmoccannak a szobrok

s a festett galambok friss
szárnycsapásokkal tépik ki magukat az évszázados, nedves
vásznakból, s a megtapasztalt gonoszságok elringatnak,
s összetörnek.

Ne félj!

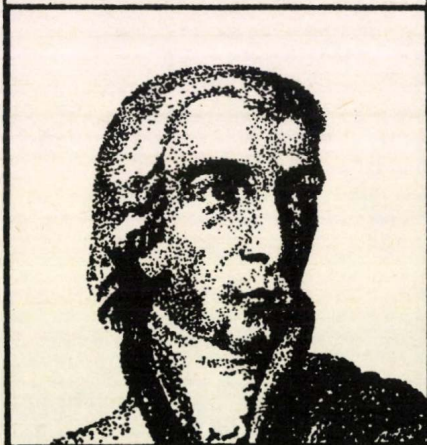
Nemesítsd át magad az Erővel, veszítsd el a legfontosabb
széthúzásaid és szétzuhanásaid. Őrizd a fényt és a meleget,
csak arra kérlek:

Ne félj!

Eláraszt a megújulás.

nézem a szerelmet az ablakból
a szerelem stabil lábakon áll
a szerelem vár a buszra
a szerelem összeölelkezik, s nem törődik mással
ez a szerelem nem tapintatos
ez a szerelem összefonódás
ez a szerelem farmernadrágban jár
nézem a szerelmet, mely simogat
nézem a zene nélküli felruházott szerelmet
nézem a várakozó szerelmet
a szerelem köré emberek gyűlnek
a szerelemre furcsán, s megvetően néznek
a szerelem kezd eltűnni a tömegben
a szerelem ránéz az órájára
mindenki felszáll a buszra, de a szerelem marad
a szerelem átkarolja a mások szerelmét
ez a fatális fojtogató finomság fojtó szerelem
megszólítják s megszólják a szerelmet
a szerelem kezében iskolatáska van
a szerelem a sártól koszos járdán fázik
de nem törődik semmivel a szeretet, csak önmagáért él
a szerelemhez egyre többen közelférkőznek
a szerelem sohasem néz körül
a szerelem előbbre jön a buszmegállóban
a szerelem vár valamire
a szerelem átkarolás
a szerelem csalódás
a szerelem megfordul, s távolabb megy megint
a szerelem önmagával van harmóniában
a szerelem kézfogás
a szerelem helyzetváltozás és gyöngédség
ez a szerelem már nagyon sok buszt elengedett
ennek a szerelemnek a sáros járda a születési jászola
ez a szerelem nem is tudja, hogy milyen hideg van
ez a szerelem a színes ruhák szerelme
ez a szerelem más irányba mutogat
összetapadó simogatás és kézfogás légység vezérli a szerelmet
a szerelem szétválik egy pillanatra
fáradttá vált szavak és zsibbadt pillanatok után
ez a szerelem is felszállt a buszra
szerelem nélkül üres a buszmegálló

Kazinczy Ferenc
MŰZEUM
Sátorajáújhely

EX LIBRIS

T. K. 1978

TÁRSASÁGUNK ÉLETÉBŐL

"Azon örömmön kívül, amit maga a munka ád a dolgozónak, nem képzelhetni kedvesebbet, mint azt, hogy ezen az úton a jók barátokká lesznek."

/Kazinczy/

T. J. J.

CSORBA CSABA

Töprengések a Kazinczy Könyvtár körül

Sárospatakon jártamkor 1985-ben pillantottam meg Kováts Dánielnél a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár kiadásában azon évben hasonmás kiadásban megjelent Mondolat c. Kazinczy-ellenes művet, amelynek eredetije 1813-ban látott napvilágot. Az irodalomtörténeti szempontból híres-hírhedt munka óhatatlanul is eszembe juttatta azt a gondolatot, hogy illő volna megjelentetni azt a művet is, amely a támadást kiváltotta, vagyis Kazinczy Tövisök és virágok c. kötetét. Ennek szövege ugyan gyűjteményes munkákban többször is megjelent, de önállóan 1811 óta nem. Mindez a kiadást igencsak időszerűvé tette. A megalakult Kazinczy Ferenc Társaság vezetőségéből Kováts Dániel és Hőgye István nyomban örömmel felkarolták az ötletet. Adva volt a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár sokszorosító műhelye, így a megjelentetésnek technikai akadályai sem voltak. Néhány hét alatt a sárospataki Nagykönyvtár példánya alapján elkészült a kiadvány, amelyet szinte hetek alatt szétkapkodtak. Rövidesen megjelent a második kiadás is, immáron az eredeti címlappal /a pataki példányról hiányzott a címlap, egy kolligátum részeként maradt fenn/. Ez a kis füzet lett a Kazinczy Könyvtár első darabja. Hátlapján a Társaság emblémája látható s rövid tájékoztató a sorozat céljáról, jellegéről:

KAZINCZY KÖNYVTÁR

KAZINCZY FERENC, a magyar felvilágosodás kiemelkedő hatású alkotója ifjú korától szenvedélyes "könyvcsináló" volt. Pataki diák, amikor első könyve megjelenik, ott van az első irodalmi folyóiratok szerkesztői közt, elődök és kortársak műveit segíti könyvvé érlelődni. Azt vallotta: "ha könyv és papíros nem volna a világon, szomorú volna életem."

A KAZINCZY KÖNYVTÁR sorozatban a Kazinczy Ferenc Társaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár hasonmás kiadásban adja a szakemberek, könyvgyűjtők, lokálpatrióták kezébe a széphalmi mester és kortársai, a RÉGI MAGYAR IRODALOM tájegységünkhöz kapcsolódó műveit. Elfeledett értékek újralfedezését kívánjuk szolgálni velük - KAZINCZY SZELLEMÉBEN.

A Kazinczy Ferenc Társaság - alapszabálya szerint - Zemplén és Abaúj történetének, irodalmának, művelődésének emlékeit ápolja. E munkálkodás jegyében jelenteti meg évkönyveit s indította útjára a Kazinczy Könyvtár sorozatát.

A sorozat magától értetődően két forrásból táplálkozik:

1. Kazinczy és kortársai munkássága;
2. Abaúj és Zemplén irodalmának értékei.

1. Kazinczy és kortársai munkássága

Kazinczy művei már életében megjelentek gyűjteményes kiadásban, s később is önállóan, illetve antológiákban munkásságának jelentős része ismételten napvilágot látott. Ékesen tanúsítja ezt Busa Margit bibliográfiai összegzése. Óhatatlanul merül föl a kérdés ezek után: szükség van-e újabb kiadásokra. Avagy talán a Kazinczy Ferenc Társaság azzal akarja létjogosultságát igazolni, hogy a névadó műveit jelenteti meg? A jogosnak tűnő kételyekre egyértelmű választ adhatunk: Egyrészt a Kazinczy-életműnek ma is vannak értékes, érdekes olyan darabjai, amelyek csak nehezen hozzáférhetőek, részben azért, mert csak írójuk életében volt kiadásuk, részben az újabb megjelenések is időközben könyvritkasággá váltak. Más-

részt a sorozat lehetőleg minden Kazinczy-írást hasonmás formában kíván közölni. Mi a hasonmás-kiadás előnye? Teljesen azonos az eredetivel, tehát forráskritikai szempontból tökéletesen pótolja azt, másrészt - technikai és gazdasági szempontból - lényegesen gyorsabb és olcsóbb a megjelentetése, mintha a szöveget újra szednénk. Tekintettel arra, hogy Kazinczy eredeti, első kiadásai igen nagy ritkaságok, a régi szép nyomtatványok kedvelőit is megörvendeztethetjük a korhű kiadással, hiszen eredeti példányok beszerzése manapság szinte lehetetlen. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a különböző időben megjelent kiadások az eredeti, a szerző életében megjelent kiadás/ok/hoz képest több-kevesebb változtatást tartalmaznak, aminek esztétikai és egyéb okai lehetnek. A hasonmás kiadás az eredetiből semmit nem hagy el, az olvasóra bízva az értékelést, a "válogatást".

Elsősorban nem irodalmi becse vagy tudománytörténeti értéke van Kazinczy első nyomtatott zsebkönyvének, amelyről a Pályám emlékezetében is ír, kiadása mégis érdeklődésre tarthat számot: 1775-ben jelent meg, vizsgájára Magyar Ország geographica, az az földi állapotjának le-rajzolása... c. műve. Kiadására mihamarabb szeretnénk sort keríteni.

Kazinczy kassai tanfelügyelői működésével kapcsolatos, Kassán, 1789-1790-ben megjelent kis füzetek /aprónyomtatványai/ megjelentetése is megfontolandó /Hivatalba vezető beszéd...; körül-járó levele/.

A kassai Orpheus I. és II. kötetében megjelent írásai /úti levelek, stb/ s magának az Orpheusnak a megjelentetése is érdeklődésre tarthat számot, hiszen könyvészeti ritkaságnak számít.

A Tudományos Gyűjtemény c. folyóiratban több Kazinczy-írás jelent meg. Újra kiadásuk szükséges lenne, mert a folyóiratból megjelent válogatás többségüket nem tartalmazza. A Felső-Magyarországi Minerva Kazinczy-írásaiból is érdemes lenne közlésre válogatni.

Kazinczy munkásságának sajátos részét képezi levéltárosi működése Sátoraljaújhelyen. Iratrendezéssel kapcsolatos levéltári feljegyzéseit ugyan részint közölték már az Adalékok

Zemplén vármegye történetéhez c. folyóiratban, azonban egyrészt a folyóirat ritkaságnak számít, másrészt a közlés korántsem teljes, így a kiadás feltétlenül indokoltnak látszik. A levéltár egyébként külön kiadványban jelenteti meg Zemplén vármegye levéltárának Kazinczyval kapcsolatos dokumentumait.

Kazinczynak kortársairól s a magyar történelem jelentős alakjairól több tucatnyi élet- és jellemrajza jelent meg. Ezeket legutóbb összegyűjtve 1884-ben adták ki. Az eredeti szövegek reprint formájában történő újramegjelentetésére is érdemes lenne vállalkozni.

A századfordulón az Akadémia megbízásából Váczy János gyűjtötte össze és adta ki Kazinczy Ferenc levelezését 21 kötetben. Nagy forrásértékű résztanulmányai mellett máig alapvetőnek számít 1915-ben napvilágot látott monográfiája: Kazinczy Ferenc és kora I. kötete /terjedelme 639. oldal/. Ez 1806-ig tartalmazza Kazinczy életrajzát. Újrakiadása mellett még jelentősebb az a tény, hogy Busa Margit közlése szerint előkerült a kiadatlan II. kötet teljes kézírata is. Ennek megjelentetése a Kazinczy Ferenc Társaság megtisztelő feladata lehetne. Természetesen a kézirat esetében nem hasonló kiadás lenne célszerű.

Kazinczy kortársai közül különösen fontos számunkra az Abaúj és Zemplén megyei írók munkássága. Ezek sorába tartozik a Tudományos Gyűjteményben megjelent Szerencset és Tokajt bemutató írás, magának Kazinczynak Zemplén leírása /az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában/, Szombathy János rövid históriája a sárospataki kollégiumról. Szirmay Antal latin szómagyarázatai, Zemplén monográfiáinak magyar fordításban való kiadása is meggondolandó. Balásházy János tollából jelent meg annak a kolerajárványnak a leírása 1832-ben, amely Kazinczynak is halálát okozta. De folytathatnánk még hosszasan a sort további művekkel, köztük Kövy Sándor, Nyíry és más pataki professzorok egyes munkáival.

2. Abaúj és Zemplén irodalmának értékei

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy az "irodalom" szót tágan értelmezem, értve rajta nemcsak a szépirodalmat, hanem az értekező prózát, a társadalomtudományi műveket is.

Különösen jelentőségük van a levéltári, kéziratári még kiadatlan forrásoknak. Ezek sorában vannak a hegyaljai városkönyvek, mindenekelőtt a szép kiállítású tokaji városkönyv a XVII. század elejéről, melynek hasonmás kiadása 1986-ban jelenik meg a tervek szerint. Más források hasonló formában történő kiadását is tervezzük.

A múlt századi történetírók közül az abaújszántói Jászay Pál életműve egyes darabjainak kiadása, Kazinczy Gábor hagyatékának gondozása lehet a kiadványsorozat feladata. Fényes Elek Magyarország leírásának Zemplén és Abaúj megyét bemutató része is ritkaság, közzététele kívánatos volna.

A Kazinczy Könyvtár keretében megjelentethető lenne Abaúj és Zemplén helyismereti bibliográfiája is. Ugyancsak ide kívánczik a nemrég indult gyűjtés eredményeként a terület irodalmi emlékhelyeit számbavevő kataszter kiadása is.

3. A levéltár és a Társaság együttműködése

Az előzőekben közölt elgondolásaim természetesen semmilyen vonatkozásban sem teljességre törekvők. Ötlet-forgácsok csupán, amelyeket bárki tetszése szerint gazdagíthat. Bárhogy is nézzük, a felsoroltak önmagukban is egy évtizednél hosszabb időre munkát adnak a kiadónak és nyomdának egyaránt. Az eddigi hasonló kiadások arra utalnak, hogy a megyében, sőt országosan is igen nagy az érdeklődés irántuk. A központi kiadók viszonylag lassú ütemben jelentetik meg a reprinteket, s úgy tűnik, elsősorban azokat, amelyek országos jellegűek. Helyi jelentőségű kiadványokkal kevésbé foglalkoznak. A Kazinczy Ferenc Társaság az utóbbit vállalja fel.

A Kazinczy Könyvtár nemcsak a Társaság, hanem egyben a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár vállalkozása is. Közös ügy. A levéltári nyomda /sokszorosító/ nélkül nyilvánvaló,

hogy a sorozat nem indulhatott volna útjára. Azért sem, mert az újonnan alakult Társaság nem szubvencionált egyesület, s nem volt akkora induló tőkéje, hogy kizárólag saját erejére támaszkodva könyvsorozatot és évkönyvet adhasson ki. Ha a sorozat meghozza várt sikerét, ez egyben bizonyos tőkét is jelenthet a Társaság számára, amelyet újabb művek gondozásába fektethet.

Mit jelent a levéltár számára a Kazinczy Ferenc Társaság? A közgyűjtemények sorában a levéltár sajátos intézmény. A könyvtárakat ezrek és tízezrek látogatják, a múzeumokat hasonló, olykor még nagyobb tömegek. A levéltárak kutatóinak száma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében évente alig haladja meg az ezret, amely valójában alig néhány tucatnyi visszatérő kutatót jelent, a többi egy-két alkalommal fordul csak meg intézményeinkben. A levéltár számára a Kazinczy Ferenc Társaság így bizonyos tömegbázist is jelent, azt, amit a könyvtárnak az olvasói klubok, a múzeumoknak a múzeumbaráti körök, stb. A múlt értékeinek minél szélesebb tömegekkel való megismertetése a levéltár egyik fontos feladata, s ebben többet tehet, ha együttműködik a Kazinczy Ferenc Társasággal. Az, hogy a levéltár nyomdával rendelkezik, s más vállalatokhoz képest összehasonlíthatatlanul jutányosabb áron állítja elő kiadványait, a Társaság részére sem lehet közömbös. A levéltárnak pedig megtisztelő kötelessége, hogy szabad nyomdai kapacitását a megye értékeinek kiadása szolgálatába állítsa. A Társaság révén a kiadványok viszont széles körben ismertté válhatnak, eljuthatnak az érdeklődők könyvespolcára.

Abaúj és Zemplén könyvkiadásának hagyományai oly gazdagok, hogy kiállják az összehasonlítást az ország legtöbb tájával. Az utóbbi évtizedekben törés következett be e hagyományokban. Az 1980-as években sokasodnak a biztató jelek: megvan a könyvkiadási szándék, s a hozzá szükséges anyagi eszközöket is sikerült - nem kis harc árán - biztosítani. A magyar könyv, a magyar művelődés szolgálatába áll a maga szerény eszközeivel a Társaság és a levéltár.

A Kazinczy Ferenc Társaság alapszabályai

1. §.

A szervezet neve:	Kazinczy Ferenc Társaság.
Működési területe:	Borsod-Abaúj-Zemplén megye egykori abaúji és zempléni része: Encs, Szerencs, Sárospatak és Sátoraljaújhely városok körzete, valamint Szikszó és Tokaj.
Székhelye:	Sátoraljaújhely.
/Kossuth tér 5./
Hivatalos nyelve:	magyar.
Pecsetjének körirata:	Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely. Középen a széphalmi emléksarnok rajza.

2. §.

A Kazinczy Ferenc Társaság /a továbbiakban: Társaság/ célja:
A Társaság közművelődési jellegű egyesület, amely tevékenységét elsősorban a következő területeken kívánja kifejteni:

- /1/ a Kazinczy-kultusz ápolása, emlékhelyeinek gondozása;
Kazinczy Ferenc ma is időszerű életművének feltárása és ismertetése;
- /2/ az egykori abaúji és zempléni területeken a népi hagyományok kutatása, ismertetése és ápolása; a terület iro-

dalmi és történelmi emlékhelyeinek /pl. Széphalom, Sárospatak, Tokaj, Vizsoly stb./ gondozása;

/3/ a közműveltség, ezen belül kiemelten a szép magyar beszéd terjesztése.

A Társaság tevékenységében folytatni kívánja az elődeinek tekinthető társaságok /pl. a kassai Kazinczy Társaság, a Zemplén vármegyei Kazinczy Kör, a Fáy András Társaság/ haladó hagyományait.

3. §.

A Társaság céljait az alábbi eszközökkel és formákban valósítja meg:

- /1/ Tömöríti a Kazinczyval, a terület néphagyományaival, történelmi és irodalmi emlékhelyeivel, helytörténetével, művelődéstörténetével, a honismerettel foglalkozó szakembereket és munkatársakat, a szép magyar beszéd ügyének támogatóit.
- /2/ Konferenciák, felolvasó ülések, előadások, ankétok, műsoros estek, kiállítások rendezésével, illetve támogatásával segíti a céljaiban megjelölt kutatásokat, ismeretek terjesztését, a közvélemény formálását.
- /3/ Előmozdítja a céljaival összefüggő témakörökben folyóiratokat, könyvek kiadását adatok szolgáltatásával, tanulmányok, cikkek írásával. Lehetőségei határain belül ilyeneket maga is kiad.
- /4/ Az érdeklődési körét érintő kérdésekben véleményt nyilvánít, s javaslataival segíti az állami és társadalmi szervezetek munkáját.
- /5/ Kapcsolatot tart fenn a céljaival egybeeső területekkel foglalkozó intézményekkel, társaságokkal - így /többek között/ a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal, a megyei múzeumi szervezettel, levéltárral, tudományos gyűjteményekkel, oktatási intézményekkel.
- /6/ Kéri és elfogadja gazdasági szervezetek, intézmények, szocialista brigádok, közösségek és egyének támogatását a Társa-

ság közérdekű céljainak szolgálatához.

- /7/ Pályázatokat hirdet, jutalmakat tűz ki, emlékérmeket és díjakat alapít, megbízásokat ad ki a közgyűlés által megállapított formában és feltételek mellett.
- /8/ Elősegíti és szorgalmazza működési területén a történeti becsű tárgyak, dokumentumok gyűjtését, és az elnökség döntése szerint helyezi el azokat valamely - a működési területén lévő - közgyűjteményben, esetleg a tulajdonjog fenntartásával.

4. §.

- /1/ A Társaság a Hazafias Népfront megyei bizottságának védnöksége alatt működik, tevékenységét a Működési Szabályzatban lefektetett elvek szerint folytatja. A Társaság működése nem lehet ellentétben a Hazafias Népfront céljaival, működési elveivel.
- /2/ A közgyűlés kétharmados többséggel kimondhatja a Társaság megszűnését, más egyesületbe való beolvadását, valamint az alapszabályok módosítását.
- /3/ Ha a Társaság működése eltér az alapszabályoktól, vagy általában nem felel meg a közérdeknek, illetve veszélyezteti a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, gazdasági rendjét vagy a tagok érdekeit, a Sátoraljaújhelyi Városi Tanács igazgatási feladatot ellátó szakigazgatási szerve ellene vizsgálatot rendelhet el, működését felfüggesztheti és végleg fel is oszlathatja.

5. §.

A Társaság tagjai lehetnek

- /1/ rendes tagként a Társaság céljaiért munkálkodni kívánó nagykorú magyar állampolgárok, akik a működést szabályozó alapszabályokat magukra nézve kötelezőnek tartják, akiket két tag ajánlására az elnökség döntése alapján a tagok sorába felvesznek; közülük azokat, akik a Társaság szervezésében közreműködtek s a megalakuláskor jelezték

- részvételi szándékukat, alapító tagoknak tekintjük;
- /2/ tiszteletbeli tagként olyan hazai és külföldi állampolgárok, akiket munkásságuk alapján a Társaság elnökségének javaslatára a közgyűlés elfogad;
- /3/ pártoló tagként olyan magyar és külföldi állampolgárok, kollektívák /pl. munkabrigádok, iskolai osztályok, úttörőcsapatok stb./, valamint jogi személyek, akik a Társaság célkitűzéseit anyagi támogatásukkal, szervező, szellemi vagy fizikai munkájukkal előmozdítani kívánják, s akiket az elnökség felkér, illetve elfogad.

6. §.

A tagok jogai és kötelességei:

- /1/ A rendes tagok joga és egyben kötelessége a Társaság munkájában, a célok valamelyikének megvalósítása érdekében tevékenyen részt venni. A rendes és tiszteletbeli tagok belépésük, illetve elfogadásuk alkalmával díszokiratot kapnak. A pártoló tagok kiemelkedő támogatását a Társaság díszoklevéllel ismeri el.
- /2/ A tagok jokaikat személyesen gyakorolják.
- A Társaság minden rendes tagjának joga:
- közreműködni a Társaság feladatainak, munkaprogramjának, szervezetének kialakításában;
 - tisztséget vállalni, részt venni a Társaság tisztségviselőinek megválasztásában;
 - észrevételeket, javaslatokat tenni a Társaság testületeinek és vezetőinek;
 - belépti díj nélkül részt venni a Társaság rendezvényein;
 - egy ingyenes példányt kapni a Társaság évkönyvéből, valamint 20 %-os kedvezménnyel vásárolni - legfeljebb három példányt - a Társaság egyéb kiadványaiból.

A tiszteletbeli tagok szavazati joggal nem rendelkeznek, de a rendes tagok egyéb kedvezményeit igénybe vehetik, a tiszteletbeli tisztségekre megválaszthatók.

- /3/ A Társaság tagjai kötelesek az alapszabályokban foglaltakat, valamint a Társaság ügyintéző szerveinek határozatait megtartani, és a Társaság célkitűzéseit legjobb tudásuk szerint előmozdítani.
- /4/ A rendes tagok kötelesek a közgyűlés által megállapított éves tagsági díjat belépésük évétől rendszeresen fizetni. A tiszteletbeli tagoknak nincs tagdíjfizetési kötelezettségük. A Társaság túlfizetést, adományt elfogad.
- /5/ A pártoló tagok, a jogi személyek, közösségek képviselőik útján vehetnek részt a Társaság közgyűlésein. Szavazati joggal nem rendelkeznek. A Társaság célkitűzéseit támogató hozzájárulásairól és azok felhasználásáról az elnökség köteles számot adni a közgyűlésen.

7. §.

- /1/ A tagság megszűnik kilépés, törlés, kizárás és halál esetén.
- /2/ A tag kilépési szándékát írásban közli a Társaság elnökségével. A tagság megszűnésének évétől megszűnik a tagdíj fizetésének kötelezettsége.
- /3/ Tagságát elveszíti - s az elnökség határozata alapján a tagok sorából törlendő - az a tag, aki egyéves vagy annál nagyobb tagdíjhátralékát felszólítás ellenére sem rendezi.
- /4/ Ki kell zárni azokat a tagokat, akiket büntett miatt jogerősen elítéltek, továbbá azokat, akiknek magatartása az alapszabályokkal összeegyeztethetetlen. A kizárásról - az elnökség által alkalmilag kiküldött fegyelmi bizottság vizsgálata alapján - az elnökség dönt kétharmados többséggel. A kizárást megállapító határozat ellen 15 napon belül a közgyűléshez lehet fellebbezni.

8. §.

- /1/ A Társaság elvi irányításának és ellenőrzésének legfőbb szerve a rendes tagok összességét alkotó k ö z g y ű l é s. Közgyűlés a Társaság székhelyén vagy működési területének más településén tartható.

- /2/ A közgyűlés határozatképes, ha a rendes tagoknak több mint fele megjelenik. Határozatképtelenség esetén az ülést nyolc napon belül újból össze kell hívni; az újból összehívott ülés a résztvevők létszámától függetlenül határozatképes.
- /3/ A közgyűlés ülései lehetnek rendesek és rendkívüliek. Rendes közgyűlést legalább évenként egyszer, az év első negyedében kell összehívni. Rendkívüli közgyűlés összehívására akkor kerül sor, ha az elnökség tagjainak legalább a fele, illetőleg a tagok egyharmada írásban kéri az elnöktől.
- /4/ A közgyűlést az elnökség határozata alapján az elnök hívja össze legalább 15 nappal korábban. A meghívónak tartalmaznia kell a közgyűlés helyét, időpontját és tárgysorozatát.
- /5/ A közgyűlésen az elnök - vagy az elnök megbízásából az elnökség egyik tagja - elnököl.
- /6/ A közgyűlés hatásköre:
- elfogadja a Társaság alapszabályait a jelenlévő szavazati joggal rendelkező tagok kétharmados többségi határozata alapján;
 - megválasztja az elnökséget és a számvizsgáló bizottságot a jelölő bizottság javaslata és a jelenlévő szavazati joggal rendelkező tagok többségi határozata alapján, nyílt szavazással háromévi időtartamra;
 - szükség esetén /pl. versenyek lebonyolítására, konferencia szervezésére/ alkalmi bizottságokat hozhat létre;
 - megvitatja a Társaság munkájáról szóló beszámolókat, és meghatározza a következő időszak legfontosabb feladatait;
 - határozatot hoz a Társaság egészét érintő kérdésekben;
 - megtárgyalja és jóváhagyja a számvizsgáló bizottság jelentését;
 - megállapítja az évi tagsági díj összegét;
 - megtárgyalja azokat a beadványokat, amelyek a közgyűlés előtt legalább nyolc nappal beérkeztek az elnökséghez;
 - megállapítja a kiírandó pályázatok, jutalmak, emlékérmek, díjak, megbízások kiadásának feltételeit.

- /7/ A közgyűlésről szabályszerűen hitelesített jegyzőkönyvet kell vezetni. Ehhez csatolni kell a jelenléti ívet. A jegyzőkönyvet az elnök, a jegyző és a két hitelesítő írja alá. Egy példányát a felügyeleti szervhez harminc napon belül fel kell terjeszteni.

9. §.

- /1/ A Társaság ügyintéző szervei:
- az elnökség,
 - a számvizsgáló bizottság.
- /2/ Az elnökség és a számvizsgáló bizottság tagjai büntetlen előéletű tagok lehetnek. Erkölcsei bizonyítványukat, illetve - ha olyan munkakörben dolgoznak, amelynek ellátása büntetlen előlethez kötött - a munkáltató igazolását be kell nyújtaniuk a felügyeleti szervhez való továbbítás céljából.

10. §.

- /1/ A Társaság ügyeiben két közgyűlés között az elnökség határoz, s szervezi, irányítja a Társaság munkáját. Tevékenységét éves munkaterv alapján végzi. Határozatait szótöbbséggel hozza. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt. Megtárgyalja és jóváhagyásra a közgyűlés elé terjeszti a Társaság évi költségvetését és pénzügyi jelentését. A végzett munkáról beszámol a közgyűlésnek. Dönt a tagfelvételi ügyekben.
- /2/ Az elnökség - a Társaság taglétszámától függően - 9-15 tagból áll. Tagjai sorából elnököt, két alelnököt, titkárt, jegyzőt, pénztárost választ. Az elnökség határozatképes, ha tagjainak legalább kétharmada jelen van. Az elnökség tagjai társadalmi munkában végzik tevékenységüket.
- /3/ Az elnökség negyedévenként ülésezik a munkatervben meghatározott rend szerint. Ezen kívül össze kell hívni az elnökséget, ha az elnökség tagjainak több mint fele kéri, vagy ha a felügyeleti szerv kezdeményezi. Az elnökségi ülést az ülés előtt legalább nyolc nappal az elnök hívja össze.

Az elnökségi ülésről jegyzőkönyv készül, melynek egy példányát a felügyeleti szervnek 30 napon belül kell megküldeni.

- /4/ Az e l n ö k a közgyűlés határozatai alapján irányítja az elnökség, a Társaság munkáját. Képviseli a Társaságot más intézményekkel szemben. Munkáját megosztja az alelnökökkel. Szükség esetén ügyvezető alelnököt bíz meg az elnökség.
- /5/ A t i t k á r az elnök és az alelnökök irányításával az operatív munkát, elsősorban a szervező feladatokat végzi.
- /6/ A j e g y z ő a Társaság adminisztratív ügyeit intézi, s vezeti a tagnyílvántartást.
- /7/ A p é n z t á r o s kezeli a Társaság pénzügyeit, az alelnökkel együtt felel a szabályos gazdálkodásért. Tevékenységét a számvizsgáló bizottság rendszeresen ellenőrzi.
- /8/ A Társaság elnöke, alelnökei, titkára, jegyzője, pénztárosa az elnökségi üléseken számolnak be tevékenységükről az elnökségi ülések mindenkor napirendjének megfelelően. Az elnökség az állandó tisztséggel nem rendelkező elnökségi tagjainak alkalmi feladatokat, megbízásokat ad, amelyekről a megbízottaknak az elnökség ülésén kell beszámolniuk.
- /9/ Társasági kiadvány szerkesztésére az elnökség szerkesztőt, szerkesztő bizottságot választ.
- /10/ A Társaság pecsétjét a titkár őrzi.

11. §.

- /1/ A s z á m v i z s g á l ó b i z o t t s á g három tagból áll. Elnökét és két tagját a közgyűlés három évi időtartamra nyílt szavazással választja.
- /2/ A bizottság szükség szerint, de legalább évenként egyszer megvizsgálja a Társaság anyagi ügyeit, anyagi jellegű ügyvitelét.
- /3/ A gazdálkodásról, ügyintézésről esetenként tájékoztatja az elnökséget; a közgyűlésnek tartozik beszámolási kötelezettséggel.

- /4/ A számvizsgáló bizottság tagjai megbízatásuk időtartama alatt más tisztséget nem tölthetnek be a Társaságban.

12. §.

- /1/ A Társaság gazdálkodását költségvetési előirányzat alapján végzi. A bevétel forrásai:
- a tagság által fizetett tagdíjak, adományok;
 - pártoló tagok, szervek, intézmények által támogatásként rendelkezésre bocsátott összegek;
 - egyéb bevételek /rendezvények, kiadványok stb./.
- /2/ A Társaság anyagi, pénzügyi kötelezettségeiért vagyonával felel. A Társaság megszűnése esetén a vagyon felhasználásáról a közgyűlés dönt. Az ezzel kapcsolatos teendőket a felszámoló bizottság látja el.
- /3/ A Társaság pénzeszközeit az Országos Takarékpénztárnál vezetett folyószámlán helyezi el.
- /4/ A pénztáros a házi pénztárban egyezer forintot tarthat, az ezen felüli átvett összeget az OTP folyószámlán kell elhelyezni. Háromezer forintig az elnöknek van utalványozási joga, háromezer forinton felül az elnökség előzetes hozzájárulása szükséges.
- /5/ A Társaság vagyonát képezik a tulajdonában lévő felszerelési és egyéb tárgyak, amelyekről a pénztáros leltárt vezet.
- /6/ A Társaság kiadványait részben maga terjeszti tagjai útján, részben a területén lévő könyvesboltokban bizományosi rendszerben. A kiadványok eladásával kapcsolatos számadást a pénztáros vezeti. Tiszteletpéldányok szétosztása, a kiadványok külföldre küldése az elnökség engedélyével történhet.
- /7/ A Társaság pénz- és vagyongazdálkodását a tanácsi felügyeleti szerv ellenőrzi.

13. §.

- /1/ A Társaság törvényes működéséért az elnök a titkárral együtt erkölcsileg, a pénztárossal együtt anyagilag és egyetemlegesen felelős.

- /2/ A fegyelmi eljárás során kiszabható fegyelmi büntetések: figyelmeztetés, kizárás.
- /3/ Peres ügyekben a Társaságot az elnök vagy a titkár képviselheti. Az elnökség jogtanácsost bízhat meg a peres ügyek intézésével.

14. §.

A közgyűlés által elfogadott alapszabályok, illetve módosítások a Sátoraljaújhelyi Városi Tanács V.B. igazgatási feladatot ellátó szakigazgatási szervének jóváhagyásával lépnek életbe.

A Társaság alapszabályát a Sátoraljaújhelyen 1985. április 26-án tartott közgyűlés egyhangúlag elfogadta. A Városi Tanács Hatósági Osztálya a Társaság működését II.242-3/1985. számú határozatával engedélyezte.

Tiszteletbeli tagjaink

P é c h y B l a n k a
érdemes művész

"Mergingathatatlan meggyőződésesem ..., hogy a gyökeres társadalmi változás - hozzávéve az élőlőszóval terjesztett tömegtájékoztatás növekvő térhódítását - ugyanolyan újító mozgalmat igényel az egységes kiejtés, az igényes beszéd érdekében, amelyet a polgárosodás küszöbén Kazinczyék valósítottak meg az egységes irodalmi és egységes köznyelv javára. Nem tudtam leküzdeni a vágyat, hogy lökést adjak ennek a mozgalomnak. Ha életemben hiába próbálkozom vele, hadd tehessem legalább halálom után. Így jutottam el a Kazinczy-alapítvány gondolatához."

Nagy sikerű, több kiadást megért "Beszélni nehéz!" című könyvében olvashatjuk a fenti idézetet. Abban a fejezetben, amelyből a kiemelt sorok valók, a Kazinczy-alapítvány megszületéséről olvashatunk. Az azóta összegében is, kisugárzó hatásában is lényegesen megnövekedett alapítvány olyan mozgalmat indított, amely máris megcáfolta a művésznőnek azt a mondatát, hogy életében hiába próbálkozik az egységes kiejtés, az igényes beszéd érdekében közvéleményt formálni.

A Kazinczy Ferenc Társaság alakuló közgyűlése nem véletlenül, hanem törvényszerűen döntött úgy, hogy Péchy Blanka művésznőt tiszteletbeli tagjának választja. Akkor is, majd a díszoklevél és az emlékérem 1985 októberében történt átadásakor is megfogalmazódott, hogy Péchy Blanka mozgalmat teremtő kezdeményezése példaadás Társaságunk közössége számára is. A felismerés és az ebből fakadó következtetés olyan tettekhez vezetett, amelyek hatása ma már behálózza az országot. Több tízezerre tehető azoknak a diákoknak a száma, akik a Kazinczyról elnevezett szép magyar beszéd verseny iskolai, körzeti, megyei és országos fordulón gyakorolják a helyes kiejtést, s akik a "Beszélni nehéz" körökben rendszeresen tevékenykednek. Tiszteletbeli tagja nyomdokain Társaságunk is kezdeményező szerepre törekszik anyanyelvi kultúránk fejlesztésében.

Ú j s z á s z y K á l m á n
ny. teológiai professzor

"Nemzetünk újjáépítésének alapja a magyar falu és annak népe. Ugy belső értékeinél, mint számbeli súlyánál fogva az a fundamentum, amelyre nemzeti életünk épületét emelni kell. Ahhoz, hogy a falu ezt az alapvető fontosságú feladatát a magyar életben betölthesse, két dologra van szükség. Az egyik a falu ránevelése erre a feladatra, a másik a falu életének tanulmányozása. Az első a döntőbb jelentőségű, de nem történhetik meg a második nélkül."

Épp ötven esztendővel ezelőtt, 1936 januárjában Sárospatakon vetette papírra ezeket a gondolatokat dr. Újszászy Kálmán a magyar falu tanulmányozásához kiadott útmutató könyvének bevezetésében. Munkáját a sárospataki főiskola általa alapított feluszemináriumának ajánlotta. A faluszeminárium és ez az útmutatás, valamint az ugyancsak fél évszázada kezdeményezett népfőiskola ifjak több nemzedékén át sugározta hatását Észak- és Kelet-Magyarországon, s a népfront-gondolat jegyében a felszabadulás után kibontakozó honismereti mozgalom egyik erős gyökere lett.

Amikor a Kazinczy Ferenc Társaság alakuló közgyűlésén Újszászy Kálmánt tiszteletbeli tagjává választotta, azt kívánta kinyilvánítani, hogy életútját több szempontból példának tekintti. Példa lehet abban, hogy az értelmiségnek el nem hanyagolható feladatai és kötelezettségei vannak a néppel szemben, hogy a hagyományok ismerete segít bennünket mai helyzetünk értékelésében, hogy a közműveltség szolgálatában az adott kor lehetőségeit fölismerve kell megtalálni a legjobb formákat. A zempléni Fáy András Társaság utolsó elnökeként, a sárospataki egyházi közgyűjtemények igazgatójaként, az anyanyelvi és nyelvmegőrző mozgalom egyik kezdeményezőjeként a felszabadulás után is fáradhatatlanul munkálkodik a szellemi ügyek érdekében. Életútja ösztönzés Társaságunk törekvéseinek sikerre vitelében.

Társaságunk tagjai

Ács István, Füzér
Aradi Mária, Miskolc
Balázsi Zoltán, Vajdácaska
Dr. Bánszki István, Nyíregyháza
Dr. Bencsik János, Tokaj
Benke György, Sárospatak
Dr. Benke László, Miskolc
Bodnár Károly, Taktaszada
Bojtor István, Göncruszka
Bojtor Istvánné, Göncruszka
Dr. Busa Margit, Budapest
Czili Mátyás, Füzérradvány
Csáki Imre, Miskolc
Csintalan János, Sátoraljaújhely
Dr. Csorba Csaba, Miskolc
Csőri István, Megyaszó
Dr. Csuhaj V. Imre, Sárospatak
Dankó Istvánné, Sátoraljaújhely
Daragó Ferenc, Sátoraljaújhely
Deák Imre, Sátoraljaújhely
Dr. Deme László, Budapest
Falussy József, Szerencs
Farkas István, Szerencs
Farkas Zoltán, Sátoraljaújhely
Dr. Fehér Erzsébet, Sárospatak
Fehér József, Sátoraljaújhely
Dr. Fenyvesi András, Sárospatak
Feróné Komolay Anikó, Sárospatak
Fogarasi Gusztáv, Zemplénagárd
Dr. Földy Ferenc, Sárospatak
Gálos Tibor, Budapest

Galuska Imre, Kesznyéten
Dr. Götz Pál, Hidasnémeti
Graf Rezső, Budapest
Dr. Gruber István, Sátoraljaújhely
Gulyás Mihály, Miskolc
Hegedűs István, Baktakék
Hegyi József, Sárospatak
Homonnay Nándor, Sátoraljaújhely
Homonnayné dr. Jób Klára,
Sátoraljaújhely
Horpácsi Sándor, Miskolc
Dr. Hőgye István, Sátoraljaújhely
Dr. Hörcsik Richárd, Sárospatak
Hutka Vendel, Sátoraljaújhely
Ignác Erzsébet, Miskolc
Igó Béla, Pálháza
Illés László, Hollóháza
Iski Ildikó, Sátoraljaújhely
Jaskó Sándor, Sátoraljaújhely
Jónás Ferenc, Encs
Juhász Károly, Taktaharkány
Kaibás Mária, Zemplénagárd
Kanesüzt Lajosné, Sárospatak
Kardos Sándor, Szerencs
Ifj. Kardos Sándor, Szerencs
Katona Rezsőné, Sátoraljaújhely
Kelecsényi Istvánné, Sátoraljaújhely
Kerékgyártó Lászlóné, Sátoraljaújhely
Kocsmáros Sándor, Sárospatak
Dr. Komáromy Sándor, Sárospatak
Komolay Sándor, Sárospatak

Konstantin József, Sátoraljaújhely
 Dr. Kormány Károlyné, Miskolc
 Kormos Sándor, Hejce
 Kovács Ferencné, Miskolc
 Dr. Kovács Dániel, Sátoraljaújhely
 Kovács Dénes, Sátoraljaújhely
 Ködöböcz József, Sárospatak
 Dr. Kövér László, Szerencs
 Kurtos Sándor, Sárospatak
 Lavotha Géza, Sárospatak
 Lukács Józsefné, Sátoraljaújhely
 Madarassy Kálmán, Gönc
 Magi Antal, Sárospatak
 Magyar Sándorné, Sátoraljaújhely
 Martinák János, Sárospatak
 Martinák Jánosné, Sárospatak
 Matiszné Sipos Ilona, Sátoraljaújhely
 Dr. Menyhért Béla, Encs
 Mózes András, Sátoraljaújhely
 Murányi István, Nyíregyháza
 Nagy Géza, Karcsa
 Nagy István, Cigánd
 Nagy István, Nyírbogdány
 Dr. Nyirkos István, Debrecen
 Oláh Istvánné, Cigánd
 Dr. Ötvös László, Kunmadaras
 Ötvös Tünde, Debrecen
 Palásti József, Sátoraljaújhely
 Palásti Józsefné, Sátoraljaújhely
 Panyuscsik Jánosné, Hidasnémeti
 Papp Miklós, Tokaj
 Páricsi Viktor, Sátoraljaújhely
 Dr. Pásztor Emil, Eger
 Dr. Petercsák Tivadar, Eger
 Petrőczy Éva, Budapest
 Pintér András, Pálháza
 Pócsik István, Miskolc
 Pozbai Dezsőné, Szikszó

Rozgonyi Jánosné, Sátoraljaújhely
 Sándorné Hornyák Mária, Göncruszka
 Sánta Erzsébet, Tiszakarád
 Sarkadi Antal, Sátoraljaújhely
 Dr. Sarkadi Sándorné, Miskolc
 Sipos Zoltán, Sátoraljaújhely
 Siska József, Szirmabesenyő
 Dr. Szabodfalvi József, Miskolc
 Dr. Szabó András, Budapest
 Dr. Szabó István, Sátoraljaújhely
 Z. Szabó László, Győr
 Dr. Szabó Sándor, Tiszacsermely
 Szabó Sándor, Encs
 Szabó Sándorné, Encs
 Szegedi Pálné, Szerencs
 Szentimrei Mihály, Sárospatak
 Dr. Szilágyi Ferenc, Budapest
 Szolnoki László, Sátoraljaújhely
 Takács Imre, Sátoraljaújhely
 Tassonyi András, Prügy
 Dr. Telegdi Imre, Füzérradvány
 Tellingier István, Miskolc
 Tornay Mihály, Sátoraljaújhely
 Tóth István, Sárospatak
 Ványay László, Szemere
 Ványay Lászlóné, Szemere
 Vargáné dr. Raisz Rózsa, Eger
 Véghseő Bertalan, Sátoraljaújhely
 Zelenák István, Tokaj
 Zelina Miklósné, Széphalom

Pócsik István: Emlékérem

Terveinkből

K a p c s o l a t o k

A Kazinczy Ferenc Társaság szeretné figyelemmel kísérni és támogatni a Kazinczyval és korával foglalkozó kutatókat, amennyiben erre lehetősége lesz. Első lépésként a szakemberek számbavételére törekszünk, majd pedig tudományos konferenciák szervezésével teremtünk alkalmat az újabb kutatási eredmények bemutatására, évkönyvünkben pedig publikációs lehetőséget biztosítunk.

Együttműködésre törekszünk a rokon célkitűzésű egyesületekkel, így a győri Radnóti Miklós Társasággal, a kecskeméti Katona József Társasággal, a kaposvári székhelyű Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társasággal. Ugyancsak szeretnénk a gyümölcsöző kapcsolatokat a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének szomszédos járási bizottságai-val. Közös vállalkozásokban kívánunk részt venni a Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén működő közgyűjteményekkel és művelődési egyesületekkel.

É v f o r d u l ó k

1986-ban van 175. évfordulója annak, hogy a sárospataki nyomdában Kazinczy Ferenc kinyomatta "Tövisek és virágok" című epigrammagyűjteményét. Megjelenésétől számítjuk a nyelvújítási harc kezdetét. Társaságunk októberben konferencián kíván megemlékezni erről az évfordulóról, valamint Bessenyei György halálának 175. évfordulójáról.

200 éve született Fáy András. A tiszteletére Sárospatakon rendezendő megemlékezésen, szobrának avatásán Társaságunk is képviseltetni kívánja magát.

50 évvel ezelőtt szerveztek először népfőiskolai tanfolyamot Sárospatakon. A Kazinczy Ferenc Társaság támogatja azokat a terveket, hogy - legalább kísérletként - újra szervezzenek az egykori tapasztalatokat is felhasználó, megújított tartalmú tanfolyamokat.

J u t a l m a k

A Társaság emlékérmét kívánja jutalomként felajánlani a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei középiskolák számára meghirdetett, a "Kazinczy-osztály" címért folyó verseny első helyezettjének. Az eredményhirdetésre, az emlékérem átadására októberben kerül sor. Ugyancsak emlékéremben részesül az "Édes anyanyelvünk" országos versenyen szóbeli teljesítményével kiemelkedő középiskolás tanuló.

Könyvjutalmakkal ismeri el Társaságunk az "Ifjú Történelembarát Körök" pályázatain szereplő kiváló dolgozatok közül azokat, amelyek Kazinczyval, Kossuthtal, megyénk irodalmi emlékhelyeivel foglalkoznak.

O l v a s ó k ö r ö k

A Kazinczy Ferenc Társaság - a göncruszkaiak példája nyomán - támogatni kívánja - elsősorban a kistelepüléseken - az olvasómozgalom, a helyi kulturális közélet gyarapodását, Kazinczy Olvasókörök alakulását. Társaságunk tagjai társadalmi munkában vállalják előadások, foglalkozások, beszélgetések megtartását ilyen közösségekben.

Ö s s z e j ö v e t e l e k

A Társaság elnöksége 1986-ban három - elnökségi üléssel egybekötött - tájkonferenciát tervez. Májusban Szerencsen kívánunk eszmecserére alkalmat teremteni a környéken élő társasági tagok számára. A harmadik negyedévben Göncön vagy Göncruszván szervezünk találkozót, a negyedik negyedévi összejövétel helyszíne - a tervek szerint - Hollóháza lesz. Számítunk tagtársaink aktív részvételére.

E m l é k j e l

Az 1986. évi közgyűlésen elhangzott javaslat alapján a Társaság emlékjelet kíván állítani a Kazinczy család egykori alsóregmeci otthonának helyén. Jelenleg semmi nem őrizi ott az ifjú Kazinczy Ferenc tartózkodásának, írói munkásságának emlékét.

Pályázati felhívás

A Kazinczy Ferenc Társaság alapszabályaiban rögzített feladatainak teljesítése érdekében a közgyűlés jóváhagyásával

p á l y á z a t o k a t

hirdet az egykori abaúji és zempléni területekre kiterjedően. A pályázaton bárki részt vehet két gépelt példányban jelíggel beadott, az alábbi két témakör valamelyikébe illő pályamunkájával.

1. Élet, közelet, művelődés falunkban.

A pályázat célja a kistelepüléseken élők mai életmódjának, kulturális szokásainak, emberi és közösségi kapcsolatainak feltárása. A vizsgálódást azokon a településeken szorgalmazzuk, amelyeken egyáltalán nem, vagy csak részlegesen működnek közintézmények, amelyek társközségként csatlakoznak más, nagyobb szerepkörű községekhez.

2. A falusi néptanítók példája.

A pályázat célja emléket állítani azoknak a falusi néptanítóknak, akik az általános iskola megszervezése előtt iskolai nevelőtevékenységükkel, a település közművelődésének szervezésével, ismeretterjesztő és korszerűbb gazdálkodást elősegítő munkásságukkal az átlagon felül járultak hozzá egy település népének kulturális felemelkedéséhez.

A pályázat részleteivel kapcsolatban az elnökség tagjai készséggel adnak felvilágosítást, bővebb tájékoztatást. Az elnökségtől részletes pályázati felhívás igényelhető, amely feltünteti a pályázatok határidejét, a díjak összegét.

A legsikerültebb pályaművek, illetve részletek közzétételéről a Társaság gondoskodik, ezért a díjazott pályamunkák első közlésének jogát fenntartja.

A pályázattal, illetve a Társaság egyéb ügyeivel kapcsolatos leveleket az alábbi címre kérjük:

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG
SÁTORALJAÚJHELY
Postafiók: 217.
3981

TARTALOM

Köszöntjük az Olvasót! 3

K A Z I N C Z Y K Ö R Ü L

M e s t e r e k

BÁNSZKI ISTVÁN:
Az európai magyarság eszméje Bessenyei és
Kazinczy életművében 7

KOMÁROMY SÁNDOR:
A magyar irodalmi népiesség felvilágosodáskori
előzményei /Orczy Lőrinc 1718-1789/ 31

D i s p u t a

FEHÉR ERZSÉBET:
Korabeli kritika a "Hivatalba vezető
beszéd"-ről 45

KOVÁTS DÁNIEL:
"Vádlának, s még a jók is..."
Mai vélemény a "Hivatalba vezető beszéd"-ről 59

K ö z n a p o k

HÓGYE ISTVÁN:
Koldustól alamizsnát...
/Életrajzi játék két részben/ 75

FENYVESI ANDRÁS:
"Qui se fait brebis, le loup le mange" - avagy:
A túl jó embert a gonoszok elpusztítják 105

H a g y a t é k

KOVÁTS DÉNES:
Mai iskolások Kazinczyról 115

BOJTOR ISTVÁN:
Kazinczy szobra Göncruszkán 125

U t ó d o k

BENKE GYÖRGY:
Cs.Szabó László Sárospatakon 129

PETRŐCZI ÉVA:
Pataki virágének 141

T Á G A B B K Ö R B E N

D o k u m e n t u m

SZABÓ SÁNDOR:
Szózat Magyarország tót-ajkú lakosaihoz 1848-ból . . . 145

CSŐRI ISTVÁN:
Oláh János megyaszói gazda feljegyzései /1851-1907/ . . 171

T o r o n y a l j a

BENCSEK JÁNOS:
Tokaj protestáns közössége a szatmári békét követő
évszázadban 185

NAGY GÉZA:
Adatok az 1831-es kolerajárvány idején a hatóságok
által elrendelt gyógyító eljárásokhoz 193

N é p é l e t

SISKA JÓZSEF:
A bodrogi termelő gazdálkodás évszázadai 199

POZBAI DEZSŐNÉ:
Kendermunkák Kázmárkon 223

M ű v e l ő d é s

HOMONNAYNÉ JÓB KLÁRA:
A zempléni szabadművelődés tartalmi és szervezeti
kérdései 239

KÜDÖBÜCZ JÓZSEF:
A második állami tanítóképző Sárospatakon 251

H e l y n e v e k

FEHÉR JÓZSEF:
Adalékok a "Zemplén" helynév etimológiájához
és jelentéstartalmának mai értelmezéséhez 263

VIRÁGH FERENC:
A szövetkezeti gazdaságok és a mai magyar nyelv . . . 273

S z é p í r á s

ILLÉS LÁSZLÓ:
Versek 283

ÖTVÖS LÁSZLÓ:
Versek 291

TORNAY ANDRÁS PÉTER:
Versek 295

T Á R S A S Á G U N K É L E T É B Ő L

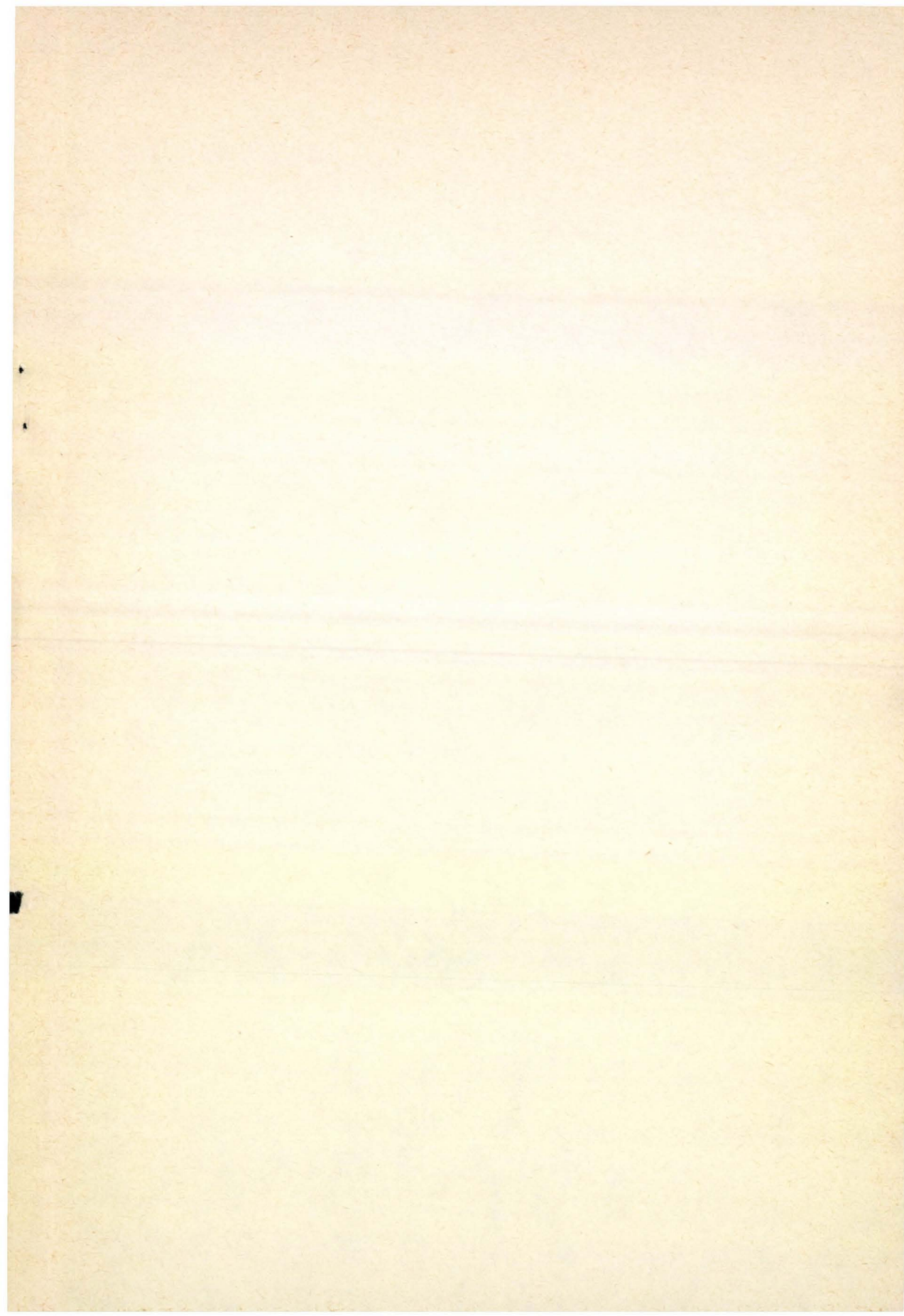
CSORBA CSABA:	
Töprengések a Kazinczy Könyvtár körül	303
A Kazinczy Ferenc Társaság alapszabályai	309
Tiszteletheli tagjaink	319
Társaságunk tagjai	321
Terveinkből	323
Pályázati felhívás	325

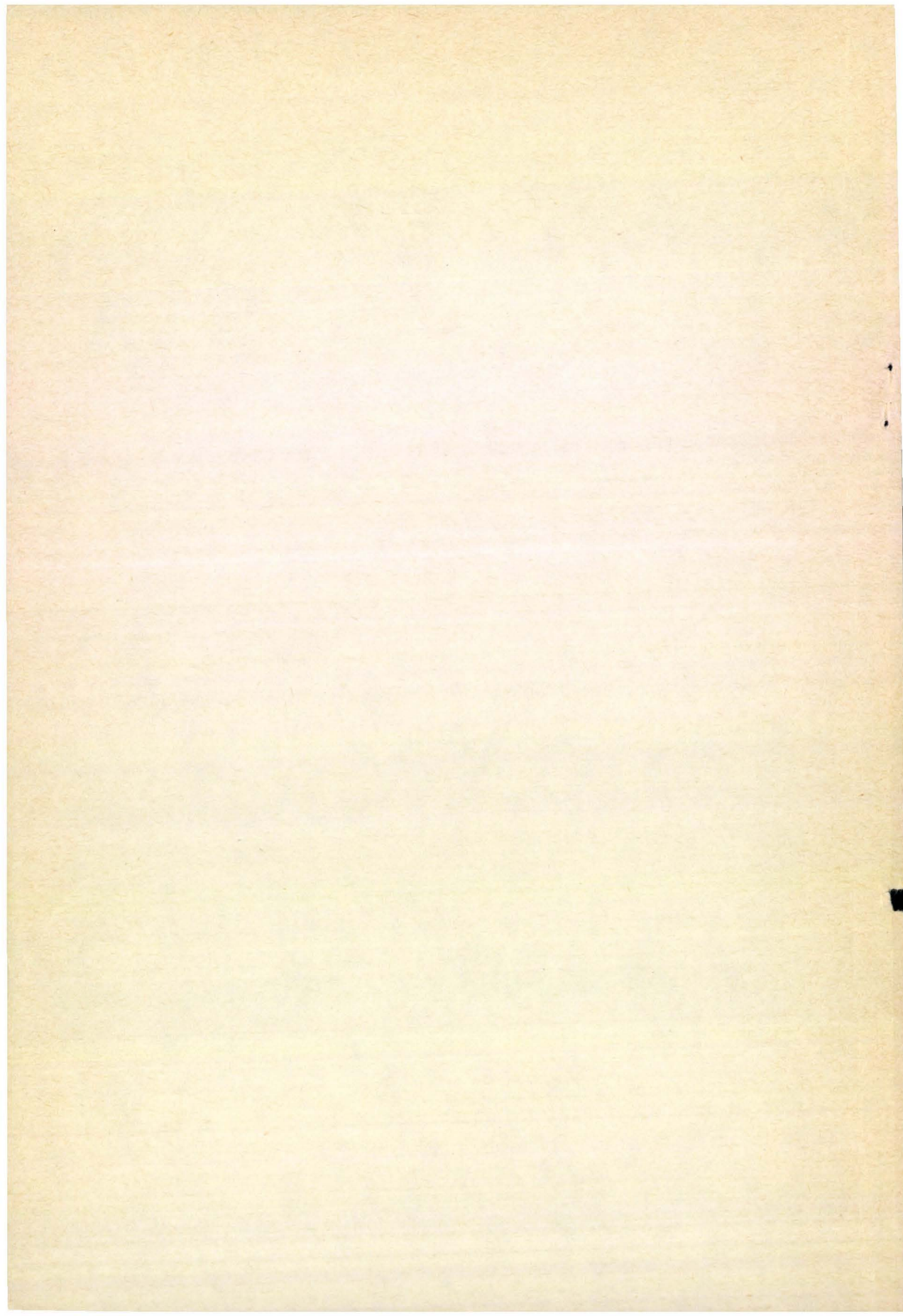

1986

Felelős kiadó a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

Készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
sokszorosító műhelyében Miskolcon 1986-ban,
8/5 formában - 800 példányban

ÉVKÖNYVÜNK SZERZŐI:

Dr. Bánszki István főiskolai docens, Nyíregyháza
Dr. Bencsik János múzeumigazgató, Tokaj
Benke György gyűjteményi igazgató, Sárospatak
Bojtor István református lelkész, Göncruszka
Dr. Csorba Csaba megyei levéltárigazgató, Miskolc
Csóri István református lelkész, Megyaszó
Dr. Fehér Erzsébet főiskolai docens, Sárospatak
Fehér József múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Dr. Fenyvesi András főiskolai docens, Sárospatak
Homonnayné dr. Jób Klára főiskolai docens, Sárospatak
Dr. Hőgye István levéltárigazgató, Sátoraljaújhely
Illés László programszervező, Hollóháza
Dr. Komáromy Sándor főiskolai docens, Sárospatak
Kováts Dénes általános iskolai tanár, Sátoraljaújhely
Dr. Kováts Dániel főiskolai tanár, Sárospatak
Ködöböcz József ny. főiskolai tanár, Sárospatak
Nagy Géza általános iskolai tanár, Karcsa
Ötvös László református lelkész, Kunmadaras
Petróczi Éva költő, újságíró, Budapest
Pozbai Dezsőné tanítónő, Szikszó
Siska József kereskedelmi osztályvezető, Szirmabesenyő
Szabó Sándor ny. általános iskolai tanár, Encs
Tellinger István grafikus, Miskolc
Tornay András Péter főiskolai hallgató, Sárospatak
Dr. Virágh Ferenc egyetemi docens, Budapest

70.-FT

1986